

hugo

Gavroche la 6 ani

(după narare)

Victor Hugo

GAVROCHE LA 6 ANI
(Desen de V. Hugo)

«Ștrengarul Parisului e cuviincios, zeflemist și obraznic. Are dinții stricați, fiindcă e prost hrănit și pentru că suferă de stomac; are ochi frumoși, pentru că e deștept... E iute de picior. Nimic nu-i prea sus pentru el; se joacă în băltoaca ulițelor și lupta de stradă îl face viteaz; obraznicia lui nu se rușinează nici în fața gloanțelor; era o haimana, acum e un erou...»

VICTOR HUGO (Mizerabilii)

139

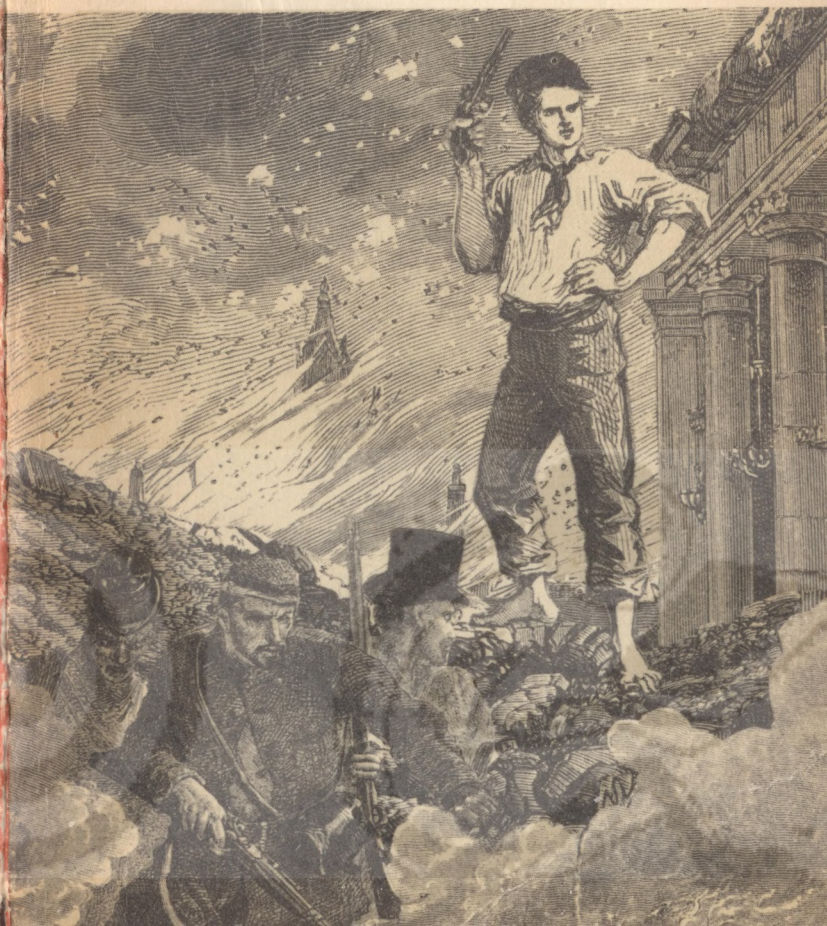

hugo

mizerabilii

★★★★

hugo

editura minerva

Vol. I-V, lei 25

Coperta : *Victor Feodorov*

victor hugo

mizerabilii

ROMAN

★★★★

TRADUCERE DE
LUCIA DEMETRIUS ȘI TUDOR MĂINESCU

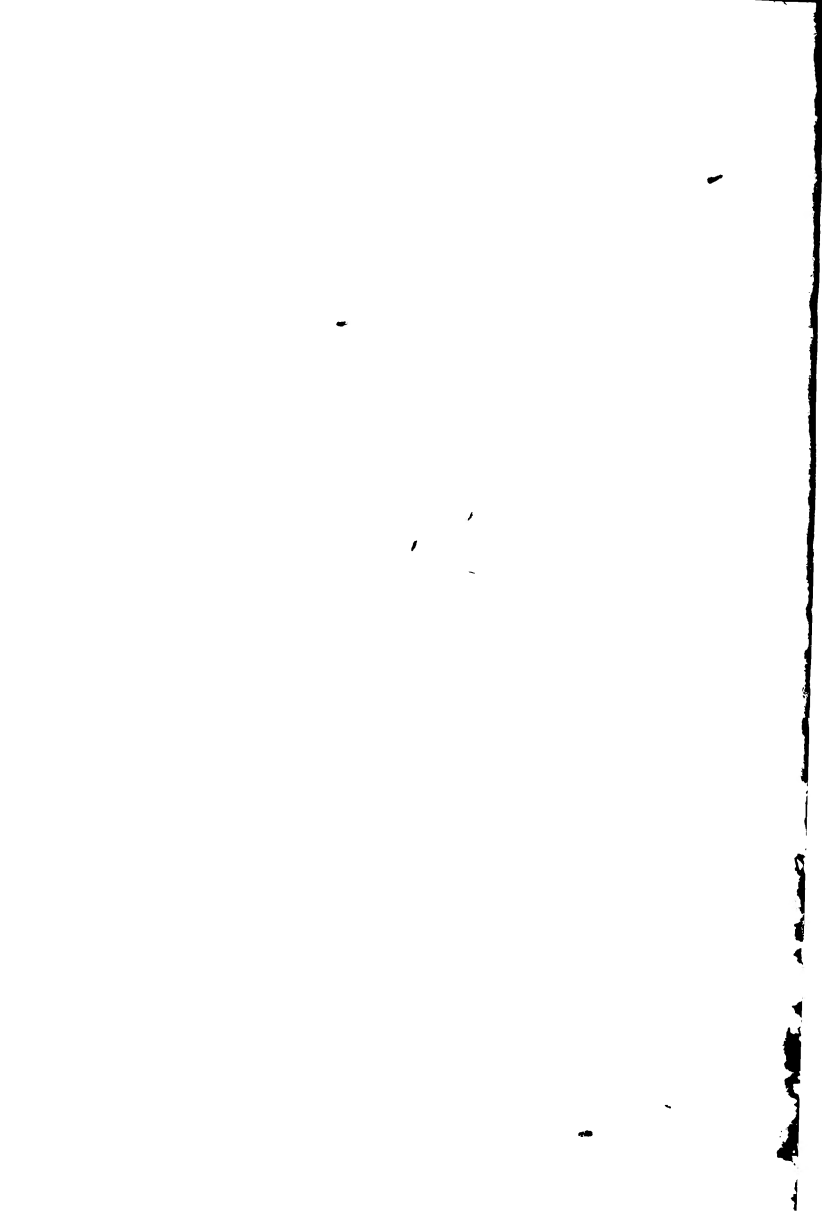
NOTE EXPLICATIVE DE
N. N. CONDEESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1971

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

PARTEA A PATRA

IDILA DIN STRADA PLUMET
ȘI EPOPEEA DIN STRADA
SAINT-DENIS

C A R T E A Î N T Î I A

CITEVA PAGINI DE ISTORIE

I

CROIALA BUNĂ

Anii 1831 și 1832, strîns legați de revoluția din iulie, sînt unii dintre cei mai surprinzători și mai ciudați din istorie. Acești doi ani se înalță ca două culmi între anii dinaintea lor și cei care i-au urmat. Au o măreție revoluționară și cuprind în ei adîncimi de prăpastie. Masele sociale, temeliile civilizației, grupul solid de interese suprapuse și aderente, umbrele de veacuri ale străvechilor întocmiri franceze, toate apar și dispar în fiecare clipă printre norii grei de furtună ai sistemelor, patimilor și teoriilor. Aceste apariții și dispariții pot fi numite și mișcare și împotrivire. Printre ele se vede strălucind adevărul, adică lumina sufletului omenesc.

Epoca aceasta remarcabilă e azi destul de bine hotărnicită și destul de departe de noi, ca să-i putem desprinde de pe acum trăsăturile principale.

Vom înceerca s-o facem.

Restaurația a fost una dintre acele faze intermediare, greu de definit, pline de osteneți, de vuiet, de murmure, de adormire, de frămîntări, care nu sînt altceva decît o etapă în mergerea înainte a unei mari națiuni. Epocile acestea sînt ciudate și înșală pe oamenii politici care vor să se folosească de ele. La început, națiunea nu cere decît odihnă ; oamenilor le

e sete de pace ; au o singură ambiție ; să se restrângă. Cu alte cuvinte, să aibă liniște. S-au perindat, slavă Domnului, destule evenimente mari, destul neprevăzut, destule aventuri îndrăznețe și destui oameni de seamă. Lumea e satulă. L-ar da bucuros pe Cezar în schimbul lui Prusias ¹ și pe Napoleon în schimbul regelui din Yvetot ². „Ce rege mic și cumsecade a fost !“ Au pornit la drum în zori ; ziua cea lungă și grea e pe sfârșite ; au făcut un drum întâi cu Mirabeau, apoi cu Robespierre, al treilea cu Bonaparte ; sînt istoviți. Fiecare ar vrea să se culce în patul lui.

Devotamentele au ostenit, vitejiile au îmbătrînit, ambițiile sînt sătule, averile rotunjite, toate caută, cer, se roagă, cerșesc un adăpost. Îl au. Au pace, liniște, huzur. Sînt mulțumite. Între timp, anumite fapte ies la lumină, se arată și bat la ușă. Faptele acestea sînt zămislite de revoluție și de războaie ; există, trăiesc, au dreptul de a se așeza în mijlocul societății, și se așază. Faptele acestea sînt, de obicei, sergenții și furierii care pregătesc încartiruirea principilor.

Și iată ce apare în fața filozofilor politici :

În vreme ce oamenii obosiți cer odihnă, faptele săvîrșite cer garanții. Garanțiile sînt pentru fapte ceea ce e odihna pentru oameni. Atîta cerea Stuartilor An-

¹ Regele Bitiniei, stat din Asia Mică, creat în urma fărîmițării imperiului lui Alexandru cel Mare. A domnit în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Servil față de romani, a consimțit să le predea pe Hannibal, refugiat la curtea lui. Generalul cartaginez s-a sinucis însă mai înainte. Victor Hugo pune în contrast curajul lui Iulius Cezar cu poltroneria și lipsa de caracter ale lui Prusias.

² Yvetot este un orașel din Normandia, ai cărui stăpîni feudali nu erau în evul mediu vasalii nimănui, situație unică în acea vreme printre posesorii de fiefuri. În consecință, seniorii din Yvetot și-au luat titlul de „regi“, cu un regat mărginit la un ținut și o moșie. S-a creat astfel figura legendară a „regelui din Yvetot“ — om blajin, fără putere, pe care alții îl duc de nas.

glia după moartea Protectorului¹, atîta cerea Burbonilor Franța, după căderea imperiului.

Garanțiile sînt o necesitate a vremurilor. Trebuie date. Prinții le „acordă“, dar, de fapt, sînt impuse de însăși puterea lucrurilor. Adevăr adînc și bine de știut, pe care Ștuartii nu l-au bănuît în 1662 și pe care Burbonii nu l-au întrezărit nici măcar în 1814.

Familia predestinată, care s-a întors în Franța după prăbușirea lui Napoleon, a avut primejdioasa naivitate de a crede că într-adevăr dădea ceva, și putea lua înapoi ceea ce dăduse; că dinastia Burbonilor avea de partea ei „dreptul divin“, iar Franța n-avea nimic, că dreptul politic acordat în Chartă de Ludovic al XVIII-lea era o ramură din acel „drept divin“, ruptă de casa de Burbon și dăruită cu bunăvoință poporului, pînă în ziua cînd i-o veni regelui chef s-o ia înapoi. Și totuși, casa de Burbon ar fi putut simți, judecînd după neplăcerea cu care îl dăduse, că darul nu purcede de la ea.

În secolul al XIX-lea s-a făcut arțăgoasă: se întuneca la față de cîte ori se bucura națiunea. Ca să ne servim de un cuvînt grosolan, adică popular și adevărat, strîmba din nas.

Poporul a priceput.

Casa de Burbon se crezu puternică pentru că imperiul dispăruse din fața ei ca un decor de teatru. Nu-și dădu seama că și ea fusese adusă în același chip. Nu-și dădu seama că se afla în aceeași mînă care-l înlăturase și pe Napoleon.

Crezu că are rădăcini, pentru că înfățișa trecutul, dar trecutul era Franța. Rădăcinile societății franceze nu se aflau în Burboni, ci în națiune. Rădăcinile acestea nevăzute și vii nu constituiau dreptul unei

¹ Cromwell, conducătorul revoluției burgheze din Anglia (secolul al XVII-lea).

familiei, ci istoria unui popor. Ele se aflau pretutindenii, numai sub tron nu.

Casa de Bourbon era pentru Franța veriga strălucită și sîngerată a istoriei sale; nu mai era însă elementul principal al destinului ei și temelia necesară politicii ei. Franța se putea lipsi de Burboni. Se lipsise de ei vreme de douăzeci și doi de ani. Intervenise o întrerupere. Ei nu se gîndeau la asta. Și cum ar fi făcut-o, cînd ei își închipuiau că Ludovic al XVII-lea domnea la 9 thermidor, că Ludovic al XVIII-lea era regele Franței în ziua bătăliei de la Marengo? Niciodată, de la începuturile istoriei, prinții nu mai fuseseră atît de orbi în fața faptelor și a cîtimei de autoritate divină pe care faptele o cuprind și o pecetluiesc. Niciodată această pretenție afișată pe pămînt, care se numește dreptul regilor, nu tăgăduise în asemenea măsură dreptul care pornește mai de sus.

E greșeala cea mare, care a făcut ca această familie să pună mîna din nou pe garanțiile „acordate” în 1814, pe care le numea concesiile. Ce lucru întristător! Ei numeau concesiile cuceririle noastre; drepturile noastre le numeau încălcări.

Restaurația, cînd i se păru că-i venise ceasul, se socoti biruitoare asupra lui Napoleon și înrădăcinată în țară. Se crezu, adică, tare și adîncă, și, hotărîndu-se să intre în acțiune, dădu lovitura. Se ridică într-o zi în fața Franței și, ascuțindu-și glasul, tăgădui dreptul colectiv și dreptul individual, suveranitatea națiunii, libertatea cetățeanului. Cu alte cuvinte, tăgădui națiunii ceea ce o făcea națiune și cetățeanului ceea ce îl făcea cetățean.

Acesta e punctul de plecare al actelor vestite care se numesc ordonanțele din iulie.

Restaurația căzu.

Căzu pe bună dreptate. Trebuie să spunem totuși că nu fusese vrăjmașă tuturor formelor de progres. Se înfăptuiseră și lucruri mari pe lângă ea.

Națiunea se deprinsese sub restaurație cu discuțiile liniștite, ceea ce îi lipsise republicii, și cu măreția în vreme de pace, ceea ce îi lipsise imperiului. Franța liberă și puternică fusese un spectacol plin de îndemn pentru celelalte popoare ale Europei. Sub Robespierre revoluția avusese cuvântul. Sub Bonaparte vorbise tunul. Abia sub Ludovic al XVIII-lea și sub Carol al X-lea i se dădu și inteligenței cuvântul. Furtuna încetă, făclia se aprinse din nou. Pe culmile senine se văzu din nou pîlpînd lumina curată a gândirii. Priveliște măreață, folositoare și plină de farmec. Timp de cincisprezece ani s-au văzut lucrînd în pace, la lumina zilei, marile principii, atît de vechi pentru gînditor, atît de noi pentru omul de stat : egalitatea în fața legilor, libertatea conștiinței, libertatea cuvîntului, libertatea presei, putința pentru toți cei înzestrați de a ajunge în toate funcțiile publice. Așa a fost pînă în 1830. Burbonii au fost o unealtă a civilizației care s-a sfărîmat în mîinile providenței.

Căderea Burbonilor a fost plină de măreție, dar nu datorită lor, ci datorită națiunii. Ei au părăsit tronul cu gravitate, dar fără autoritate. Coborîrea lor în întineric n-a fost una dintre acele dispariții solemne, care lasă o îndurerată emoție în istorie. N-a fost nici liniștea de mormînt a lui Carol I¹, nici țipătul de vultur al lui Napoleon. Au plecat, atîta tot. Au depus coroana, dar n-au păstrat aureola. Au fost demni, dar n-au fost eroici. N-au fost măreți pe măsura nefericirii lor. Carol al X-lea, în timpul călătoriei

¹ Regele Angliei, executat în 1649, în timpul revoluției burghize din Anglia.

la Cherbourg ¹, punînd să se taie o masă rotundă ca să aibă, cum se cuvine patru laturi, a părut mai îngrijorat de primejdia în care se afla eticheta, decît de căderea monarhiei ². Nimicnicia aceasta i-a întristat pe oamenii credincioși care îi iubeau și pe oamenii serioși care le cinsteau trecutul. Poporul a fost minunat. Națiunea, atacată cu arma în mînă, într-o dimineată, de un fel de răzmeriță regală, se simți atît de puternică, încît nici măcar nu se înfurie. Se apără, se stăpîni, rîndui lucrurile la locul lor, cîrmuirea în matca legii, trimise pîe Burboni în surghiun, și se opri.

Îl luă pe bătrînul rege Carol al X-lea de sub baldachinul care îl adăpostise pe Ludovic al XIV-lea și-l așeză binișor pe podea. Nu se atinse de persoanele regale decît cu părere de rău și cu multă luare-aminte. Franța învingătoare, îmbătăta de biruința ei, Franța întreagă și nu un om sau cîtiva oameni, păru că-și aduce aminte și rostește în fața lumii întregi, după ziua baricadelor, cuvintele înțelepte ale lui Guillaume du Vair ³: „E ușor pentru cei deprinși să se bucure de ocrotirea celor mari și să sară ca o pasăre din ramură în ramură, de la o stare jalnică la una înfloritoare, să se arate îndrăzneți împotrivindu-se prințului lor, cînd soarta i se arată acestuia vrăjmașă ; pentru mine însă soarta regilor mei va fi totdeauna vrednică de cinste, mai ales în nenorocire“.

¹ Izgonit din Franța prin revoluția din 1830, regele Carol al X-lea s-a refugiat în Anglia prin portul Cherbourg de pe Marea Mîncii.

² Eticheta curții impunea ca regele să stea în capul mesei, ceea ce făcea ca mesele rotunde să nu poată fi folosite.

³ Magistrat și om politic francez din timpul războaielor religioase al domniei lui Henric al IV-lea și al regenței Mariei de Medicis. Orator vestit, du Vair a pregătit prin discursurile sale recunoașterea lui Henric al IV-lea ca rege al Franței. Avea reputația unui om integru și devotat intereselor publice.

Burbonii pleacă înconjurați de respect, dar nu de păreri de rău. Așa cum am mai spus-o, nenorocirea lor a fost mai mare decât ei. Umbra lor s-a topit în zare.

Revoluția din iulie și-a făcut numai decît prieteni și vrăjmași în întreaga lume. Unii o îmbrățișară cu entuziasm și bucurie, alții îi întoarseră spatele, fiecare după firea lui. În prima clipă, principii Europei, bufnițe surprinse de lumina zorilor, închiseră ochii, jigniti și uluiți, apoi îi deschiseră iar, ca să amenințe. Spaimă lesne de priceput, furie care se iartă. Revoluția asta ciudată se mărginise la o singură lovitură. Nu făcuse regalității învinse nici măcar cinstea de a o privi ca pe o dușmană și de a-i tăia capul. Revoluția din iulie păcătuia în fața guvernelor despotice, totdeauna doritoare ca libertatea să se defăimeze singură, pentru faptul că fusese uriașă și rămăsese blajină. De altfel, nu se încercă și nu se puse la cale nimic împotriva ei. Cei mai nemulțumiți, cei mai înverșunați, cei mai neliniștiți o salutară. Față de înfrîmplările acestea, în care simțim amestecul unei puteri care lucrează pe deasupra capetelor oamenilor, sîntem cuprinși de un respect misterios, oricît am fi de egoiști și de răzbunători.

Revoluția din iulie e triumful dreptului asupra stării de fapt. Minunat lucru ! Dreptul doborînd starea de fapt. De aici provine strălucirea revoluției de la 1830 și totodată blîndețea ei. Dreptul care învinge n-are cîtuși de puțin nevoie să fie violent.

Dreptul înseamnă ceea ce e nepărtinitor, și adevărat.

Dreptul rămîne veșnic, frumos și neprihănit. Faptul chiar cel necesar în aparență, chiar cel mai bine primit de contemporani, dacă nu există decît ca fapt și nu cuprinde decît foarte puțin drept, sau de loc, e sortit să ajungă cu timpul diform, spurcat, mon-

struos chiar. Dacă vrei să vezi cât de urît poate ajunge o stare de fapt peste veacuri, uită-te la Machiavel¹. Machiavel nu e un geniu rău, nici un diavol, nici un scriitor laș și ticălos. El întruchipează starea de fapt. Nu e numai faptul italian, e faptul european, faptul veacului al XVI-lea. În fața ideii morale a veacului al XIX-lea pare hîd, după cum și este. Lupta între drept și starea de fapt durează de la începuturile societății. Munca înțelepților e să pună capăt duelului, să contopească ideea pură cu realitatea omenească, să facă să pătrundă într-un fel pașnic dreptul în fapt și faptul în drept.

II

CUSATURA PROASTĂ

Dar altfel lucrează cei înțelepți și altfel cei dibaci. Revoluția din 1830 se oprișe repede.

Cînd o revoluție s-a înecat la mal, dibacii își împart prada.

Dibacii, în veacul nostru, s-au calificat singuri ca oameni de stat în așa chip, încît expresia „om de stat“ a ajuns un cuvînt de argou. Să nu se uite că acolo unde nu e decît dibăcie e neapărat și micime.

Cînd zici dibaci, zici mediocru.

Tot așa, a spune : oameni de stat, înseamnă uneori : trădători.

Dacă ar fi să-i crezi pe dibaci, deci, revoluții ca aceea din iulie sînt ca niște artere tăiate. Trebuie cu-

¹ Scriitor și gînditor politic italian (1469—1527), unul dintre ideologii burgheziei în ascensiune. Cartea sa *Principele* — în care expune principiile guvernării unui stat monarhic — codifică lipsa de bună-credință și de scrupule în relațiile internaționale, astfel cum le practicau micii suverani italieni de pe atunci.

sute repede. Dreptul, cînd e proclamat prea pompos, se clatină. Aşa că, cei care l-au afirmat simt nevoia să întărească statul. După ce ai asigurat libertatea, trebuie să te gîndeşti la putere. Aici înțelepții nu se despart încă de cei dibaci, dar încep să aibă îndoieli. Puterea, fie. Dar, mai întîi, ce e puterea ? Și apoi, de unde vine ?

Cei dibaci se fac că nu aud murmurul nemulțumirii și-și urmează urzelile.

După acești oameni politici, meșteri în a pune masca necesității peste ficțiunile care le sînt de folos, numai lor, cea dintîi nevoie a unui popor după revoluție, cînd acest popor face parte dintr-un continent monarhic, este să-și facă rost de o dinastie. Ei spun că în acest chip vine, după revoluție, pacea, adică răgazul pentru a-și tămădui rănilile și a-și repara casa. Dinastia dosește schelele și ascunde ambulanta.

Dar nu e totdeauna ușor să faci rost de o dinastie.

La nevoie, oricare om de geniu sau oricare om norocos poate fi rege. Pentru cel dintîi caz, iată-l pe Bonaparte, și pentru al doilea, pe Iturbide ¹.

Dar nu poți face o dinastie din orice familie luată la întîmplare.

Numele trebuie să aibă o anumită vechime, și urma lăsată de veacuri nu se poate improviza.

Dacă, făcînd bine înțeles toate rezervele, judeci lucrurile din punctul de vedere al oamenilor de stat, te întrebi : care sînt calitățile regelui ivit după o revoluție ? Poate fi, și e bine să fie, revoluționar, adică să fi luat parte el însuși la acea revoluție, trebuie să fi fost amestecat în ea, să fi fost compromis sau să-și fi făcut un renume, să fi pus mîna pe secure sau să fi mînuit sabia.

¹ Dictator mexican de la sfîrșitul războiului de independență al țării sale. În 1821 s-a proclamat împărat al Mexicului, dar după un an a fost răsturnat.

Care sînt calitățile unei dinastii ? Trebuie să fie națională, adică revoluționară cu adevărat, nu numai prin actele săvîrșite, ci prin ideile pe care și le-a însușit. Trebuie să fie alcătuită din trecut și să fie istorică, să fie alcătuită din viitor și să fie iubită.

Toate astea ne fac să înțelegem de ce primele revoluții se mulțumesc să găsească un om, pe Cromwell sau pe Napoleon, și pentru ce următoarele vor neapărat să găsească o familie, casa de Brunswick sau casa de Orléans¹.

Casele regale se aseamănă cu acci smochini din India ale căror ramuri se apleacă pînă la pămînt și prind rădăcini, devenind fiecare la rîndul ei un smochin. Fiecare ramură poate deveni o dinastie. Cu o singură condiție : să se aplece pînă la popor.

Aceasta e teoria dibacilor.

Iată deci marea artă : să izbutești ca un succes să aibă puțin rezonanța unei catastrofe, ca să tremure și cei care profită de el, să presari frică sub pasul fiecăruia, să lungеști trecerea de la o stare la alta, încetinind progresul, să umbrești zorile, să îmblînzești și să retezi asperitățile entuziasmului, să tai unghiurile și unghiile, să vătuiеști triumful, să îmbrobodești dreptul, să învelești poporul uriaș în flanelă și să-l culci repede, să-l pui la regim fiindcă e prea sănătos, să-l tratezi pe Hercule ca pe un convalescent, să prefaci evenimentul în expedient, să dai spiritelor însetate de ideal nectarul lui îndoit cu ceai de tei, să iei

¹ *Brunswick*, în l. germană Braunschweig, este numele unei case princiare germane din care se trăgea regele George I al Angliei (1714—1727). *Orléans*, ramură a dinastiei Burbonilor din Franța, coborîtoare dintr-un frate al lui Ludovic al XIII-lea (1610—1643). A fost chemată să domnească abia în 1830, cu Ludovic-Filip, după alungarea lui Carol al X-lea. Sensul frazei lui V. Hugo este că a doua revoluție (burgheză) este mai puțin radicală decît prima, astfel încît nu mai proclamă decăderea unei dinastii, ci o înlocuiește cu alta, înrudită.

măsuri împotriva unei izbânzi prea mari, să pui revoluției un abajur.

Anul 1830 a pus în practică această teorie, pe care Anglia o aplicase în 1688¹ !

1830 e o revoluție care s-a oprit la jumătatea drumului. O jumătate de progres ; o dreptate aproximativă. Dar logica nu cunoaște aproximativul, așa cum soarele ignorează lumînarea.

Cine oprește revoluțiile la jumătatea drumului ? Burghezia.

De ce ?

Pentru că burghezia înseamnă interesul ajuns la îndeplinire. Ieri era pofta, azi e îndestularea, mâine va fi ghițuiala.

Fenomenul din 1814, după Napoleon, s-a repetat în 1830, după Carol al X-lea.

Burghezul e omul care are vreme să stea pe scaun. Dar când vrei să te așezi prea curînd, poți să stînjești neamul omenesc din mers. Aceasta a fost adesea greșala burgheziei. Dar starea la care tindea, după zdruncinarea din 1830, această parte a națiunii numită burghezie, nu era inerția care se împletește cu nepăsarea, cu trîndăvia, în care se cuprinde și puțină rușine, nu era nici somnul care presupune o uitare de o clipă, prielnică visurilor. Era o etapă.

Etapa e un cuvînt cu un îndoit înțeles, ciudat și aproape contradictoriu : trupă în marș, deci mișcare ; oprire, adică repaos.

Etapa e refacerea puterilor, e odihna înarmată și trează. E faptul împlinit care așază santinele și stă de pază. Etapa presupune luptă ieri și luptă mâine.

¹ Așa-zisa revoluție din 1688 din Anglia a fost de fapt o simplă schimbare de dinastie. Revoluția din 1830, din Franța, executată de masele populare, care au izgonit pe Carol al X-lea, a adus profituri numai burgheziei, care nu a mai împărțit puterea cu resturile nobilimii feudale, ca pe timpul restaurației. Burghezia a trecut la reprimarea mișcărilor populare.

E răgazul dintre 1830 și 1848.

Ceea ce numim aici luptă se poate numi și progres. Burghezia avea deci nevoie, ca și bărbații de stat, de un Oare-Cine care să întruchipeze ideea de etapă. O individualitate mixtă, care să însemne revoluție și să însemne stabilitate ; care să întărească, cu alte cuvinte, prezentul, împăcînd într-o contabilitate echilibrată trecutul cu viitorul.

Omul era găsit „de-a gata“. Se numea Ludovic-Filip d'Orléans.

Cei 221 îl făcură rege pe Ludovic-Filip ¹. Lafayette ² se însărcină cu ungerea lui. L-a poreclit : „cea mai bună dintre republici“. Primăria din Paris a înlocuit catedrala din Reims ³.

¹ În martie 1830, 221 de deputați din opoziția burghezo-liberală a Camerei au semnat o adresă de protest, redactată de Guizot, prin care se ridicau împotriva unui discurs amenințător al lui Carol al X-lea. Această rezistență fătășă împotriva unui regim reacționar a provocat în țară o mare agitație, care a culminat cu revoluția din iulie a aceluși an, urmată de înscăunarea lui Ludovic-Filip.

² Marchizul Lafayette, nobil cu oarecare idei înaintate, participant la războiul de independență al Statelor Unite și aderent al revoluției burgheze din Franța, înainte de faza iacobină a acesteia. După revoluția din 1830 a fost numit comandant al Gărzii Naționale și a patronat alegerea lui Ludovic-Filip. Cîteva luni mai tîrziu, însă, intră în conflict cu guvernul Laffite, din pricina modificării Constituției, rămasă prea puțin democratică după părerea lui Lafayette. Ales deputat, face opoziție guvernului pînă la moartea sa, în 1834.

³ Aluzie la împrejurările care au pregătit proclamarea lui Ludovic-Filip ca rege ; numit locotenent-general (regent), acesta se duse la Primăria din Paris împreună cu Lafayette și ieși în balcon spre a fi ovaționat de mulțimea care umplea piața. Acele aclamații ale unei infime minorități burgheze au fost socotite ca echivalente unui plebiscit, unei consacrări populare, după cum, pînă la Carol al X-lea, inclusiv, regii Franței primeau consacrarea religioasă în Catedrala din Reims.

Această înlocuire a tronului întreg cu o jumătate de tron fu „opera anului 1830“.

Cînd dibacii își isprăviră treaba lor, se văzu și greșeala nemăsurată a soluției pe care o găsiseră. Toate acestea n-aveau nimic a face cu dreptul absolut. Dreptul absolut a strigat : Protestez ! Apoi, lucrul de temut, s-a ascuns în întuneric.

III

LUDOVIC-FILIP

Revoluțiile au brațul cumplit și mîna norocoasă. Lovesec unde trebuie și aleg bine. Chiar cînd sînt nedesăvîrșite, corcice și înjumătățite, reduse la starea de revoluții minore, ca revoluția din 1830, ele au totuși de la Dumnezeu destulă pătrundere ca să nu ni-mercească pe-alături. Eclipsa lor nu e o abdicare.

Să nu le laudăm, totuși, prea mult. Se înșeală și revoluțiile uneori ; s-au văzut greșeli grave.

Să ne întoarcem la 1830. 1830, cu toate că a luat un drum greșit, a avut noroc. În așezarea numită „ordine“ după revoluția retezată scurt, regele era mai de preț decît regalitatea. Ludovic-Filip era un om deosebit.

Se trăgea dintr-un părinte¹ căruia istoria îi va acorda, fără îndoială, circumstanțe atenwante ; era un om tot atît de vrednic de stimă pe cît tatăl său fusese vrednic de ocară ; era virtuos atît în treburile sale particulare, cît și în cîteva treburi publice, se arăta grijuliu față de sănătatea, de averea, de fapturn

¹ Philippe d'Orléans, vărul regelui Ludovic al XVI-lea, a cărui moarte a votat-o, ca membru al Convenției. Cei mai mulți din deputați și-au explicat votul ; el a spus : „Moartea, fără fraze !“

și de afacerile lui. Cunoștea prețul unei clipe, dar nu totdeauna prețul unui an. Era cumpătat, senin, liniștit, răbdător; om cumsecade și prinț cumsecade. Traia cu nevasta lui, avea în palat lachei însărcinați să arate patul lui conjugal burghezilor, tradiție devenită din nou utilă unui alcov legitim, după atâtea dări în vileag nelegitime ale ramurii mai mari a familiei. Nu numai că știa toate limbile Europei și, ceea ce e mai rar, limbajul tuturor intereselor, dar le și vorbea. Era un minunat reprezentant al clasei mijlocii, dar depășind-o, era în toate chipurile mai mare decât ea. Avea o minte atât de limpede, încât, prețuind sângele pe care-l moștenea, se bizuia mai mult pe valoarea lui personală și, când era vorba de casa lui, lucru ciudat, se declara Orléans și nu Bourbon. Se socotea cel dintâi prinț de sânge atîta vreme cît nu fusese decât altea serenissimă, dar a ajuns un burghez adevărat în ziua în care fu făcut rege. Era vorbăreț în lume și laconic în intimitate. Cu faimă de om zgîrcit, dar nedovedită, era în realitate unul dintre acei oameni strîngători, care știu să fie risipitori când e vorba de o toană sau de o îndatorire a lor. Cultivat, dar fără să fie sprijinitor al culturii. Gentilom, dar nu cavalier. Simplu, liniștit și puternic. Adorat de familia și de casa lui. Un vorbitor care cucerea. Om de stat lipsit de elan, rece din fire, stăpînit de interesul imediat, ocupîndu-se totdeauna de ce era mai grabnic, nefiind în stare să poarte nici ură, nici recunoștință, uzînd fără milă de oamenii de seamă cu înlăturarea celor mediocri, dibaci cînd era vorba să îndemne majoritățile parlamentare să strivească unanimitățile tănuite ce murmură înăbușit sub tronuri. Era expansiv, cîteodată imprudent în expansiunile lui, dar foarte iscusit pînă și în imprudență. Bogat în expediente, chipuri și măști; înspăimînta Franța cu Europa și Europa cu Franța. Își iu-

bea fără îndoială țara, dar dădea înțietate propriei lui familii. Prețuia mai mult guvernarea decât autoritatea și autoritatea mai mult decât demnitatea, pornire care are un cusur : în goana după succese, admite viclenia și nu disprețuiește josnicia ; dar are și un folos : acela de a feri politica de lovituri violente, statul de accidente și societatea de catastrofe. era migălos, corect, vigilant, atent, pătrunzător, neobosit. Câteodată se contrazicea, se dezmințea. A fost îndrăzneț față de Austria la Ancona, încăpăținat față de Anglia în Spania, a bombardat Anversul și l-a plătit pe Pritchard¹. Cînta *Marseieza* cu convingere. Nu se lăsa cuprins de tristețe, de oboseală, de frumos sau de ideal, de generozități îndrăznețe, de utopii, de himere, de mînie, trufie sau teamă. Era un om curajos în toate. A fost general la Valmy și soldat la Jemmapes². Scăpase cu viață în opt aten-

¹ Episoade care ilustrează ezitățile și inconsecvențele lui Ludovic-Filip în materie de politică externă : În 1832 trupele franceze au ocupat orașul italian Ancona, pentru a opri înaintarea austriecilor în acea regiune. Între 1833 și 1839. Spania a fost devastată de un război civil, declanșat de Don Carlos, fratele defunctului rege Ferdinand al VIII-lea, care urmărea să ocupe tronul prin înlăturarea nepoatei sale, Isabella a II-a. Acest război a prilejuit amestecul puterilor străine în treburile Spaniei ; regele Franței susținea elementele progresiste din jurul Isabellei a II-a. Bombardarea portului belgian Anvers de către artileria franceză a avut loc în 1832, cînd independența Belgiei mai era contestată de olandezi. Aceștia stăpîneau Anversul, de unde au fost izgoniți cu ajutorul trupelor franceze. Pritchard era un farmacist englez stabilit în insula Tahiti din Oceania. Cînd francezii ocupară acea insulă, Pritchard îndemnă pe băștinași la revoltă. Arestarea farmacistului de către coloniștii francezi (1844) a provocat un serios incident diplomatic între Franța și Anglia. Ludovic-Filip și Guizot, prim-ministrul de atunci, au cedat și au plătit lui Pritchard o indemnizație spre nemulțumirea opiniei burgheze din Franța.

² Bătăliile cîștigate de armatele franceze, în timpul revoluției, împotriva austro-prusacilor, care se pregăteau să invadeze Franța

tate și era mereu zîmbitor. Viteaz ca un grenadier și curajos ca un gînditor. Neliniștit numai în fața posibilității unei zguduiri europene și nepregătit pentru o mare aventură politică. Gata totdeauna să-și primejduiască viața, dar niciodată opera. Își ascundea totdeauna voința sub înfățișarea unei firi influentabile, ca să fie ascultat mai degrabă ca minte luminată decît ca rege. Avea spirit de observație, dar era lipsit de simț profetic. Puțin atent față de spiritele alese, dar priceput la oameni, simțea nevoia să vadă ca să poată judeca. Avea un bun-simț sigur și pătrunzător, o înțelepciune practică, darul vorbirii, o memorie nemaipomenită, de care se folosea necontenit, singura lui asemănare cu Cezar, Alexandru și Napoleon. Cunoștea fapte, amănunte, date, nume proprii. Habar n-avea de năzuințele, de patimile, de geniul felurit al poporului, de îndemnurile lui launtrice, de frămîntările ascunse și întunecate ale sufletelor, în sfîrșit, de toate cele care s-ar putea numi forțele nevăzute ale conștiinței. Era acceptat de toți cei ce se aflau în frunte, dar nu și de Franța celor mulți. Se descurca pentru că era iscusit. Guverna prea mult și nu domnea destul. Era propriul său prim-ministru. Se pricepea de minune să facă din faptele mărunte o piedică în calea marilor idei. Amesteca o adevărată însușire creatoare de civilizație, de ordine și de organizare, cu un oarecare spirit de procedură birocratică și de șicană. A fost ctitorul și procurorul unei dinastii. Avea ceva din Carol cel Mare și ceva de avocat. În sfîrșit, o figură mare și originală, un prinț care a

spre a restabili regimul feudal absolutist. Lupta de la Valmy (septembrie 1792) le-a tăiat drumul Parisului; cea de la Jemmapes, localitate din Belgia, a asigurat trupelor revoluționare franceze prima cucerire a acestei țări, pe atunci posesiune austriacă (noiembrie 1792). Ludovic-Filip, pe atunci duce de Chartres, a participat în rîndul armatei revoluționare la ambele bătălii.

știut să fie puternic împotriva tuturor îndoielilor Franței și a geloziei Europei. Ludovic-Filip ar fi fost așezat printre oamenii de seamă ai veacului său și printre cîrmuitoarii cei mai străluciți din istorie, dacă ar fi iubit cît de puțin gloria și ar fi simțit tot atît de bine ce e mare, cum a simțit ce e de folos.

Ludovic-Filip fusese un bărbat frumos, și îmbătrînit rămăsese grațios. N-a fost totdeauna pe gustul națiunii, dar a plăcut totdeauna mulțimii. Plăcea. Fusese înzestrat cu acest dar și avea farmec. Era lipsit de măreție. Nu purta coroană, deși era rege ; nici păr alb, deși era bătrîn. Înfațișarea lui amintea de vechiul regim și viața lui obișnuită, de cel nou, alcătuiind laolaltă un amestec de noblețe și de burghezie care se potrivea cu anul 1830. Ludovic-Filip era o punte de trecere pe treptele unui tron. Păstrase rostirea cuvintelor și ortografia veche, pe care le punea în slujba părerilor moderne. Iubea Polonia și Ungaria, dar scria *les polonois* și rostea *les hongrais*¹. Purta, uniforma gărzii naționale, asemenea lui Carol al X-lea și cordonul Legiunii de onoare, ca Napoleon.

Se ducea rar la biserică, de loc la vînătoare, nici odată la Operă. Această latură a firii lui făcea parte din popularitatea lui burgheză. Nu avea Curte, ieșea la plimbare cu o umbrelă sub braț, și umbrela asta a făcut parte mult timp din aureola lui. Era puțin zidar, puțin grădinar și puțin doctor. S-a priceput să lase sînge unui curier care căzuse de pe cal. Ludovic-Filip nu pleca fără lanțetă, cum nu pleca Henric al III-lea fără pumnal. Regaliștii rîdeau de acest rege caraghios, primul care a vărsat sînge ca să vindece.

Trebuie să facem o deosebire între imputările pe care i le-a făcut istoria : cele care privesc regalitatea, cele care privesc domnia și cele care-l privesc pe

¹ Formă veche, în loc de *les polonais* și *les hongrois*.

rege însuși. Sînt trei coloane care dau fiecare un total deosebit. Înăbușirea *dreptului democratic*; coborîrea progresului pe planul al doilea; reprimarea sălbatică a protestelor străzii, trecerea răsmeriței prin foc și sabie, măcelul din strada Transnonain¹, consiliile de război, acapararea țării reale de către țara legală, guvernul care făcea parte dreaptă cu cei trei sute de mii de privilegiați — iată faptele regalității; guvernul e răspunzător de refuzul dat Belgiei², de cucerirea prea aspră a Algeriei, ca și a Indiei de către englezi, mai mult cu barbarie decît cu civilizație, de călcarea cuvîntului față de Abd-el-kader³, de Blaye, de cumpărarea lui Deutz⁴ și despăgubirea lui Pritchard. Vina regelui e politica de familie care a trecut înaintea celei naționale. Scăzîndu-se toate acestea din socoteală, povara regelui descrește.

Iată marea lui vină; a fost șovăitor în numele Franței. De unde vine această greșeală?

S-o spunem.

Ludovic-Filip a fost un rege prea mult părinte; tatăl unei familii, care vrea să clocească o dinastie, se teme de orice și nu vrea să fie stingherit. Așa se explică atîtea sfiiciuni exagerate, sfieli nemăsurate, ne-

¹ În timpul răscoalei din 1834, sub pretext că dintr-o casă de pe acea stradă s-a tras asupra trupelor trimise să reprime mișcarea, toți locuitorii aceluia imobil au fost executați.

² În februarie 1831, Belgia, devenită de curînd independentă, fu proclamată regat și coroana noului stat fu oferită ducelui de Nemours, unul din fiii lui Ludovic-Filip. Acesta însă se opuse ca fiul său să devină rege al Belgiei.

³ Căpetenie a arabilor și berberilor din Algeria, care a organizat rezistența împotriva invaziei franceze sub domnia lui Ludovic-Filip.

⁴ Ducesa de Berry, nora lui Carol al X-lea, încercînd în 1832 să răscoale Vandeea împotriva lui Ludovic-Filip, fu prinsă și închisă în localitatea Blaye. Planurile ducesei fuseseră vîndute lui Thiers, ministru de interne pe atunci, de către omul ei de încredere, Deutz.

potrivite cu un popor care în tradiția lui cetățenească are un 14 iulie, iar în tradiția lui militară Austerlitz-ul.

De altfel, dacă lăsăm la o parte îndatoririle publice care trebuie împlinite înainte de orice, familia lui Ludovic-Filip merita dragostea pe care părintele ei i-o purta. Era minunată, plină de virtuți și de talente. Una dintre fetele lui Ludovic-Filip, Marie d'Orléans, trecuse numele neamului ei printre artiști, așa cum Charles d'Orléans îl înscrisese pe-al său printre poeți. Își prefăcuse sufletul într-o marmură pe care o botezase Jeanne d'Arc. Doi dintre fiii lui Ludovic-Filip îi smulseră lui Metternich¹ această demagogică laudă : „Sînt niște tineri cum se văd rar și niște prinți cum nu se mai văd alții“.

Iată adevărul asupra lui Ludovic-Filip, adevărul din care n-am ascuns nimic și n-am îngroșat nimic.

Norocul lui Ludovic-Filip, în 1830, a fost să fie prințul „Egalitate“², să cuprindă în el contradicțiile revoluției și ale restaurației, să aibă trăsătura neli-niștitoare a revoluționarului care se face cuminte cînd guvernează. Nici un om nu s-a adaptat vreodată mai desăvîrșit la împrejurări. Omul și împrejurările s-au contopit, și întruparea s-a realizat. Ludovic-Filip e încarnarea lui 1830. Mai avea de partea lui și alte argumente : exilul. Fusesse proscris, pribeag, sărac. Trăise din munca lui. Acest om, stăpîn al celor mai

¹ Cancelar al Austriei în prima jumătate a secolului al XIX-lea ; a negociat căsătoria lui Napoleon cu Maria-Luiza, a jucat un rol de seamă la Congresul de la Viena (1815) și a organizat Sfînta Alianță a suveranilor reacționari împotriva mișcărilor progresiste din Europa. A fost izgonit de la putere în 1848, în urma revoluției din Viena.

² Filip d'Orléans, tatăl regelui Ludovic-Filip, îmbogățit prin manufacturile sale de bumbac, aderase la revoluția burgheză din 1789 și își schimbase numele princiar în acela de *Philippe-Egalité*.

mari domenii din Franța, vînduse în Elveția un cal al său bătrîn, ca să aibă ce mînca. Dăduse lecții de matematică la Reichenau, în vreme ce sora lui, Adalaidă, cosea și broda. Burghezia se înflăcărează cînd întovărășește chipul unui rege cu asemenea amintiri. Dărimase cu mîinile lui ultima cușcă de fier de la Mont-Saint-Michel¹, clădită de Ludovic al XI-lea și folosită de Ludovic al XV-lea. Era camaradul lui Dumouriez² și prietenul lui Lafayette. Făcuse parte din clubului iacobinilor. Mirabeau îl bătuse pe umăr, Danton îi spusese : „Tinere !“ În '93, la douăzeci și patru de ani, cînd era numai domnul de Chartres, asistase din umbra unei loji a Convențiunii la procesul lui Ludovic al XVI-lea, atît de bine numit : „bietul tiran“. Fusese martor la clar-viziunea oarbă a revoluției, care a zdrobit regalitatea în rege și pe rege o dată cu regalitatea, fără să mai țină seama de om ; la furtuna uriașă a adunării-tribunal ; la furia publică punîndu-i lui Capet³ întrebări la care nu știa să răspundă ; la spăimîntătoarea clătinare a capului regal sub furtuna aceea întunecată ; văzuse în ce măsură fuseseră nevinovați în această catastrofă și cei care osîndeau ca și cel care era osîndit ; fusese de față la toate aceste fapte amețitoare, văzuse veacurile înfă-

¹ În insula Mont-Saint-Michel din fundul golfului Saint-Malo se afla o închisoare pentru deținuți politici, Regimul penitenciarului era foarte aspru în celulele lui strîmte ca niște cuști, amintind pe cele ale regelui Ludovic al XI-lea din castelul de la Loches.

² General și om politic. A comandat una din armatele care operau împotriva austro-prusacilor la Valmy și Jemmapes. Anul următor, izgonit de austrieci din Belgia, este destituit de Convențiunea Națională și chemat la Paris pentru raport. Își trădează atunci patria și trece la dușmani, devenind un contrarevoluționar activ.

³ Nume de familie dat de Convențiunea Națională lui Ludovic al XVI-lea după detronare. Era numele strămoșului său, Hugo Capet, proclamat rege al Franței în 987.

țișindu-se la tribuna Convențiunii. Văzuse în spatele lui Ludovic al XVI-lea, nefericitul care era făcut răspunzător, ridicându-se în umbră acuzatul cel mare : monarhia. Îi rămăsese în inimă o spaimă smerită față de această uriașă justiție a poporului, aproape tot atât de impersonală ca judecata lui Dumnezeu.

Revoluția lăsase în el o urmă de neșters. Amintirea lui purta pecetea vie a acelor ani, clipă cu clipă. Într-o zi, în fața unui martor de al cărui cuvânt nu ne putem îndoi, a restabilit din memorie toată litera A din apelul alfabetic al Adunării Constituante.

Ludovic-Filip a fost un rege fără ascunzișuri. Legile din septembrie sînt limpezi. Deși știa că lumina nu e prielnică privilegiilor, și-a lăsat tronul în lumină. Istoria va ține seama de această lealitate.

Ludovic-Filip, ca toți oamenii care au părăsit scena, e judecat azi de conștiința umană. Procesul lui e însă numai la prima instanță.

N-a sunat pentru el încă ceasul în care istoria vorbește cu glasul ei liber și respectat. N-a venit încă clipa rostirii unei judecăți definitive asupra acestui rege. Asprul și celebrul istoric Louis Blanc și-a îmbîlînzit și el, de curînd, primul verdict ¹. Ludovic-Filip a fost ales de cei 221 și de 1830, adică de o jumătate de parlament și de o jumătate de revoluție. Oricum, el nu poate fi judecat aici, decît cu anumite rezerve, din punctul de vedere înalt din care privește filozofia principiul democratic absolut. În ochii absolutului totul e uzurpare, în afară de dreptul omului, mai întîi, și de dreptul poporului, în al doilea rînd. Dar ceea ce putem spune azi, după ce am făcut toate

¹ *Louis Blanc*, avocat și om politic (1811—1882), membru al guvernului provizoriu din februarie 1848. Socialist utopic mic-burghez. În *Istoria celor zece ani* (1830—1840), Louis Blanc condamnase cu asprime regimul lui Ludovic-Filip ; în exil însă, scriind *Istoria revoluției*, și-a „temperat” aprecierile.

rezervele, e că, oricum ar fi privit Ludovic-Filip, luat în el însuși și din punctul de vedere al bunătații omenești, va rămîne, ca să ne slujim de graiul vechi al bătrînei istorii, unul dintre cei mai buni principii care s-au urcat pe tron.

Ce vină are el? Tronul. Despărțiți-l pe Ludovic-Filip de rege, va rămîne omul. Și omul e bun. Cîteodată e atît de bun, încît devine minunat. Uneori, în mijlocul celor mai apăsătoare griji, după o zi de luptă împotriva diplomației întregului continent, se întorcea seara în apartamentul lui, și acolo ce credeți că făcea? Covîrșit de oboseală, toropit de somn, lua un dosar și-și petrecea toată noaptea revizuiind un proces criminal, socotind că, dacă însemna ceva să țină piept Europei întregi, era o faptă și mai însemnată să smulgă un om calăului. Se încapățîna împotriva ministrului de justiție, lupta să smulgă din mîna procurorilor generali (pe care îi numea „flecarii legii”) arma ghilotinei. Masa lui de lucru era acoperită cu vrafuri de dosare. Le cerceta pe toate. I se părea îngrozitor să lase întîmplării nenorocitele capete osîndite. Într-o zi îi spunea aceluiași martor de care am vorbit mai înainte: „Astă-noapte am cîștigat șapte”. În timpul primilor ani ai domniei lui, pedeapsa cu moartea a fost ca și abolită și ridicarea din nou a eșafodului s-a făcut împotriva voinței regelui. Piața la Grève pierind o dată cu ramura cea mare a familiei regale, s-a instituit o alta, burgheză, la bariera Saint-Jacques¹. „Oamenii practici” au simțit nevoia unei ghilotine cvasi-legitime. Această a fost una dintre victoriile lui Casimir Périer², care reprezenta vederile înguste ale burgheziei, asupra lui Ludovic-Fi-

¹ Punct din sudul Parisului unde, după 1830, se făceau execuțiile capitale.

² Bancher și om politic francez din timpul restaurației și al monarhiei din iulie.

lip, care reprezenta latura ei liberală. Ludovic-Filip l-a adnotat cu mîna lui pe Beccaria¹. După bomba lui Fieschi², a exclamat : „Ce păcat că n-am fost rănit ! Aș fi putut să-l grațiez !“ Altă dată a scris, făcînd aluzie la rezistența miniștrilor lui, în legătură cu un osîndit politic care a fost una dintre cele mai generoase figuri ale timpului nostru : „I-am acordat grațierea, nu-mi rămîne decît s-o obțin“. Ludovic-Filip era blînd ca Ludovic al IX-lea și bun ca Henric al IV-lea.

Iar noi zicem că în istorie, unde bunătatea e o perlă rară, cel bun trebuie să treacă înaintea celui care a fost mare.

Deoarece Ludovic-Filip a fost judecat cu asprime de unii, fără cruțare, poate, de alții, este firesc ca un om care l-a cunoscut, el însuși o umbră astăzi, să vină să-și depună mărturia în fața istoriei. Această mărturie e fără îndoială și înainte de toate nepărtinitoare. Un epitaf scris de mîna unui mort e sincer. O umbră poate aduce mîngîiere altei umbre. Cînd împarți cu cineva întunericul aceleiași nopți, ai dreptul să-l și lauzi. Nu se va putea spune vreodată despre două morminte din exil, că unul dintre ele l-a lingusit pe celălalt.

IV

CRĂPĂTURI SUB TEMELIE

În clipa în care drama pe care o povestim pătrunde adîncul unuia din norii tragici care acoperă începutul domniei lui Ludovic-Filip, nu puteam lăsa

¹ Filozof și criminalist italian, al cărui tratat asupra delicțelor a îmblînzit codul penal.

² Inventatorul unei mașini infernale, cu care a încercat un atentat la viața lui Ludovic-Filip.

nimic îndoielnic, și trebuia ca această carte să vină cu o lămurire asupra regelui.

Ludovic-Filip își însușise autoritatea regală fără violență, fără vreo acțiune directă săvârșită de el, c mulțumită unei întorsături revoluționare, fără îndoială deosebită de țelul adevărat al revoluției și în care el, ducele de Orléans, nu avusese nici o inițiativă personală. Se născuse prinț și se credea ales rege. Nu smulsese el singur această împuternicire. N-o luase. Îi fusese oferită și o primise, convins — din greșală desigur, dar convins — că darul era făcut pe bună dreptate și că datoria lui îi porunca să-l primească. De aici, cîrmuirea întemeiată pe bunăcredință. O spunem cinstit, Ludovic-Filip domnind cu bunăcredință, încrîncenarea dezlănțuită de luptele sociale nu poate fi pusă nici în sarcina regelui, nici într-a democrației. O ciocnire de principii seamănă cu o ciocnire de elemente. Oceanul apăra apa, furtuna apăra aerul. Regele apăra regalitatea, democrația apăra poporul. Relativul, care e monarhia, se împotrivește absolutului, care e republica. Societatea sîngerează în acest conflict, dar suferința de azi va fi salvarea ei de mâine. Și, oricum ar fi, cei care luptă între ei nu pot fi disprețuiți. Fără îndoială că una dintre cele două tabere se înșală. Dreptatea nu e asemenea colosului din Rodos¹, așezată pe amîndouă malurile deodată, cu un picior în republică și celălalt în monarhie. Ea e indivizibilă, se sprijină pe un singur țarm.

Să încheiem această expunere.

Regimul de la 1830 a avut de la început o viață grea. Abia născut, a doua zi trebui să lupte.

¹ Urișă statuie de aramă a zeului Apollo, socotită în antichitate una dintre cele șapte minuni ale lumii, se înălța la intrarea în portul Rodos din insula greacă cu același nume. S-a prăbușit la sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n. în urma unui cutremur.

Abia înscăunat, regimul din iulie, atât de nou, atât de puțin rezistent, era hărțuit din toate părțile.

Împotrivirea se născu de a doua zi. Poate că se născuse chiar în ajun, și creștea din lună în lună; ascunsă la început, ieși tot mai mult la iveală.

Revoluția din iulie, rău primită de regi peste hotarele Franței, cum am mai spus, fusese felurit interpretată în Franța.

Dumnezeu arată oamenilor vrerile lui, vădindu-le în evenimente, texte obscure, scrise într-o limbă misterioasă. Oamenii încearcă să le tălmăcească. Traduceri grăbite, incorecte, pline de greșeli, de lip-suri și de contraziceri. Foarte puțini pricep limba di-vină. Cei mai pătrunzători, cei mai potoliți, cei mai adânci, descifrează încet, și când ajung la capătul textului lor, lucrarea e săvârșită în același timp. Pe piața publică au și apărut douăzeci de traduceri. Din fiecare traducere se naște un partid, și din fiecare contrazicere un grup de răzvrățiți. Fiecare partid crede că numai el are textul adevărat, fiecare bise-ricuță crede că stăpânește lumina.

Adesea, puterea însăși e numai o gașcă.

În fiecare revoluție sînt și oameni care înoată împotriva valurilor. Sînt partidele vechi.

Partidele vechi, care sînt legate de tradiții prin grația lui Dumnezeu, socotesc că revoluțiile nu sînt altceva decît o urmare a dreptului la revoltă, și ai dreptul la rîndul tău să te revolți împotriva lor. Re-voluția, fiind o împlinire normală, cuprinde în ea propria ei legitimitate, pîngărită cîteodată de falșii revoluționari, dar care stăruie chiar mînjită, și su-praviețuiește chiar însîngerată. Revoluțiile nu se nasc dintr-un accident, ci din necesitate. O revoluție e o întoarcere de la nefiresc la real. Este pentru că tre-buie să fie.

Și totuși vechile partide legitimiste au atacat revoluția din 1830 cu toată violența care țîșnește dintr-o falsă judecată. Greșelile sînt proiectile excelente. Ei loveau cu iscusință revoluția acolo unde era slabă unde avea o ruptură în zale, în lipsa ei de logică. Atacau revoluția în regalitatea ei și strigau : „Pentru ce are nevoie revoluția de rege ?” Orbii aceștia, cîteodată ochesc bine.

Republicanii scoteau același strigăt, dar, venind de la ei, strigătul era logic. Ceea ce era orbire la legitimisti era clarviziune la democrați. Anul 1830 înșelase poporul. Democrația, furioasă, îl muștra.

Regimul din iulie se zbătea, atacat deopotrivă în numele trecutului și al viitorului. El reprezenta clipa de față, războindu-se, de o parte, cu veacurile monarhice, de alta, cu dreptul veșnic.

Nu numai atît, dar față de străinătate, 1830, nemai-fiind revoluție și devenind monarhie, trebuia să se țină la pas cu Europa. Trebuia să păstreze pacea, altă greutate. O armonie pe care vrei s-o realizezi împotriva logicii e adesea mai dăunătoare, decît un război. Din conflictul acesta surd, mereu înăbușit, dar mereu amenințator, s-a născut pacea armată, acest expedient costisitor al civilizației suspecte ei însăși.

Regalitatea din iulie se smucea în șleauri, cu toate că avea înhămate la ea guvernele Europei. Metternich i-ar fi pus bucuros zăbală. Împinsă de progres în Franța, împingea înainte monarhiile Europei, rămase pe loc. Era remorcată și remorca la rîndul ei.

Între timp, în interior bîntuiau, înlănțuite între ele, riile, educația, pedepsele, prostituția, soarta femeii, bogăția, mizeria, producția, consumația, repartitia, schimbul, moneda, creditul, dreptul capitalului, dreptățile probleme sociale : sărăcia, proletariatul, salatul muncii. Grozavă povară !

În afară de partidele politice propriu-zise se mai desemna și o altă mișcare. Fierberii democratice îi răspundea fierberea filozofică. Elita se simțea tulburată ca și mulțimea ; în alt chip, dar nimic mai mult.

Gînditorii meditau, pe cînd pămîntul, adică poporul străbătut de curenți revoluționare, tremura zguduît de nu știu ce vagi smucituri nervoase. Gînditorii, unii izolați, alții întruniți în familii, aproape în frății, răscoleau problemele sociale în liniște, dar adînc, ca niște mineri neclintiți, care își săpau gale-riile în profunzimile unui vulcan, abia stingheriți de zguduiri surde și de întrevăzute focuri pîlpîitoare.

Liniștea aceasta nu era spectacolul cel mai puțin frumos al acestei epoci zbuciumate.

Acești oameni lăsau chestiunea drepturilor în seama partidelor politice. Ei se ocupau de problema fericirii. Voiau să dobîndească de la societate bunăstarea omului.

Ridicau problemele materiale — problema agricolă, industrială și comercială — aproape la demnitatea unei religii. În civilizație, așa cum se întocmește ea, puțin de către Dumnezeu și mult de către om, interesele se combină, se împletesc și se contopesc în așa chip, încît formează o adevărată stîncă, după o lege dinamică, studiată cu multă răbdare de economiști, acești geologi ai politicii.

Oamenii aceștia care se grupau sub diferite denumiri, dar care pot fi numiți toți cu titlul general de socialiști, căutau să străpungă stîncă și să facă să țîșnească din ea apa vie a fericirii omenești.

Lucrările lor îmbrățișau totul, de la problema eșafodului pînă la aceea a războiului. Adăugau la dreptul omului, proclamat de revoluția franceză, dreptul femeii și al copilului.

E ușor de înțeles pentru ce, din diferite motive, nu tratăm aici în adîncime, și din punct de vedere teo-

retic, problemele ridicate de socialism. Ne mărginim să le indicăm.

Toate problemele pe care și le puneau socialiștii, lăsând la o parte viziunile cosmogonice, visarea și misticismul, pot fi reduse la două probleme principale :

Prima problemă : a produce bogăția.

A doua problemă : a o distribui.

Prima problemă cuprinde pe aceea a muncii.

A doua e, de fapt, problema salariilor.

În prima problemă e vorba de folosirea energiilor.

În cea de-a doua, de distribuția bunurilor.

Dintr-o bună folosire a energiilor rezultă puterea publică.

Dintr-o bună distribuție a bunurilor rezultă fericirea individuală.

O bună distribuție nu înseamnă o distribuție egală, ci una echitabilă. Prima egalitate se întemeiază pe echitate.

Prosperitatea socială rezultă din această îmbinare : puterea publică în afară, fericirea individului înăuntru.

Prosperitatea socială înseamnă omul fericit, cetățeanul liber, națiunea mare.

Anglia rezolvă prima din aceste două probleme. Ea știe minunat să creeze bogății, dar le împarte prost. E o soluție desăvârșită numai pe o latură, care duce în chip fatal la două extreme : belșug monstruos și mizerie monstruoasă. Unii, cei puțini, au toate bucuriile, alții, adică poporul, toate lipsurile. Privilegiul, monopolul, favorurile, feudalitatea folosesc munca însăși. Situație falsă și primejdioasă, care așază puterea publică pe mizeria celor mulți și care întemeiază măreția statului pe suferințele individului. Măreție rău alcătuită, în care se împletesc toate elementele materiale și în care nu intră nici un element moral.

Amîndouă problemele, pentru a fi bine rezolvate, trebuie rezolvate laolaltă. Amîndouă soluțiile trebuie să fie contopite într-una singură.

Rezolvați numai prima problemă și veți fi Veneția, veți fi Anglia. Veți avea o putere artificială ca Veneția, sau o putere materială ca Anglia. Veți fi un bogat rău. Veți pieri prin mersul lucrurilor, cum a murit Veneția, sau printr-un faliment, cum va cădea Anglia, și lumea vă va lăsa să cădeți și să muriți, pentru că lumea lasă să cadă și să moară tot ceea ce nu e decît egoism, tot ceea ce nu reprezintă o virtute sau o idee pentru neamul omenesc.

E de la sine înțeles că prin cuvintele Veneția și Anglia nu desemnăm popoarele, ci construcțiile sociale, oligarhiile suprapuse națiunilor, și nu înseși națiunile. Națiunile se bucură totdeauna de respectul și de simpatia noastră. Veneția, ca popor, va renaște. Anglia, ca aristocrație, va cădea, dar Anglia ca națiune e nemuritoare.

Acestea fiind spuse, să mergem mai departe.

Rezolvați cele două probleme, încurajați-l pe bogat și ocrotiți-l pe sărac, suprimați mizeria, puneți capăt exploatării nedrepte a celui sărac de către bogat, puneți frîu geloziei celui care e încă pe drum față de cel care a ajuns la capăt, potriviți matematic și frățește salariul după muncă, adăugați învățămîntul gratuit și obligatoriu al copilului, faceți din știință temelia bărbăției, dezvoltați inteligențele punînd brațele la muncă, fiți în același timp un popor puternic și o familie de oameni fericiți, democratizați proprietatea nu desființînd-o, ci universalizînd-o așa ca fiecare cetățean, fără excepție, să fie proprietar, lucru mai ușor decît se crede; în două cuvinte, învățați să produceți bogăția și s-o distribuiți, și veți avea laolaltă măreția materială și măreția morală. Atunci veți fi vrednici să vă numiți Franța.

Iată ce spunea socialismul, în afară de câteva secte căzute în rătăcire. Iată ce căuta în fapte, ce plămădea în suflete.

Admirabile eforturi ! Sfinte încercări !

Pe Ludovic-Filip îl preocupau în mod dureros toate aceste doctrine și teorii : necesitatea neobișnuită pentru un om de stat de a ține seamă de filozofi ; adevărurile nedesluite încă, pe care le întrevădea : politica nouă care trebuia creată, în acord cu lumea veche, dar fără prea multe nepotriviri cu idealul revoluționar, situație în care trebuia să-l întrebuinteze pe Lafayette ca să-l apere pe Polignac¹ ; intuiția progresului care se simte în răscoală ; credința lui în revoluție. Poate că ajunsese la o resemnare născută din acceptarea vagă a unui drept definitiv superior ; îl preocupa voința de a nu se înstrăina de propria lui rasă, spiritul lui de familie, respectul lui sincer pentru popor, propria lui cinste. Câteodată, așa puternic și curajos cum era, se simțea împovărat de greutatea de a fi rege.

Simțea sub picioarele lui o primejdioasă destrămare, care nu era totuși o năruire totală, pentru că Franța era Franța mai mult decât oricând.

Grămezi de nori negri acopereau zarea. O umbră ciudată, din ce în ce mai aproape, se întindea peste oameni, peste lucruri, peste idei, umbră care se naștea din minie și din sisteme. Tot ceea ce fusese înăbușit în grabă se mișca și se frământa. Câteodată, conștiința omului cinstit avea nevoie să respire adânc, atîta apăsare era în aerul în care sofisme se amestecau cu adevărurile. Sufletele tremurau în această

¹ Nobil francez emigrat pe vremea revoluției. Sub restaurație, s-a manifestat ca unul dintre cei mai reacționari ultraregaliști. Președinte al consiliului de miniștri în 1829, Polignac a grăbit izbucnirea revoluției din iulie 1830 prin ordonanțele cu care suprimase unele libertăți esențiale.

tulburătoare neliniște socială ca frunzele în apropierea furtunii. Tensiunea electrică era atât de mare, încât câteodată, primul venit, un necunoscut, scăpăra lumină. Pe urmă cădea iarăși în tunericul nopții. Din când în când, câte un bubuit surd și adânc te făcea să pricepi câte trăsnete purtau în ei norii.

Trecuseră numai douăzeci de luni de la revoluția din iulie, și anul 1832 începuse plin de amenințări și de inevitabil. La freamătul întunecat al ideilor se adăuga clocotul întunecat al evenimentelor; poporul era în cumplită sărăcie; muncitorii fără pâine; ultimul prinț Condé dispăruse în întuneric¹; Bruxelles-ul alungase dinastia de Nassau², așa cum Parisul îi alungase pe Burboni. Belgia se oferise unui prinț francez și se dăduse unui prinț englez; Nicolae, țarul rus ne ura; doi diavoli din sud erau în spatele nostru: Ferdinand din Spania și Miguel din Portugalia; în Italia pământul se cutremura, Metternich întindea mâna asupra Bolognei; Franța încolțea Austria la Ancona³, în nord se auzea un ciocan sinistru care închidea din nou Polonia în sicriul ei⁴; din întreaga Europă priviri furioase erau ațintite asupra Franței; Anglia era o aliată îndoielnică, gata să dea brînci celui care s-ar fi clătinat și să se arunce asupra

¹ Louis-Henri-Joseph de Bourbon-Condé, ultimul prinț din această familie, înrudită cu dinastia Burbonilor, s-a sinucis puțin timp după revoluție.

² Tratatul de la Viena (1815) unise Belgia și Olanda într-un singur stat, sub dinastia de Orania-Nassau. Prin insurecția din 1830, Belgia s-a separat de Olanda și s-a proclamat stat independent.

³ Prin pacea de la Viena (1815) Austria a reanexat Lombardia și Veneția. Când Metternich a trimis trupe să ocupe orașul revoltat, Bologna, în statul papal (1832), Ludovic-Filip a ripostat prin ocuparea portului Ancona din Adriatica sub pretextul apărării teritoriilor papei.

⁴ Răscoala poloneză din 1830 a fost înăbușită în sânge de țarul Nicolae I.

celui care ar fi căzut ; pairii se ascundeau în spatele lui Beccaria ca să refuze legii patru capete¹ ; florile de crin erau rase de pe trăsura regelui ; crucea smulsa de pe Notre-Dame ; Lafayette disprețuit ; Laffitte ruinat², Benjamin Constant mort în mizerie ; Casimir Périer răpus de povara cîrmuirii. Molima politică și molima socială izbucniseră în același timp în cele două capitale ale regatului, una orașul gîndirii, cealaltă orașul muncii ; la Paris războiul civil, la Lyon războiul servil³, aceeași lumină de pîrjol în amîndouă cetățile. O lumină roșie de crater pe fruntea poporului. Sudul fanatizat, vestul în fierbere, ducesa de Berry încercînd să răscoale Vandeea ; comploturi, conspirații, răzmerițe, holeră adăugau la vuietul sumbru al ideilor, tumultul sumbru al evenimentelor.

¹ În decembrie 1830, Camera pairilor, epurată de elementele de extremă dreaptă din timpul restaurației, a judecat pe Polignac și pe trei din miniștrii cabinetului din 1829—1830. puși sub acuzația de a fi atentat la libertățile publice. Masele populare cereau condamnarea lor la moarte. Apărătorii acuzaților invocau tézele juristului italian Cesare Beccaria (secolul al XVIII-lea) al cărui *Tratat despre delikte și pedepse* a impus principiul adaptării pedepselor la gravitatea delictelor sau crimelor, contribuind totodată la îmblînzirea penalităților. Pairii au condamnat pe „cei patru” la închisoare pe viață. După cîțiva ani. însă, condamnații au fost amnistiați. Mari manifestații de mase au înfierat această „blîndețe”. vecină cu complicitatea, și Ludovic-Filip s-a temut de o nouă revoluție.

² Bancherul Jacques Laffitte, președintele consiliului de miniștri în 1830—1831, într-o perioadă cînd regimul lui Ludovic-Filip era încă nestatornicit, a avansat guvernului mai multe milioane din fondurile băncii sale, fapt care l-a ruinat.

³ Aluzie la răscoala mătăsarilor din Lyon. în noiembrie-decembrie 1831 ; război „servil”, fiindcă muncitorii răsculați împotriva patronilor lucrau în mici ateliere și erau considerați drept servitori.

FAPTE DIN CARE IZVORĂȘTE ISTORIA ȘI PE CARE ISTORIA NU LE CUNOAȘTE

Toate se înrăutățiseră către sfârșitul lui aprilie. Neliniștea devenea clocot. Din anul 1830 se iviseră ici și colo mici rășcoale locale înăbușite repede, dar gata să se aprindă din nou : semne ale unei fierberii mocnite. Se pregătea în umbră ceva groaznic. Se zăreau liniile nedeslușite și rău luminate ale unei revoluții cu puțință. Franța privea spre Paris. Parisul privea spre cartierul Saint-Antoine.

Cartierul Saint-Antoine, încins pe tăcute, începea să fiarbă.

Cîrciumile din strada Charonne erau încrunțate și furtunoase.

Era pusă în discuție pur și simplu soarta guvernului. Se discuta în public *dacă trebuie să se înceapă lupta*. În odaitele din dosul prăvăliilor, lucrătorii erau puși să jure că la primul strigăt de alarmă vor ieși în stradă și „vor lupta fără să țină socoteală de numărul dușmanilor”. După ce se legau prin jurământ, un vorbitor din fundul cîrciumii „își limpezea glasul” și spunea : „Ai înțeles ? Ai jurat !” Cîteodată se suiau la primul etaj, într-o odaie zăvorâtă, și acolo se petreceau scene aproape masonice. Depuneau jurământ inițiatului *că-l vor sluji ca pe un părinte*. Aceasta era formula.

În încăperi scunde se citeau broșuri „subversive”. „Clevetesc împotriva stăpînirii”, spune un raport secret din vremea aceea. Se auzeau cuvinte ca acestea : „Nu știm cine sînt șefii. Noi ăstia alții nu vom afla ziua decît cu două ceasuri înainte”. Un lucrător spunea : „Sîntem trei sute, punem fiecare cîte cincizeci de centime și strîngem o sută cincizeci de franci, să fabricăm gloanțe și pulbere”. Altul spunea : „Nu

trebuie șase luni, nu-i nevoie nici de două ; în mai puțin de cincisprezece zile o să fim pe aceeași treaptă cu guvernul. Putem să le ținem piept cât douăzeci și cinci de mii de oameni". Altul spunea : „Nu dorm toată noaptea, ca să fac cartușe“.

Din când în când, oameni „îmbrăcați ca burghezii, cu haine frumoase“, veneau „făcînd pe grozavii“ păreau că poruncesc, strîngeau mîna frunțașilor și plecau. Niciodată nu stăteau mai mult de zece minute. Schimbau în șoaptă cuvinte cu înțeles : „Complotul e copt, treaba e gata“. Toți bîzîiau același lucru, ca să întrebuițăm expresia cuiva care a fost de față. Exaltarea ajunsese atît de mare, încît într-o zi un lucrător strigă în mijlocul cîrciumii : „N-avem arme!“ Unul dintre tovarășii lui răspunse : „Nu-i nimic ; au soldații!“ parodiînd, fără să știe, proclamația lui Bonaparte în fața armatei Italiei. „*Cînd aveau să-și comunice secrete*, spune un raport, *se întâlneau în altă parte*“. Nu pricepem ce mai puteau ascunde, după ce spuneau cîte spuneau.

Întrunirile erau de obicei periodice. La unele nu luau parte decît opt sau zece, totdeauna aceiași. La altele intra cine voia și sala era atît de ticsită, încît oamenii trebuiau să stea în picioare. Unii veneau din entuziasm și patimă, alții *pentru că le era în drum cînd se duceau la lucru*. În cîrciumile astea se aflau, în vremea revoluției, și femei patriote care-i sărutau pe noii-veniți.

Alte fapte pline de înțeles vorbeau limpede.

Un om intra într-o cîrciumă, bea și ieșea zicînd : „Cîrciumare, socoteala o să ți-o plătească revoluția“.

Agenții revoluționari erau aleși într-o cîrciumă din strada Charonne. Voturile se strîngeau într-o șapcă.

Lucrătorii se mai adunau la un maestru de scrimă de pe strada Cotte. Pe perete era o panoplie în care

se aflau spade de lemn, bastoane și florete. Într-o zi s-au scos humbii din vîrfurile floretelor. Un muncitor zicea : „Sîntem douăzeci și cinci, dar eu nu sînt pus la socoteală, pentru că sînt socotit drept o mașină“. Mașina asta a fost mai tîrziu Quenisset ¹.

Faptele care se pregăteau căpătau încet un fel de notorietate ciudată. O femeie care-și mătura pragul fi spunea alteia : „De mai multă vreme se lucrează de zor la făcutul cartușelor“. Proclamațiile adresate gărzilor naționale ale ministerelor erau citite în mijlocul străzii. Una dintre ele era semnată : *Burtot, negustor de vinuri*.

Într-o zi, la ușa unui cîrciumar din piața Lenoir, un bărbat care purta o barbă ca o salbă și avea un accent italianesc se sui pe un pietroi și citi în gura mare un manifest ciudat, care părea alcătuit de o putere ocultă. În jurul lui se strînseseră grupuri de oameni care aplaudau. Pasajele care răscoleau cel mai mult mulțimea au fost adunate și notate : „*Ideile noastre sînt interzise, proclamațiile noastre sînt rupte, cei care le afișează sînt pînziți și azvîrliți în închisori...*“ „*Catastrofa care a distrus industria humbacului ne-a convins și pe noi, oameni pașnici*“. „*Viitorul popoarelor se zămislește în rîndurile noastre, ale celor necunoscuți*.“ „*Iată, spunem lucrurilor pe nume : acțiune sau reacțiune, revoluție sau contra-revoluție ? În epoca noastră nimeni nu mai crede nici în inerție, nici în nemișcare. Pentru popor sau împotriva poporului ? Iată întrebarea ! Alta nu e !...*“ „*În ziua cînd mi vă vom mai fi pe plac, tăiați-ne capul, dar pînă atunci ajutați-ne să mergem...*“

Toate acestea — ziua în amiaza mare.

Alte întîmplări, încă și mai cutezătoare, erau suspecte poporului tocmai din pricina îndrăzelii lor. La

¹ Revoluționar blanquist francez care va fi semnalat în insursecțiile pariziene din 1832 și 1839.

4 aprilie 1832, un trecător se sui pe un bolovan din colțul străzii Sainte-Marguerite și strigă : „Sînt băbuvist !“ Dar sub Babeuf poporul îl bănuia pe Giquet¹.

Trecătorul spuse între altele :

— Jos proprietatea ! Opoziția de stînga e lașă și trădătoare. Cînd vrea să aibă dreptate, predică revoluția. E democrată ca să nu mănînce bătaie și republicană ca să nu lupte. Republicanii sînt fățarnici. Cetățeni muncitori, nu vă încredeți în republicani.

— Tăcere, cetățene spion ! strigă un muncitor.

Strigătul acesta puse capăt discursului.

Se petrecură incidente ciudate.

Pe înserat, un muncitor s-a întîlnit aproape de canal cu un „bărbat bine îmbrăcat“, care îl întrebă : „Unde te duci, cetățene ?“ „Domnule, îi răspundea muncitorul, n-am cîstrea să vă cunosc.“ „Eu te cunosc foarte bine.“ Și bărbatul adăuga : „Nu te teme. Sînt agentul comitetului. Ești bănuț că n-ai fi prea sigur. Să știi că dacă destăinuiești ceva sîntem cu ochii pe tine.“ Strîngea apoi mîna muncitorului și pleca spunînd : „O să ne mai vedem în curînd“.

Politia, la pîndă, auzea nu numai în cîrciumi, dar și pe stradă dialoguri suspecte.

— Fă tot ce poți să te primească cît mai repede ! îi spunea un țesător unui tîmplar.

— De ce ?

— În curînd o să înceapă focul.

Doi trecători în zdrențe schimbau între ei aceste cuvinte, vrednice de luat în seamă, pline de o răzvrătire grosolană, vădită :

— Cine cîrmuiește țara ?

¹ Mare bogătaş, fost prefect al poliției Parisului în timpul monarhiei din iulie. A participat activ la reprimarea mișcărilor muncitorești. Acuzat în două rînduri că ar fi delapidat banii statului, a fost salvat de justiție.

— Ei, cine ? Domnul Philippe.

— Da de unde ! Burghezia.

Se înșală cine crede că dăm cuvîntului *jacherie*¹ un înțeles urît. Țăranii erau săraci. Și cei cărora le e foame au dreptate.

Altă dată auzeai vorbind doi trecători. Unul îi spunea celuilalt, :

— Avem un plan bun de atac.

Dintr-o conversație intimă între patru oameni care ședeau pe vine într-un șanț, la răscrucea barierei Trône, nu puteai prinde decît vorbele astea :

— O să facem tot ce s-o putea ca „dumnealui” să nu se mai plimbe prin Paris.

— Care *dumnealui* ? Amenințare plină de taină.

„Șefii principali”, cum se spunea în mahala, se țineau deoparte. Se credea că se întîlnesc, ca să se sfătuiască, într-o cîrciumă aproape de Saint-Eustache. Un anume Aug — șeful societății de ocrotire a croitorilor, din strada Mondétour — trecea drept intermediarul principal dintre șefi și foburgul Saint-Antoine. De altfel, șefii aceștia au fost totdeauna învăluți în foarte multă taină și nici un fapt sigur n-a putut să dezmințită mîndria ciudată a acestui răspuns dat mai tîrziu de un acuzat curții pairilor :

— Cine era șeful vostru ?

— N-am cunoscut și n-am recunoscut nici unul.

Deocamdată nu erau decît vorbe străvezii, dar vagi ; cîteodată vorbe goale, frînturi, vorbe de clacă. Dar se mai iveau și alte semne. Un tîmplar care bătea niște scînduri într-un gard pe strada Reuilly, în jurul unui loc pe care se ridica o casă, găsi pe locul acela o bucată dintr-o scrisoare ruptă pe care se mai puteau citi cuvintele acestea :

¹ *Jacqueries* (jacherii) nume dat în Franța feudală răscoalelor țărănești ; după Jacques Bonhomme, tipul țăranului sărac.

- „...Comitetul trebuie să ia măsuri ca să împiedice recrutarea în secțiile diferitelor societăți...”

Și în post-scriptum :

„Am aflat că în strada Faubourg Poissonnière, nr. 5 bis, există la un armurier cinci sau șase mii de puști. Secțiunea nu posedă arme.”

Tîmplarul își pierdu cumpătul și arătă hîrtia vecinului lui, dar găsi, la cîtiva pași mai departe, altă hîrtie, ruptă și ea, și mai plină de înțeles, pe care o vom reproduce aici așa cum era, pentru înțelesul istoric al acestor documente ciudate :

Q	C	D	E	
				Încățați lista pe din- afară. Pe urmă rupeți-o. Cei admiși vor face la fel după ce le veți trans- mite ordinele.
				Salutare și frăție
				L
				u og a ¹ fe

Persoanele care au cunoscut atunci taina acestei hîrtii găsite au aflat abia mai târziu subînțelesul celor patru majuscule : *quinturioni*, *centurioni*, *decu-
rioni* și *eclerori*, și tîlcul literelor *u og a¹ fe*, care însemnau 15 aprilie 1832. Sub fiecare majusculă erau scrise nume urmate de indicații foarte caracteristice. De pildă : „Q. Bannerel, 8 puști, 83 cartușe. Om si-
gur“. „C. Boubière, 1 pistol, 40 cartușe“. „D. Rollet,
1 floretă, 1 pistol, 1 livră pulbere.“ „E. Tessier, 1 sa-
bie, 1 raniță. Om de cuvînt.“ „Terreur, 8 puști. Viteaz.“

În sfîrșit, tîmplarul găsi în aceeași curte o a treia hîrtie, pe care era scrisă, cu creionul, dar citeț, lista asta enigmatică :

Unitate. Blanchard. Arbre-Sec. 6

Barra. Soize. Salle-au-Comte.

Kosciusko. Aubry măcelarul ?

J.J.R.

Caius Gracchus.

Drept de revizie. Dufond. Cuptor.

Căderea girondinilor. Derbac. Maubué.

Washington. Pinson. 1 pist. 86 cart.

Marseieză.

Suveranit. poporului. Michel. Quincampoix.

Sabre.

Hoche.

Marceau. Platon. Arbre-Sec.

Varşovia. Tilly, vânzătorul Popularului.

Burghezul onest, în mâinile căruia a rămas lista aceasta, i-a cunoscut semnificația. Se pare că ea cuprindea nomenclatura completă a secțiilor celui de-al patrulea sector al *Societății drepturilor omului*¹, cu numele și adresele șefilor de secții. Astăzi, când toate aceste întâmplări rămase în umbră nu mai sînt decît istorie, o putem publica. Trebuie să spunem, însă, că această hîrtie a fost găsită înainte de-a se fi înființat *Societatea drepturilor omului*. Poate că era numai schița ei.

Totuși, faptele concrete începeau să iasă la iveală după cuvintele rostite și cele scrise.

În strada Popincourt s-au găsit în sertarul unui scrin, la un negustor de vechituri, șapte foi de hîrtie cenușie, toate împăturite la fel, în patru. În fiecare din foi se aflau alte douăzeci și șase de pătrățele

¹ Asociație secretă în timpul lui Ludovic-Filip, înființată în 1832. Era condusă de burghezi republicani, dar admitea printre membrii ei și muncitori. Era organizată după modelul Carboneriei italiene și a contribuit la mobilizarea cadrelor în vederea răscoadelor din 1832 și 1834.

din aceeași hîrtie cenușie, îndoită în formă de cartuș, și un cartonaș pe care scria :

<i>Silitră</i>	.	.	.	.	.	12 uncii
<i>Pucioasă</i>	.	.	.	.	.	2 uncii
<i>Cărbune</i>	.	.	.	.	.	2 uncii și jumătate
<i>Apă</i>	.	.	.	.	.	2 uncii

Procesul-verbal de confiscare constată că sertarul răspîndea un miros pătrunzător de pulbere.

Un zidar, care se întorcea acasă după ce-și isprăvisese ziua de muncă, uită un pachetel pe o bancă, lângă podul Austerlitz. Pachetul fu dus la corpul de gardă. Se găsiră în el două dialoguri tipărite, sem-nate *Labautière*¹, un cîntec cu titlul : *Muncitori, uniți-vă !* și o cutie de tinichea plină de cartușe.

Un muncitor, bînd un pahar cu un tovarăș, se plînsese că-i e prea cald, și cînd celălalt întinse mîna să-l pipăie, dădu de un pistol sub vestă.

Într-un șanț de pe bulevard, între cimitirul Père-Lachaise și bariera Trône, în locul cel mai pustiu, niște copii care se jucau găsiră sub un maldăr de talaș și tărîțe un sac în care se aflau un tipar de gloanțe, o presă de lemn pentru cartușe, un taler de lemn mînjit de pulbere de vînătoare și o strachină mică de tuci, în care se deosebeau urme vădite de plumb topit.

Niște agenți de poliție care intrară pe neașteptate, la ora cinci dimineata, la un oarecare Pardon, care făcu parte mai tîrziu din secția Barricade-Merry și fu ucis în răscoala din aprilie 1834, îl găsiră în picioare lângă pat, cu mîinile pline de cartușele pe care tocmai le umplea.

¹ Comunist premarxist de nuanță babuvistă, din timpul lui Ludovic-Filip. A scris un *Catebism de reformă socială* (1839) și alte broșuri de propagandă, prin care a întretinut spiritul revoluționar în muncitorimea pariziană.

La ceasul la care muncitorii se odihnesc, doi oameni fuseseră văzuți întâlnindu-se între bariera Picpus și bariera Charenton, pe o străduță mărginașă, între două ziduri, lângă un cârciumar care avea un „joc de Siam“¹ în fața ușii. Unul scotea de sub cămașă un pistol și i-l întindea celuilalt. În clipa când voia să i-l dea, băgă de seamă că nădușeala de pe pieptul lui umezise nițel pulberea. Deschise pistolul și-i mai adăugă puțină pulbere pe lângă aceea care se găsea în fundul țevii. Apoi se despărțiră. Un anume Gallais, ucis mai târziu în strada Beaubourg, în ciocnirea din aprilie, se lăuda-că are la el șapte sute de cartușe și douăzeci și patru de cremene pentru pușcă.

Guvernul primi într-o zi vestea că în anumite cartiere se împărțiseră arme și două sute de mii de cartușe. Peste o săptămână fură împărțite alte treizeci de mii de cartușe. Lucru ciudat, poliția nu putu găsi nici unul. O scrisoare interceptată spunea : „*Nu e departe ziua în care optzeci de mii de patrioți se vor aduna sub arme în patru ore*“.

Toată fierberea aceasta era fățișă și, s-ar putea spune, mocnită. Răscoala de neînălăturat își pregătea furtuna în liniște, sub ochii stăpînirii. Frământarea aceasta subterană, dar de pe acum lesne de bănuît, avea toate ciudățeniile. Burghezii, de pildă, stăteau de vorbă cu lucrătorii despre ceea ce se pregătea. Se spunea : „Ce se mai aude cu răscoala ?“ pe tonul pe care s-ar fi spus : „Ce mai face nevasta dumitale ?“

Un negustor de mobile din strada Moreau întreba : „Ei, pe cînd atacul ?“

Alt negustor spunea : „Atacul se va da în curînd. Știu eu. Acum o lună erați cincisprezece mii, acum,

¹ Varietate a jocului de popice, la care, în loc de bilă, jucătorii se servesc de un disc.

sînteți douăzeci și cinci de mii.“ Își oferea pușca lui, iar un alt vecin voia să vîndă un pistol cu șapte franci.

Febra revoluționară creștea. Se întinsese în toate ungherele Parisului și ale Franței. Pulsa pretutindeni. Rețeaua societăților secrete începea să se întindă asupra țării, ca membranele care iau naștere din anumite inflamații și se formează în corpul omenească. Din *Asociația Prietenii poporului*, care era în același timp și publică și secretă, se născuse *Societatea drepturilor omului*, care își data astfel ordinele de zi : *Pluviôse, al 40-lea an al erei republicane*¹. Ea avea să supraviețuiască hotărîrii curții cu juri ce-i pronunțase dizolvarea și nu șovăia să-și boteze secțiunile cu aceste nume pline de înțeles :

Sulițele.

Clopotul.

Boneta frigiană.

21 ianuarie.

Zdrențăroșii.

Hoinarii.

Înainte, marș !

Robespierre.

Niveau.

*Ca ira*².

Societatea drepturilor omului inițiasă *Societatea acțiunii*. Cei care nu mai aveau răbdare se desprindeau de matcă și o luau înainte. Alte asociații încercau să recruteze membri din sînul marilor societăți-mume. Secționarii se plîngeau că sînt trași în

¹ *Pluviôse* era numele unei luni din calendarul revoluționar (1792), corespunzătoare lunii februarie. Răsculații din 1832 intenționau să impună din nou acel calendar și numărau anii de la proclamarea primei republici, cea a iacobinilor.

² Numele unui cîntec revoluționar francez.

toate părțile. Așa erau : *Societatea galică* și *Comitetul organizator al municipalităților*. Așa erau asociațiile pentru *libertatea presei*, pentru *libertatea individuală*, pentru *insurecția poporului*, *împotriva impozitelor indirecte*. Mai erau apoi : *Societatea muncitorilor egalitari*, care se împărțea în trei fracțiuni : *egalitarii*, *comuniștii* și *reformiștii*. Mai era apoi *Armata Bastiliei*, un fel de cohortă organizată militărește : patru oameni comandați de un caporal, zece de un sergent, douăzeci de un sublocotenent și patruzeci de un locotenent. Niciodată nu se cunoșteau între ei mai mult de cinci oameni. Era o creație în care prevederea se îmbina cu curajul și care părea însuflețită de geniul Veneției. Comitetul central, care era în fruntea ei, avea două brațe : *Societatea de acțiune* și *Armata Bastiliei*. O asociație legitimistă, *Cavalerii fidelității*, s-a strecurat și ea printre aceste afiliații republicane. Fu demascată și respinsă.

Socetățile pariziene se ramificau în orașele principale. Lyon, Lille, Nantes și Marsilia își aveau și ele *Societatea drepturilor omului*, *Cărbunarii* și *Oamenii liberi* ai lor. La Aix exista o societate revoluționară care se numea *Cougourde*. Am mai pomenit despre ea.

La Paris, cartierul Saint-Marceau nu era mai puțin în fierbere decât cartierul Saint-Antoine, și nici școlile nu erau mai puțin frământate decât cartierele. Studenții se adunau într-o cafenea din strada Saint-Hyacinthe și în cârciuma *Șapte biliarde* din strada Mathurins-Saint-Jacques. Societatea *Prietenii A.B.C.-ului*, afiliată mutualiștilor din Angers și *Cougourdei* din Aix, se aduna, după cum am văzut, în cafeneaua Musain. Tinerii aceștia se mai întâlneau, cum am mai spus, într-un birt numit *Corint*, de pe lângă strada Mondetour. Întîlnirile acestea erau secrete. Altele erau însă fățișe și se poate vedea pînă unde mergeau

cu îndrăzneala din această frîntură de interogatoriu luat mai tîrziu într-un proces : „Unde se ținea asta ?” „În strada la Paix.” „La cine ?” „În stradă.” „Ce secțiune era acolo ?” „Una singură.” „Care ?” „Secția Mánuel.” „Cine era șef ?” „Eu.” „Ești prea tînăr ca să fi luat singur greaua răspundere de a ataca guvernul. De unde îți veneau instrucțiile ?” „De la comitetul central.”

Armata era minată ca și populația, cum au dovedit-o mai tîrziu mișcările de la Béeftord, de la Lunéville și de la Épinal¹. Se conta pe regimentul cincizeci și doi, pe al cincilea, al optulea, al treizeci și șaptelea și pe al douăzecelea de infanterie ușoară. În Bourgogne și în celelalte orașe din sud se sădea *arborele libertății*, care era un stîlp cu o tichie roșie în vîrf.

Aceasta era situația.

În cartierul Saint-Antoine, mai mult decît în oricare altul, această situație era foarte serioasă. Acolo era punctul sensibil. Acest cartier vechi, populat ca un furnicar, harnic, curajos și neastîmpărat ca un stup, fremăta, în așteptare, de dorința unei ciocniri. Munca nu se întrerupea, dar totul era plin de freamăt. Înfățișarea lui aspră și întunecată nu se poate descrie. Sînt aci disperări sfîșietoare ascunse sub un acoperiș de mansardă. Dar există și inteligențe arzătoare și alese. E totdeauna primejdios, ca extremele să se atingă ; mai ales cînd acestea sînt dispărarea și inteligența.

Cartierul Saint-Antoine mai avea și alte pricini de tulburare, pentru că resimțea rînd pe rînd toate

¹ Orașe din estul Franței în care s-au produs mișcări populare la vestea insurecțiilor din Lyon și Paris. La Lunéville cîțiva subofițeri au fost pe punctul de a răscula un regiment de cavalerie, atrăgîndu-și simpatia soldaților prin lozinca „Trăiască republica !” (1834).

consecințele crizelor politice : crize comerciale, falimente, greve, șomaj. În vreme de revoluție mizeria este efect și cauză în același timp. Dă o lovitură și o primește înapoi. Populația aceasta, plină de o virtute mândră, de înfrigurare, gata oricînd să pună mîna pe armă, gata să facă explozie, nervoasă, adîncă, minată, nu părea decît să aștepte o scînteie. De cîte ori plutesc la orizont scînteii purtate de curentul evenimentelor, nu te poți opri să nu te gîndești la cartierul Saint-Antoine și la întîmplarea plină de primejdii care a așezat la porțile Parisului pulberăria aceasta de suferințe și idei.

Cîrciumile din cartierul Saint-Antoine, despre care am vorbit de mai multe ori în această schiță, au o notorietate istorică. Cînd vremurile sînt tulburi, oamenii se amețesc în ele mai mult cu vorbe decît cu vin. Circulă de la una la alta un fel de spirit profetic și un suflu de viitor care umple inimile și înalță sufletele. Cîrciumile din mahalaua Saint-Antoine seamănă cu cele de pe muntele Aventin, clădite peste peștera Sibyllei¹ și care comunicau cu suflul sacru din adînc, cîrciumi în care mesele erau un soi de trepiede și unde se bea ceea ce Ennius² numea *vinul sibyllin*³.

Mahalaua Saint-Antoine e un rezervor de forțe populare. Cutremurul revoluționar deschide acolo crăpături prin care curge suveranitatea poporului. Aceasta poate face și rău, se poate înșela ca oricare alta, dar își păstrează măreția ei chiar cînd greșeste drumul.

¹ Preoteasă în antichitate.

² Poet latin (210--169 î.e.n.).

³ Care dădea darul de a proroci.

În anul '93, fie că era ziua fanatismului, fie că era a entuziasmului, după ideea care bîntuia și care era bună sau rea, porneau din cartierul Saint-Antoine cînd legiuni sălbătice, cînd cete eroice.

Să ne lămurim asupra cuvîntului *sălbatic*. Ce voiau acei oameni zbîrliți, care se aruncau asupra bătrînului Paris tulburat, zdrențăroși, urlînd, sălbatici, cu măciuca ridicată, cu sulița în vînt? Voiau sfîrșitul asupririlor, sfîrșitul tiraniei, sfîrșitul paloșului, muncă pentru om, învățătură pentru copil, blîndețe socială pentru femeie, libertate, egalitate, fraternitate, pîine pentru toți, cunoștințe pentru toți, prefacerea lumii în rai, progres. Și cereau acest lucru sfînt, bun, dulce — *progresul* — scoși din răbdări, îl cereau spăimîntători, pe jumătate goi, cu măciuca în mînă, urlînd. Da, erau sălbatici, dar erau sălbaticii civilizației.

Proclamau cu furie dreptul. Voiau să silească neamul omenesc să realizeze raiul, fie chiar prin cutremur și spaimă. Păreau sălbatici și erau mîntuitori. Cereau lumină și purtau masca nopții.

Față-n față cu acești oameni sălbatici, o recunoaștem, și spăimîntători chiar, dar sălbatici și spăimîntători pentru a cere binele, se află alți oameni, zîmbitori, plini de broderii, de aurării, de pînglici și decorații, cu ciorapi de mătase, cu pené albe, cu mănuși galbene, cu pantofi de lac, care, rezemați de o masă de catifea, alături de un cămin de marmură, stăruie cu gingășie pentru păstrarea trecutului, a evului mediu, a dreptului divin, a fanatismului, a ignoranței, a sclaviei, a pedepsei cu moartea, a războiului — oameni care glorifică cu jumătate glas și cu politete sabia, rugul și eșafodul. Cît despre noi, dacă am fi siliți să optăm între barbarii civilizației și civilizații barbariei, am alege barbarii.

Cam prin vremea aceea, Enjolras făcu un fel de recensămînt secret în vederea evenimentelor apropiate.

Țineau toți sfat în cafeneaua *Musain*.

Enjolras rosti, presărîndu-și cuvintele cu cîteva metafore pe jumătate enigmatice, dar pline de tîlc :

— Se cuvine să știm în ce punct ne aflăm și pe cine ne putem bizui. Dacă vrem luptători, trebuie să-i pregătim. Să avem cu ce lovi. E necesar. Cei care merg pe un drum sînt mai lesne luați în coarne de boi, dacă trece vreo cireadă pe acolo, decît dacă nu trece. Să ne numărăm ! Cîți sîntem ? Să nu amînăm pe mîine. Revoluționarii trebuie să fie totdeauna grăbiți. Progresul n-are vreme de pierdut. Să ne temem de neprevăzut. Să nu ne lăsăm luați pe neașteptate. Trebuie să controlăm toate cusăturile pe care le-am făcut pînă acum și să vedem dacă țin. Azi trebuie să cercetăm această problemă pînă în adîncul ei. Courfeyrac, tu vezi de politehnicieni ! Azi, miercuri, e ziua lor liberă. Feuilly, ia în seama ta pe cei de la Glacière. Combeferre mi-a făgăduit să se ducă prin cartierul Picpus ; e acolo un minunat furnicar omenesc. Bahorel va cerceta cartierul Estrapade. Prouvaire, vezi că masonii s-au domolit ! Să ne aduci noutăți despre loja din strada Grenelle-Saint-Honoré ! Joly se va duce la clinica lui Dupuytren¹ și va lua pulsul școlii de medicină. Bossuet are să dea o raită la palatul de justiție, să stea de vorbă cu stagiarii. Eu mă însărcinez cu *Cougourde*.

¹ Celebru chirurg francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

— În felul acesta s-a pus totul la punct ! spuse Courfeyrac.

— Nu.

— Ce mai e ?

— Un lucru foarte însemnat.

— Care anume ? întrebă Combeferre.

— Bariera Maine, răspunse Enjolras. Tăcu o clipă adîncit în gînduri, apoi rosti iar : La bariera Maine sînt pietrari, zugravi, lucrători în atelierele de sculptură. E o familie entuziastă, dar care se dezumflă repede. Nu ştiu ce se întîmplă cu ei de o bucată de vreme. Se gîndesc la altceva. S-au potolit. Îşi pierd vremea jucînd domino. Ar trebui acum, repede, să li se vorbească hotărît. Se întîlnesc la *Richesieu*. Pot fi găsiţi acolo între douăsprezece şi unu, la prînz. Trebuie să sufle cîeva în cenuşa aceea, Mă bizui-sem pentru treaba asta pe zăpăcitul de Marius, care ar fi bun la ceva, dar nu mai vine. Îmi trebuie cîeva pentru bariera Maine. Nu mai am pe nimeni

— Sînt şi eu aici, rosti Grantaire.

— Tu ?

— Eu.

— Tu să-i îndoctrinezi pe republicani ! Tu să încălzeşti, în numele principiilor, inimile care s-au răcit !

— De ce nu ?

— Poţi tu să fii bun la ceva ?

— Am şi eu, într-un chip nelămurit, un ideal, spuse Grantaire.

— Tu nu crezi în nimic.

— Cred în tine.

— Grantaire, vrei să-mi faci un serviciu ?

— Oricare. Dacă vrei, îţi lustruiesc şi ghetele.

— Atunci nu te amesteca în treburile noastre. Bea-ţi în linişte absintul !

— Enjolras, eşti un nerecunoscător.

— Ești tu omul care s-ar putea duce la bariera Maine? Ai fi tu în stare de așa ceva?

— Sînt în stare să cobor toată strada Grès, să străbat piața Saint-Michel, să intru pe strada Monsieur-le-Prince, s-o apuc pe strada Vaugirard, să trec de Carmes, s-o cotesc pe strada d'Assas, să ajung în strada Cherche-Midi, să las în urmă consiliul de război, s-o iau de-a lungul străzii Vieilles Tuileries, să trec bulevardul, să mă îndrept pe șoseaua Maine, dincolo de barieră și să intru la *Richefeu*. Sînt în stare. Pantofii mei sînt în stare.

— Îi cunoști pe cei de la *Richefeu*?

— Nu prea mult. Ne tutuim.

— Ce-ai să le spui?

— Ei, pe dracu, am să le vorbesc despre Robespierre, despre Danton, despre principiile revoluției.

— Tu?

— Eu. Sînt un nedreptățit. Eu, cînd mă pun pe treabă, sînt grozav! L-am citit pe Prudhomme, cunosc *Contractul social*¹, știu pe din afară Constituția din anul II². „Libertatea fiecărui cetățean se sfîrșește acolo unde începe libertatea altui cetățean.“ Crezi că sînt un dobitoc? Am acasă într-un sertar un asiglat³ vechi. La naiba! Drepturile omului. Suveranitatea po-

¹ Operă a lui Jean-Jacques Rousseau (1762), care combătea ideea reacționară a originii divine a monarhiei. Cartea preconiza monarhia constituțională și justifica revoluția burgheză.

² A fost elaborată și votată de Convențiunea Națională în iunie 1793, după ce iacobinii au înlăturat din adunare pe girondinii reprezentanți ai intereselor marii burghezii. A fost cea mai democratică din constituțiile Franței; afirma drepturile cetățenilor la muncă, asistență și învățătură, proclama întîietatea Adunării Naționale față de guvern și recunoștea dreptul poporului la revoltă în cazul călcării Constituției de către guvern. Această Constituție n-a fost însă aplicată din pricina reacțiunii termidoriene, care a readus la putere marea burghezie (1794).

³ Bancnotă emisă în 1789, a cărei valoare era garantată cu bunurile naționale.

porului. Sînt chiar puțin hebertist ¹. Pot să trîncănesc șase ore, cu ceasul în mînă, niște lucruri minunate.

— Fii serios ! îi spuse Enjolras.

— Sînt fioros ! răspunse Grantaire.

Enjolras stătu pe gînduri cîteva clipe și făcu un gest de om care s-a hotărît.

— Grantaire, rosti el grav, primesc să -te pun la încercare. Te vei duce la bariera Maine.

Grantaire locuia într-o odaie mobilată, alături de cafeneaua *Musain*. Ieși și se întoarse după cinci minute. Se dusesese acasă ca să îmbrace o vestă à la Robespierre.

— Roșu ! spuse el intrînd și uitîndu-se țintă la Enjolras. Își apăsă pe piept reverurile stacojii ale vestei cu o mînă energică. Apoi se apropie de Enjolras și-i șopti la ureche : Fii pe pace !

Își înfundă pălăria pe cap cu hotărîre și plecă.

Peste un sfert de ceas, odăița din spatele cafenelei *Musain* era pustie. Toți *Prietenii A.B.C.*-ului plecaseră care încotro, la treaba lor. Enjolras, care își luase pe seamă *Cougourde*, ieși cel din urmă.

Cei de la *Cougourde* din Aix care se aflau la Paris se întâlneau pe atunci în cîmpia Issy, într-una din numeroasele cariere părăsite de la marginea Parisului.

Apropiindu-se de locul de întîlnire, Enjolras trecu în revistă situația. Gravitatea evenimentelor era limpede pentru el. Cînd faptele, simptome ale unei boli sociale latente, se urnesc cu greutate, cea mai mărunță încurcătură le poate opri și încurca. De acest fenomen depind prăbușirile sau renașterile. Enjolras întrevedea sub vălurile întunecate ale viitorului o geană de lumină. Cine știe ? Poate că se apropia clipa.

¹ Hébert, unul dintre conducătorii iacobinilor de stînga în timpul revoluției burgheze din Franța, ziarist, Ghilotinat în 24 martie 1794. După moartea lui, iacobinii de stînga și-au luat numele de hebertiști.

Ce minunată priveliște : poporul restabilind dreptul !
Revoluția plină de măreție punînd din nou stăpînire
pe Franța și spunînd lumii : „Urmarea pe mîine !“
Enjolras era mulțumit. Cuptorul se încingea. Chiar
în clipa aceea avea oamenii lui hotărîți în tot Parisul.
Urmarea cu mintea lui acel curent electric scăpător,
care dădea foc pretutindeni, alcătuit din elocvența
filozofică și pătrunzătoare a lui Combeferre, entuzias-
mul cosmopolit al lui Feuilly, verva lui Courfeyrac,
rîsul lui Bahorel, melancolia lui Jean Prouvaire, ști-
ința lui Joly și sarcasmul lui Bossuet. Toți erau la
lucru. Fără îndoială că rezultatul avea să fie pe mă-
sura acestei sforțări. Totul mergea bine. Apoi se gîndi
la Grantaire. „În definitiv, își zise el, n-ar fi un mare
ocul să trec pe la bariera Maine. Dacă m-aș duce
pînă la *Richesieu* ? Să văd puțin ce face Grantaire
și unde a ajuns.“

Cînd Enjolras intră în cîrciuma plină de fum a lui
Richesieu, clopotnița de la Vaugirard bătea ora unu.
Împinse ușa, intră, încrucișă brațele lăsînd ușa să se
închidă singură în spatele său și privi sala plină de
mese, de oameni și de fum.

În pîcla aceea răsuna un glas întrerupt cu vioiciune
de un altul. Grantaire vorbea cu un potrivnic. Era
așezat în fața altcuiva, la o masă de marmură Sainte-
Anne, presărată cu țărițe și piese de domino și bătea
cu pumnul în masă. Iată ce auzi Enjolras :

- Șase la amîndouă capetele.
- Patru.
- Porcule ! N-am.
- S-a isprăvit cu tine. Doi.
- Șase.
- Trei.
- Unu.
- Am pus.
- Patru.

— Vai de capul tău !

— Joacă !

— Am greșit !

— Bravo ție !

— Cincisprezece !

— Încă șapte.

— Adică douăzeci și doi. (Pierdut în visuri.) Douăzeci și doi !

— Nu te așteptai la dubla de șase. Dacă o puneari de la început, se schimba tot jocul.

— Doi.

— Unu.

— Unu ? Aha ! Ei, uite cinci !

— N-am.

— Ai pus, nu ?

— Da.

— Alb.

— Ce noroc are ! Ah ! ai un noroc ! (Visare adîncă.)
Doi !

— Unu.

— Nici cinci, nici unu. E de rău !

— Domino !

— Ei, drăcia dracului !

C A R T E A A D O U A

ÉPONINE

I

CIMPUL CIOCÎRLIEI

Marius fusese de față la deznodământul neașteptat al loviturii pe urmele căreia îl pusese pe Javert. Dar numai decît după ce Javert părăsise clădirea, încărcîndu-și prada în trei trăsurî, Marius se strecurase și el afară din casă. Era ora nouă seara. Marius se duse la Courfeyrac. Courfeyrac nu mai era pașnicul locuitor al Cartierului Latin. Se mutase „din motive politice“, în strada Verrerie, unul dintre cartierele, în care, pe vremea aceea, își alesese răscoala clubul ei. Marius îi spuse lui Courfeyrac : „Am venit să dorm la tine“. Courfeyrac scoase o saltea din cele două de pe patul lui, o întinse pe podea și spuse : „Poftim“.

A doua zi, la ora șapte dimineața, Marius se întoarce la fosta lui locuință, plăti chiria și tot ce-i datora țatei Bougon, își încarcă într-un cărucior cărțile, patul, masa, scrinul și cele două scaune și plecă fără să lase nici o adresă, atît de repede, încît atunci cînd veni Javert înainte de prînz să-l întrebe despre întîmplările din ajun, o găsi numai pe țata Bougon, care îi răspunse : „S-a mutat !“

Doamna Bougon era convinsă că Marius fusese puțin complice cu hoții prinși peste noapte. „Cine ar fi

crezut ? se văita ea portăreselor din mahala. Un băia
cuminte ca o fată !“

Marius se hotărîse din două motive să se mute atî
de repede. Primul era că se îngrozise de această cas
în care văzuse de aproape și cu toată respingătoare
și hîda ei întruchipare acea pocitanie socială, ma
spăimîntătoare decît bogătașul rău : pe săracul rău
În al doilea rînd, nu voia să ia parte la procesul care
probabil avea să urmeze și să fie nevoit să depună
mărturie împotriva lui Thénardier.

Javert socoti că tînărul al cărui nume nu-l mai
ținea minte se temuse și fugise, sau poate nici nu se
întorsese acasă în momentul loviturii. Făcu cîteva
sfortări să-l găsească, dar nu dădu de el.

Trecu o lună, apoi încă una, Marius locuia tot la
Courfeyrac. Aflase de la un avocat stagiar, un obiș
nuit al Sălii Pașilor Pierduți, că Thénardier era la
secret. În fiecare luni, Marius încredința la grefa în
chisorii La Force cinci franci pentru Thénardier.

Cum n-avea bani, împrumuta cei cinci franci de la
Courfeyrac. Împrumuta bani pentru prima oară în
viața lui. Acești cinci franci săptămînali era o taină
de nedelegat pentru Courfeyrac, care îi dădea, și
pentru Thénardier, care îi primea. „La cine s-or fi
ducînd banii ăștia ?“ se gîndea Courfeyrac. „De unde
mi-or fi venind ?“ se întreba Thénardier.

Marius era amărît. Totul intrase din nou în întu
neric. Nu mai vedea nimic înaintea lui. Viața i se
cufundase iar în acea taină în care rătăcea pe dibuite.
Revăzuse de aproape, pentru o clipă, fata pe care o
iubea, bătrînul care părea a-i fi tată, ființele necu
noscute care erau singurul lui țel și singura lui nă
dejde în această lume, și, în clipa în care crezuse că
le-a regăsit, un vînt rău spulberase aceste umbre. Din
lovitura atît de crîncenă nu țîșnise nici o scînteie de
certitudine și de adevăr. Nu putea face nici o pre-

supunere. Nu cunoștea nici măcar numele pe care crezuse că-l aflate. Fără îndoială că nu era Ursula. Cio-cîrlia era o poreclă. Și ce putea crede despre bătrîn ? Oare într-adevăr se ascundea de poliție ? Marius își aduse aminte de lucrătorul cu părul alb pe care-l întâlnise pe lângă Domul Invalizilor. Acum i se părea cu putință ca acel muncitor și domnul Leblanc să fie unul și același. Atunci se deghiza ? Omul acesta avea trăsături eroice și trăsături îndoielnice. De ce nu strigase după ajutor ? De ce fugise ? Era sau nu tatăl fetei ? În sfârșit, era într-adevăr omul pe care Thénardier crezuse că-l recunoaște ? Thénardier se putuse înșela. Atîtea probleme fără dezlegare ! Totuși, toate acestea nu umbreau farmecul îngeresc al fetei din Luxembourg. Ce deznădejde sfișietoare ! Marius purta o patimă în inimă, și ochii lui erau plini de negura nopții. Era împins, era atras și nu se putea clintii. Totul se spulberase, afară de dragoste. Dar pierduse instinctul și străfulgerările neprevăzute ale iubirii. De obicei, flacăra aceasta care ne arde, ne și luminează puțin și aruncă în jurul nostru cîte o lîcărire binevenită. Marius nu mai auzea sfaturile abia șoptite ale dragostei. Nu-și spunea niciodată : „Dacă m-aș duce s-o caut ? Dacă aș încerca ?” Cea pe care n-o mai putea numi Ursula trebuia să se afle undeva. Nici un semn nu-i arăta însă lui Marius încotro să-și îndrepte cercetările. Toată viața lui se rezuma la o nesiguranță absolută, într-o pîclă de nepătruns. Doarea neconținut s-o revadă, dar pierduse orice nădejde.

Și, ca și cum atît n-ar fi fost de ajuns, căzuse din nou în mizerie. Îi simțea aproape respirația înghețată, și o simțea urmărindu-l. Trecuse mult de cînd, în pofida acestui zbucium, încetase de a mai lucra — și nimic nu e mai primejdios decît întreruperea muncii. Pierzi un obicei. Un obicei e ușor de lepădat, dar greu de reluat.

O fărîmă de visare e bună, ca un narcotic în doză mică. Potolăște înfrigurarea inteligenței care se frîntă și dă naștere unui abur blajin și proaspăt care îndulcește contururile prea aspre ale gîndirii pure, umple golurile și intervalurile și netezește ascuțișurile ideilor. Dar prea multă visare te cufundă te înecă. Vai de gînditorul care se lasă să cadă pînă de-a întregul din cugetare în visare. Își închipuie că se va ridica lesne și-și spune că e cam același lucru. Greșală !

Gîndirea e munca inteligenței, visarea e voluptate ei. A înlocui gîndirea cu visarea înseamnă a confunda hrana cu otrava.

Să ne aducem aminte că așa începuse Marius. Venise peste el patima, și-l cufundase în himere fără țintă și fără temeii. Nu mai pleca de acasă decît ca să se ducă să viseze în alt loc. Naștere înecată. Adînc zbuciumat și stătător. Pe măsură ce munca descăreștea, creșteau nevoile. E o lege. Omul în stare de visare e risipitor și moale. Mintea lenevită nu mai poate ține frînele vieții. În felul acesta de a trăi și bine și rău, pentru că, dacă moliciunea e rău în drumătoare, generozitatea e sănătoasă și bună. Dacă omul sărac, generos și nobil care nu muncește se pierde. Izvoarele seacă și nevoile se revarsă.

E un povîrniș fără cruțare, pe care alunecă cei mai cinstiți și cei mai tari, ca și cei mai slabi sau cei mai vicioși.

El duce la una din două : la sinucidere sau la crimă.

Ieșind mereu din casă ca să te duci să visezi, vinzi ziua în care te duci să te arunci în apă.

Din prea multă visare ies oameni ca Escousse sau ca Lebras¹.

¹ Tineri scriitori francezi care s-au sinucis împreună, în 1832, descurajați de insuccesul unei tragedii compuse în colaborare.

Marius cobora acest povârniș cu pași înceți, cu ochii ațintiți asupra unei ființe pe care n-o vedea. Ceea ce scriem aici pare ciudat, dar e totuși adevărat. Amintirea unei ființe dispărute se aprinde în beznă inimii. Cu cât a pierit mai mult, cu atât strălucește mai tare. Sufletul deznădăjduit și întunecat vede această lumină în zărea lui. E o stea a nopții dinăuntru. Marius nu se gîndea decît la ea. Nu mai cugeta la altceva. Simțea nelămurit că hainele lui cele vechi ajunseră de nepurtat și că cele noi se învechiseră, că i se zdrențuiau cămășile, că i se rodea pălăria, că i se toceau ghetele, că i se irosea viața, și-și spunea : „Dacă aș putea cel puțin s-o văd înainte de a muri !“

Un singur gînd îi aducea alinare : că ea îl iubise, că privirea ei i-o spusese, că ea nu-i cunoștea numele, dar îi cunoștea sufletul și că poate acolo unde se afla, oricare ar fi fost acel loc de taină, îl iubea încă. Cine știe dacă nu se gîndea și ea la el așa cum se gîndea el la ea ? Cîteodată, în acele ceasuri neînțelese prin care trece orice inimă de îndrăgostit, în care n-ar avea decît pricini de durere și totuși se simte ~~tresărind~~ de o bucurie nelămurită, își spunea : „Gîndurile ei m-au găsit ! Și pe urmă adăuga : Poate că și gîndurile mele ajung pînă la ea !“

Aceste iluzii, pe care peste o clipă le alunga, izbuteau totuși să-i lumineze sufletul cu o rază care semăna uneori cu speranța. Din vreme în vreme, mai ales în acel ceas al scrii care îi întristează mai adînc pe visători, însemna într-un caiet, pe care nu mai scria altceva, tot ce era mai curat, mai impersonal, mai ideal din visurile cu care dragostea îi umplea mintea. Numea asta : „a-i scrie ei“.

Nu trebuie să credem că-și pierduse mințile. Dimpotrivă. Nu-l părăsise decît voința de a munci și de a se mișca hotărît către o țintă anumită, dar era mai limpede și mai drept decît oricînd. Marius vedea sub

o lumină clară și reală, deși ciudată, tot ce se petrecea sub ochii lui, chiar oamenii și faptele cele mai neînsemnate. Spunea despre ei cuvântul cel mai potrivit, cu un fel de cinstită descurajare și de dezinteresare nevinovată. Judecata lui, desprinsă de orice nădejde, se înălța deasupra lucrurilor și plutea.

În starea aceasta de spirit nimic nu-i scăpa, nimic nu-l înșela, și descoperea în fiecare clipă fondul vieții al umanității și al destinului. Fericit e chiar în mijlocul spaimelor cel căruia Dumnezeu i-a dat un suflet vrednic de dragoste și de nefericire. Cel care n-a văzut lumea și inima oamenilor sub această îndoită lumină n-a văzut nimic adevărat și nu știe nimic sublimă.

Sufletul care iubește și care suferă trăiește o stare sublimă. Zilele se scurgeau și nu se întâmpla nimic nou. I se părea numai că spațiul întunecat pe care îl mergea avea de străbătut se micșora în fiecare clipă. I se părea că a și început să zărească deslușit marginea prăpastiei fără fund. „Cum, își spunea el, n-am să o mai văd de acum înainte?”

După ce sui strada Saint-Jacques, lași deoparte bariera și mergi o bucată de vreme la stînga, pe vechiul boulevard interior, ajungi în strada Santé, apoi la Glacière și, cu puțin înainte de a ajunge la pîrîul Gobelins, dai de un fel de cîmp care e, în lungul și monotonul brîu de bulevarde ce încing Parisul, singurul loc în care Ruysdael¹ ar fi fost ispitit să se așeze.

E acolo acel nu știu ce plin de grație, un tăpșan verde străbătut de funii întinse pe care se usucă niște zdrențe la vînt, o fermă veche de zarzavagii, clădită din timpul lui Ludovic al XIII-lea, cu un aco-

¹ Pictor olandez din secolul al XVII-lea. Peisajele sale reprezintă în general mori de vînt, canale și corăbii, diguri și poldere, toate sub un cer cenușiu.

periş mare, ciudat, străpuns de mansarde, cu garduri dărăpănate, un ochi de apă între plopî, femei, rîsete, glasuri. În zare, Pantheonul, copacul Surdo-Mutilor, turnul negru al mînăstirii Val-de-Grâce, îndesat, bizar, amuzant, măreţ, şi, în fund de tot, severa culme pătrată a turnurilor catedralei Notre-Dame.

Fiindcă locul merită să fie văzut, nu vine nimeni să-l vadă. Abia de trec pe acolo, la cîte un sfert de ceas, o cotigă sau un cărauş.

O dată, în plimbările lui singuratece, Marius ajunse pe locurile acestea, aproape de apă. În ziua aceea se afla pe boulevard, ceva rar, un trecător. Marius, mişcat oarecum de farmecul aproape sălbatic al priveliştei, îl întrebă pe trecător : „Cum se numeşte locul acesta ?“

Trecătorul îi răspunse : „E cîmpul Ciocîrliei“. Şi adăugă : „Aici a ucis-o Ulbach pe păstorita din Ivry“.

Dar după cuvîntul „Ciocîrlie“, Marius nu mai auzi nimic. Un cuvînt e destul ca să producă în starea de visare o cristalizare fulgerătoare. Toată gîndirea se condensează brusc în jurul unei idei şi mintea nu mai e în stare de altă percepţie. Ciocîrlia era numele cu care, în adîncurile melancoliei lui Marius, o înlocuise pe Ursula. „Uite, îşi spuse el, cufundat în starea aceea de uimire, proprie acestor tainice convorbiri cu tine însuţi, asta e cîmpul ei ! Aici am să aflu unde locuieşte.“

Era un gînd lipsit de sens, dar nu i se putea împotrivi.

Şi veni în fiecare zi în cîmpul Ciocîrliei.

II

CUM SE NASC CRIMELE ÎN CLOACA ÎNCHISORILOR

Victoria lui Javert în şandramaua Gorbeau părăsise întreagă, dar nu fusese. În primul rînd, Javert nu pusese mîna pe prizonier, aşa cum ţintise el. Ucisul

care fuge e mai suspect decât ucigașul ; e de presupus că acest personaj, care era o pradă atât de prețioasă pentru tâlhari, n-ar fi fost mai puțin interesantă pentru poliție. În al doilea rînd, Montparnasse îi scăpase lui Javert. Trebuia să aștepte alt prilej pentru a pune mîna pe acest „cavaler al diavolului”. În adevăr, Montparnasse, cînd o întîlnise pe Éponine, care stătea la pîndă sub copacii bulevardului, o luase cu el, mai bucuros să fie Némorin¹ cu fata decât Schinderhannes cu tatăl. Îi prinsese bine. Era liber. Pe Éponine, însă, Javert, o înhățase din nou. Slabă compensație ! Éponine se dusesese după Azelma la închisoarea Madelonnettes.

În sfîrșit, pe drumul de la șandramaua Gorbeau pînă la închisoarea La Force, unul dintre principalii arestați, Claquesous, dispăruse. Nu se știa cum se întîmplase. Agenții și sergenții „nu pricepeau nimic”, se preschimbaser în abur, alunecaser din cătușe, se strecuraser prin crăpăturile trăsorii hodorogite și fugiseră ; nu puteau spune altceva decât că atunci cînd ajunseră la închisoare Claquesous nu mai era. Nu putea fi la mijloc decât vrăjitorie sau mîna poliției. Claquesous se topise în întuneric ca un fulg de zăpadă în apă ? Fusesse o înțelegere ascunsă între el și agenți ? Omul acesta făcea parte în același timp din lumea tulbure a fărădelegii și a legii ? Se afla totodată în miezul nelegiuirii și al pedepsei ? Sfinxul acesta avea etichete dinainte înfundate în crimă și pe cele dinapoi în autoritate ? Javert nu înghițea astfel de amestecuri și s-ar fi zbîrlit înaintea unui asemenea tîrg. Brigada lui însă cuprindea și alți inspectori, poate mai știutori decât el în tainele prefecturii, cu toate că erau sub

¹ Erou al unei idile de Florian (*Estelle et Némorin*, 1788). Némorin este luat aici drept tipul tînărului sentimental, în contrast cu Schinderhannes, fioros bandit german din vremea lui Napoleon.

ordinele lui, iar Claquesous era un nelegiuit atît de mare, încît ar fi putut să fie un foarte bun agent. Cîrdăşia cu ascunzişurile nopţii e prielnică pentru tîlhari, dar şi mai folositoare pentru poliţie. Iar şmecheri cu două feţe sînt destui. Orice ar fi fost la mijloc, Claquesous era un vînat pierdut. Javert părea mai mult furios decît mirat.

Javert nu se prăpădea cu firea că-l pierduse pe Marius, „nătărăul acela de avocat pe care pesemne îl apucase frica“, şi căruia îi uitase numele. Un avocat e uşor de găsit. Dar cel puţin era avocat ?

Începură cercetările.

Judecătorul de instrucţie crezuse că e bine să nu trimită la secret pe unul din membrii bandei *Patron-Minnette*, sperînd că-l va putea face să ciripească. Era vorba de Brujon, omul cu chică din strada Petit-Banquier. Fusese lăsat liber în curtea Charlemagne, sub privirile neadormite al supravegherii.

Numele de Brujon face parte din amintirile închisorii La Force. În curtea hîdă, numită *Bâtiment-Neuf*¹, căreia administraţia îi spune curtea Saint-Bernard, iar hoţii au botezat-o Groapa Leilor, pe zidul plin de jupuieli şi de pecingine, lîngă o poartă veche de fier ruginit, care duce la fosta capelă a palatului ducal La Force, azi dormitor de tîlhari, se vedea, pînă mai acum vreo doisprezece ani, un fel de creneluri cioplite grosolan cu un cui în piatră, sub care se afla o semnătură :

BRUJON 1811

Acel Brujon din 1811 era tatăl celui din 1832.

Brujon-fiul care fusese abia zărit în timpul descinderii din hardughia Gorbeau, era un vlăjgan foarte şiret şi foarte dibaci, cu toată înfăţişarea lui aiurită

¹ Clădirea nouă.

și plîngăreață. Judecătorul de instrucție îi dăduse drumul tocmai din pricină că părea un năuc și de aceea îl socoteau mai folositor în curtea Charlemagne decît în celula secretă.

Tîlharii nu se asîmpără cînd sînt în mîinile justiției. Nu se sperie ei de un asemenea fleac. Cînd este arestat pentru crimă nimic nu te împiedică să clocești o altă crimă. Ei sînt ca artiștii care au un tablou expus la Salon și lucrează în atelierul lor la o nouă operă.

Brujon părea uluit de închisoare. Stătea cîteodată ceasuri întregi în curtea Charlemagne, în picioare lîngă ferestruica bucătăriei, cu ochii ațintiți, ca un tîmpit, asupra listei soioase de prețuri a cantinei care începea cu : *usturoi, 62 de cenți*, și se încheia cu *o țigară, 5 cenți*. Tremura din zori pînă seara, clănțănea din dinți, spunea că are friguri și întreba mereu dacă era liber vreun pat din cele douăzeci și opt din sala celor bolnavi.

Și deodată, în a doua jumătate a lunii februarie 1832, se află că Brujon, adormitul ăsta, însărcinase pe curierii închisorii cu trei comisioane diferite, nu pe numele lui, ci pe numele a trei dintre tovarășii lui, treabă care îl costase doi franci și cincizeci de centime, adică o cheltuială uriașă, care atrase atenția brigadierului închisorii.

Se făcură cercetări și, cînd se examină tariful comisiunelor, atîrnat la vorbitorul deținuților, se află că banii aceia fuseseră cheltuiți așa : trei comisioane — unul la Pantheon, 50 de cenți ; unul la Val-de-Grâce, 75 de cenți ; unul la bariera Grenelle, 1 franc și 25 de cenți. Ultima era suma cea mai ridicată din pe tarif. Or tocmai la Pantheon, la Val-de-Grâce și la bariera Grenelle se aflau locuințele celor trei hainale temute la mahala, Kruideniers zis și Bizzaro Glorieux, ocnaș eliberat, și Barre-Carrosse, asupra

cărora, datorită acestei împrejurări, poliția își îndreptă din nou privirea. Se credea că și ei lucrau în legătură cu *Patron-Minette*, banda din care fuseseră arestați doi șefi : Babet și Gueulemer. Se bănuia că ceea ce le trimisese Brujon, nu pe adresa casei lor, ci prin niște indivizi care așteptau în stradă, trebuie să fi cuprins vreo înștiințare privitoare la punerea la cale a unui atac banditesc. Mai erau și alte indicii. Cele trei haimanale au fost arestate și se credea că s-a dat de urma uneltirii lui Brujon.

Cam peste o săptămână după ce fuseseră luate aceste măsuri, într-o noapte, supraveghetorul de serviciu, care inspecta dormitorul de jos din *Bâtiment-Neuf*, văzu, tocmai în clipa în care își puneia jetonul în cutie — supraveghetorii erau datori să bage din ceas în ceas câte un jeton în cutiile ținute pe ușile dormitoarelor, ca să poată fi controlați dacă și-au făcut datoria — văzu, așadar, prin ferestruica dormitorului cum Brujon, așezat în capul oaselor în pat, scria ceva la lumina opaițului din perete. Gardianul intră în dormitor. Brujon fu băgat pentru o lună la carceră, dar nimeni nu putu găsi ceea ce scrisese. Poliția n-a aflat mai mult.

E sigur însă că a doua zi „un poștalion“ fu aruncat din curtea Charlemagne în Groapa Leilor, pe deasupra clădirii cu cinci etaje care despărțea cele două curți.

Deținuții numesc „poștalion“ un cocoloș de pîine rotunjit cu dibăcie pe care îl trimit „în Irlanda“, adică pe deasupra acoperișurilor închisorii, dintr-o curte în alta. Etimologia e următoarea : pe deasupra Angliei, de la o țară la alta, „în Irlanda“ deci. Cocoloșul acesta cade în curte. Cel care dă peste el îl desface și găsește în el un bilet adresat unui deținut din curte. Dacă e găsit de un alt deținut, el dă biletul celui căruia e adresat. Dacă îl găsește un gardian sau unul din pușcăriașii vînduți în taină, care în temniță sînt

numiți „ciripitori” și în ocne „vulpi”, biletul e dus la cancelarie și predat poliției.

De data asta poștalionul ajunsese la țintă, cu toate că cel căruia îi era adresat se afla în clipa aceea la „separeu”. Destinatarul era tocmai Babet, unul din cei patru capi al bandei *Patron-Minette*.

Poștalionul cuprindea o hîrtiuță făcută sul pe care erau scrise numai două rînduri :

„Babet, s-ar putea da o lovitură în strada Plumet. E un grilaj în fața unei grădini.”

Aceasta scrisese Brujon în noaptea aceea.

Cu toate că gardienii au căutat și au răscolit peste tot, Babet găsi mijlocul să trimită biletul de la închisoarea La Force la Salpêtrière, la o „bună prietenă”, care era închisă acolo. Fata aceasta înșelînd paza gardienilor trimise biletul la rîndul ei altei fete, pe care o chema Magnon, urmărită și ea de poliție, dar încă în libertate. Această Magnon — cu al cărei nume cititorul s-a mai întîlnit, avea anumite legături cu familia Thénardier, legături despre care vom vorbi mai tîrziu — putea să se ducă s-o vadă pe Éponine și să facă legătura între Salpêtrière și Madelonnettes.

Tocmai atunci Éponine și Azelma fură eliberate, din lipsă de dovezi împotriva lor, după instrucția procesului lui Thénardier.

Cînd Éponine ieși, Magnon, care pîndea la poarta închisorii Madelonnettes, îi dădu biletul lui Brujon către Babet și o însărcină să descurce lucrurile.

Éponine se duse în strada Plumet, găsi grilajul și grădina, se uită la casă, spionă, pîndi, și peste cîteva zile îi duse lui Magnon, care locuia în strada Clocheperce, un pesmete, pe care Magnon, la rîndul ei, i-l dete ibovnicei lui Babet, la Salpêtrière. Un pesmete e un simbol și însemnează în vocabularul secret al închisorilor : *nu-i nimic de făcut*.

Peste o săptămână, cînd Babet și Brujon se încrucișară în curtea închisorii La Force, unul ducîndu-se și celălalt venind de la „instrucție“, Brujon întrebă : „Ce-i cu strada P ?“ „Pesmete“, răspunse Babet.

Astfel a avortat fetusul acestei crime, zămislită de Brujon în închisoare.

Avortul avu însă urmări cu totul străine de planul lui Brujon. Le veți vedea.

Adesea, cînd crezi că înnozi un fir, legi un altul.

III

TATA MABEUF ARE VEDENII

Marius nu se mai ducea nicăieri, dar se mai întîlnea cîteodată cu tata Mabeuf.

Pe cînd Marius cobora încet acele trepte triste, adevărate trepte de pivniță, ce duc în locuința întunecoasă de unde auzi pasul fericiților care trec deasupra capului tău — domnul Mabeuf cobora și el.

Flora din Caunteretz nu se mai vindea de loc. Experiența cu indigoul nu izbutise în grădinița din strada Austerlitz, care n-avea destul soare. Domnul Mabeuf nu putea cultiva decît anumite plante rare, care aveau nevoie de umezeală și de umbră. Totuși, nu descuraja. Obținuse o bucățică de loc în Jardin des Plantes¹, bine expusă la soare, ca să facă „pe socoteala lui“ experiențe cu indigoul. În acest scop își pusese la Muntele de pietate gravurile de aramă ale *Florei* lui. Își redusese prînzul la două ouă, dintre care îi lăsa unul slujnicei, pe care n-o mai plătise de un an și trei luni. Adesea nu mîncea decît la prînz. Nu mai rîdea cu rîsul lui copilăresc, se făcuse ursuz, nu mai primea musafiri. Făcuse bine Marius că nu se mai

¹ Grădina botanică și zoologică din Paris.

gîndise să vină pe la el. Cîteodată, cînd bătrînul se îndrepta spre Jardin des Plantes, se întâlnea cu Marius pe bulevard. Nu-și vorbeau, își făceau numai semn din cap cu tristețe. Sărăcia desface legăturile de prietenie. Sfîșietor lucru ! Doi prieteni de odinioară devin doi trecători.

Librarul Royol murise. Domnul Mabeuf nu mai știa decît de cărțile, de grădina și de indigoul lui. Aceste trei lucruri întruchipau pentru el fericirea, plăcerea și nădejdea. Îi ajungeau pentru a trăi. Își spunea : „Cînd o să izbutesc cu mingiile mele albastre și o să fiu bogat, o să-mi scot plăcile de aramă de la Muntele de pietate, o să-mi fac *Flora* celebră, ca scamatorii de bîlci, cu toba mare și reclamă la gazete, și o să-mi cumpăr, știu eu de unde, un exemplar din *Arta de a naviga* a lui Pierre de Médine, cu gravuri în text, ediția din 1559“. În așteptare, muncea toată ziua pe stratul de indigo, și seara se întorcea să-și stropească grădina și să citească cărți. Domnul Mabeuf era pe-atunci aproape de optzeci de ani.

Într-o seară avu o vedenie ciudată.

Se întorsese acasă încă pe lumină. Mătușa Plutarque, care se îmbolnăvea des, zăcea în pat. Bătrînul s-a mulțumit la cină cu un os pe care a mai găsit un pic de carne și cu o bucată de pîine uitată pe masa din bucătărie ; apoi s-a așezat pe un pietroi care ținea loc de bancă în grădină.

Alături de bancă se înălța, ca în toate grădinile vechi, un fel de chioșc din bîrne și scînduri, dărăpănat, coteț de iepuri jos și pod pentru fructe sus. În coteț nu erau iepuri, dar în pod se mai aflau cîteva mere rămase de astă-iarnă.

Domnul Mabeuf începuse să frunzărească și să citească cu ochelarii pe nas, două cărți care îl interesau, ba chiar îl pasionau, lucru mai grav la vîrsta lui. Sfiala lui firească îl făcea să fie oarecum supersti-

țios. Prima carte era faimosul tratat al președintelui Delancre : *Despre nestatornicia diavolilor* ; celălalt era in-quarto al lui Mutor de Rubaudière : *Despre diavolii de la Vauvert și spiridușii din Bièvre*. A doua carte îl interesa cu atât mai mult cu cât grădina lui fusese cercetată pe vremuri de spiriduși. Amurgul începuse să albească bolta cerului și să înnegrească fața pământului. În vreme ce citea, domnul Mabeuf privea pe deasupra cărții la plantele lui și mai ales la un rododendron minunat, care era una din mîngîierile lui. Trecuseră patru zile de arșită, de vînt și de soare, fără o picătură de ploaie. Tulpinile se încovoiau, bobocii tînjeau, frunzele cădeau, toate cereau să fie stropite. Mai ales rododendronul era trist. Pentru moș Mabeuf plantele au suflet. Bătrînul muncise toată ziua la răzorul lui de indigo, era sfîrșit de oboseală, dar se ridică, își lăsă cărțile pe bancă, și se duse cu pași șovăitori, frînt în două, la fîntînă. Cînd puse mîna pe lanț, nu putu să-l tragă îndeajuns ca să-l desprindă din cui. Atunci ridică o privire plină de spaimă spre cerul care se acoperea de stele.

Seara avea acea seninătate care copleșește durerile omului cu un fel de bucurie tristă, cu gust de veșnicie. Noaptea făgăduia să fie tot atât de uscată pe cît fusese și ziua.

„Pretutindeni stele ! gîndi bătrînul. Nici o urmă de nor ! Nici un strop de apă !“

Și capul lui, care se ridicase o clipă, îi căzu iar în piept.

Îl mai înălță o dată către cer și șopti :

— O lacrimă de rouă ! Cerule, fie-ți milă !

Mai încercă o dată să desprindă lanțul fîntînei, dar nu izbuti.

În clipa aceea parcă desluși o voce care șoptea :

— Moș Mabeuf, vrei să-ți stropesc eu grădina ?

Și auzi în tufiș un zgomot ca de sălbăticiune care se strecoară și văzu ieșind din desiș o fată lungă și uscată, care se înălță în fața lui și-l privi cutezător. Părea mai curînd o umbră care se naștea în amurg decît o ființă omenească.

Înainte ca moș Mabeuf, care se speria lesne și încremenea ușor, să poată rosti o silabă, făptura aceea, care se mișca în întuneric cu o repeziciune ciudată, desprinsese lanțul, coborîse și scosese găleata, umpluse stropitoarea. Bătrînul vedea arătarea aceea, desculță și cu o fustă zdrențuită, alergînd printre straturi și împărțind viață în jurul ei. Foșnetul stropitoarei peste frunze umplu inima bătrînului Mabeuf de încîntare. I se părea că rododendronul zîmbea fericit.

După ce goli prima găleată, fata mai scoase una, apoi o a treia. Stropi toată grădina.

Așa cum mergea pe potecile pe care umbra ei părea neagră, fluturîndu-și peste brațele osoase șalul zdrențuit, semăna cu un liliac.

După ce isprăvi stropitul, Moș Mabeuf se apropie de ea cu lacrimile în ochi și îi puse mîna pe frunte :

— Dumnezeu are să te binecuvînteze, spuse el. Ești un înger, pentru că ai grijă de flori.

— Nu, răspunse ea, sînt un diavol, dar puțin îmi pasă.

Bătrînul, fără să-i aștepte și fără să-i audă răspunsul, strigă :

— Ce păcat că sînt atît de nenorocit și de sărac, că nu pot să fac nimic pentru dumneata.

— Ba poți ceva, spuse ea.

— Ce ?

— Să-mi spui unde stă domnul Marius.

Bătrînul nu pricepu :

— Care domn Marius ?

Își ridică privirea tulbure și păru să caute ceva uitat.

— Un domn tânăr care venea aici pe vremuri. Domnul Mabeuf își răscoli amintirea.

— A ! da ! strigă el. Știu ce vrei să spui. Stai puțin ! Domnul Marius... baronul Marius Pontmercy, sigur ! Locuiește... ba nu, nu mai locuiește... Uite că nu știu. Vorbind, se aplecase să îndrepte o ramură a rododendronului. Stai, că mi-am adus aminte. Trece foarte des pe bulevard și se îndreaptă spre Glacière. Pe strada Croulebarbe. Spre câmpul Ciocîrliei. Du-te pe acolo ! Nu e greu să-l întâlnești.

Cînd domnul Mabeuf își îndreaptă spinarea, în fața lui nu se mai afla nimeni. Fata pierise.

Fără îndoială că îi fu puțin frică.

— Zău, dacă grădina n-ar fi stropită, aş crede că a fost o stafie.

Peste un ceas, după ce se culcă, își aduse aminte, și, adormind, își spuse în acea clipă tulbure, în care gîndul — la fel ca pasărea măiastră care se schimbă în pește ca să străbată marea — se prefăce în vis, ca să străbată somnul :

„Semăna destul cu ceea ce povestește Rubaudière despre spiriduși. O fi fost un spiriduș ?“

IV

VEDENIA LUI MARIUS

Cîteva zile după vizita pe care „spiridușul“ i-o făcuse lui moș Mabeuf, într-o dimineață — zi în care Marius împrumută cei cinci franci de la Courfeyrac pentru Thénardier — Marius băgase banii în buzunar și, înainte de a pleca la închisoare, se dusesse „să ia puțin aer“, cu nădejdea că la întoarcere avea

să-i vină mai ușor să lucreze. Totdeauna făcea la fel. Cum se deștepta, se așeza în fața unei cărți și a unei foi de hîrtie, ca să scrie. I se dăduse să traducă în franțuzește o polemică între niște nemți : faimoasa controversă dintre Gans și Savigny¹. Îl lua cînd pe Savigny, cînd pe Gans, citea două-trei rînduri, încerca să pună pe hîrtie altul... nu putea, vedea o stea între el și hîrtie și se ridica de pe scaun spunînd :

— Am să ies puțin. Să-mi fac poftă de lucru.

Și se ducea pe cîmpul Ciocîrliei.

Acolo vedea mai mult decît oricînd steaua și mai puțin decît oriunde pe Gans și Savigny.

Se întorcea acasă, se așeza din nou la birou și nu izbutea. Nu putea să înnoade nici unul din firele rupte în mintea lui. Atunci își spunea : „Mîine n-am să mai ies din casă. Dacă ies, nu pot să lucrez“. Dar ieșea în fiecare zi.

Stătea mai mult pe cîmpul Ciocîrliei decît în casa lui Courfeyrac. Adevărata lui adresă era : bulevardul Santé, la al șaptelea copac, după colțul străzii Croulebarbè.

În dimineața aceea părăsise al șaptelea copac și se așezase pe podul rîului Gobelins. Soarele vesel străbătea frunzișul proaspăt, des și luminos.

Se gîndea la „ea“. Visarea lui, preschimbată în mustrare, se întorcea asupra lui. Se gîndea cu durere la lenea care îl copleșea ca o paralizie a sufletului și la bezna ce sporea în fiecare clipă în jurul lui, o noapte atît de deasă, încît nu se mai vedea soarele.

¹ Juriști germani din prima jumătate a secolului trecut. Cel de al doilea reprezenta, în dreptul german, reacțiunea feudală, combătută de liberalul Gans. Teoriile retrograde ale lui Savigny au fost denunțate mai tîrziu de Marx.

Nu mai avea nici măcar puterea de a deznădăjdui, cuprins cum era de aceste grele gânduri nedeslușite care nu erau nici măcar un monolog. Orice acțiune se destrămase în el. Cuprins de această melancolie moleșitoare, simțea totuși cum pătrundea pînă la el senzațiile din afară. Stînd așa pe marginea podului, auzea în spatele lui, sub el, pe amîndouă malurile rîului, cum spălătoresele din Gobelins băteau rufe; auzea deasupra capului păsărelele cîntînd și ciripind în ulmi. De o parte zgomotul libertății, a lipsei ferite de griji, al răgazului înaripat; de altă parte, zgomotul muncii. Amîndouă erau voioase, ceea ce-l făcu să viseze adînc, să cugete chiar.

Deodată, în toiul visării sale triste, auzi o voce cunoscută care i se adresa :

— Uite-l ! Na !

Ridică ochii și recunosc pe fata aceea nenorocită care venise într-o dimineață la el, pe Éponine, cea mai mare dintre fiicele lui Thénardier. Acum îi cunoștea numele. Lucru ciudat, părea și mai săracă, dar și mai frumoasă : doi pași înainte pe care s-ar fi spus că nu-i mai putea face. Atinsese o îndoită culme către lumină și către o cumplită mizerie. Era desculță și în zdrențe, ca în ziua în care intrase cu atîta hotărîre în odaia lui, dar boarfele erau mai vechi cu două luni, găurile erau și mai mari, zdrențele și mai soioase. Avea aceeași voce răgușită, aceeași frunte arșă de soare și încrețită, aceeași privire înaripată, rătăcită și șovăielnică. Mai mult decît altădată, chipul ei avea o tresărire de spaimă, o umbră de mîhnire și jale pe care i le dăduse mizeria, iar închisoarea i le întetise.

Părul îi era plin de paie, nu ca al Ofeliei, care și-a pierdut mințile pentru că s-a molipsit de nebunia lui Hamlet, ci pentru că dormise în podul unui grajd.

Și cu toate acestea era frumoasă. O, tinerețe, ce luceafăr ești !

Se opri în fața lui Marius, cu obrazul ei palid luminat de puțină bucurie, de ceva care semăna a zîmbet.

Cîtva timp păru că nu poate vorbi.

— Uite că te-ntîlnesc ! rosti ea în sfîrșit. Moș Mabeuf avea dreptate cînd mi-a spus pe bulevardul ăsta ! Vai, cît te-am căutat ! Dac-ai ști ! Știi că am fost la răcoare ? Cincisprezece zile ! Mi-au dat drumul ! Fiindcă nu mi-au găsit nimic și că n-am încă vîrsta să știu ce fac. Îmi mai lipsesc două luni. Of, cum te-am căutat ! De șase săptămîni. Va să zică nu mai stai acolo.

— Nu, zise Marius.

— Aha, pricep. Din pricina chestiei. Tărăboaiele astea sînt nesuferite. Te-ai mutat. Ia te uită ! De ce porți o pălărie așa de veche ? Un tînar ca dumneata trebuie să aibă haine frumoase. Știi, domnule Marius, moș Mabeuf îți spune baronul Marius și nu mai știu cum. Nu-i așa că nu ești baron ? Baronii sînt hodorogi, se duc la Luxembourg în fața castelului, unde bate soarele, dau cinci parale și citesc *Cotidianul*. Am dus eu o dată o scrisoare la un baron care arăta așa. Avea peste o sută de ani. Ia spune, unde locuiești acum ?

Marius nu răspunse.

— Ah, urmă ea, ți-e cămașa puțin ruptă. Trebuie să ți-o cos. Apoi se întunecă treptat și adăugă : Parcă nu ți-ar părea bine că mă vezi.

Marius tăcea. Fata tăcu și ea o clipă, apoi vorbi din nou :

— Ei, dacă aș vrea, te-aș face eu să arăți mai vesel.

— Cum ? întrebă Marius. Ce vrei dumneata să spui ?

— Ah, pe vremuri îmi spuneai tu !

— Ei, ce vrei tu să spui ?

Fata își mușcă buzele ; părea că șovăie, ca și cum în ea s-ar fi dat o luptă. În sfârșit, se hotărî :

— Hai, mi-e totuna ! Pari trist și eu vreau să fii vesel. Făgăduiește-mi numai că ai să rîzi. Vreau să te văd că rîzi și că spui : „Bun ! E strașnică fata asta !” Bietul domn Marius ! Ții minte, mi-ai spus că ai să-mi dai tot ce-oi vrea...

— Da ! Hai, vorbește !

Ea îl privi ținând în ochi și spuse :

— Am adresa.

Marius se îngălbeni. Tot sîngele i se adună în inimă.

— Ce adresă ?

— Adresa pe care mi-ai cerut-o. Și adăugă, ca și cum i-ar fi venit greu să spună : Adresa... știi.

— Da... îngîină Marius.

— A domnișoarei...

Cînd rosti acest cuvînt, suspină din adînc.

Marius sări de pe parapetul pe care stătea și o luă de mîini cu aprindere.

— Da ? Hai ! Du-mă la ea ! Spune-mi ! Cere-mi tot ce vrei ! Unde stă ?

— Vino cu mine ! răspunse ea. Nu știu bine strada și numărul. E departe de aici, dar cunosc casa și am să te duc.

Fata își trase mîna și vorbi mai departe, cu un glas care ar fi pus pe gînduri un observator, dar care nici nu-l atinse pe Marius, beat și uluit de fericire.

— Ah ! Ce mulțumit ești !

O umbră trecu peste fruntea lui Marius. O apucă pe Eponine de braț :

— Jură-mi un lucru !

— Să jur ? rosti ea. Ce înseamnă asta ? Ia te uită, vrei să jur ?

Și rîse.

— Taică-tău ! Făgăduiește-mi Éponine, jură-mi că n-ai să spui nimic tatălui tău !

Ea se întoarce uimită către el.

— Éponine ! De unde știi că mă cheamă Éponine ?

— Făgăduiește-mi ce te-am rugat !

Dar ea părea că nu-l aude.

— Ce drăguț ! Mi-ai spus Éponine !

Marius o apucă de amîndouă brațele :

— Răspunde-mi odată, pentru Dumnezeu ! Ascultă, jură-mi că n-ai să spui tatălui tău adresa pe care o știi !

— Tatii ? rosti ea. A, da, tata ! Fii liniștit ! E la secret. Ce-mi pasă mie de tata ?

— Dar nu-mi făgăduiești ? strigă Marius.

— Ah ! lasă-mă, izbucni ea în rîs, ce mă scuturi așa ? Bine, bine, îți făgăduiesc. Ți-o jur ! Ce-mi pasă mie ? N-am să-i spun tatii adresa. E bine ? Asta vrei ?

— Și nimănui.

— Nimănui.

— Acum, rosti Marius, du-mă la ea !

— Numaidecît ?

— Numaidecît.

— Vino ! Ah, ce fericit e ! șopti ea.

Fata se opri după cîțiva pași.

— Domnule Marius, mergi prea aproape de mine. Lasă-mă să merg înainte și vino în urma mea, ca și cum nu m-ai cunoaște. Un domn ca dumneata nu trebuie să fie văzut cu o femeie ca mine.

Nici o limbă din lume n-ar putea spune cîte cuprindea cuvîntul „femeie“, rostit de această fetiță.

Fata mai făcu zece pași și se opri iar. Marius o ajunsese din urmă. Ea îi vorbi pieziș, fără să se întoarcă spre el :

— Da știi că mi-ai făgăduit ceva ?

Marius se scotoci în buzunar. Nu avea decât cei cinci franci sortiți lui Thénardier. Îi puse în mîna Époninei.

Ea răsfiră degetele, lăsă banul să cadă și spuse mohorâtă :

— Nu vreau banii dumitale !

CARTEA A TREIA

CASA DIN STRADA PLUMET

I

CASA TAINELOR

Către jumătatea veacului trecut, un președinte al parlamentului din Paris, care avea o iubită și o ferea de ochii lumii — pentru că în vremea aceea nobilii își arătau iubitele, iar burghezii și le ascundeau — îi clădi „o căsuță” în cartierul Saint-Germain, pe strada pustie Blomet, numită azi strada Plumet, nu departe de locul numit atunci *Bătălia animalelor*.

Locuința era alcătuită dintr-un pavilion cu un singur cat : două odăi la parter, două la etaj, o bucătărie jos, un salonaș sus, un pod sub acoperiș și o grădină mare în fața casei, închisă spre stradă cu un grilaj. Grădina avea aproape un pogon. Atât vedeau trecătorii ; dar în dosul casei se mai afla o curte mică, și în fundul curții o căsuță scundă, cu pivniță și două odăi deasupra unde puteau, la nevoie, să fie ascunși o doică și un copil. Căsuța comunica pe din dos, printr-o poartă care se deschidea numai dacă îi știai secretul, cu o potecă lungă, îngustă, pietruită, cotită, neacoperită, strecurată între două ziduri înalte, ascunsă cu măiestrie și pierdută între gardurile grădinilor și zarzavageriilor cărora le dădea ocol, ca să ajungă la altă poartă tăinuită, la o depărtare de o jumătate de kilometru, în altă mahala, la capătul singuratic al străzii Babylone.

Domnul președinte intra pe acolo, așa încât chiar cei care l-ar fi spionat și urmărit și și-ar fi dat seama că se ducea pe furiș în fiecare zi, undeva, tot n-ar fi putut bănuî că a intra pe o poartă în strada Babylonese înseamnă a te duce în strada Blomet. Magistratul dibaci se pricepuse să cumpere câteva fîșii de pămînt, ca să-și croiască drum spre casa tainică, pe locul lui propriu, fără să poată fi controlat de nimeni. Mai târziu vînduse parcele mici din pămîntul care mărginea poteca, pentru grădini și zarzavaturi; noii proprietari credeau că au, de o parte și de alta, în fața lor, un zid despărțitor, și nu bănuiau existența acestei panglici lungi, pietruite, care șerpuia între cele două ziduri, printre straturi și livezi. Numai pășărelele vedeau această trecere ciudată, și desigur că pitulicele și pițigoi din veacul trecut ciripiseră destule pe socoteala domnului președinte.

Pavilionul, zidit din piatră în stil Mansart¹, cu pereții căptușiți cu lemn și mobilat în gen Watteau², încărcat pe dinăuntru, simplu pe din afară, înconjurat de trei straturi de flori, avea ceva discret, cochet și solemn, așa cum îi stă bine unui capriciu al amorului și al magistraturii.

Această casă cu poteca ei, care azi au pierit, existau încă acum cincisprezece ani. În '93 un căldărar cumpărase casa ca s-o dărîme, dar nu putu s-o plătească în întregime, și națiunea îl declară în stare de faliment, așa că pînă la urmă casa l-a dărîmat pe

¹ Stilul clasic francez în arhitectură, cel al Palatului invalizilor din Paris și al Palatului regal din Versailles, construite în a doua jumătate a secolului al XVII-lea de Jules Hardouin-Mansart. Se caracteriza printr-o ornamentație împrumutată arhitecturii greco-romane și printr-o înfățișare monumentală, dar rece.

² Pictorul francez Watteau (secolul al XVIII-lea) a creat un stil original; pînzele sale înfățișează, într-o atmosferă convențională de vis, galanteria aristocrației trîndave a vremii, ocupată cu baluri și serbări cîmpenești.

căldărar. De atunci, clădirea rămase nelocuită și începuse să se dărapene încet, ca orice locuință careia prezența omului nu-i mai dă viață.

Rămăsese mobilată la fel ca odinioară, era mereu de vânzare sau de închiriat, și cele zece-douăsprezece persoane, câte trec pe an pe strada Plumet, citeau zilnic avizul acesta pe o tablă îngălbenită și ștearsă, agățată de grilaj încă din anul 1810.

Către sfârșitul restaurației, aceiași trecători puteau să constate că anunțul pierise, ba, mai mult, că obloanele de la etaj erau deschise. Casa era în adevăr locuită. La ferestre se zăreau „perdeluțe“, semn că în casă se afla o femeie.

În luna octombrie 1829, un bărbat între două vârste venise și închiriasse casa așa cum se găsea, împreună cu căsuța din fund și cu lungă cărare care ajungea în strada Babylon. Dresese și broaștele secrete ale celor două porți ale cărării. Casa, cum am mai spus, mai era încă mobilată cu vechile mobile ale președintelui. Noul chiriaș făcuse câteva reparații, acoperise câteva lipsuri, pietruise curtea pe unde erau câteva gropi, schimbase podelele de cărămidă, pusese trepte la scară, scînduri la parchet și geamuri la ferestre, și se mutase acolo cu o fată tânără și o servitoare în vîrstă, instalîndu-se cam pe tăcute, ca un om care n-ar intra, ci s-ar strecura în casa lui. Vecinii n-au putut să clevească, pentru că nu erau.

Chiriașul acesta era Jean Valjean, fata era Cosette. Slujnica se numea Toussaint, o fată pe care Jean Valjean o scăpase din spital și de mizerie; era bătrîna, provincială și bîlbîită, trei însușiri care îl hotărîseră pe Jean Valjean s-o ia cu el. Cititorul fără îndoială că l-a recunoscut pe Jean Valjean în tot ce s-a povestit pînă acum, poate mai repede chiar decît Thénardier.

De ce părăsise Jean Valjean mînăstirea Petit-Picpus ? Ce se petrecuse ?

Nu se petrecuse nimic.

Cititorul își aduce aminte că Jean Valjean trăia fericit la mînăstire, atît de fericit încît conștiința lui începuse să se tulbure. O vedea pe Cosette zilnic, își dădea seama cum simțămîntul de părinte se naște și crește în el din ce în ce mai mult, o ocrotea pe fată cu tot sufletul lui, își spunea că e a lui, că nimeni și nimic nu-l va putea despărți de ea, că așa va fi în veșnicie, că, fără îndoială, Cosette se va călugări pentru că în fiecare zi era împinsă cu blîndețe spre această hotărîre, că mînăstirea va rămîne și pentru ea, ca și pentru el, întregul univers, că el va îmbătrîni acolo, iar ea va crește, că ea va îmbătrîni, iar el va muri, și că, în sfîrșit, nădejde încîntătoare, vor rămîne pentru totdeauna împreună. Gîndind așa, începu să aibă totuși unele îndoieli. Se întreba dacă toată fericirea aceasta era în adevăr a lui, dacă nu era alcătuită din fericirea altuia, din fericirea acestui copil pe care el, om bătrîn, și-o însușea, i-o fura. Oare nu săvîrșea cu adevărat un furt ? Își spunea că fata avea dreptul să cunoască viața înainte de a renunța la ea, că a-i reteza dinainte și fără a-i cere părerea toate bucuriile, sub cuvînt că voia s-o ferească de toate încercările, a se folosi de neștiința ei și de izolarea în care trăia, ca s-o facă să se nască în ea o vocație nefirească, însemna să schimbe natura unei fapături pămîntești și să-l mintă pe Dumnezeu. Cine știe dacă într-o zi Cosette nu-l va urî cînd își va da seama, și-i va părea rău că s-a călugărit. Ultimul gînd, aproape egoist și mai puțin eroic decît celelalte, îi era nesuferit. Se hotărî deci să părăsească mînăstirea.

Se hotărî, dîndu-și seama cu părere de rău că trebuie s-o facă. Piedici nu existau. Cei cinci ani petrecuți între zidurile mînăstirii, în care timp, și el

și fata dispăruseră pentru lumea din afară, îi înălțuraseră și îi risipiseră toate temerile. Putea să se întoarcă liniștit printre oameni. Îmbătrânise și toate se schimbaseră. Cine-l va mai recunoaște? Și chiar dacă ar fi altfel, primejdia nu era decât pentru el, și n-avea dreptul s-o osîndească pe Cosette la călugărie, pentru că el fusese condamnat la ocnă. De altfel, ce înseamnă primejdia în fața datoriei? În sfârșit, nimic nu-l împiedica să fie prudent și să-și ia toate măsurile de prevedere. Educația Cosettei era aproape de sfârșitul ei. Nu-i mai lipsea nimic.

După ce se hotărî, așteptă prilejul, care se ivi și el. Bătrînul Fauchelevent muri.

Jean Valjean ceru o audiență la maica stareță și-i spuse că, prin moartea fratelui lui, căpătase o mică moștenire care îi îngăduia să trăiască pe viitor fără să mai muncească, că părăsea slujba la mînăstire și-și lua fata cu el. Dar de vreme ce Cosette nu rămînea să se călugărească și nu era drept să fi fost educată pe degeaba, o ruga supus pe maica stareță să primească pentru comunitate suma de cinci mii de franci, pentru cei cinci ani cît fata fusese ținută în pensionul mînăstirii.

Așa ieși Jean Valjean din mînăstirea Veșnicei Închinări.

La plecare își luă singur sub braț cufărașul cel mic, a cărui cheie o purta mereu la el; nu vru să-l încredințeze hamalului. Cufărașul acesta trezise curiozitatea Cosettei, pentru că răsplinea o mireasmă tare.

Jean Valjean nu se mai despărți niciodată de el. Îl păstra totdeauna în odaia lui. Cînd se muta era primul și cîteodată singurul lucru pe care-l lua. Cosette rîdea, botezase cufărașul: *inseparabilul*, și spunea că e geloasă pe el.

Jean Valjean nu ieși totuși în lume fără o teamă adînc simțită.

Descoperi casa din strada Plumet și se cuibări în ea. Numele lui era acum Ultime Fauchelevent.

În același timp, mai închirie două apartamente la Paris, socotind că astfel va atrage mai puțin atenția decît dacă ar locui într-un singur cartier, și ca să poată lipsi, la nevoie, cînd ar fi avut motive de neliniște; în sfîrșit, ca să nu mai dea peste o altă încurcătură, ca aceea din care îi scăpase lui Javert ca prin minune. Aceste două locuințe erau prăpădite, săracăcioase, în două mahalale foarte depărtate una de alta, una pe strada Ouest, alta pe strada Homme-Armé.

Se ducea din cînd în cînd să locuiască împreună cu Cosette o lună, șase săptămîni, cînd în una, cînd în cealaltă, fără s-o ia și pe Toussaint cu el. Se folosea de serviciile portarului și se dădea drept un rentier din apropierea Parisului, care închiriasse o casă unde să tragă cînd venea în oraș. Acest om nespus de cinstit avea trei locuințe în Paris, ca să scape de poliție.

II

JEAN VALJEAN ÎN GARDA NAȚIONALĂ

În realitate, cea mai mare parte din viața lui se desfășura în strada Plumet și și-o orînduise astfel:

Cosette locuia în pavilion împreună cu servitoarea. Al ei era dormitorul cel mare cu pereții pictați, salonașul împodobit cu zugrăveli aurite, salonul președintelui, mobilat cu tapiterii și fotolii uriașe. A ei era grădina. Jean Valjean pusese în odaia Cosettei un pat cu baldachin de damasc vechi în trei culori,

un covor persan, vechi, frumos, cumpărat în strada Figuiier-Saint-Paul de la bătrîna Gaucher ; și ca să îndulcească severitatea acestor vechituri impozante, risipise pretutindeni mobile mici vesele și grațioase de fată tînără : o etajeră, o bibliotecă, cărți legate și aurite, hîrtie de scris, o mapă, o masă de lucru în-crustată cu sidef, o cutie de argint aurit, o toaletă de porțelan japonez. La ferestrele primului cat pusesese draperii lungi de damasc roșu brodat în trei culori, ca și baldachinul patului. La parter erau perdele brodate. În timpul iernii, căsuța Cosettei era în întregime încălzită. Jean Valjean locuia în căsuța portarului, din fundul curții. Așternuse o saltea pe un par de chingi, o masă de lemn dat la rindea, două scaune de paie, o cană de apă din faianță, cîteva cărți pe o poliță, scumpul lui cufăraș într-un colț, și nu făcea foc niciodată. Lua masa cu Cosette și totdeauna se afla pe masă o pîine neagră pentru el. Cînd o angajase pe Toussaint, îi spusese : „Domnișoara e stăpîna casei“. „Și dumneata, domnule?“ întrebasese Toussaint uluită : „Eu sînt mai mult decît stăpînul, sînt tatăl ei.“

Cosette învățase gospodăria la mînăstire și ținea socoteala cheltuielilor lor foarte modeste. În fiecare zi Jean Valjean o lua pe Cosette de braț și o scotea la plimbare. O ducea la Luxembourg, pe aleile cele mai puțin umblate, și în toate duminicile la liturghie la Saint-Jacques-du-Haut-Pas, pentru că era departe. Fiindcă mahalaua era foarte săracă, dădea mult de pomană, și toți nenorociții se strîngeau în jurul lui la biserică ; așa se făcuse că primise scrisoarea lui Thénardier : „*Preamilostivului Domn de la biserica Saint-Jacques-du-Haut-Pas*“. O ducea bucuros pe Cosette la săraci și la bolnavi. Nici un om străin

nu intra în casa din strada Plumet. Toussaint făcea târguieile, Jean Valjean se ducea să umple găleata la o gură de apă din apropiere, pe bulevard. Lemnele și vinul le păstra într-un fel de hrubă, jumătate sub pământ, cu pereți de stîncă, alături de poarta dinspre strada Babylon, care îi servise odinioară de peșteră domnului președinte, pentru că pe vremea „nebuniilor” și a „căsuțelor”¹ nu se putea dragoste fără peșteră.

La poarta secretă de pe strada Babylon se afla o cutie pentru gazete și scrisori. Dar cum cei trei locuitori ai pavilionului din strada Plumet nu primeau nici ziare, nici scrisori, cutia, pe vremuri mijlocitoarea și duhovnicul unui judecător craidon, nu mai folosea decît la primirea avizurilor receptorului și a ordinelor de chemare la gardă. Fiindcă domnul Fauchelevent, rentier, făcea parte din garda națională. Nu putuse scăpa de arcanul recensămîntului din 1831. Cercetările autorităților municipale făcute în acea epocă se opriseră pe pragul mînăstirii Petit-Picpus, nor sfînt și de nepătruns, din care Jean Valjean ieșise cucernic în ochii primăriei și prin urmare vrednic de a face parte din gardă.

De trei-patru ori pe an, Jean Valjean își îmbrăca uniforma și făcea de strajă, de altfel cu plăcere. Era pentru el o deghizare corectă, care îl amesteca cu toată lumea, lăsîndu-l, totuși, singuratic. Jean Valjean împlinise șaizeci de ani, vîrstă la care, după lege, ar fi putut fi scutit, dar nu părea mai bătrîn de cincizeci. De altfel nici n-ar fi ținut să se sustragă ordinelor sergentului-major și să-i facă greutăți con-

¹ *Folies et petites maisons* — căsuțe de țară clădite de aristocrații din timpul ultimilor Ludovici, înainte de revoluție, pentru petreceri.

telui de Lobau¹. Nu avea stare civilă, își ascundea numele, își ascundea identitatea, își ascundea vârsta, le ascundea pe toate. Dar, cum am mai spus-o, intrase cu bunăvoință în garda națională. Nu avea altă ambiție decât să semene cu oricare alt contribuabil. Omul acesta avea un ideal : să fie în singurătate un înger și între oameni un burghez.

Să reținem totuși un amănunt. Când ieșea la plimbare cu Cosette, Jean Valjean se îmbrăca așa cum îl știm, și părea un ofițer la pensie. Când pleca singur, mai totdeauna seara, purta o haină și niște pantaloni de lucrător și-și trăgea șapca pînă peste ochi. Era la mijloc prevedere sau umilință ? Amîndouă deodată. Cosette se deprinsese cu latura enigmatică a vieții ei și nici nu mai băga de seamă ciudățeniile tatălui său. Toussaint îl iubea și-l respecta pe Jean Valjean, și tot ce făcea el i se părea bine făcut. Într-o zi, măcelarul, care-l zărise pe Jean Valjean, îi spuse : „E un caraghios !“ Ea îi răspunse „E un sf-sfînt !“

Și Jean Valjean, și Cosette, și Toussaint intrau și ieșeau totdeauna prin poarta din strada Babylon. Era greu să ghicești că locuiau în strada Plumet, dacă nu-i zăreai prin grilajul grădinii. Grilajul însă era veșnic închis. Jean Valjean nu îngrijea grădina, anume ca să nu atragă atenția.

Poate că aici se înșela.

¹ *Georges Mouton*, mareșal-conte de Lobau, unul din generaliile lui Napoleon I, a devenit colaborator al lui Ludovic-Filip. Sub monarhia din iulie a ținut un comandament superior în garda națională, pavăza burgheziei în contra muncitorimii pariziene, și a organizat înăbușirea insurecției populare din iunie 1832, evocată de Victor Hugo.

Grădina casei din strada Plumet lăsată în paragină de aproape o jumătate de veac, era neîngrijită și fermecătoare. Acum patruzeci de ani, trecătorii se opreau în stradă s-o privească, fără să bănuiască tainele care se ascundeau sub desişurile ei verzi și proaspete. Câți visători nu și-au lăsat sub desişurile ei verzi și proaspete privirea și gândul să pătrundă, cercetătoare, printre grățiile străvechi de fier ale porții închise cu lacăt, răsucită, strîmbă, prinsă între doi stâlpi de piatră, verzi de mușchi, încoronată atît de bizar cu un fronton de arabescuri indescifrabile.

Într-un colț se afla o bancă de piatră, pe alocuri cîteva statui năpădite de mucegai, cîteva bolți părăginite care putrezeau lîngă zid. Nu mai erau nici alei, nici straturi. Pretutindeni, bălării. Se sfîrșise grădinăritul; se reîntorsese natura. Buruienile năpădeau peste tot, umplînd cu o bucurie nemărginită acea biată palmă de pămînt. Mixandrele înflorite erau o sărbătoare. Nimic nu oprea în loc sfîntul avînt al vieții spre lumină. Toate creșteau nestînjinite, ca în vremile dintîi. Copacii se aplecaseră spre măracini, măracinii se ridicaseră spre copaci, plantele se cățăraseră, ramurile se înclinaseră, tot ceea ce se tîrăște pe pămînt se întîlnise cu ceea ce crește în aer; ceea ce flutură în vînt se aplecase spre ceea ce șerpuie în mușchi. Trunchiurile, ramurile, frunzele, fibrele, tufele, cîrceii, curpenii, spinii se împlețiseră, amestecați, cununați, contopiți. Vegetația, într-o îmbrățișare strînsă și adîncă, celebrase și împlinise acolo, sub ochiul mulțumit al creatorului, pe

¹ Printre foi și frunze (lat.)

Întinderea aceea de aproape un pogon, misterul sfânt al frăției, simbol al frăției omenești. Grădina nu mai era o grădină, era un desiș uriaș, adică ceva de nepătruns, ca o pădure, populat, ca un oraș, fremătător, ca un cuib, umbros, ca o catedrală, înmiresmat, ca un buchet, singuratic, ca un mormînt, viu ca mulțimea.

În Floréal tufișul acesta uriaș, crescînd ca la el acasă în dosul grilajului, între cele patru ziduri, era o parte din frământarea ascunsă a germinației universale, tresărea la răsăritul soarelui aproape ca o vietate care aspiră efuviile iubirii cosmice și simte cum se urcă și clocotește seva primăverii; își scutură în vînt coama verde, minunată, semănînd pe pămîntul jilav, pe statuile roase, pe terasa năruită a pavilionului și pînă și pe pavajul străzii pustii stele de flori, perle de rouă, rodnicie, frumusețe, viață, bucurie, miresme.

În miezul zilei se ascundeau în el mii de fluturi albi, și priveștea acestui vârtej de fulgi în umbră, a acestei zăpezi vii a verii era dumnezeiască. Acolo, în umbra veselă a verdeții, o mulțime de voci nevinovate îi vorbeau sufletului în șoaptă și tot ce uita să spună ciripitul întregea zumzetul. Seara, un abur de visare se desprindea din grădină și o învăluia. O acoperea un giulgiu de ceață, o tristete calmă, cerească. Mirosul îmbătător al caprifoiului și al volburii se înălța de pretutindeni, ca o otravă dulce și pătrunzătoare. Se auzea ultima chemare a scorțarelui și a codobaturii, care adormeau în rămuriș. Se simțea intimitatea sfîntă dintre pasăre și copac. Ziua, aripile înveselesc frunzele; noaptea, frunzele ocrotesc aripile.

Iarna, desișul era negru, ud, zbîrcit, tremurător și lăsa puțin să se întrevadă casa. În locul florilor pe ramuri și al stropilor de rouă pe flori, se vedeau

panglicile de argint ale melcilor fără casă pe covorul rece și des al frunzelor galbene. Dar, oricum, sub orice înfățișare, în orice anotimp, primăvara, iarna, vara, toamna, ungherul acesta era plin de melancolie, contemplație, singurătate, libertate : omul lipsea și Dumnezeu era de față. Vechiul gard de fier ruginit părea că spune : „Grădina aceasta e a mea“.

În zadar o înconjurau străzile Parisului, palatele minunate și clasice din strada Varennes la doi pași, Domul Invalizilor alături, Camera deputaților nu prea departe, în zadar se plimbau, luxoase, trăsurile de gală de pe strada Bourgogne și de pe strada Saint-Dominique ; în zadar se încrucișau, la răspîntia apropiată, omnibusele galbene, cafenii, albe, roșii ; pustiul domnea în strada Plumet. Moartea foștilor proprietari, revoluția, prăbușirea vechilor averi, delăsarea, uitarea, patruzeci de ani de părăsire și de tăcere, fuseseră de ajuns pentru a aduce din nou în acest loc norocos feriga, cucuta, lumînărica, coada șoricelului, degetarița, ierburile înalte, plantele mari, cu frunze late și crețe, împînzite într-un verde-deschis, șopîrlele, cărăbușii, gîzele neliniștite și iuți ; pentru a scoate din adîncurile pămîntului, între aceste patru ziduri, nu știu ce măreție sălbatică și aprigă a naturii, care răstoarnă planurile mărunte ale omului și se răspîndește întreagă oriunde biruie : în furnică sau în vultur, așa cum se dezlănțuie în grădinița aceasta din Paris, cu tot atîta putere și măreție ca într-o pădure virgină din Lumea Nouă.

Nimic nu e neînsemnat. Oricine se lasă pătruns de puterea adîncă a naturii o știe. Cu toate că filozofiei nu i-e dată nici o mulțumire absolută, și nu poate mărgini cauza așa cum nu poate limita efectul, visătorul cade totuși nemărginit în fața acestor descompuneri de forțe care ajung la unitate.

Totul lucrează pentru tot.

Algebra se aplică norilor : iradiațiile stelelor îi sînt de folos trandafirului. Nici un gînditor n-ar îndrăzni să spună că mireasma răsării e de prisos constelațiilor. Cine poate calcula traiectoria unei molecule ? Știm noi dacă plămuirea lumilor nu e determinată de căderea firelor de nisip ? Cine cunoaște fluxul și refluxul reciproc al infinitului mare și al infinitului mic, răsunsetul cauzelor în abisul ființei și noianul creațiunii ? Și un vierme are rostul lui. Ceea ce e mare e mic, ceea ce e mic e mare. Totul e în echilibru în ceea ce e necesar. Însămîntătoare viziune pentru gîndirea omenească. Între ființe și lucruri există relații care țin de miracol. Totul are preț în acest tot nemărginit care pornește de la soare și ajunge la gîză. Avem nevoie unii de alții. Lumina nu duce în azur miresmele pămîntești fără să știe ce face cu ele. Noaptea împarte esențe stelare florilor adormite. Toate păsările care zboară au legat de gheruțe firul infinitului. Germinația sporește cu nașterea unui meteor și cu lovitura de cioc a rîndunicii care sparge oul ; ea determină în același timp nașterea unei rîme și venirea pe lume a lui Socrate.

Microscopul începe acolo unde sfîrșește telescopul. Care din două vede mai departe ? Alegeți ! Mucegaiul e o constelație de flori. O nebuloasă e un furnicar de stele. Aceași conviețuire, poate și mai uimitoare, a problemelor gîndirii și a fenomenelor materiei. Elementele și ideile se amestecă, se contopesc, se împerechează, se înmulțesc unele prin altele, ca să împingă lumea materială și lumea morală spre aceeași lumină. Fenomenul e veșnic aplecat asupra lui însuși. În vastele schimbări cosmice viața universală circulă pretutindeni în cantități necunoscute, rostogolind totul în misterul nevăzut al efluviilor, folosind tot, nepierzînd visul niciunui somn, semănînd ici o mică vietate, fărîmițînd acolo un astru, oscilînd

și șerpuind, făcînd din lumină o putere și din gîndire un element, risipită și indivizibilă, dizolvînd tot, afară de acest punct geometric : eul ; aducînd totul la sufletul-atom, înflorind totul în Dumnezeu, împletind toate activitățile, de la cea mai înaltă pînă la cea mai neînsemnată, în obscuritatea unui mecanism amețitor, subordonînd — cine știe ? poate numai prin identitatea legii — trecerea cometei pe firmament, unei rotiri a infuzorului dintr-o picătură de apă. Mașină alcătuită din spirit. Angrenaj uriaș, al cărui prim motor e musculița și ultimă roată e zodiacul !

IV

GRATIILE SE SCHIMBA

Părea că grădina aceasta, creată odinioară ca să ascundă taine dezvățate, se schimbase și devenise potrivită pentru a ascunde taine fără de prihană. Nu mai avea nici bolți de verdeață, nici pajiști, nici umbrare, nici peșteri. Avea o minunată întunecime despletită, care cădea ca un val de pretutindeni. Paphos¹ se preschimbase în rai. Un fel de remușcare înșănătoșise ascunzișul acesta. Buchetiera aceasta își oferea florile sufletului. Această grădină cochetă, pe vremuri deocheată, reintrase în fericire și pudoare. Un președinte asistat de un grădinar, un omuleț care credea că-l continuă pe Lamoignon și alt omuleț care credea că-l continuă pe Lenôtre² o schimonosiseră,

¹ Oraș din Cipru, celebru în antichitate pentru cultul lui Venus, zeița iubirii.

² Guillaume de Lamoignon a fost, sub Ludovic al XIV-lea, prim-președinte al Parlamentului din Paris, curtea de justiție cea mai înaltă a regatului. Arhitectul peisagist Lenôtre a desenat, între altele, planul parcului castelului din Versailles.

o pregătiseră pentru aventuri galante ; natura și-o luase înapoi, o umpluse de umbră, o rînduise pentru dragoste.

În singurătatea aceasta se afla și o inimă care era în așteptare. Dragostea n-avea decît să se arate. Se afla acolo un templu de verdeață, de ierburi, de mușchi, de suspine, de păsărele, de întunecimi moi, de ramuri clătinate și un suflet alcătuit din blîndețe, din credință, din nevinovăție, din nădejde, din aspirații și iluzii.

Cînd Cosette ieșise din mînăstire era încă o copilă. Trecuse puțin peste paisprezece ani și intrase în „vîrsta ingrată“. Am mai spus-o : în afară de ochi, părea mai curînd urîțică decît drăguță. Nu avea nici o trăsătură supărătoare, dar era stîngace și slabă, sfioasă și, în același timp, cutezătoare ; în sfîrșit, o fetiță care crescuse mare.

Educația ei era sfîrșită. Adică învățase religia, mai cu seamă cucernicia. Apoi „istoria“, adică ceea ce se numea așa la mînăstire, geografia, gramatica, participiile, regii Franței, puțină muzică, să deseneze un nas etc., dar despre celelalte lucruri nu știa nimic, ceea ce era totodată fermecător și primejdios. Sufletul unei fete tinere nu trebuie lăsat neștiutor. Mai tîrziu se nasc în el imagini prea vii și prea neașteptate, ca într-o odaie întunecoasă. El trebuie să fie luminat pe încetul, cu discreție, mai mult cu reflexul realității decît cu strălucirea ei directă și tare. Penumbra utilă, gingașă dar severă, care risipește temerile copilărești și împiedică prăbușirile. Numai instinctul matern, intuiție minunată în care intră amintirile fecioarei și experiența femeii, știe cum și cu ce mijloace să alunge treptat această penumbra. Nimic nu înlocuiește acest instinct. Toate călugări-

tele din lume nu fac cît o mamă, cînd e vorba de călăuzirea sufletului unei fete tinere.

Cosette n-avusese mamă. N-avusese decît multe mame, la plural.

Iar Jean Valjean, oricîtă dragoste și oricîtă grijă ar fi avut, nu era decît un om bătrîn care nu știa nimic.

Și cîtă știință trebuie ca să poți lupta împotriva acestei mari neștiințe care se numește nevinovăție, în opera de educație, în îndeletnicirea aceasta grea care e pregătirea femeii pentru viață !

Mînăstirea pregătește o fată pentru patimă mai mult decît orice pe lume. Ea silește gîndurile să se întoarcă spre necunoscut. Inima adunată în ea în-săși se adîncește, neputîndu-se revărsa, nici cheltui : de aci pornesc viziunile, presupunerile, bănuielile, romanele schițate, aventurile dorite, plăsmuirile, clădirile ridicate în întregime în beznă lăuntrică, unghere întunecate și tainice în care patimile își găsesc numaidecît cuib, de cum au putut trece dincolo de gratii. Mînăstirea e o apăsare care ar trebui să duzeze toată viața ca să poată învinge inima omenească.

Ieșind din mînăstire, Cosette nu putea întîlni nimic mai blînd și mai primejdios decît casa din strada Plumet. Era o continuare a singurătății, îmbinată cu începutul libertății. O grădină închisă, dar o natură puternică, bogată, voluptuoasă și înmiresmată. Aceleași vise ca la mînăstire, dar posibilitatea de a zări bărbați tineri. Tot gratii, dar înspre stradă.

Și cu toate astea, o mai spunem o dată, cînd Cosette ajunse aici era încă un copil. Jean Valjean îi dăruie grădina aceea părăsită. „Fă ce vrei cu ea !” îi spunea el. Cosette se bucura. Răscolea toate tufișurile și toate pietrele, ca să caute gîze. Așteptînd să viseze, se juca. Îi plăcea grădina cu gîngăniile care furnicau în iarbă, sub picioarele ei, așteptînd s-o

îubească pentru stelele pe care avea să le vadă printre ramuri, deasupra capului.

Și apoi îl iubea pe taică-său, adică pe Jean Valjean, din tot sufletul, cu o patimă naivă, filială, care făcea ca bătrînul să-i fie un tovarăș dorit și fermecător. Ne aducem aminte că domnul Madeleine citea mult, Jean Valjean continuase. Ajunsese să vorbească frumos. Avea bogăția ascunsă și elocvența unei inteligențe umile și adevărate, care s-a cultivat singură. Îi rămăsese numai atîta asprime cît era nevoie ca să nu fie de o bunătate plicticoasă. Avea o gîndire aspră și o inimă blajină. Cînd se plimbau singuri prin Luxembourg, îi lămurea îndelung lucrurile, aducîndu-și aminte tot ce citise, tot ce suferise. Cosette îl asculta și ochii ei rătăceau pierduți.

Gîndurile Cosettei se mulțumeau cu acest om simplu, așa cum jocurile ei se mulțumeau cu grădina aceea sălbatică. După ce alergase după fluturi, venea la el abia răsufliînd și-i spunea : „Vai, cît am fugit !” El o săruta pe frunte.

Cosette îl adora. Se ținea toată ziua de el. Fericirea era acolo unde era Jean Valjean. Deoarece Jean Valjean nu locuia nici în pavilion, nici în grădină, Cosettei îi plăcea mai mult în curtea pietruită din dosul casei, decît între flori ; în odăița cu scaune de paie, decît în marele salon tapisat, plin de fotolii moi. Jean Valjean îi spunea cîteodată, zîmbind, fericit că fusese deranjat : „Acum du-te la tine acasă ! Lasă-mă puțin singur !”

Ea îl certa dragăstos, cu acele muștrări atît de înduioșătoare cînd pornesc de la o fiică :

— Tată, mi-e frig la dumneata. De ce nu pui aici un covor și o sobă ?

— Fetiță dragă, pe lume sînt atîția oameni care merită mai mult decît mine și n-au nici măcar un acoperiș deasupra capului !

— Atunci eu de ce am foc și tot ce trebuie ?
— Pentru că ești femeie și copil.
— Ei, și ? Bărbaților trebuie să le fie frig și s-o ducă rău ?

— Unora dintre ei.
— Bine, atunci am să vin aici atît de des, încît va trebui să faci foc.

Și-i mai spunea :

— Tată, de ce mănînci pîine atît de proastă ?
— Uite-așa, fetiço !
— Atunci, dacă mănînci dumneata, am să mănînc și eu.

Și Jean Valjean mîncea pîine albă, ca să nu mănînce Cosette pîine neagră.

Cosette își aducea aminte foarte tulbure de copilăria ei. Se ruga seara și dimineța pentru mama ei, pe care n-o cunoscuse. Soții Thénardier îi rămăseseră în minte ca două hîde arătări de vis. Își aducea aminte că fusese „într-o zi, noaptea“, să aducă apă dintr-o pădure. Credea că aceasta se petrecuse foarte departe de Paris. I se părea că-și începuse viața în fundul unei prăpăstii și că Jean Valjean o scosese din ea. Copilăria ei îi părea un timp în care fusese înconjurată de urechelnițe, de păianjeni și de șerpi. Seara, cînd se gîndea la acestea, înainte de-a adormi, cum nu prea era sigură că Jean Valjean îi era tată, își închipuia că sufletul mamei-si trecuse în omul acesta și venise să trăiască lîngă ea.

Cînd Jean Valjean se odihnea, ea își lipea obrazul de capul lui alb și lăcrima încet, spunîndu-și : „Omul acesta e poate mama mea !“

Cosette, oricît ar fi de ciudat s-o spunem, în nevinovăția ei de fată crescută la mînăstire (virginitatea, de altfel, nu poate înțelege în nici un chip maternitatea), începuse să creadă că poate nici n-avusese mamă. Nici nu cunoștea numele acestei mame. Jean

Valjean tăcea de cîte ori îl întreba cum o chemase pe mama ei. Dacă îl întreba de două ori, zîmbea. O dată fata stăruia și zîmbetul se sfîrși într-o lacrimă. Tăcerea lui Jean Valjean o ascundea pe Fantine după un văl de întuneric.

O făcea din prudență ? Din respect ? Din teama de a încredința acest nume unei amintiri străine ?

Cît timp Cosette fusese mică, Jean Valjean îi vorbise bucuros despre maică-sa. Cînd crescui, îi fu peste puteri. I se părea că nu mai avea curajul. Din pricina Cosettei ? Din pricina Fantinei ? Simțea o teamă pioasă la gîndul că ar putea să strecoare umbra aceasta în gîndurile Cosettei și să amestece moarta, ca pe un al treilea, în soarta lor. Cu cît îi era mai sfîntă această umbră, cu atît îi era mai frică de ea. Se gîndea la Fantine și se simțea copleșit de tăcere. Zărea parcă în întuneric ceva care semăna cu un deget ridicat la buze. Toată pudoarea pe care o avusese cîndva Fantine, și care în timpul vieții o părăsise, se întorsese oare după moarte s-o învăluie, să vegheze, răzvrătită asupra liniștii acestei moarte și s-o păzească aprig în mormîntul ei ? Îi simțea oare și Jean Valjean apăsarea fără să-și dea seama ? Noi, care credem în moarte, nu sîntem dintre cei care înlătură această explicație plină de taine. De aici venea imposibilitatea de a rosti acest nume Fantine, chiar pentru Cosette.

Într-o zi, Cosette spuse :

— Tată, astă-noapte am văzut-o pe mama în vis. Avea două aripi mari. În viață mama trebuie să fi fost aproape o sfîntă.

— Prin suferință, răspunse Jean Valjean.

Altminteri, Jean Valjean era fericit.

Cînd Cosette ieșea cu el, se rezema de brațul lui mîndră, fericită, cu inima liniștită. Jean Valjean se simțea copleșit de bucurie în fața acestor dovezi de

dragoste care îl cuprindeau numai pe el și nu mai avea nevoie de nimic altceva. Bietul om tresărea cuprins de o fericire îngerească. Își spunea, îmbătat, că va ține așa toată viața. Se gîndea că nu suferise destul ca să merite o fericire atît de minunată și-i mulțumea lui Dumnezeu în adîncul sufletului că îngăduise să fie iubit, el, păcătosul, de această faptură nevinovată.

V

TRANDAFIRUL ÎȘI DĂ SEAMA CE E O ARMA DE LUPTA

Într-o zi Cosette se uită din întîmplare în oglindă și-și spuse: „Ia te uită!“ I se părea că e aproape frumoasă. Se tulbură în chip ciudat. Pînă atunci nu se gîndise niciodată la chipul ei. Se vedea în oglindă, dar nu se privea. I se spusese adesea că e urîtă. Numai Jean Valjean zicea încetișor: „Ba nu! Nu!“ Oricum, Cosette se sîcotea totdeauna urîtă și crescuse cu ideea asta, cu resemnarea ușuratică a copilăriei. Și iată că deodată oglinda îi spunea, ca și Jean Valjean: „Ba nu!“ Nu putu dormi noaptea. „Dacă aș fi frumoasă? se gîndea ea. Ce nostim ar fi să fiu frumoasă!“ Își aducea aminte de unele dintre colegele ei, despre a căror frumusețe se vorbea în mînaștire, și-și spunea: „Cum? Să fiu și eu ca domnișoara Cutare?“

A doua zi se privi din nou, dar nu din întîmplare, și se îndoii: „Unde-mi erau mințile? Sînt urîtă!“ Dormise rău, avea cearcăne la ochi și era palidă. Nu se bucurase prea mult în ajun, cînd se crezuse frumoasă, dar se întristă acum, cînd nu mai putea

crede. Nu se mai privi de loc, și timp de cincisprezece zile încercă să se pieptene cu spatele la oglindă.

Seara, după cină, broda de obicei în salon sau cosea așa cum învățase la mînăstire, și Jean Valjean citea lîngă ea. O dată ridică ochii de pe lucru și o surprinse neliniștea cu care o privea tatăl ei.

Altă dată, pe stradă, i se păru că cineva pe care nu-l vedea spusese în spatele ei : „Frumușică femeie, dar prost îmbrăcată“. „Ei, se gîndise ea, nu-i vorba de mine, eu sînt bine îmbrăcată și urîta.“ Purta pe atunci pălărie de pluș și rochie de lînă.

Într-o zi, în sfîrșit, pe cînd se afla în grădină, o auzi pe bătrîna Toussaint spunînd : „Domnule, ați băgat de seamă ce frumoasă se face domnișoara ?“ Cosette nu auzi ce răspunsese taică-său, dar cuvintele bătrînei o zguduiră. Fugi din grădină, se sui în odaia ei, alergă la oglindă, după ce nu se mai privise de trei luni, și scoase un strigăt. Rămăsese uluită de ea însăși.

Era frumoasă și plină de grație. Nu se putea reține să nu fie de părerea lui Toussaint și a oglinzii. Trupul i se împlinise, pielea i se albise, părul căpătase luciu, o strălucire necunoscută se aprinsese în ochii ei albaștri... Conștiința frumuseții sale îi apăru întreagă într-o clipă, ca o lumină mare care se revarsă. Ceilalți își dăduseră seama, Toussaint o spusese ; fără îndoială că trecătorul vorbise despre ea. Coborî iar în grădină, crezîndu-se regină, părăindu-i-se că păsările cîntă, deși era iarnă, că cerul era aurit, că soarele strălucea în copaci, florile în tufișuri. Era tulburată, nebună, pierdută într-o încîntare fără margini.

Jean Valjean simțea și el o strîngere de inimă adîncă și nelămurită.

În adevăr, contempla și el, cu spaimă, de cîtva timp frumusețea care se ivea tot mai strălucitoare

pe chipul dulce al Cosettei. Zori zîmbitoare pentru ceilalți, triste pentru el.

Cosette se făcuse frumoasă cu mult înainte de a-și da seama. Dar lumina neașteptată, care se înălța încet și învăluia treptat întreaga făptură a fetei, rânise încă din prima zi pleoapele întunecate ale lui Jean Valjean. Simți că se petrece o schimbare în viața lui fericită, atît de fericită, încît se temea ca o împrejurare nouă să nu-i strice această fericire. Omul acesta, care trecuse prin toate suferințele, care sîngera încă zdrobit de destinul său, care fusese aproape rău și ajunsese aproape sfînt, care, după ce tirîse lanțul în ocnă, tîra acum lanțul nevăzut dar apăsător al unei infamii nedefinite, omul acesta, pe care legea îl urmărea încă și care putea în fiecare clipă să fie prins și azvîrlit din umbra virtuții lui în lumina crudă a disprețului public, omul acesta primea tot, ierta tot, îngăduia tot, binecuvînta tot, îndura tot și nu cerea providenței, oamenilor, legii, societății, naturii, lumii decît un singur lucru : dragostea Cosettei !

Să-l iubească mereu ! Dumnezeu să nu împiedice sufletul acestui copil să vină către el, să rămîna al lui. În dragostea Cosettei găsea vindecare, odihnă, pace, mulțumire, răsplată și biruință. Era iubit de Cosette și-i era de ajuns, nu cerea mai mult. Dacă ar fi fost întrebat : „Mai vrei ceva ?” ar fi răspuns : „Nu”. Dacă Dumnezeu i-ar fi spus : „Vrei în schimb cerul ?” ar fi răspuns : „M-aș simți păgubit”.

Tot ceea ce atingea, fie și la suprafață, această stare de lucruri îl făcea să tremure, ca un început de schimbare. Nu știuse niciodată bine ce înseamnă frumusețea unei femei. Pricepea din instinct că trebuie să fie ceva minunat.

Privea înspăimîntat, din adîncurile urîșeniei lui, ale bătrîneții, ale nefericirii, ale singurătății silite,

ale umilinței lui, spre această frumusețe care în florea lîngă el din ce în ce mai luminoasă și biruitoare, pe fruntea nevinovată și de temut a fetei.

Primele semne se iviră fără întîrziere.

A doua zi după ce Cosette își spusese : „Fără îndoială că sînt frumoasă“, începu să se gîndească la îmbrăcăminte. Își aduse aminte de cuvintele trecătorului : „Frumoasă, dar prost îmbrăcată“ — glas de oracol care trecuse pe lîngă ea și se stinsese, după ce îi lăsase în inimă unul dintre cei doi gemeni care umplu mai tîrziu întreaga ființă a femeii : cochetăria. Celălalt e dragostea.

În clipa în care se știu frumoasă, sufletul de femeie se deșteptă în ea. Începu să urască rochia de lînă și să se rușineze de pălăria de pluș. Taică-său nu-i refuzase niciodată nimic. Învăță numai decît toată arta care stă în alegerea unei pălării, a unei rochii, a mîntăluței, a pantofilor, a mînecutelor, a stofei care se potrivește, a culorii care vine bine, acel gust fin care face din femeia pariziană ceva atît de fermecător, atît de adînc și de primejdios. Expresia „e o femeie îmbătătoare“ a fost născocită pentru parizience.

În mai puțin de o lună, micuța Cosette ajunsese, în pustiul din strada Babylon, nu numai una din femeile cele mai drăguțe, ceea ce nu e puțin, ci dintre cele mai bine îmbrăcate din Paris, ceea ce e mult mai mult. Ar fi vrut să-l mai întîlnească pe trecătorul acela, ca să vadă ce avea să mai spună, ca „să i arate ea lui !“ Era, în adevăr, încîntătoare întru totul și știa să deosebească de minune o pălărie de la *Gérard* de o pălărie de la *Herbaut*.

Jean Valjean privea cu spaimă pieirea sa. El, care simțea că nu poate decît să se tîrască, cel mult să umble, vedea cum îi cresc aripi Cosettei.

De altfel, o femeie care s-ar fi uitat puțin la îmbrăcămintea Cosettei și-ar fi dat seama că n-are mamă. Cosette nu lua în seamă anumite reguli bine stabilite. O mamă, de pildă, i-ar fi spus că o fată tânără nu se îmbracă în rochie de damasc.

Prima dată când Cosette ieși în rochie, cu pelerină de damasc negru și cu pălărie de crep alb, îl luă de braț pe Jean Valjean veselă, luminoasă, îmbujorată, mândră, strălucitoare și-l întrebă: „Tată, cum îți par?” Jean Valjean răspunse cu un glas care părea amar de invidie: „Încântătoare!” La plimbare se purta ca de obicei. Când se întoarseră acasă, o întrebă pe Cosette:

— N-ai să-ți mai pui niciodată rochia și pălăria... știi tu care?

Aceasta se petrecea în odaia Cosettei. Cosette se întoarse spre cuierul din dulap, de care își agățase hainele ei de școală.

— Zdrențele astea?! Tată, ce vrei să mai fac cu ele? Nu, nu mai pun asemenea orori. Cu scufia asta pe cap parcă sînt o nebună!

Jean Valjean oftă adînc.

Din clipa aceea băgă de seamă că aceeași Cosette, care altădată cerca totdeauna să rămînă acasă, spunînd: „Tată, mă simt mai bine aici cu tine”, acum voia mereu să iasă la plimbare. „La ce folosește să ai o mutră drăguță și o îmbrăcămintă încântătoare dacă nu le arăți nimănui?”

Mai băgă de seamă că pe Cosette n-o mai trăgea inima să vină în curticica din spatele casei. Acum stătea mai mult în grădină și se plimba bucuroasă în fața grilajului. Jean Valjean, posac, nici nu călca în grădină. Rămăsese în curtea din fund, ca și cîinele curții.

Cosette, de cînd știa că e frumoasă, pierdu grația pe care o avea pe cînd n-o bănuia încă. E o grație

fermecătoare, pentru că frumusețea luminată de nevinovăție e fără cusur, și nimic nu e mai gingaș decât o ființă nevinovată și strălucitoare care pășeste ținând în mână cheia unui rai, fără s-o știe. Dar grația nevinovată pe care o pierdu fu înlocuită de un farmec gînditor și grav. Întreaga ei făptură, pătrunsă de bucuriile tinereții, de nevinovăție și de frumusețe, răspîndea o minunată melancolie.

În epoca aceea o văzuse din nou Marius în Luxembourg, după o absență de șase luni.

VI

BĂTĂLIA ÎNCEPE

Cosette, în umbra în care trăia, era sortită, ca și Marius, să fie cuprinsă de flacăra iubirii. Destinul, cu răbdarea sa tainică și de neînțeles, apropia una de alta aceste două fapte încărcate și dornice de furtunile clocotitoare ale patimii; aceste două suflete care purtau dragostea așa cum doi nori poartă trăsnetul, și care trebuiau să se întâlnească și să se contopească într-o privire, ca norii într-un fulger.

În romanele de dragoste s-a vorbit atît de mult despre privire, încît a ajuns să fie disprețuită. Azi abia mai îndrăznești să spui că doi oameni s-au iubit pentru că s-au privit. Și totuși așa se iubesc oamenii, și numai așa. Ce rămîne nu e decât ceea ce rămîne. Nimic nu e mai adevărat decât ciocnirea dintre două suflete cînd schimbă această scînteie.

În clipa în care Cosette, fără să-și dea seama, îi aruncă lui Marius acea privire care îl tulbură adînc, el nu bănuie că și privirea lui o tulburase pe Cosette.

Îi făcuse și el același rău și același bine.

Ea îl privea de mult și îl cerceta, așa cum văd și cercetează fetele, uitîndu-se în altă parte. Marius

o găsea încă pe Cosette urâtă, pe cînd Cosette îl și socotea pe Marius frumos. Dar, pentru că n-o lua în seamă, băiatul acesta îi era indiferent. Totuși, nu se putu opri să nu-și spună că avea păr frumos, ochi frumoși, dinți frumoși, un glas frumos, cînd îl auzea vorbind cu colegii lui, că nu se ținea destul de drept cînd umbla — dacă e vorba să-i găsești neapărat un cusur — totuși cu o anumită grație, care era numai a lui, că nu părea prost, că toată făptura lui era aleasă; blajină, simplă și mîndră, că, în sfîrșit, părea sărac, dar nu un înfrînt.

În ziua în care ochii lor se întîlniră și își spuseră deodată primele lucruri nelămurite și de nerostit pe care le îngîna ochii, Cosette la început nu înțelese. Se întoarse gînditoare acasă, în strada Ouest, unde Jean Valjean venise, după obiceiul lui, să petreacă șase săptămîni. A doua zi, cînd se trezi, se gîndi la tînarul acela necunoscut, atîta timp nepăsător și glacial, care părea că acum o ia în seamă și nu i se păru de fel că această atenție i-ar fi făcut plăcere. Mai curînd era puțin mînioasă pe omul acesta disprețuitor și frumos. Se răzvrătea împotriva lui. I se părea că avea să se răzbune o dată, și se bucura copilărește. Se știa frumoasă și simțea nelămurit că avea o armă. Femeile se joacă uneori cu frumusețea lor, așa cum copiii se joacă cu bricegele. Și se rănesc cu ea.

Cititorul își aduce aminte de șovăielile lui Marius, de tulburarea lui, de temerile lui. Rămînea pe bancă și nu se apropia. Asta o înciuda pe Cosette. Într-o zi ea îi spuse lui Jean Valjean :

— Tată, hai să ne plimbăm pînă colo.

Văzînd că Marius nu venea spre ea, se duse ea la el. În asemenea împrejurări toate femeile se aseamănă cu Mahomet. Lucru ciudat, primul semn al iubirii adevărate la un bărbat tînar e sfiala și la o

fată e îndrăzneala. E de mirare, și totuși nimic nu e mai firesc. Cele două sexe încearcă să se apropie și îmbracă unul însușirile celuilalt.

În ziua aceea privirea Cosettei îl înnebuni pe Marius, privirea lui Marius o tulbură pe Cosette. Marius se depărtă plin de încredere, pe când Cosette se depărtă neliniștită. Din ziua aceea se iubiră.

Cosette simți, înainte de orice, o tristețe nedeslășită și adîncă. I se păru că sufletul i se întunecase într-o singură zi. Nu și-l mai recunoștea. Albul din sufletul fetelor tinere seamănă cu zăpada, e un amestec de răceală și veselie. Se topește la soarele dragostei.

Cosette nu știa ce-i dragostea. Nu auzise nicio dată rostindu-se acest cuvînt în înțelesul lui pămintesc. Pe cărțile de muzică profană care intrau în mînaștire cuvîntul *amor* fusese înlocuit cu *ulcior și pridvor*. „Cele mari“ încercau să dezlege ghicitorile : „Ah ! ce dulce e ulciorul !“, sau „Pridvorul nu cunoaște milă !“. Cosette însă ieșise prea copil din mînaștire și nu se ocupase prea mult de „pridvor“. Nu știa ce nume să dea la ceea ce simțea acum. Dar a nu cunoaște numele bolii nu înseamnă a fi mai puțin bolnav.

Iubea cu și mai multă patimă, pentru că iubea fără să-și dea seama. Nu știa dacă era bine sau rău, prielnic sau primejdios, trebuincios sau vătămător, veșnic sau trecător, îngăduit sau oprit. Iubea. S-ar fi mirat dacă i s-ar fi spus : „Nu dormi ? Dar nu-i voie ! Nu mănînci ? Foarte rău ! Te înăbuși și-ți bate inima ? Nu trebuie ! Te roșești și te îngălbenesci cînd un anumit domn îmbrăcat în negru se ivește la capătul unei anumite alei verzi ? E îngrozitor !“ N-ar fi priceput și ar fi răspuns : „Cum să fiu eu vinovată

de un lucru în care nu pot nimic și pe care nu-l înțeleg ?“

Se întâmplase că dragostea care o întâmpinase era tocmai cea care se potrivea de minune cu starea ei sufletească. Era un fel de adorație de departe, o contemplare mută, o îndumnezeire a necunoscutului. Adolescența se ivea în fața adolescenței, visul nopților devenea roman și rămânea vis, umbra dorită era în sfârșit reală, făcută trup, încă fără nume, fără greș, fără pată, fără dorințe și fără cusur. Într-un cuvânt iubitul depărtat și rămas în lumea idealului, o himeră care îmbrăcase o formă. Oricare altă întâlnire mai reală și mai apropiată ar fi înspăimântat-o pe Cosette așa cum era pe jumătate cufundată în cețurile tulburi ale mînăstirii. Avea, amestecate, toate temerile copilului și toate spaimile călugăriței. Aerul mînăstirii, de care se îmbibase vreme de cinci ani, se risipea cu încetul și făcea ca totul să pară nesigur în jurul ei. În starea în care se afla, nu-i trebuia un iubit, ci o viziune. Începu să-l adore pe Marius ca pe ceva fermecător, luminos, nefiresc.

Îi zîmbea deschis, pentru că nevinovăția fără margini atinge cochetăria nemărginită.

Aștepta zilnic, cu nerăbdare, ora plimbării ; îl găsea pe Marius, se simțea nespus de fericită și credea cu sinceritate că își mărturisește toate gândurile, spunîndu-i lui Jean Valjean :

— Ce minunată grădină e Luxembourgul !

Marius și Cosette erau învăluiți în taină unul pentru celălalt. Nu-și vorbeau, nu se salutau, nu se cunoșteau ; se vedeau și trăiau mulțumită faptului că se priveau, ca stelele din cer, despărțite de milioane de leghe.

Cosette devenea, încetul cu încetul, femeie și înfloarea, frumoasă și îndrăgostită, cu conștiința frumuseții ei și cu neștiința dragostei. Și pe deasupra cochetă, din nevinovăție.

VII

O TRISTEȚE MAI ADÎNCĂ DECÎT ALTA

Orice împrejurare își are instinctul ei. Bătrîna, veșnica mamă, natura, îl vestea în tăcere pe Jean Valjean de prezența lui Marius. Jean Valjean tresărea în adîncul ființei sale. Nu vedea nimic, nu știa nimic și, totuși, cerceta cu atenție încăpățînată întunericul în care se afla, ca și cum ar fi simțit că de o parte se naștea, de altă parte se năruia ceva. Marius, din instinct și el, ocrotit de aceeași mamă, natura, făcea tot ce putea ca să se ascundă de tatăl iubitei sale. Totuși, Jean Valjean îl zărea cîteodată. Purtările lui Marius nu mai erau firești. Avea anumite prudențe suspecte și îndrăzneli stîngace. Nu se mai apropia de ei ca odinioară. Se așeza mai departe și rămînea în extaz. Avea o carte și se prefăcea că citește. De ce se prefăcea? Altădată venea cu hainele vechi, acum se îmbrăca totdeauna cu haina cea nouă. Nu se putea spune sigur că nu-și încrețea părul, avea o privire ciudată, purta mănuși. Pe scurt, Jean Valjean nu-l putea suferi.

Cosette nu lăsa să se ghicească nimic. Fără să-și dea bine seama de ce, simțea că era ceva care trebuia ascuns.

Jean Valjean găsea o potrivire între gustul pentru găteală, care îi venise Cosettei, și hainele noi pe care și le punea zilnic necunoscutul. Poate că era o întîmplare, sigur că era numai atît, dar o întîmplare plină de amenințări.

Niciodată nu-i vorbise Cosettei despre necunoscutul acesta. Într-o zi, însă, nu se mai putu stăpîni și, cu deznădejdea nelămurită a omului care încearcă să-și măsoare adîncimea nenorocirii, îi spuse :

— Ce închipuit pare băiatul ăsta !

Cu un an înainte, Cosette, fetiță nepăsătoare, ar fi răspuns : „Ba nu, e fermecător !“ Peste zece ani, cu inima plină de dragoste pentru Marius, ar fi răspuns : „Ai dreptate ! E închipuit și nesuferit !“ În clipa aceea a vieții și a inimii ei, se mărgini să răspundă cu o liniște nemaipomenită :

— Băiatul ăsta ?

Ca și cum l-ar fi văzut pentru prima oară în viața ei. „Sînt un nătărău ! se gîndi Jean Valjean. Nici nu-l băgase de seamă, și eu i-l arăt.“

O, naivitate a bătrînilor ! Înțelepciune a copiilor !

Mai este o lege a acestor ani fragezi, plini de suferință și de griji, a luptelor vii dintre prima iubire și primele piedici : fata nu se lasă prinsă în nici o capcană, bărbatul cade în toate. Jean Valjean începuse o luptă surdă împotriva lui Marius, care, cu prostia sublimă a patimei și a vîrstei lui, nu ghici. Jean Valjean îi întinse o mulțime de lațuri : schimbă ora, schimbă banca, își uită batista, veni singur la Luxembourg. Marius, cu ochii închiși, se prinse în toate. Răspunse cu nevinovăție : da, la toate semnele de întrebare așezate de Jean Valjean în calea lui. Cosette însă rămînea închisă în nepăsarea ei prefăcută și în liniștea ei netulburată, așa că Jean Valjean ajunsese la această concluzie : nerodul ăsta e îndrăgostit nebun de Cosette și ea habar n-are de existența lui.

Și totuși inima îi tremura îndurerată. Clipa în care Cosette avea să iubească putea să sune oricînd. Nu încep toate prin nepăsare ?

O singură dată Cosette făcu o greșeală și-l sperie. Se ridicase de pe banca pe care stătuseră trei ceasuri, și când să plece acasă ea spuse : „Așa de repede ?”

Jean Valjean nu întrerupse plimbările la Luxembourg, pentru că nu voia să facă nimic neobișnuit și mai ales să atragă atenția Cosettei, dar în timpul ceasurilor acelora atît de încîntătoare pentru cei doi îndrăgostiți, pe cînd Cosette își trimitea zîmbetul lui Marius, îmbătat, care nu mai vedea altceva pe lume decît chipul ei iubit, Jean Valjean aținea asupra lui niște ochi scînteietori și cumpliți. El, care crezuse că nu mai e în stare de nici un sentiment dușmănos, avea clipe în care, cînd Marius era pe aproape, se credea iarăși sălbatic și crud și simțea cum se răscoală împotriva bărbatului acestuia, străfundurile sufletului lui în care sălășluise pe vremuri atîta furie. I se părea că se deschideau în el din nou cra-tere necunoscute.

Cum ! Omul acela era mereu acolo ! Ce căuta ? Venea să dea tîrcoale, să adulmece, să cerceteze, să încerce ! Venea să spună : „Ei, și de ce nu ?” Venea să stea la pîndă în jurul vieții lui, a lui Jean Valjean ! În jurul fericirii lui, ca s-o ia și să fugă cu ea !

Jean Valjean adăuga : „Da, asta e ! Ce caută ? O aventură ! Ce vrea ? Un fleac de dragoste ! Un capriciu ! Și eu ! Cum ? ! Am fost mai întîi cel mai ticălos dintre oameni, pe urmă cel mai nenorocit, am trăit șazeci de ani îngenuncheat, am suferit cît am putut suferi, am îmbătrînit fără să fi fost vreodată tînăr, am trăit fără familie, fără părinți, fără prieteni, fără femeie, fără copii, mi-am lăsat sîngele pe toate pietrele, pe toți spinii, peste tot locul, de-a lungul tuturor zidurilor ; am fost blînd, cu toate că alții au fost cu mine nemiloși, am fost bun, cu toate că au fost răi, m-am făcut, totuși, om cinstit, m-am pocăit de tot răul pe care l-am făcut, și am iertat tot răul

care mi s-a făcut, și în clipa când sînt răsplătit, în clipa când s-a isprăvit cu suferințele, în clipa în care îmi ajung țelul, când am ceea ce vreau, bunul pe care l-am plătit, l-am cîștigat, se duce, pierе, o pierd pe Cosette, îmi pierd viața, bucuria, sufletul, pentru că i-a venit poftă unui nățărau să se plimbe prin Luxembourg !“

Atunci ochii lui se umpleau de o limpezime lugubră, teribilă. Nu mai era un om care se uită la alt om, un dușman care se uită la un dușman. Era un dulău care a zărit un hoț.

Se știe ce-a urmat. Marius se purtă mai departe ca un om fără minte. Într-o zi o urmări pe Cosette în strada Ouest. Altădată vorbi cu portarul. Portarul vorbi și el și-i spuse lui Jean Valjean : „Domnule, cine-o fi tînărul prea curios, care v-a căutat ?“

A doua zi Jean Valjean îi aruncă lui Marius privirea pe care acesta o observă în sfîrșit. Peste opt zile Jean Valjean se mută. Jură să nu mai pună piciorul nici în Luxemburg, nici în strada Ouest. Se întoarсе în strada Plumet.

Cosette nu se plînse, nu spuse nimic, nu întrebă, nu încercă să afle care era pricina. Era în perioada în care te temi să nu fii ghicit și să nu te trădezi. Jean Valjean nu avea experiența acestor suferințe, singurele fermecătoare și singurele pe care nu le cunoscuse. De aceea nu pricepu însemnătatea gravă a tăcerii Cosettei. Băgă de seamă numai că era tristă și se întunecă și el. Era, de o parte și de alta, în luptă, aceeași lipsă de experiență.

O dată făcu o încercare. O întrebă pe Cosette :

— Vrei să mergem la Luxembourg ?

O rază lumină chipul palid al Cosettei.

— Da, spuse ea.

Și se duseră. Trecuseră trei luni. Marius nu mai venea. Marius nu era acolo.

A doua zi, Jean Valjean o întreabă pe Cosette :
— Vrei să mergem la Luxembourg ?

Ea răspunse cu glasul plin de blîndețe și de mîhnire :

— Nu.

Jean Valjean fu izbit de această mîhnire și mîhnit de această blîndețe.

Ce se petrecea în acest suflet atît de tînăr și de pe acum atît de nepătruns ? Ce era pe cale să se împlinească în el ? Ce se întîmpla cu sufletul Cosettei ? Cîteodată, în loc să se culce, Jean Valjean rămînea cu capul în mîini, lîngă așternutul lui, nopți întregi, întrebîndu-se : „Ce se petrece în mintea Cosettei ?“ Și se gîndea la lucrurile pe care le putea gîndi ea.

Ah, ce priviri dureroase îndrepta în clipele acelea către mînăstire, acea culme preacurată, acel lăcaș al îngerilor, acel ghețar inaccesibil al virtuții ! Cum contempla cu o încîntare deznădăjduită acea grădină a mînăstirii, plină de flori necunoscute, de fecioare zăvorîte între ziduri, unde toate miresmele și toate sufletele suiau drept spre cer ! Cît iubea raiul acela, pierdut acum pentru totdeauna, din care ieșise de bunăvoie și coborîse nebunește ! Cît regreta abnegația și nebunia de a fi scos-o din nou în lume pe Cosette, el, biet erou al sacrificiului, zdrobit și trîntit la pămînt de propriul lui devotament ! Și își spunea : „Ce-am făcut ?“

Dar Cosette nu întrezărea nimic din toate acestea. Nici îmbufnarea, nici asprimea. Jean Valjean avea totdeauna același chip senin și bun. Purtarea lui era mai caldă și mai părintească decît oricînd. Numai blîndețea lui mai adîncă decît altădată putea să fie un semn că e mai puțin vesel.

De altminteri, și Cosette tînjea. Suferea de lipsa lui Marius, așa cum se bucurase de prezența lui, în

chip ciudat, fără să-și dea seama. Când Jean Valjean n-o mai ducea la plimbările obișnuite, un instinct de femeie îi șoptise nelămurit în fundul inimii că nu trebuia să pară că ține la Luxembourg și că, dacă se arăta nepăsătoare, taică-său avea s-o mai ducă. Dar treceau zile, săptămîni, luni. Jean Valjean acceptase în tăcere consimțămîntul mut al Cosettei. Ei îi părea acum rău, dar era prea tîrziu. În ziua în care se întoarse la Luxembourg, Marius nu mai era acolo. Dispăruse deci ! Totul se isprăvisese ! Ce putea să facă ? Avea să-l mai întâlnească vreodată ? Simțea că i se strînge inima, că nimic nu i-o mai poate înviora. Nu mai știa dacă e iarnă sau vară, soare sau ploaie, dacă păsărelele cîntau, dacă era vremea daliilor sau a păraluțelor, dacă Luxembourgul era mai încîntător decît Tuileriile, dacă albiturile pe care le aduce spălătoreasa erau prea scrobite sau nu îndeajuns, dacă Toussaint făcuse bine sau rău „piața“, și rămînea covîrșită, pierdută, atentă la un singur gînd, cu ochii rătăciți și ficși, ca atunci cînd privești în întuneric pata neagră și adîncă în care s-a mistuit o vedenie.

Nici ea nu-l lăsa pe Jean Valjean să vadă nimic altceva decît că e palidă. Îl privea cu aceeași blîndețe.

Paloarea ei îl chinuia pe Jean Valjean. Cîteodată o întreba :

— Ce ai ?

Ea răspundea :

— N-am nimic. Și, după o clipă de tăcere, ghicind că și el era trist, urma : Dar dumneata, tată, ai ceva ?

— Eu ? Nimic, spunea el.

Aceste două ființe, care se iubiseră numai una pe cealaltă cu o dragoste atît de mișcătoare și care trăi-

seră atîta timp una pentru alta, sufereau acum alături una din pricina alteia, fără să și-o spună, fără vrăjmașie, zîmbind.

VIII

CĂTUȘELE

Cel mai nenorocit dintre cei doi era Jean Valjean. Tinerețea, chiar în mijlocul mîhnirilor are o lumină a ei.

Cîteodată Jean Valjean suferea atît, încît se purta ca un copil. Durerea scoate totdeauna la iveală latura copilăroasă din om. Simțea din ce în ce mai mult că o pierduse pe Cosette. Ar fi vrut să lupte, s-o rețină, să-i trezească entuziasmul într-un alt fel, prin ceva neașteptat, strălucitor. Aceste idei copilărești, cum am spus, și în același timp senile îi dădură, prin chiar copilăria lor, o noțiune destul de justă despre influența pe care o au fireturile și epoletii asupra imaginației fetelor tinere. Văzuse o dată trecînd pe stradă, călare, un general în uniformă de gală, pe contele Coutard, comandantul Parisului. Îl invidie pe acest om împodobit cu aur. Își spuse : „Ce fericire să poți îmbrăca o astfel de uniformă ! Dacă m-ar vedea Cosette așa, fără îndoială că ar fi uluită ; cînd aș trece de braț cu ea, prin fața Tuileriiilor, soldații i-ar da onorul și ar fi destul pentru Cosette, ca să nu-i mai alunece ochii după bărbați tineri.”

Ceva neașteptat și zguduitor veni să se adauge gîndurilor lui triste.

În viața singuratică pe care o duceau de cînd locuiau în strada Plumet prinseseră un obicei : dimineața plecau la plimbare să vadă răsăritul soarelui,

bucurie dulce, potrivită celor care părăsesc viața, ca și celor care o încep.

Pentru cei care iubesc singurătatea, plimbările din zorii zilei sînt tot atît de plăcute ca și cele de noapte ; cele din zori au însă ceva mai mult : veselia naturii. Străzile sînt pustii și păsările cîntă. Cosette, păsărică și ea, se scula bucuros dis-de-dimineață. Pregăteau din ajun excursiile acestea. El le plănuia, ea le primea. Le rînduia minuțios, de parc-ar fi fost vorba de un complot ; ieșeau înainte de ivirea zorilor. Cosette se bucura de fiecare amănunt. Tinereții îi place tot ce e neobișnuit și nevinovat.

Pe Jean Valjean îl atrăgeau, după cum se știe, plimbările prin locuri puțin umblate, singuratică, părăsite. Pe vremea aceea, dincolo de barierele Parisului se întindeau cîmpii sărace, aproape una cu orașul, pe care creștea vara un grîu pipernicit, și care toamna, după strîngerea recoltei, semănau mai puțin cu o miriște decît cu un loc pîrjolit. Jean Valjean le colinda cu multă plăcere. Nici Cosette nu se plictisea. Pentru el însemna singurătate, pentru ea — libertate. Cosette devenea din nou copil, putea să alerge, aproape să se joace, își scotea pălăria, o pune pe genunchii lui Jean Valjean și culegea mănunchiuri de flori. Se uita la fluturii de pe flori, dar nu-i prindea. Deodată cu dragostea se naște bunătatea, duioșia și fata care are un ideal fremătător și gingaș, e plină de milă pentru aripile fluturelui. Împletea coroane de maci pe care și le pune pe cap ; străbătute și pătrunse de soare, arzînd în flăcări, încununau cu jetric chipul ei trandafiriu.

Păstrasera obiceiul acestor plimbări matinale, chiar după ce viața lor începuse să fie umbrită de tristețe.

Așadar, într-o dimineață de octombrie, ademeniți de minunatele zile senine ale acelei toamne a anului 1831, plecaseră de acasă și, la ivirea primelor pîlpîiri

de lumină, se găseau lângă bariera Maine. Soarele nu răsărise încă ; se deșteptau zorile. Clipă încântătoare și sălbatică ! Cîteva stele mai clipeau ici și colo pe cerul palid și adînc, pămîntul era negru, cerul alb ; un fior trecea prin ierburi ; de pretutindeni se ridica acea înfiorare plină de taină a răsăritului. O ciocîrlie, care părea că se strecoară printre stele, cînta amestecător de sus, și s-ar fi zis că imnul acesta, închinat de un grăunte viu infinitului dădea liniște nemărginirii. Spre răsărit, Val-de-Grâce își profila masa întunecată pe zarea strălucitoare ca oțelul. Luminoasă, Venus se înălța din spatele domului, ca un suflet care își ia zborul dintr-un lăcaș întunecat.

Pace și liniște pretutindeni. Drumul pustiu. De parte, pe poteci, cîțiva muncitori, abia întrezăriți, se duceau la lucru.

Jean Valjean se așezase pe un drum lăturalnic, pe niște bîrne puse la poarta unui șantier. Se uita în lungul drumului, cu spatele la răsărit. Uitase de soarele care avea să se ridice. Era muncit de gînduri adînci, gînduri care cer concentrare minții, care orbesc pînă și privirea, de parcă omul ar fi închis între patru ziduri. Există meditații pe care le-am putea numi verticale. Cînd te afunzi în adîncul lor, e nevoie de timp ca să te întorci pe pămînt. Jean Valjean coborîse într-o asemenea visare. Se gîndea la Cosette, la fericirea care ar fi fost cu puțință dacă un străin nu s-ar fi așezat între ei doi, la lumina cu care ea îi umplea viața, lumină care era respirația sufletului său. În visul acesta era aproape fericit. Cosette, în picioare, lângă el, se uita la norii care începeau să se îmbrace în răsfrîngeri trandafirii.

Deodată, Cosette strigă : „Tată, parcă ar veni cineva dintr-acolo“. Jean Valjean ridică ochii.

Cosette avea dreptate.

Șoseaua care duce la fosta barieră Maine prelungește strada Sèvres, face un unghi drept cu bulevardul interior. La răscrucea dintre șosea și bulevard se auzea un zgomot neobișnuit la acea oră și se zărea o învâlmășeală ciudată. O umbră lipsită de formă venea de pe bulevard și intra pe șosea. Creștea, părea că se mișcă în ordine și era totuși fremătătoare și zburlită. Putea să fie o căruță, dar nu i se vedea încărcătura. Se zăreau cai, roți, se auzeau strigăte, plesnitori de bici. Apoi imaginea se limpezi treptat, cu toate că rămânea înecată în întuneric. Era în adevăr o căruță care intrase de pe bulevard pe drum și se îndrepta spre bariera lângă care se afla Jean Valjean. După ea venea a doua, cu aceeași înfățișare, apoi a treia, a patra. Șapte căruțe veneau una după alta. Capul cailor atingea spatele căruțelor. Pe aceste căruțe se zbuciumau umbre omenesti. În întuneric se vedeau scînteieri ca de săbii scoase din teacă, se auzea un zăngănit ca de lanțuri clătinate. Se apropiau, vocile creșteau, și totul părea uriaș, ca ieșit dintr-o peșteră a viselor.

Cînd fu aproape, arătarea luă o formă și se desluși dincolo de copaci, palidă ca orice arătare. Pîlcul se albi. Ziua, care se ridica treptat, arunca o lumină ștearsă peste furnicarul acesta nepămîntesc și viu, fețele siluetelor deveniseră fețe de cadavre și iată ce era :

Șapte căruțe mergeau în șir pe drum. Primele șase aveau o formă ciudată, semănau cu carele pe care se încarcă butoaie. Erau un fel de scări culcate pe două roți care aveau la capătul din față niște tîrghi ; la fiecare căruță sau, mai bine zis, la fiecare scară trăgeau patru cai. Pe scările acestea erau tîrîți niște ciorchini ciudați de oameni. Abia îi deosebeai în zărea de lumină care se făcuse. În fiecare car erau douăzeci și patru de inși, cîte doisprezece pe o parte,

spate-n spate, cu fața la trecători, cu picioarele spînzurate în gol. Aveau în spate ceva care zornăia și era un lanț, la gît ceva care strălucea și era o zgardă de fier. Fiecare avea zgarda lui, dar lanțul era unul singur pentru toți, încît dacă acești douăzeci și patru de oameni ar fi trebuit să coboare din car și să meargă pe jos, ar fi alcătuit o unitate de nedespărțit și ar fi trebuit să serpuiască pe pămînt ca o urechelniță, cu lanțul drept șiră a spinării. În partea din față și în capătul carului stăteau în picioare doi oameni, înarmați cu puști, cu piciorul lăsat greu pe capătul lanțului. Zgărzile erau pătrate. A șaptea căruță, un furgon uriaș cu loitre, descoperită, pe patru roți și purtat de șase cai, era încărcată cu căldări de fier, cu oale de tuçi, cu plite și cu lanțuri care se ciocneau cu zgomot; printre ele zăceau cîțiva oameni legați fedeleș și culcați, care păreau bolnavi. Furgonul acesta, cu loitre rare, era căptușit cu zăbrele uzate care parcă slujiseră odinioară la schingiuri.

Căruțele mergeau prin mijlocul străzii; de o parte și de alta înainta un șir dublu de gardieni cu o înfățișare respingătoare, purtînd pe cap tricornuri ca soldații directoratului, gardieni jerpeliți, jegoși, îmbrăcați în uniforme de invalizi și cu pantaloni de ciocli, cenușii și albaștri, aproape sfîșiți, cu epoletii roșii, cu curele galbene, cu biciuști, cu puști, cu bastoane. Un fel de soldați-haimanale. Zbirii aceștia păreau a înfățișa în același timp josnicia cerșetorului cu dîrzenia călăului. Cel care părea șeful lor avea în mînă un bici de surugiu. Amănuntele acestea, șterse de umbra zorilor, se lămureau pe măsură ce creștea lumina. În fruntea și la coada convoiului mergeau jandarmi călări, încruntați, cu sabia scoasă.

Cortegiul era atît de lung, încît în clipa în care prima căruță ajunsese la barieră, ultima abia coti de pe bulevard,

O mulțime de oameni, ieșiți de nu se știe unde și adunați cât ai clipi din ochi, cum se întâmplă des la Paris, se îngrămădeau de amîndouă părțile drumului și priveau. În ulițele lăturalnice se auzeau strigătele unor oameni care se chemau și saboții zarzavagiilor care alergau să caște gura și ei.

Oamenii îngrămădiți în care se lăsau hurducați în tăcere. Erau vineți de răcoarea dimineții. Toți aveau pantaloni de pînză și picioarele goale în saboți. Restul îmbrăcămînții lor era lăsat la fantezia mizeriei. Boarfele lor erau bălțate și hîde. Nimic nu e mai îngrozitor decît costumul de paiață al zdrențelor. Pălării desfundate, șepci smolite, scufii de lînă pocite, haine negre, rupte în coate, alături de bluze proletare. Unii aveau pălării femeiești. Alții își puseseră un coș în cap. Printre zdrențe se vedeau piepturi păroase, tatuaje care închipuiau templul dragostei, inimi în flăcări, amorași. Se vedeau pecingini, pete roșii, bube urîte. Doi sau trei aveau, prinse de scîndurile de pe fundul carului, funii de paie, atîrnînd ca niște scări de șa, pe care își sprijineau picioarele. Unul dintre ei ducea mereu la gură ceva ca o piatră neagră și părea că mușcă din ea ; era o bucată de pîine. Nu se zăreau decît ochi uscați, stinși sau luminați de o lumină rea. Trupa de escortă bombănea. Încătușații nici nu suflau. Din cînd în cînd se auzea cîte o lovitură de băț peste spinare sau peste cap. Cîtiva din oamenii aceia căscau. Zdrențele de pe ei erau îngrozitoare. Picioarele le atîrnau, umerii li se zgîlțiau, se loveau cap în cap, fiarele zăngăneau, privirile ardeau sălbatic, pumnii se strîngeau sau se deschideau fără vlagă, ca niște mîini de morți. În urma convoiului, o ceată de copii rîdea.

Șirul de care era înfiorător. Mîine, sau poate peste un ceas, putea să vină un ropot de ploaie, după el altul, și trecînd prin acele veșminte hărtănite, să ude

oamenii pînă la piele, și neavînd cum se usca, vor îngheța de-a binelea ; o dată înghețați, n-aveau să se mai încălzească ; pantalonii lor de pînză aveau să li se lipească de piele ; biciul nu-i va putea opri să clănțane din dinți. Așa, legați cu lanțul de gît, cum erau, și cu picioarele atîrnate, nu puteai să nu te înfiori văzînd acele fapte omenesti încătușate astfel, nepăsătoare sub ceața rece a toamnei, pradă ploii, vîntului, tuturor toanelor văzduhului, ca niște copaci sau ca niște pietre.

Loviturile de băț nu-i cruțau nici pe bolnavii care zăceau legați cu funii, neclintiți, în carul al șaptelea, și care păreau aruncați acolo ca niște saci încărcăți cu mizerie.

Și deodată răsări soarele. Uriașa lumină din răsărit tîșni, și parcă dădu foc tuturor acestor capete sălbatice. Limbile se dezlegară. Un incendiu de rînjete, de înjurături și de cîntece făcu explozie. Lumina bogată, orizontală a răsăritului tăie în două întregul șir, deslușind capetele și piepturile, lăsînd picioarele și roțile în întuneric. Pe chipuri se iviră gînduri. Clipa aceea era înspăimîntătoare. Păreau diavoli căroră le căzuse masca, suflete de fiară goale-golufe. Mulțimea aceea, chiar luminată, rămase întunecată. Unii, veseli, țineau în gură cîte un cotor de pană prin care suflau păduchii asupra mulțimii și mai ales asupra femeilor. Zorile desenau și mai adînc cu umbre profilurile jalnice ale acestor ființe : niciuna nu rămăsese nepocită de mizerie. Priveliștea era atît de îngrozitoare încît lumina soarelui parcă se schimba în strălucire de fulger. Primul car cînta în gura mare, cu o veselie bezmetică, un potpuriu de Désaugiers¹, foarte cunoscut

¹ Vodevilist francez din timpul imperiului și al restaurației. Victor Hugo citează opereta sa comică *Vestala*, parodie a operii italiene cu același titlu de Spontini.

atunci, *Vestala*. Pomii fremătau trist. Pe poteci, burgherii ascultau cu o bucurie timpă măscările cîntate de niște strigoi.

În cortegiul acesta, ca într-un haos, erau adunate toate disperările. Figuri amintind unghiul facial al tuturor animalelor, de bătrîni, de adolescenți, cranii goale, bărbii cenușii, monstruoziități cinice, resemnări pline de ură, rînjete sălbatice, atitudini neome-nești, rîturi cu șepci, chipuri care semănau a fete cu bucle la tîmple, capete copilărești și de aceea mai îngrozitoare ; fete supte de schelete vii. În primul car se afla un negru care poate că fusese rob și putea să compare lanțurile. Rușinea trecuse peste toate aceste frunți, înjosindu-le la fel ; în gradul de decădere la care ajunseseră, toți fuseseră transformați pînă în adîncul lor. Neștiința devenită abrutizare era egală cu inteligența schimbată în disperare. Nu se putea face nici o alegere între oamenii aceștia care păreau elita noroiului. Era limpede că acel care rînduise această procesiune respingătoare nu-i clasase. Fuseseră legați și împerecheați la întîmplare, pesemne că într-o dezordine alfabetică, și încărcăți în care. Totuși, groză-viile, chiar cînd sînt adunate la un loc, ajung la un rezultat comun. Nenorocirile laolaltă fac un total. Din fiecare lanț ieșea un același suflet și fiecare car avea fizionomia lui. Lîngă cel care cînta era unul care urla. Al treilea cerșea, altul scrișnea din dinți, altul amenința trecătorii, altul blestema pe Dumnezeu. Cel din urmă era tăcut ca un mormînt. Dante ar fi văzut în ele cele șapte cercuri ale infernului pornite la drum.

Marș al osîndiților la infern în drumul lor spre chinuri, nu în carul uriaș, scînteietor al apocalipsului, ci, mai grozav încă, în căruța gemoniilor ¹.

¹ Scară a Capitoliului din Roma de pe care erau aruncate în Tibru trupurile condamnaților.

Unul dintre gardieni, care avea un cârlig de fier în vârful bastonului, se făcea cîteodată că răscolește mal-dărul de gunoi omenesc. O babă din mulțime îi arăta cu degetul unui băiețel de cinci ani și-i spunea : „Ho-tomanule, ia aminte !“

Cum cîntecele și blestemele creșteau, cel care părea a fi căpitanul escortei plesni din bici, și, la semna-lul lui, o ploaie de lovituri înfricoșătoare, surdă și oarbă, căzu ca o grindină peste cele șapte care. Răc-nete și strigăte furioase țîșneau din rîndurile celor loviți. Copiii, adunați ca un roi de muște pe o rană, se înveseliră și mai tare.

Ochii lui Jean Valjean erau înspăimîntători. Nu mai erau ochi omenesci, erau apa aceea adîncă și sticloasă care înlocuiește privirea celor nenorociți, nesimțitoare, parcă, la realitate, în care pîlpîie flacăra spaimelor și a prăpădului. El nu privea un spectacol, trăia o ve-denie. Vru să se ridice, să fugă, să scape. Nu putu să se clintească. Cîteodată priveliștile te prind și te țin. Rămase țintuit locului, împietrit, prost, cuprins de o groază nespusă și întrebîndu-se ce însemna această prigoană de dincolo de lume, și de unde ieșea acel iad care îl urmărea ? Duse mîna la frunte, gest obiș-nuit celor care își amintesc dintr-o dată de ceva. Își aduse aminte că acela era drumul obișnuit, care făcea acest ocol ca să evite întîlnirea cu cortegiul regal, mergînd spre Fontainebleau¹ și că acum treizeci și cinci de ani trecuse și el pe la bariera asta.

Cosette era și ea tot atît de speriată, dar în alt chip. Nu pricepea. I se tăia răsuflarea. Ceea ce ve-dea nu i se părea cu putință. În sfîrșit, strigă :

— Tată, cine e în căruțele astea ?

Jean Valjean răspunse :

¹ Castel istoric, la sud de Paris, în mijlocul orașului și al pă-durii cu același nume.

- Ocnași.
- Unde-i duc ?
- La muncă silnică.

În clipa aceea ploaia de ciomege se abătu și mai zeloasă ; se mai amestecară și lovituri cu latul săbiei ; părea că bîtele și bicele turbaseră. Ocnașii plecau spinările ; o supunere dezgustătoare se născu din tortura aceea și toți tăcură, cu priviri de lupi înlăntuiți. Cosette tremura din tot trupul. Întrebă iar :

- Tată, ăștia mai sînt oameni ?
- Cîteodată, răspunse nenrocitul.

Era de bună seamă „lanțul” care, pornit înainte de ivirea zorilor din Bicêtre ¹, o apuca pe șoseaua Maine, ca să ocolească Fontainebleau-ul unde se afla regele. Ocolul prelungea îngrozitoarea călătorie cu trei-patru zile, dar era nevoie de ea pentru a cruța privirile regești de vederea unor schingiuri.

Jean Valjean se întoarse acasă frînt. Asemenea întâlniri sînt adevărate lovituri, și amintirea pe care o lasă seamănă cu aceea a unui cutremur.

Mergînd spre casă cu Cosette, Jean Valjean nici nu auzise că îi mai pusese și alte întrebări în legătură cu ceea ce văzuseră. Poate că era prea pătruns de amărăciune ca să-i mai audă cuvintele și să-i răspundă. Abia seara, cînd Cosette îl părăsi ca să se ducă la culcare, o auzi șoptind încet, ca pentru ea însuși : „O, Doamne ! cred că dacă aș întîlni vreodată unul dintre oamenii aceia, aș muri numai văzîndu-l de aproape”.

¹ Localitate din sudul Parisului, unde se afla o fortăreață care servea, pe timpul monarhiei absolute, și de închisoare politică. Orașelul este cunoscut și prin azilul său de alienați. Pentru parizieni, „unul scăpat de la Bicêtre”, înseamnă un nebun. În tinerețea lui Victor Hugo, în citadela din Bicêtre se închideau condamnații de drept comun, înainte de trimiterea lor la muncă silnică.

Din fericire, se întâmplă că a doua zi după întâlnirea aceea tragică să aibă loc serbări la Paris, în cinstea nu mai știu cărei solemnități oficiale: defilare la Champs-de Mars, lupte navale pe Sena, teatru la Champs-Élysées, focuri de artificii la Étoile și pretutindeni iluminatie. Jean Valjean, călcând peste obiceiurile lui, o duse pe Cosette la aceste spectacole, ca s-o facă să uite amintirea din ajun și să șteargă prin clocotul vesel al întregului Paris imaginea îngrozitoare care trecuse prin fața ochilor ei. Defilarea cu care se deschidea serbarea făcea să pară firească orice uniformă. Jean Valjean și-o îmbracă pe aceea a gărzii naționale cu simțămîntul nelămurit că se pune la adăpost. De altfel, se părea că-și atinsese ținta plimbării. Cosette, care voia totdeauna să facă pe plac tatălui ei și pentru care, de altfel, orice spectacol era nou, primi cu bunăvoința ușoară și ușuratică a tinereții această distracție și nu strîmbă din nas în fața cazanului cu veselie, care e o serbare publică. Jean Valjean crezu că izbutise și că nu mai rămăsese nici o urmă din priverile acea hîdă.

Peste cîteva zile, într-o dimineată însorită, se aflau amîndoi pe terasa dinspre grădină. Jean Valjean trecuse peste obiceiul lui și Cosette, pe care tristetea o ținea de un timp închisă în odaie, ieșise și ea. Cosette, într-un halat de casă — și ce bine le stă fetelor tinere lipsa de găteală a primelor ceasuri de dimineată, cînd par stele învelite în nori ! — în picioare, cu capul în lumină, rumenă pentru că dormise bine, rupea petalele unei pălăuțe, pe cînd bătrînul, înduișat, se uita la ea cu blîndețe. Cosette nu cunoștea încîntătoarea legendă : „Mă iubește, mult, la nebunie...” Cine ar fi putut s-o învețe ? Se juca cu floarea din instinct, cu nevinovăție, fără să-i dea prin gînd că a desfoia o pălăuță însemna a smulge petala unei inimi. Dacă ar mai fi a patra grație : Melancolia, zîmbitoare, Co-

sette ar fi semănat cu ea. Jean Valjean privea fermecat la degetele ei mici jucându-se cu floarea, și uită totul, luminat de strălucirea pe care o avea copila în clipa aceea. Un prigor ciripea în tufișul de alături. Norii albi se alungau pe cer cu vioiciune, parcă fericiți că sînt în libertate. Cosette rupea mai departe, atentă, una cîte una, petalele florii. Părea că se gîndește la ceva. Trebuie să fi fost un gînd fermecător. Deodată, întoarse capul peste umăr, cu încetineala gingașă a unei lebede, și întrebă :

— Tată, ce e aceea : muncă silnică?

C A R T E A A P A T R A

AJUTORUL DE JOS POATE FI AJUTORUL DE SUS

RĂNI PE DINAFARĂ, VINDECARE PE DINAUNTRU

Viața lor se întuneca treptat.

Le mai rămăsese o singură distracție, care fusese altădată fericire : să ducă pîine celor cărora le era foame și veșminte celor cărora le era frig. În vizitele acestea la săraci, în care Cosette îl întovărășea adesea pe Jean Valjean, mai găseau frînturi din vechea lor duioșie. Cîteodată, cînd avuseseră o zi bună, cînd alinaseră multe nenorociri, încălziseră și învioraseră mulți copilași, seara Cosette era puțin mai veselă. În vremea aceea vizitaseră mansarda lui Jondrette.

A doua zi după acea aventură, Jean Valjean se arătă de dimineată, în pavilion, liniștit ca de obicei, dar cu o rană mare la brațul stîng, umflată, infectată, care părea o arsură și pe care o explică într-un fel oarecare. Rana nu-l lăsa să iasă din casă aproape o lună. Avea temperatură. Nu vru să fie văzut de nici un medic. Cînd Cosette îl ruga, el îi răspundea : „Cheamă doctorul de cîini“.

Cosette îl pansa dimineata și seara, cu un aer plin de blîndețe și cu bucuria îngerească de a-i putea fi de folos. Jean Valjean se simțea iar fericit, temerile și neliniștile i se risipeau, și o privea pe Cosette, spunîndu-și : „Ah, ce rană bună ! Ce durere binecuvîntată !“

Cosette, de cînd îl ştia pe taică-său bolnav, părăsise pavilionul şi prinsese iar gust de căsuţa din fund şi de curticică. Îşi petrecea aproape tot timpul lîngă Jean Valjean şi-i citea cărţile pe care le dorea, de obicei cărţi de călătorii ; Jean Valjean renăştea. Ferircirea învia în el cu o strălucire nespusă. Luxembourgul, tîzărul hoinar necunoscut, răceala Cosettei, toate aceste umbre se ştergeau din sufletul lui. Începuse să-şi spună : „Toate acestea sînt închipuiri ! Sînt un bătrîn nebun !”

Era atît de fericit, încît îngrozitoarea întîlnire cu familia Thénardier în magherniţa falsului Jondrette, atît de neaşteptată pentru el, trecuse fără să-l atingă. Izbutise să scape, i se pierduse urma, ce-i mai păsa ? Cînd se gîndea la nenorociţii aceia, le plîngea de milă. Acum erau în închisoare, nu mai puteau face vreun rău ; ce familie jalnică şi nenorocită !

Cosette nu mai pomenise despre vedenia hîdă de la bariera Maine.

La mînăstire, sora Sainte-Mathilde o învăţase pe Cosette puţină muzică. Cosette avea vocea unei pitulice care ar fi avut suflet şi, cîteodată, seara, în căsuţa umilă a rănitolui, cînta cîntece triste care îl înveseleau pe Jean Valjean.

Veni primăvara. Grădina era atît de minunată în acest anotimp, încît, într-o bună zi, Jean Valjean îi spuse Cosettei :

— Nu te mai duci în grădină ? Aş vrea să te mai plimbi.

— Cum vrei, tată, îi răspunse Cosette.

Ca să-l asculte pe taică-său, începu să se plimbe iar în grădină, aproape totdeauna singură, pentru că, după cum am mai spus, Jean Valjean nu venea acolo mai niciodată, de teama să nu fie zărit prin grilaj.

Rana lui Jean Valjean le schimbase numai o vreme gîndurile.

Cînd Cosette văzu că taică-său avea mai puține dureri, că se vîdăca și părea fericit, fu cuprinsă de o mulțumire de care nici ea nu-și dădu seama, atît îi veni de încet și de firesc. Era în luna martie, zilele creșteau, iarna pleca ; iarna ia totdeauna cu ea o parte din tristețile noastre. Apoi veni aprilie, zorile verii, proaspăt ca toate zorile, vesel ca toate copilăriile, plîngînd cîteodată ca orice nou-născut. În luna aceasta firea are luciri fermecătoare, care trec din cer, din nori, din copaci, din livezi și din flori în inima omului.

Cosette era prea tînără ca să n-o pătrundă bucuria lui aprilie, care îi semăna. Amărăciunea o părăsea pe nesimțite, fără să prindă nici ea de veste. Primăvara se face lumină în sufletele triste, așa cum se face într-o pivniță la amiază. Cosette nu mai era atît de mîhnită. Se înseninase fără să prindă de veste. Dimineata pe la orele zece, după ce mînceau, cînd izbutea să-și ducă tatăl în grădină pentru un sfert de ceas și îl plimba la soare în fața terasei, sprijinindu-i brațul bolnav, nici nu-și dădea seama că rîdea în fiecare clipă și că era fericită.

Jean Valjean, îmbătat, o vedea din nou rumenă și proaspătă.

— Ah, ce rană bună ! repeta el în șoaptă, și îi era recunoscător lui Thénardier.

După ce i se vindecă rana, își reluă plimbările singuraticе în amurg.

Ar fi însă o greșeală să credem că te poți plimba singur prin părțile nelocuite ale Parisului fără să dai de vreo întîmplare neașteptată.

MĂTUȘA PLUTARQUE POATE EXPLICA O ÎNȚIMPLARE FĂRĂ SĂ SE ÎNCURCE

Într-o seară Gavroche nu mîncase. Își aduse aminte că nu mîncase nici în ajun. Nu-i prea venea la-nde-mînă. Se hotărî să încerce să cîneze. Începu să hoină-rească dincolo de Salpêtrière, prin locuri mai pustii și pe acolo poți da de vreun chilipir. Unde nu e nimeni, poți găsi ceva ! Ajunsesse într-o mahala care îi păru a fi satul Austerlitz ¹.

O dată, cînd mai rătăcise pe aici, văzuse o grădină prin care umblau un bătrîn și o bătrînă și în care se afla și un măr bunicel. Lîngă pom mai era și un pod pentru fructe, mai mult deschis, din care puteai șterpeli un măr. Un măr nu e o cină, un măr e viața. Ceea ce îl pierduse pe Adam putea să-l mîntuie pe Gavroche. Grădina dădea spre o uliță singuratică, nepietruită, mărginită de mărăcini și de care o despăr-țea un gard.

Gavroche se îndreptă spre grădina aceea. Găsi stră-duța, recunoscu mărul, cercetă din ochi podul cu fructe, măsură gardul. Un gard poate fi înlăturat. Veni seara ; pe uliță nu trecea nici o pisică, ceasul era prielnic. Gavroche dădu să sară gardul, apoi se opri. Cineva vorbea în grădină. Se uită prin crăpăturile ulucilor.

La doi pași de el, de cealaltă parte, lîngă gard, tocmai unde avea el de gînd să sară, se afla o piatră culcată care ținea lor de bancă și pe bancă stătea bătrînul pe care-l mai văzuse în grădină. În fața lui

¹ Ospiciul și spitalul de alienați la Salpêtrière din Paris se află și astăzi în cartierul mărginaș pe atunci, numit Austerlitz, după victoria lui Napoleon împotriva austrieilor.

stătea bătrîna, în picioare. Bătrîna bombănea. Gavroche nu era discret ; ascultă.

— Domnule Mabeuf ! spunea bătrîna.

„Mabeuf ! se gîndi Gavroche. Ce nume caraghios !”

Bătrînul nu se clinti. Bătrîna repetă :

— Domnule Mabeuf !

Bătrînul, fără să-și ia ochii din pămînt, se hotărî să răspundă :

— Ce e, mătușă Plutarque ?

„Mătușă Plutarque ! Alt nume caraghios !” gîndi Gavroche.

Mătușă Plutarque urmă, și bătrînul trebui s-o asculte :

— Proprietarul e nemulțumit.

— De ce ?

— Îi datorăm trei rate.

— Peste trei luni o să-i datorăm patru.

— Spune că are să te dea afară, să dormi pe maidan.

— Am să mă duc.

— Zarzavagioaica cere să-i plătim. Nu ne mai dă zarzavat. Cu ce-o să te mai încălzești la iarnă ? N-o să avem lemne.

— La soare.

— Măcelarul nu ne mai dă pe datorie.

— Cu atît mai bine. Nu-mi priește carnea, n-o pot mistui.

— Și ce-o să mîncăm ?

— Pîine.

— Brutarul ne cere banii înainte, zice că nu ne mai dă pîine fără bani.

— Bine.

— Ce-ai să mănînci ?

— Mere din grădină.

— Dar bine, domnule, nu se poate trăi fără bani.

— N-am.

Bătrîna plecă și moșneagul rămase singur. Începuse să se gîndească. Gavroche se gîndea și el. Era aproape întuneric.

Primul rezultat al cugetărilor lui Gavroche fu că în loc să sară gardul, se ghemui sub el. Ramurile tufișului se desfăceau puțin deasupra pămîntului.

„Ia te uită, își spuse Gavroche în gîndul lui, un culcuș!“ și se cuibări în el. Stătea aproape lipit de spatele băncii lui moș Mabeuf. Îl auzea pe bătrîn respirînd.

Și încercă să doarmă în loc să mănînce.

Somn de pisică, cu pleoapele închise pe jumătate. Ațipise, dar sta la pîndă.

Lumina cerului în amurg albea pămîntul și străduța se desena ca o linie palidă între două șiruri de tufișuri întunecate. Deodată, două umbre se iviră pe fîșia asta albicioasă. Una mergea înainte, alta în urmă, la oarecare depărtare.

— Uite doi inși, mormăi Gavroche.

Prima umbră părea un burghez în vîrstă, adus de spate și gînditor, îmbrăcat foarte simplu, care mergea încet ca toți bătrînii și privea stelele serii.

A doua era dreaptă, sigură de ea, subțire. Își măsura pașii după cealaltă. Se simțea însă, după înceti-neala voită a mersului, că era sprintenă și vioaie. Silueta aceasta avea pe lîngă ceva sălbatic și tulburător, întreaga înfățișare a unui „filfizon“ de pe vremea aceea. Purta o pălărie de o formă frumoasă, o redingotă neagră, bine tăiată, pesemne dintr-o stofă bună, strînsă pe talie. Ținea capul în sus, cu o grație plină de putere, și i se zărea, sub pălărie, profilul palid de adolescent cu un trandafir în gură : era Montparnasse.

Despre celălalt n-ar fi putut spune decît că era un moșneag. Gavroche se puse numaidecît la pîndă.

Unul dintre cei doi trecători îi pusese gînd rău ce-

lulalt, fără îndoială. Gavroche, de la locul lui, putea să vadă ce avea să urmeze. Culcușul se prefăcuse în ascunzătoare. Montparnasse la vînat, la ceasul acela, la locul acela, era primejdios. Gavroche simțea cum i se răscolesc măruntaiele lui de copil de mila bătrînului.

Ce să facă ? Să se amestece ? Un neputincios să ajute pe altul ? Montparnasse ar fi avut de ce rîde ! Gavroche își dădea seama că bătrînul și cu el ar fi fost numai două îmbucături pentru acel primejdios bandit, de optsprezece ani.

Pe cînd Gavroche cugeta, atacul se săvîrși deodată, îngrozitor. Atacul unui tigru asupra unui asin, atacul unui păianjen asupra unei muște. Montparnasse aruncă trandafirul pe neașteptate, sări asupra bătrînului, îl apucă de beregată, îl încleștă, îl încolăci tot, și Gavroche își înghiți strigătul. Peste o clipă unul era sub celălalt, horcîind, zbătîndu-se cu un genunchi de piatră pe piept. Numai că nu se întîmplase așa cum se așteptase Gavroche. Montparnasse era la pămînt, bătrînul era deasupra lui.

Toate astea se petreceau la cîțiva pași de Gavroche.

Bătrînul primise lovitura și o dăduse înapoi, dar o dăduse atît de grozav, încît într-o clipă cel care atacase și-a schimbat locul cu cel atacat.

„Strașnic invalid !” se gîndi Gavroche.

Nu se putu împiedica să nu bată din palme. Aplauzele lui însă se pierdură degeaba, nu ajunseră la cei doi încăierăți absorbiți și asurziți unul de celălalt, cu răsufierea amestecată în luptă.

Se făcu tăcere. Montparnasse nu se mai zbatu, și Gavroche se întrebă : „O fi murit ?”

Bătrînul nu rostise un cuvînt și nu scoase un țipăt. Se ridică, și Gavroche îl auzi spunîndu-i lui Montparnasse :

— Scoală-te !

Montparnasse se strînse de pe jos, dar bătrînul îl ținea încă zdravăn. Montparnasse avea aerul umilit și înfuriat al unui lup înhățat de un miel.

Gavroche asculta și se uita ; ar fi vrut să aibă mai mulți ochi și mai multe urechi. Se distra de minune.

Încordarea lui conștiincioasă de spectator își primi răsplata. Putu prinde în zbor dialogul acesta, căruia întunericul îi dădea nu știu ce accent tragic. Bătrînul întreba și Montparnasse răspundea :

— Cîți ani ai ?

— Nouăsprezece.

— Ești puternic și sănătos. De ce nu muncești ?

— Mă plictisește.

— Ce meserie ai ?

— Trîndăvia.

— Vorbește serios ! Nu se poate face ceva pentru tine ? Ce-ai vrea să fii ?

— Hoț.

Tăcere. Bătrînul părea adîncit în gînduri. Stătea nemișcat și nu-i dădea drumul lui Montparnasse.

Din vreme în vreme, tînărul bandit, puternic și sprinten, avea cîte o tresărire de animal prins în laț. Dădea un brînci, încerca să pună o piedică, își răsucea cu deznădejde brațul, încerca să scape. Bătrînul părea că nici nu bagă de seamă, îi ținea amîndouă brațele cu o singură mînă, cu nepăsarea atotstăpîitoare a unei puteri nemăsurate.

Visărea bătrînului ținu cîtva timp, apoi îl privi țintă pe Montparnasse, ridică încet glasul și rosti, în întuneric, un fel de cuvîntare solemnă, din care Gavroche nu pierdu un cuvînt.

— Băiete, intri din lene în viața cea mai plină de greutate. Ah, spui că ești trîndav, atunci pregătește-te de muncă ! Ai văzut mașina aceea înspăimîntătoare care se cheamă laminor ? Ferește-te de ea, e vicleană și crudă. Dacă-ți prinde pulpana hainei, te înghite de

tot. Mașina asta e trîndăvia. Oprește-te cît mai e vreme și mîntuiește-te ! Altfel s-a isprăvit, peste puțin timp ai să fii prins și strivit. După aceea nu mai e nimic de sperat. Leneșule, trudește-te ! Fără odihnă. Se-abate asupra ta mîna de fier, necruțătoare, a muncii. Nu vrei să-ți cîștigi viața, să ai o sarcină, să împlinești o datorie. Te plictisești să fii la fel cu toți ceilalți. Bine, atunci să fii altfel. Munca e o lege. Cine n-o primește, socotind-o plictiseală, o îndură mai tîrziu ca pe o tortură. Nu vrei să fii muncitor, ai să fii rob. Munca te lasă, să-i scapi, ca să te înhațe mai bine. Nu vrei să-i fii prieten, ai să-i fii sclav. Nu vrei să cunoști oboseala cinstită a oamenilor, ai să ai parte de sudoarea osîndiților. Cînd alții vor cînta, tu ai să horcăi. Ai să vezi pe oamenii ceilalți lucrînd, de departe, de sub pămînt, și-are să ți se pară că se odihnesc. Plugarul, secerătorul, marinarul, fierarul au să-ți apară în lumină ca niște fericiți în rai. Ce strălucire răspîndește nicovala ! Ce bucurie să mîni plugul, să legi un snop ! Ce sărbătoare să vîslești într-o barcă, în vînt, în libertate ! Iar tu, leneșule, sapă, tîrăște-te, rostogolește-te, umblă ! Trage la jug, ești o vită de povară între celelalte vite înhămate în iad. A, ținta ta era să nu faci nimic ? Ei bine, n-ai să mai poți trăi nici o săptămînă, nici o zi, nici un ceas în care să nu fii zdrobit de trudă. Tot ce vei face va fi pătruns de groază. Fiecare clipă trăită are să-ți încordeze vinele mușchilor, gata să plesnească. Ceea ce pentru alții e ca un fulg va fi pentru tine ca o stîncă. Cele mai simple lucruri vor fi prăpăstioase. Viața se va face hîdă în jurul tău. Îți va fi greu să răsufli, să mergi. Plămîinii au să-ți pară grei de sute de kilograme. Are să-ți pară o problemă de nedelegat să te miști dintr-un loc în altul. Orice om care vrea să iasă la aer împinge ușa și gata. Tu, dacă ai să vrei să ieși, va trebui să găurești zidul. Ce face oricine cînd vrea să iasă

În stradă ? Coboară scara. Tu ai să-ți rupi cearșafurile de pe pat, ai să împletești, bucățică cu bucățică, o funie, și să ieși pe geam, ai să te agăți de firul ăsta peste o prăpastie noaptea, pe furtună, pe ploaie, pe vijelie, și, dacă funia o să fie prea scurtă, n-ai să poți coborî, va trebui să cazi. Să cazi la întâmplare, în adânc, de la înălțime, peste ce ? Peste ceea ce e jos, peste necunoscut. Sau ai să te cațări prin hornul sobei, chiar de-ar fi să te arzi, sau pe țevile privații, chiar de-ar fi să te îneci. Nu-ți mai vorbesc despre găurile pe care trebuie să le ascunzi, despre pietrele pe care trebuie să le ridici și să le pui la loc de douăzeci de ori pe zi, despre molozul pe care trebuie să-l dosești în saltea. Stă în fața ta o broască. Burghezul are în buzunar o cheie făcută de un lăcătuș. Tu, dacă vrei s-o deschizi, trebuie să faci o capodoperă înspăimântătoare. Să iei o piesă de zece cenți, s-o tai în două lame cu unelte pe care ai să le născocеști tot tu, te privește cum, apoi să scobești interiorul acestor lame, avînd grijă să nu le strici suprafața, și să le faci pe margine un canal dințat, așa ca să se potrivească una pe alta ca un capac peste o oală. Puse așa, una peste alta, nimeni n-are să bănuiască nimic. Supraveghetorii care au să te pîndească au să creadă că e un gologan. Ce-ai să pui în cutia asta ? O fărîmiță de oțel. Un resort de ceasornic pe care l-ai zimțat și din care ai făcut un ferăstrău. Cu ferăstrăul acesta, lung cît un ac și ascuns într-un ban, va trebui să tai resortul broaștei, limba zăvorului, toarta lăcătușului, drugul de la fereastră și cătușele de la picior. După ce vei fi săvîrșit capodopera aceasta, după ce vei fi înfăptuit atîtea isprăvi, minuni de artă, de dibăcie, de îndemînare, de răbdare, știi care-ți va fi răsplata dacă se va afla că ești autorul lor ? Carcera. Iată viitorul ! Lene, plăcere, ce prăpăstii ! Știi că a nu voi să faci nimic e o hotărîre nenorocită ? A fi leneș însemnează a trăi

pe spinarea societății. A fi nefolositor, adică păgubitor, te duce drept la mizerie. Vai de cel care vrea să fie parazit ! Va fi gunoi ! Nu-ți place să muncești ? N-ai decît un gînd : să bei bine, să mănînci bine, să dormi bine ! Ai să bei apă stătută, ai să mănînci pîine neagră, ai să dormi pe o scîndură cu lanțuri prinse de picioare și noaptea ai să le simți răceala pe carnea ta. Ai să le fărîmi, ai să fugi. Bine. Ai să te tîrăști pe burtă prin mărăcini și ai să mănînci buruieni ca fiarele din pădure. Au să te prindă iar. Și atunci ai să-ți petreci viața într-o groapă adîncă, prins cu lanțuri de perete, ai să pipăi ca să-ți găsești ulciorul cu apă, ai să rozi o bucată de pîine groaznică, pe care nici cîinii n-ar atinge-o, și ai să mănînci fasolea pe care au mîncat-o, înaintea ta, viermii. Ai să fii un gîndac de pivniță. Ah ! Ai milă de tine însuși, copil nenorocit, care acum mai puțin de douăzeci de ani erai încă la doică și mai ai încă o mamă. Te rog, ascultă-mă ! Vrei stofă scumpă, pantofi de lac, vrei să-ți încrețești părul, să ți-l ungi cu ulei parfumat, să plăci femeilor, să fii frumuseț. Ai să fii ras în cap, ai să porți zeghe roșie și saboți de lemn. Vrei inel pe deget. Ai să ai zgardă de fier la gît. Și dacă o să te uiți după o femeie, un ciomag pe spinare ! Ai să intri la douăzeci de ani, ca să ieși la cincizeci. Ai să intri în iad tînăr, rumen, proaspăt, cu ochii strălucitori și cu dinții albi, cu păr des, de flăcăiandru, și ai să ieși frînt, cocoșat, zbîrcit, știrb, respingător, cu părul alb. Ah, băiete dragă, o iei pe un drum greșit, lenea te povățuiește prost ! Hoția e cea mai grea muncă. Crede-mă ! Nu te apuca de treaba asta încurcată care se cheamă trîndăvia. Nu e ușor să fii ticălos, e mai lesne să fii om de treabă. Acum du-te și gîndește-te la cuvintele mele. Ia stai ! Ce voiai de la mine ? Punga ? Ia-o !

Și bătrînul îi dădu drumul lui Montparnasse și-i puse punga cu bani în mîini. Montparnasse o cîntări o clipă, apoi o strecură ușor în buzunarul din spate al redingotei, cu aceeași grijă cu care ar fi umblat dacă ar fi furat-o.

După asta, bătrînul îi întoarse spatele și își urmă liniștit plimbarea.

— Nătărău ! șopti Montparnasse.

Cititorul a ghicit, fără îndoială, cine era bătrînul.

Montparnasse, uluit, îl privea pierind în întuneric. Această contemplare i-a fost fatală.

Pe cînd bătrînul se depărta, Gavroche se apropia.

Gavroche se asigurase cu o privire piezișă că domnul Mabeuf, adormit poate, se mai afla încă pe bancă. Ștregarul ieșise din tufiș și se tîrîse în umbră, în spatele lui Montparnasse, care stătea nemișcat, și, fără să fie văzut sau auzit, ștregarul își strecură binișor mîna în buzunarul redingotei de stofă fină, neagră, și apucă punga. Apoi își trase mîna înapoi, începu iar să se tîrască și pieri ca o șopîrlă în întuneric. Montparnasse care n-avea de ce să se păzească și care cugeta pentru prima oară în viața lui, nu băgă de seamă nimic. Gavroche, cînd ajunsese la locul unde se afla moș Mabeuf, azvîrli punga peste gard și o luă la sănătoasa.

Punga căzu pe piciorul lui moș Mabeuf. Lovitura îl deșteptă. Se aplecă, ridică punga, nu pricepu nimic și o deschise. Era o pungă cu două despărțituri : într-una erau cîțiva gologani, în cealaltă șase napoleoni.

Domnul Mabeuf, foarte tulburat, duse punga femeii de serviciu.

— Ne-a picat din cer ! zise mătușa Plutarque.

C A R T E A A C I N C E A

AL CĂREI SFÎRȘIT NU SEAMÂNĂ CU ÎNCEPUTUL

I

SINGURĂTATEA ȘI UNIFORMELE

Durerea Cosettei, care fusese atît de sfîșietoare și atît de vie cu patru-cinci luni mai înainte, acum, fără știrea ei, intrase în convalescență. Natura, primăvara, tinerețea, dragostea pentru taică-său, veselia păsărelor și a florilor strecurau în fiecare zi, pe încetul picătură cu picătură, în inima ei tînără și feciorelnică, ceva care semăna cu uitarea. Focul se stingea oare de tot ? Sau era numai acoperit cu un strat de cenușă ? Adevărul e că aproape nu mai simțea nici un punct dureros și arzător.

Într-o zi își aminti deodată de Marius : „Ia te uită, își spuse ea, nu mă mai gîndesc la el !“

În aceeași săptămîină văzu trecînd prin fața gardului de fier al grădinii un ofițer de lăncieri foarte frumos, subțire în talie, cu o uniformă încîntătoare, cu obraji de față, cu sabie sub braț, cu mustața pomădată, cu chipiul lăcuit. Avea părul blond, ochii albaștri, puțin bulbucați, fața rotundă, înfumurată, obraznică și frumușică. Era întru totul contrariul lui Marius. Mergea cu țigara în gură. Cosette se gîndi că ofițerul acesta făcea parte, fără îndoială, din regimentul încazarmat în strada Babylon.

Îl văzu trecînd și a doua zi. Se uită să vadă cît era ceasul.

Din clipa aceea îl văzu trecînd aproape zilnic. Era numai o întîmplare ?

Camarazii ofițerului băgară de seamă că în grădina aceea „neîngrijită“, în dosul grilajului vechi, rococo, se afla totdeauna o fată drăgălașă la ora la care trecea pe acolo chipeșul locotenent, pe care cititorul îl cunoaște și care se numea Théodule Gillenormand.

— Uite, uite ! spuneau ei, cine e fetița care îți face ochi dulci ?

— Am eu timp să mă uit la toate fetele care se uită la mine ? le răspundea lăncierul.

Acestea se petreceau tocmai în vremea cînd Marius, se cufunda încet în agonie și-și spunea : „Dacă ce-l puțin aș putea-o vedea înaintea de a muri !“

Dacă dorința lui s-ar fi împlinit, dacă ar fi văzut-o în clipa aceea uitîndu-se după lăncier, n-ar fi putut rosti un cuvînt și ar fi murit de durere.

A cui era vina ? A nimănui.

Marius avea una din firile acelea care se adîncesc în durere și-și fac culcuș în ea. Cosette era dintre acei care se afundă și ies deasupra.

Cosette trecu printr-o încercare primejdioasă, trecerea de neînlăturat a visării femeiești lăsate în voia ei, în care inima unei fete singuratice e asemenea cîrceilor unei vițe, care se agață, la întîmplare, ori de capitelul unei coloane, ori de stîlpul unei cîrciumi. Încercare scurtă și hotărîtoare, greu de trecut pentru orice orfană, fie că e bogată sau săracă, pentru că bogăția nu te ferește să faci o alegere greșită. Poți să faci o alegere greșită. Poți să faci un mărițiș rău în societatea bună. Adevărata nepotrivire între soți e cea a sufletelor. Așa cum un tînăr necunoscut, fără nume mare, fără origine nobilă, fără avere, e un capitel de marmură care sprijină un templu de sentimente și idei generoase, tot așa cutare om din lumea bună, mulțumit de el și bogat, care are cizme lustruite și

cuvinte poleite, dacă privești nu pe dinafară, ci înăuntrul lui, dacă îi cântărești însușirile sortite femeii, vezi că nu e decît un prostănac, zbuciumat de patimi brutale, nerușinate, vicioase : un stîlp de cîrciumă.

Ce se petrecea în sufletul Cosettei ? Patimă liniștită sau adormită ; dragoste care plutea, nelămurită ; ceva care era limpede, strălucitor, și tulbure pe măsură ce coborai în adînc, pînă în întuneric. Chipul ofițerului cel frumos se oglindea la suprafață. Dar la fund, la fund de tot, era o amintire ? Poate. Cosette nu știa.

Atunci veni o întîmplare ciudată.

II

TEMERILE COSETTEI

În prima jumătate a lui aprilie, Jean Valjean făcu o călătorie.

Știm că aceasta i se întîmpla din cînd în cînd, la răstimpuri. Lipsea o zi, două, cel mult trei. Unde se ducea ? Nimeni nu știa, nici chiar Cosette. O singură dată, la o plecare a lui, îl întovărășise în trăsură pînă la colțul unei fundături, pe a cărei tăbliță scria : *Fundătura La Planchette*. El coborîse acolo, și trăsura o adusese pe Cosette înapoi, în strada Babylon. Jean Valjean făcea călătoriile astea de obicei cînd nu mai erau bani în casă.

Așadar, Jean Valjean lipsea. Spusese : „Mă întorc peste trei zile“.

Seara, Cosette era singură în salon. Ca să-i treacă plictiseala, deschisese pianul și începuse să cînte, acompaniindu-se, partea corului din *Euryanthe*¹ :

¹ Operă a compozitorului german Weber (1786—1826).

Vînătorii rătăciți în pădure, care e poate cea mai frumoasă bucată muzicală. Cînd isprăvi, rămase pe gînduri.

Deodată i se păru că cineva umblă prin grădină. Nu putea fi taică-său, care lipsea de acasă. Nu putea fi Toussaint fiindcă se culcase. Era ora zece seara.

Se duse lîngă oblonul închis și își lipi urechea de el. I se păru că aude un pas de bărbat, care mergea încetisor.

Se sui repede la etaj, în odaia ei, ridică puțin oblonul și se uită în grădină. Era lună plină. Se vedea ca ziua.

Nu era nimeni.

Deschise fereastra. Grădina era cu desăvîrșire liniștită, și strada atît cît se vedea, era pustie ca de obicei.

Cosette se gîndi că fusese o părere. Își închipuisese numai că aude un zgomot. Era o halucinație stîrnită, poate, de corul acela de Weber, întunecat și minunat, care deschide în fața sufletului adîncimi spăimîntătoare, care tremură înaintea ochilor ca o pădure amețitoare în care se aud trosnind crengile moarte sub pașii neliniștiți ai vînătorilor întrezăriți în amurg.

Gîndurile ei luară altă cale.

De altfel, Cosette nu era fricoasă din fire. În vinele ei curgea sînge de țigancă și de vagabond desculț. Era mai curînd ciocîrlie decît porumbiță. Avea un suflet sălbatic și curajos.

A doua zi, mai devreme, pe cînd se îngîna ziua cu noaptea, Cosette se plimba prin grădină. Cufundată în gînduri tulburi cum era, i se păru că aude un zgomot asemănător celui din ajun, ca și cum cineva ar fi mers pe sub copaci, nu departe de ea, în întuneric; dar își spuse că foșnetul a două ramuri, care se clatină de vînt seamănă foarte mult cu umbletul pașilor în iarbă, și nu luă aminte... De altfel, nu vedea nimic.

Ieși din „desiș“. Ca să ajungă la treptele casei, trebuia să străbată o pajiște mică, verde. Când Cosette ieși dintre copaci, luna care se ridicase în spatele ei, îi aruncă umbra pe pajiște.

Cosette se opri înlemnită.

Lîngă umbra ei, luna desena limpede pe iarbă altă umbră nespus de înfricoșătoare, o umbră care avea o pălărie rotundă.

Părea umbra unui bărbat care ar fi stat în picioare la marginea desișului, cu cîțiva pași în urma Cosettei.

O clipă nu putu nici să vorbească, nici să strige, nici să cheme, nici să miște, nici să se întoarcă.

În sfîrșit, își adună tot curajul și se întoarse cu hotărîre.

Nu era nimeni.

Privi pe pămînt. Umbra pierise.

Intră iar în desiș, răscoli cu curaj toate ungherele, se duse pînă la grilaj și nu găsi nimic.

Simțea că-i îngheață sîngele în vine. Era o nouă vedenie? Cum, două zile la rînd? Hai, fie o arătare, dar două? Mai neliniștitor era faptul că umbra, fără îndoială, nu era o stafie. Stafiele nu poartă pălării rotunde.

Jean Valjean se întoarse a doua zi. Cosette îi povesti ceea ce i se păruse că auzise și văzuse. Se aștepta ca taică-său s-o liniștească, credea că taică-său avea să ridice din umeri și să-i spună: „Ești o zăpăcită mică!“

Jean Valjean căzu pe gînduri.

— Cred că nu-i nimic, îi spuse el.

O părăsi sub un pretext oarecare și se duse în grădină, unde îl văzu cercetînd grilajul cu multă atenție.

Peste noapte se trezi. De data asta era sigură că aude pași sub fereastra ei, lîngă scări. Alergă și deschise ferăstruica. În grădină se afla în adevăr un om

care ținea în mână un baston gros. În clipa în care vru să strige, luna lumină profilul omului. Era tăică-său.

Se culcă la loc, spunându-și : „Va să zică și el e îngrijorat !“

Jean Valjean petrecu în grădină noaptea aceea și încă două nopți în șir. Cosette îl văzu prin ferăstruica din oblon.

A treia noapte, luna, în descreștere, răsări mai târziu. Era poate ora unu când auzi un hohot de râs și vocea tatălui ei care o striga :

— Cosette !

Sări din pat, își puse halatul și deschise fereastra. Tăică-său era jos, pe pajiște :

— Te-am trezit ca să te liniștesc, spuse el. Uite stafia ta cu pălărie rotundă !

Și-i arătă pe iarbă o umbră desenată de lună, care semăna destul de bine cu silueta unui bărbat cu pălărie rotundă. Era umbra aruncată de un horn de tuci, cu capac, care se ridica deasupra unui acoperiș vecin.

Cosette rîse și ea : toate presupunerile ei lugubre se împrăștiară și, a doua zi, luînd gustarea de dimineață alături de tatăl său, făcu haz amintindu-și de grădina sinistă, în care se plimbau umbre de hornuri.

Jean Valjean se liniști de-a binelea. Cosette nu se uită nici ea cu prea multă luare-aminte, ca să-și dea seama dacă hornul se afla în direcția în care i se păruse ei că văzuse umbra și dacă luna se afla în același punct al cerului. Nu se întrebă cît de ciudat era hornul acela care, cînd fusese prins asupra faptului, se retrăsese să nu i se mai vadă umbra — pentru că umbra pierise cînd se întorsese Cosette — și atunci fusese sigură de ce văzuse. Cosette se însenină cu desăvîrșire. Fu mulțumită cu explicația aceea și-i ieși

din minte gândul că cineva ar fi putut umbla seara și noaptea prin grădină.

Cu toate acestea, peste câteva zile se ivi o altă întâmplare.

III

TOUSSAINT ARE PĂRERILE EI

În grădină, aproape de gardul de fier dinspre stradă, se afla, ascunsă de privirile curioșilor, într-o boltă de verdeață, o bancă de piatră pe care un trecător putea s-o atingă strecurându-și brațul printre gratii.

Într-o seară, tot în aprilie, Jean Valjean plecase de acasă. Cosette se așezase pe banca aceea, după asfințitul soarelui. Vântul începuse să bată mai tare prin copaci. Cosette se gîndea. O tristețe fără noimă o biruia încet, tristețea aceea de neînvins pe care ți-o dă seara și care vine, poate, cine știe, din taina unui mormînt întredeschis la acel ceas.

Poate că și Fantine era în umbra aceea.

Cosette se ridică, dădu încet ocol grădinii, călcînd prin iarba plină de rouă și spunîndu-și, în acel soi de somnambulism melancolic în care era cufundată : „Seara, aici, în grădină, ar trebui să porți saboți. Altfel poți răci.“

Și se îndreptă iar spre bancă.

În clipa în care vru să se așeze văzu pe locul pe care îl părăsise adineauri o piatră destul de mare, care nu fusese acolo cu o clipă mai înainte.

Cosette se uită la piatră, întrebîndu-se ce însemna asta ? Deodată își dădu seama că piatra n-a putut veni singură pe bancă : o pusese acolo cineva, un braț trecuse prin gratii, și gândul acesta o înspăimîntă.

De data asta îi fu frică de-a binelea. Nu mai era nici o îndoială, piatra era acolo. N-o atinse, fugi fără să se uite în urma ei, se ascunse în casă, închise numaidecît obloanele cu drugul și puse zăvorul la ușa dinspre terasă. O întrebă pe Toussaint :

— Tata s-a întors ?

— Încă nu, domnișoară.

(Am spus o dată pentru totdeauna că Toussaint era bîlbîită. Să ni se îngăduie să n-o mai accentuăm. Nu ne place notația muzicală a acestei infirmități.)

Jean Valjean, căruia îi plăcea să cugete și să se plimbe, se întorcea adesea tîrziu de tot.

— Toussaint, mai adăugă Cosette, ai dumneata grijă să închizi bine obloanele care dau spre grădină, să le prinzi în drugi și să vîri bine cuiul de fier în inelul zăvorului, da ?

— Fiți liniștită, domnișoară !

Cosette știa că Toussaint avea grijă să încuie în fiecare seară, dar nu se putu împiedica să nu adauge :

— Tare e pustiu aici !

— Asta e adevărat ! spuse Toussaint. Ar putea să te omoare careva fără să ai timp să zici : au ! Și domnul, care nu doarme în casă !... Dar să nu vă temeți, domnișoară, ferec ferestrele ca pe niște cetăți. Două femei singure ! Să mori de frică, nu alta ! Ia închi-puiește-ți ! Să vezi noaptea niște bărbați care intră în odaie și-ți spun : „Să nu scoți o vorbă !” și încep să-ți taie beregata. Și, vezi, nu e că mori, toată lumea moare, știi bine că tot o să mori odată, da e grozav să pună mîna pe tine oamenii ăia ! Și pe urmă nu cred că au cuțite care taie bine ! Of, Doamne !

— Taci ! rosti Cosette. Închide tot, zăvorește !

Cosette, înspăimîntată de melodrama născocită de Toussaint și poate de amintirea vedeniilor de săptămîna trecută, care-i veneau iar în minte, nu îndrăzni să-i spună : „Du-te de vezi ce piatră au pus pe bancă !”

temîndu-se că prin ușa dinspre grădină puteau intra „indivizii“. Închise cu grijă toate ușile și toate ferestrele, o puse pe Toussaint să cerceteze toată casa, din pivniță pînă în pod, se încuie în odaia ei, trăgînd zăvorul, se uită sub pat, se culcă și dormi rău. Toată noaptea visă piatra aceea care se făcuse mare cît un munte și plină de peșteri.

Cînd răsări soarele — răsăritul soarelui ne face să rîdem de spaimile nopții, și rîsul e totdeauna la fel de puternic ca spaima pe care am tras-o — cînd răsări soarele, Cosette, deșteptîndu-se, își socoti spaima un vis rău și-și spuse : „Ce mi-a trecut prin cap ? A fost la fel cu pașii pe care mi s-a părut că i-am auzit săptămîna trecută, noaptea, în grădină ! Ca umbra hornului ! Cum ? M-am făcut fricoasă ?“

Soarele, care străbătea roșu-aprins printre crăpăturile oblonului preschimbînd în purpură perdelele de damasc, o liniști atît de bine, încît totul se topi în mintea ei, pînă și piatra.

„N-a fost nici o piatră pe bancă, așa cum n-a fost nici un bărbat cu pălărie rotundă, în grădină. Am visat eu.“

Se îmbracă, coborî în grădină, alergă la bancă și simți că o scaldă o sudoare rece. Piatra era acolo.

Dar asta ținu doar o clipă. Spaima din timpul nopții se schimbă în curiozitate.

„Ei, hai să văd !“

Ridică piatra, care era destul de mare. Sub ea se afla ceva care semăna a scrisoare.

Era un plic alb. Cosette îl luă. N-avea nici adresă, nici pecete. Plicul deși nelipit, nu era însă gol. Înăuntru se aflau niște hîrtii. Cosette le cercetă, nu cu spaimă, nici din curiozitate. Începea să fie neliniștită.

Scoase afară din plic tot conținutul lui : era un caietel cu pagini numerotate, pe care se aflau cî-

teva rînduri scrise „destul de drăguț și foarte delicat”.
gîndi Cosette.

Fata căuta un nume, nu-l găsi. O iscălitură, nu era. Cui era adresat ? Pesemne că ei, de vreme ce o mîină pusese plicul pe banca ei. De la cine venea ? Fu cuprinsă de un farmec de nedescris, încercă să-și întoarcă ochii pe foile care-i tremurau în mîină, privi cerul, strada, salcîmii scăldați în lumină, porumbeii care zburau pe un acoperiș vecin, apoi privirea i se întoarse repede asupra manuscrisului. Și gîndi că trebuie să știe ce se afla în el.

Iată ce citi :

IV

O INIMĂ SUB PIATRĂ

Dragostea e reducerea lumii întregi la o singură ființă, preamărirea unei singure făpturi pînă la îndumnezeire.

Dragostea e închinăciunea pe care îngerii o fac stelelor.

Ce trist e sufletul cînd e trist din dragoste ?

Ce gol înseamnă lipsa ființei care umple ea singură întreaga lume ! Ah, ce adevărat e că ființa iubită devine Dumnezeu ! Dumnezeu ar putea fi gelos, dacă tatăl ceresc n-ar fi făcut dinadins întreaga fire pentru suflet, și sufletul pentru dragoste !

Un zîmbet zărit sub o pălărie de crep alb cu panglici albastre, e destul pentru ca sufletul să pătrundă în palatul viselor.

Dumnezeu e în fiecare lucru, dar toate îl ascund. Lucrurile sînt cufundate în noapte, ființele sînt opace. A iubi o ființă înseamnă a o face străvezie.

Anumite gânduri sînt rugăciuni. Sînt clipe în care, oricum ar sta trupul, sufletul e în genunchi.

Îndrăgostiții despărțiți înșală absența prin mii de închipuiri, care totuși au realitatea lor. Sînt împiedicați de a se vedea, nu-și pot scrie, dar găsesc o mulțime de mijloace tainice de a-și vorbi. Își trimit cîntecul păsărilor, mireasma florilor, rîsul copiilor, lumina soarelui, suspinele vîntului, razele stelelor, întreaga fire. De ce nu? Toate înfăptuirile lui Dumnezeu sînt făcute ca să slujească dragostea. Dragostea e destul de puternică pentru a încărca întreaga natură cu mesajele ei.

O, primăvară, tu ești scrisoarea pe care i-o scriu ei!

Viitorul e încă și mai mult al inimilor decît al minții. Dragostea e singurul lucru care poate umple eternitatea. Infinitului îi trebuie ceea ce nu se isprăvește niciodată.

Dragostea e sufletul însuși. E de aceeași natură. Dragostea e o scînteie divină ca și sufletul, și tot ca el e incoruptibilă, indivizibilă, nepieritoare. E un punct de foc în noi, nemuritor și infinit, pe care nimic nu-l poate mărgini și nimic nu-l poate atinge. Îl simți arzînd pînă în măduva oaselor și-l vezi strălucind pînă în adîncurile cerului.

O, dragoste! adorație! voluptate a două gânduri care se înțeleg, a două inimi care se dăruiesc, a două priviri care se pătrund! Fericire, veni-vei și la mine! Plimbări în doi, în singurătate! Zile binecuvîntate și strălucitoare! Visez uneori că, din cînd în cînd, clipe din viața îngerilor se desprind și vin aici, pe pămînt, și se amestecă în destinul oamenilor.

Dumnezeu nu poate dărui fericirii celor care se iubesc decît o durată fără capăt. După o viață de dragoste, o eternitate de dragoste, da, e o întregire.

Dar nici lui Dumnezeu nu-i e cu putință să facă ceva mai mare decât fericirea desăvârșită pe care o dă sufletului iubirea. Dumnezeu e împlinirea în cer. Dragostea e împlinirea omului.

Privești o stea pentru că e luminoasă și pentru că e de nepătruns. Dar lângă tine se află o strălucire mai dulce și o taină mai mare : femeia.

Noi toți, oricare am fi, avem în noi un izvor dătător de viață. În clipa când îl pierdem, ne lipsește aerul, ne înăbușim. Murim. E grozav să mori din lipsă de iubire. E o sugrumare a sufletului.

Când dragostea a strâns laolaltă și a contopit două ființe într-o unitate sfântă și îngerească, aceste ființe au găsit taina vieții. Nu sînt decât cele două tulpini ale aceluiași destin ; sînt două aripi ale unui singur suflet. A iubi înseamnă a pluti.

În ziua în care o femeie care trece prin fața ta răspîndește lumină în mers, ești pierdut, iubești. Nu mai ai de făcut altceva decât să te gîndești atît de neclintit la ea, încît s-o silești să se gîndească la tine.

Ceea ce începe dragostea nu poate fi încheiat decât de Dumnezeu.

Adevărata dragoste e nemîngîiată sau se încîntă pentru o mînușă pierdută, pentru o batistă găsită și are nevoie de veșnicie pentru devotamentul și nădejdele ei. E alcătuită în același timp din infinitul mare și din infinitul mic.

Dacă ești piatră, fii magnet ; dacă ești plantă, fii simțire, dacă ești om, fii iubire.

Dragostei nu-i ajunge nimic. Dacă are fericirea, vrea raiul. Dacă are raiul, vrea tot cerul.

O, voi cei care iubiți, toate se cuprind în dragoste ; să știți să le găsiți. Iubirea are, ca și cerul, contemplarea, și ceva mai mult decât cerul : plăcerea.

„Mai vine la Luxembourg ?“ „Nu domnule.“ „În biserica aceasta ascultă liturghia ?“ „Nu mai vine.“ „Mai stă în casa asta ?“ „S-a mutat.“ „Unde ?“ „N-a spus.“

Ce lucru cumplit, să nu știi unde locuiește sufletul tău !

Dragostea are copilăriile ei, celelalte patimi au micimile lor. Rușine patimilor care micșorează omul ! Cinste celor care-l fac copil !

Ce lucru ciudat ! Sînt în întuneric. O ființă a plecat luînd cerul cu ea.

Ah, să fii culcat alături de ea în același mormînt, mîină în mîină, și, din cînd în cînd, în întuneric, să ne mîngîiem încet un deget. Veșnicia mea s-ar mulțumi cu atît.

Voi cei care suferiți pentru că iubiți, iubiți încă și mai mult. A muri de dragoste înseamnă a trăi în ea.

Iubiți ! O întunecată transfigurare înstelată e amestecată în această tortură. Agonia își are extazul ei. O bucurie a păsărilor ! Cîntă pentru că au un cuib.

Dragostea e respirația cerească a aerului din rai.

Inimi adînci, spirite înțelepte, luați viața așa cum a făcut-o Dumnezeu ! E o încercare îndelungată, o pregătire neînțeleasă pentru un destin necunoscut. Destinul acesta, cel adevărat, începe la om o dată cu prima treaptă înăuntru mormîntului. Atunci se ivește ceva în fața ochilor și începe să se zărească veșnicia. Gîndiți-vă la cuvîntul acesta : veșnicie. Cei

vii văd durata. Numai morții văd veșnicia. Pînă atunci iubiți și suferiți, nădăjduiți și gîndiți. Vai de cel care n-a iubit decît trupul, forme, aparențe. Moartea îi va lua totul. Încercați să iubiți suflete, le veți regăsi trupul.

Am întîlnit pe stradă un tînăr foarte sărac care iubea. Avea o pălărie veche, haine roase, coatele găurite. Ghetele îi erau pline de apă și inima îi era plină de stele.

Ce lucru minunat să fii iubit ! Nu există decît un singur lucru mai minunat : să iubești ! Inima, trecînd prin iubire, devine eroică. Nu mai e alcătuită decît din puritate. Nu se mai reazimă decît pe ceea ce e mare și înalt. În ea nu poate încolți nici un gînd nevrednic, cum nu pot crește urzici pe un ghețar. Suflatul înalt și senin, neatins de patimi și emoții josnice, care domină viața și umbrele lumii acesteia, nebuniile, minciunile, urile, vanitățile, mizeriile, locuiește în albastrul cerului și nu mai simte decît zguduiri adînci și subterane ale destinului, așa cum culmea munților simte cutremurele de pămînt.

Soarele s-ar stinge dacă n-ar mai iubi nimeni.

V

COSETTE DUPĂ SCRISOARE

Pe cînd citea, Cosette se lăsa furată încet-încet de gînduri. În clipa cînd ridică privirea de pe ultimul rînd al caietului, ofițerul cel frumos — era ora lui — trecu țanțoș prin fața grilajului. Cosette îl găsi respingător.

Începu să se uite din nou la caiet. „E un scris încântător“, gîndi Cosette ; de aceeași mîină, dar cu cerneli deosebite, cînd foarte închise, cînd spălăcite, ca atunci cînd turnăm apă în călimară, și, prin urmare, din zile diferite. Cineva își mărturisește toate gîndurile, suspin cu suspin, fără șir, fără alegere, fără țintă, la întîmplare. Cosette nu mai citise niciodată ceva asemănător. Manuscrisul, lumină vie pe un fundal de umbre, i se părea un sanctuar cu porțile întredeschise. Fiecare dintre rîndurile acelea misterioase strălucea puternic în ochii ei și-i umplea inima cu o bucurie ciudată. În educația pe care o primise, i se vorbise mereu despre suflet și niciodată despre dragoste, ca și cum s-ar putea vorbi despre jeratic fără să pomenim de flacăra. Manuscrisul de cincisprezece pagini îi destăinuia pe neașteptate și cu încetul ce înseamnă dragostea, suferința, soarta, viața, veșnicia, începutul, sfîrșitul. Parcă s-ar fi deschis o mîină și i-ar fi aruncat dintr-o dată un pumn de raze. În aceste cîteva rînduri descoperirea o fire pătimasă, înflăcărată, mărinimoasă, cinstită, o voință dîrză, o suferință fără margini și o nădejde nețarmurită, o inimă mîhnită și un ideal nețarmurit. Ce putea să însemne manuscrisul acela ? Era o scrisoare. O scrisoare fără adresă, fără nume, fără dată, fără iscălitură, grăbită și avîntată, enigmă alcătuită din adevăruri, solie de dragoste menită să fie purtată de un înger și citită de o fecioară, întîlnire dată dincolo de marginile pămîntului, răvaș de iubire al unei năluci către o închipuire.

Era un absent liniștit și abătut, care părea gata să-și caute scăpare în moarte și care-i împărtășea celei care îi lipsea, taina destinului, rostul vieții, dragostea. Cel care scrisese toate acestea era cu un picior în groapă și cu ochii spre cer. Rîndurile așter-

nute unul după altul pe hîrtie erau ceea ce s-ar putea numi fărîme de suflet.

Și de la cine puteau veni paginile acestea ? Cine să le fi scris ? Cosette nu stătu nici o clipă la îndoială. Un singur om :

El !

Se făcuse iar lumină în mintea ei. Totul se înfiri-pase din nou. Simțea o bucurie nespusă și-o tulbu-rare adîncă. El, el îi scria ; era acolo ; mîna lui se strecurase printre zăbrelele grilajului. În vreme ce ea îl uita, el o regăsise. Dar îl uitase oare ? Nu ! Nicidecum ! Fusesse nebună, închipuindu-și măcar o clipă lucrul ăsta. Îl iubise mereu, îl adorase totdea-una. Jarul fusese acoperit și mocnise cîtăva vreme, dar își dădea seama acum că nu făcuse altceva decît să ardă mai în adînc, iar acum flăcările izbucneau din nou și o cuprindeau în întregime. Caietul era ca o scînteie desprinsă din sufletul lui și strecurată într-al ei ; simțea că focul se aprinde iarăși. Fiecare cuvînt al manuscrisului o mișca adînc : „O ! da, spunea ea, îmi aduc aminte de toate ! Le-am citit în ochii lui !”

Isprăvisse de citit pentru a treia oară manuscrisul, cînd locotenentul Théodule trecu din nou prin fața grilajului, zornăindu-și pîntenii. Cosette se văzu silită să ridice capul. Îl găsi anost, nătîng, prost, inutil, înfumurat, dezgustător, obraznic și slut. Ofițerul so-coti că trebuie să-i zîmbească. Ea întoarse capul ru-șinată și mînioasă. Ar fi avut poftă să-i arunce cu ceva în cap.

O luă la fugă, intră în casă și se încuie în odaia ei ca să mai citească o dată manuscrisul, să-l în-vețe pe dinafară și să dea frîu liber gîndurilor. După ce isprăvi de citit, îl sărută și îl vîrî în sîn.

Se sfîrșise. Cosette se întorsese la marea ei dra-goste îngerească. Genunea raiului i se deschidea ia-răși în față.

Toată ziua Cosette trăi ca într-un fel de amețeală. Nu se putea gândi la nimic; gândurile îi erau destrămate ca firele unui scul încâlcit; nu izbutea să le descurce; în starea de tulburare în care se afla, nici ea singură nu-și dădea seama ce aștepta. Nu se încumeta să-și făgăduiască nimic, dar nici nu voia să-și refuze nimic. Emoția i se citea pe față, în vreme ce trupul îi era scuturat de fiori. Din cînd în cînd, i se părea că visează; își spunea: „Să fie oare adevărat?” și începea să pipăie caietul drag la piept; îl apăsa pe inimă, îi simțea colțurile pătrunzîndu-i în carne și, dacă Jean Valjean ar fi zărit-o în clipa aceea, s-ar fi cutremurat în fața acestei bucurii înflăcărare și necunoscute care-i țîșnea de sub pleoape. „O, da! își spunea ea, el e! El mi-a trimis scrisoarea!”

Era încredințată că o adusese o mîină de înger, o voință de sus.

O, minuni ale dragostei! O, visuri! Acea voință de sus, acea mîină de înger era un cocoloș de pîine ca acela aruncat de un hoț altui hoț, din curtea Charlemagne înspre Groapa Leilor, pe deasupra acoperișului închisorii La Force.

VI

BĂTRINII SÎNT FACUȚI CA SĂ PLECE CÎND TREBUIE

Pe înserate, Jean Valjean ieși: Cosette se îmbracă. Își potrivea părul cum îi ședea mai bine; își puse o rochie în al cărui decolteu foarfeca intrase ceva mult decît ar fi trebuit, lăsînd prin această tăietură să se zărească gîtul întreg, lucru care era, după cum spun fetele, „cam necuviincios”. Nu era cîtuși de

puțin necuviincios : era mai drăguț decît altfel. Se gătise astfel fără să știe bine de ce.

Avea de gînd să iasă ? Nu.

Aștepta pe cineva ? Nu.

În amurg coborî în grădină. Toussaint avea treabă în bucătăria care dădea spre curtea din fund.

Porni pe sub crengi, depărtînd din cînd în cînd cu mîna pe cele care erau foarte aplecate.

Ajunse la bancă.

Piatra mai era acolo.

Se așeză și atinse cu mîna ei albă, catifelată piatra, ca și cum ar fi vrut s-o mîngîie și să-i mulțumească.

Deodată avu impresia nelămurită pe care o încercăm chiar fără să vedem nimic, cînd cineva se află în spatele nostru.

Întoarse capul și sări în picioare.

El era.

Cu capul gol. Părea palid și slăbit. Hainele negre abia i se deslușeau. Amurgul îi făcea și mai palidă fruntea frumoasă și-i învăluia ochii în întuneric. Sub vâlul unei negrăite seninătăți avea ceva din lumea morții și a nopții. Fața îi era luminată de ultimele licăriri ale zilei care se stingea și de gîndurile unui suflet care-și lua zborul.

Nu părea nălucă, dar nici om nu era.

Pălăria și-o azvîrlise la cîțiva pași în tufiș.

Cosette, aproape să-și piardă cunoștința, nu scoase nici un țipăt. Se dădea încet înapoi, deoarece se simțea atrasă. El rămase nemișcat. În adierea plină de taină și de tristețe care o învăluia, ea simți privirea ochilor pe care nu-i vedea.

Dîndu-se mereu înapoi, Cosette se lovi de un copac și se rezemă de el. Dacă n-ar fi fost copacul, ar fi căzut.

Atunci îi auzi glasul, pe care nu i-l auzise niciodată cu adevărat, abia plutind deasupra foşnetului frunzelor şi şoptind :

— Iartă-mă că sînt aici ! Mi-e inima plină ; nu mai puteam trăi aşa ; de aceea am venit. Ai citit ce ţi-am lăsat pe bancă ? Mă mai ţii puţin minte ? Să nu-ţi fie frică de mine ! E mult de atunci ; îţi mai aminteşti ziua cînd te-ai uitat la mine ? În Luxembourg, lîngă statuia gladiatorului. Şi zilele cînd ai trecut prin faţa mea ? La 16 iunie şi la 2 iulie. E aproape un an. Nu te-am mai văzut de mult. Am întrebato pe femeia care închiriaza scaunele şi mi-a spus că nu te-a mai văzut. Locuiai pe strada Ouest, la al treilea, în faţă, într-o casă nouă. Vezi că ştiu ? Te urmăream. Ce-aş fi putut face ? Pe urmă ai dispărut. Mi s-a părut că te-am zărit trecînd într-o zi, pe cînd citeam gazetele, sub arcadele *Odeonului*. Am alergat. Dar nu. Era cineva care avea o pălărie ca a dumitale. Noaptea vin aici. Să nu-ţi fie teamă ; nu mă vede nimeni. Vin să-ţi privesc de aproape ferestrele. Merg foarte încet, ca să nu bagi de seamă ; poate că ţi-ar fi frică. Într-o seară eram în spatele dumitale ; te-ai întors şi am luat-o la fugă. O dată te-am auzit cîntînd. Am fost atît de fericit ! Îţi pare rău că te ascult cînd cînti ? N-are de ce să-ţi pară rău. Nu-i aşa ? Vezi bine că eşti îngerul meu ; lasă-mă să vin din cînd în cînd. Cred că am să mor. Dacă ai şti !... Te ador ! Iartă-mă că-ţi vorbesc aşa ! Nu mai ştiu ce spun. Poate că te supăr. Te supără oare ?

— O, mamă ! zise ea.

Şi se prăbuşi aproape în nesimţire.

O prinse ; ea nu se putea ţine pe picioare ; o luă în braţe, o strînse cu putere fără să-şi dea prea bine seama ce face. O sprijini, clătinîndu-se şi el. Era buimac ; ca şi cum capul i-ar fi fost plin de fum ;

ochii îi sclipeau ; nu-și mai putea aduna gândurile ; i se părea că se află în fața unui altar și că săvârșește o profanare. Nu încerca nici cea mai mică dorință pentru femeia încântătoare al cărui trup îl simțea lângă pieptul lui. Era amețit de dragoste.

Ea îi luă mîna și i-o puse pe inimă. El simți fițele de hîrtie care se aflau acolo. Îngăimă :

— Mă iubești ?

Ea răspunse cu un glas atît de scăzut, încît părea o adiere care abia se auzea :

— Taci ! O știi prea bine !

Și-și lipi fața îmbujorată de pieptul tînărului plin de mîndrie, vrăjit. El căzu pe bancă, iar ea — lângă el. Nu mai știa ce să-și spună. Stelele începură să strălucească. Cum s-au întîlnit buzele lor ? De ce cîntă pasărea, de ce se topește zăpada, de ce înfloresc trandafirul, de ce învie natura în luna mai, de ce luminează zorile dincolo de arborii întunecați, pe culmea înfiorată a colinelor ?

Un sărut ; atît.

Tresăriră amîndoi și se priviră pe întuneric cu ochi învăpăiați.

Nu simțeau nici răcoarea nopții, nici răceala pietrei, nici umezeala pămîntului, nici iarba jilavă ; se uitau unul la altul, și inima le era plină. Stăteau mîna-n mîna, fără să-și dea seama.

Cosettei nici prin gînd nu-i trecea să-l întrebe pe unde intrase și cum ajunsese în grădină. I se părea atît de firesc că era acolo !

Din cînd în cînd, Marius atingea cu genunchiul lui genunchiul Cosettei și amîndoi se înfiorau.

La răstimpuri, Cosette îngăima cîte un cuvînt. Su-fletul îi tremura pe buze ca un strop de rouă pe o floare.

Încet-încet, începură (să vorbească. Mărturisirile urmau tăcerii care își ajunge sieși. Deasupra lor

noaptea se întindea senină și strălucitoare. Cele două fături, neprihănite ca îngerii, își spuseră totul : visurile, întâmplările, bucuriile, iluziile, slăbiciunile, deznădejdea lor când încetaseră de-a se mai vedea. Își împărtășiră cu o intimitate ideală pe care nimic n-ar mai fi putut-o spori, tot ce aveau mai ascuns și mai tainic. Își povestiră, cu încredere deplină în iluzii, tot ceea ce dragostea, tinerețea și urmele de copilărie pe care le mai păstrau, aduceau în minte. Cele două inimi se revărsară una într-alta în așa fel, încât după un ceas tînărul avea sufletul fetei, iar fata avea sufletul tînărului.

Se contopiseră, se fermecaseră, se amețiseră.

După ce sfîrșiră, după ce-și spuseră totul, ea-și culcă fruntea pe umărul lui și-l întrebă :

- Cum te cheamă ?
- Mă cheamă Marius, zise el. Dar pe tine ?
- Pe mine mă cheamă Cosette.

C A R T E A A Ş A S E A

GAVROCHE

I

O POZNĂ A VÎNTULUI ŞTRENGAR

După 1823, în vreme ce cîrciuma din Montfermeil se năruia şi se împotmolea tot mai mult, nu în prăpastia unui faliment, ci în mlaştina datoriilor mărunte, soţii Thénardier mai avuseseră doi copii, băieţi amîndoi. Cu totul cinci : două fete şi trei băieţi. Cam mult.

Thénardiera se descotorosise de cei din urmă, chiar de cînd erau mici, cu o bucurie ciudată.

Se descotorosise — iată cuvîntul. Nu exista în această femeie decît o frîntură din poruncile firii ; o lipsă care de altminteri se întîlneşte destul de des. Întocmai ca mareaşala de la Mothe-Houdancourt¹, Thénardiera nu era mamă decît pentru fiicele ei. Dragostea ei maternă se oprea aici. Ura împotriva neamului omenesc începea de la băieţii ei. Faţă de aceştia arăta o răutate fără margini, ca o prăpastie fără fund. Pe cel mare, cum am văzut, nu-l putea suferi ; pe ceilalţi doi îi ura de moarte. De ce ? Iac-ăşa ! Motivul cel mai groaznic şi răspunsul care

¹ Soţia mareaşalului cu acest nume (sec. al 'XVII-lea) care şi-a silit fiii „cadeţi“ (al doilea şi al treilea născut) să îmbrace haina călugărească, spre a spori, cu partea lor de moştenire, zestrea fetelor.

nu suferă nici o discuție e acesta „Iac-așa ! Nu-mi trebuie o liotă de copii“, spunea această mamă.

Vom vedea cum au izbutit Thénardierii să scape de ultimii doi copii ai lor, ba chiar să tragă și foloase din această ticăloșie.

Femeia Magnon, despre care am vorbit mai înainte, izbutise să-l facă pe bătrînul Gillenormand s-o ajute în creșterea celor doi copii pe care-i avea. Locuia pe cheiul Célestins, la colțul străvechii străzi Petit-Musc, care a făcut tot ce i-a stat în putință să-și schimbe în nume bun răul ei renume. Vă aduceți aminte de marea epidemie de anghină difterică de-acum treizeci și cinci de ani, care a pustiit mahalalele de pe marginea Senei, în Paris, și de care știința s-a folosit ca să experimenteze pe-o scară întinsă eficacitatea tratamentului cu piatră acră, pe care o înlocuiește astăzi cu atîta folos tinctura de iod. În timpul acestei epidemii Magnona își pierdu în aceeași zi amîndoi băieții, pe unul dimineata, pe celălalt seara, la o vîrstă destul de fragedă. A fost o grea lovitură. Copiii erau foarte prețioși pentru mama lor ; ei reprezentau optzeci de franci pe lună. Acești optzeci de franci erau plătiți cu foarte mare punctualitate, în numele domnului Gillenormand, de către încasatorul veniturilor sale, domnul Barge, portărel pensionar, din strada Roi-de-Sicile. O dată cu moartea copiilor, părinții lor pierduseră și renta. Magnona căută un mijloc ca să iasă din încurcătură. În întunecata masonerie a păcatului din care făcea parte, toți știu totul, toți păstrează secretul și se ajută unul pe altul. Magnona avea nevoie de doi copii ; Thénardiera avea doi. Tot băieți și de aceeași vîrstă. Socoteală bună pentru una, afacere bună pentru cealaltă. Micii Thénardieri ajunseră micii Magnoni. Magnona se mută de pe cheiul Célestins în strada

Clocheperce. La Paris identitatea unui individ se pierde pe drum, de la o stradă la alta.

Oficiul de stare civilă nefiind înștiințat, nu inter-veni, și substituirea se făcu în chipul cel mai simplu din lume. Numai că Thénardier ceru, pentru împru-mutarea copiilor, zece franci pe lună, pe care Magnon îi făgădui, ba chiar îi plăti. Se-nțelege de la sine că domnul Gillenormand își împlinea mai departe făgă-duiala. Venea la fiecare șase luni să vadă copilașii și nu băgă de seamă schimbarea care se făcuse. „Ce bine seamănă cu dumneavoastră, domnule!” îi spu-neea Magnona.

Thénardier, pentru care transformările erau o ni-mica toată, se folosi de prilejul ăsta ca să devină Jondrette. Cele două fete ale lui și Gavroche abia avuseseră vreme să bage de seamă că mai aveau doi frațiori. La o anumită treaptă a mizeriei, te cuprinde un fel de nepăsare de mormînt și vezi ființele ca pe niște viermi. Rudele cele mai apropiate îți par adesea forme nedeslușite ale umbrei, abia desprinse din fon-dul întunecat al vieții și pierdute iar în nevăzut.

În seara zilei în care îi predase Magnonei pe cei doi micuți, deplin hotărîtă să se despartă pentru tot-deauna de ei. Thénardiera avusese, ori se prefăcuse că are, o remușcare. Îi spusese soțului ei: „Cum să ne părăsim astfel copiii?” Thénardier, plin de dem-nitate și netulburat, îi potoli remușcarea cu aceste cuvinte: „Jean-Jacques Rousseau a făcut la fel — și mai mult decît atît!” De la remușcare mama trecu la neliniște: „Dar dac-o s-avem încurcături cu poli-ția? Ceea ce am făcut noi o fi îngăduit, domnule Thénardier?” Thénardier răspunse: „Orice e îngă-duit! N-o să se vadă decît partea frumoasă. Și-apoi nimănui n-o să-i treacă prin gînd să se intereseze de niște copii care n-au nici o lăascaie!”

Magnona era o ucigașă elegantă. Îi plăcea să se îmbrace bine. Împărțea locuința, mobilată pretentios și grosolan, cu o hoată foarte isteață, englezoaică franțuzită. Englezoaică, împămîntenită la Paris, cunoscută prin legăturile ei cu lumea celor foarte bogați și cu colecțiile de medalii și diamante ale domnișoarei Mars, a ajuns mai târziu vestită în analele justiției. I se spunea *mam'zel Miss*.

Cei doi ținci lăsați în seama Magnonei n-avură de ce să se plîngă. Avînd în vedere că aduceau optzeci de franci, erau îngrijiți ca tot ce e exploatat; nu erau îmbrăcați prost și nu erau rău hrăniți, erau tratați aproape ca niște „domnișori” și le mergea mai bine cu mama vitregă decît cu cea adevărată. Magnona făcea pe „cucoana” și nu vorbea urît în fața lor.

Trecură astfel cîțiva ani. Thénardier le prevestea un viitor fericit. Într-o zi îi spuse Magnonei, care venise să-i plătească cei zeee franci lunari: „Tatăl lor ar trebui să le dea o educație!”

Pe neașteptate, bieții copii, pînă atunci destul de ocrotiți, chiar prin soarta lor păcătoasă, fură zvîrliți în viață și nevoiți s-o ia în piept.

Arestarea în grup a unor răufăcători, că aceea din mansarda Jondrette, urmată, firește, de percheziții și de întemnițări, e o adevărată nenorocire pentru această drojdie a societății care trăiește în marginea vieții sociale. O asemenea întîmplare neplăcută atrage totdeauna după sine tot felul de prăbușiri în mijlocul acelei lumi întunecate. Catastrofa lui Thénardier aduse și catastrofa Magnonei.

Într-o zi, la puțină vreme după ce Magnona îi dăduse Époninei biletul cu privire la strada Plumet, poliția făcu o descindere neașteptată pe strada Clocheperce; Magnona fu arestată împreună cu *mam'zel Miss* și toată casa suspectată căzu în laț. Cei

doi băiețași se jucau într-o curte din fund și habar n-avură de razie. Când se întoarseră acasă, găsiră ușa încuiată și casa goală. Un cârpaci, care locuia într-o magherniță din față, îi chemă și le dădu un bilet pe care „mama lor” îl lăsase pentru ei. Pe bilet se afla o adresă: „*Domnul Barge, încasator, strada Roi-de-Sicile, nr. 8*”. Omul din magherniță le spuse: „Nu mai locuiți aici. Duceți-vă la adresă. E foarte aproape. Prima stradă la stînga. O să vi s-arate drumul după biletul ăsta.”

Cei doi copii plecară, cel mare ducîndu-l pe cel mic și ținînd în mînă biletul cu adresa. Îi era frig, iar degetele lui amorțite strîngeau slab și abia mai puteau ține biletul. La cotitura străzii Clocheperce vîntul i-l smulse și, cum se întuneca, copilul nu-l mai putu găsi.

Și începură să rătăcească la întîmplare pe străzi.

II

ÎN CARE MICUL GAVROCHE TRAGE FOLOASE DE PE URMA LUI NAPOLEON CEL MARE

Primăvara la Paris e străbătută adesea de vînturi aspre și tăioase, care nu te fac propriu-zis să îngheți, ci să degeri; vînturile astea, care întunecă zilele cele mai frumoase, sînt întocmai ca acele răbufneli de aer rece care pătrund într-o încăpere încălzită printr-o fereastră spartă sau printr-o ușă rău închisă. Ți se pare că poarta mohorîtă a iernii a rămas întredeschisă și că răzbește vîntul prin ea. În primăvara anului 1832, epocă în care a izbucnit cea dintîi mare epidemie a acestui secol în Europa, vînturile erau mai reci și mai cumplite decît oricînd. Rămăsese întredeschisă o poartă și mai înghețată

decît aceea a iernii ; poarta mormîntului. În vînturile care suflau se simţea duhoarea holerei.

Din punct de vedere meteorologic, vînturile acestea reci aveau particularitatea de a fi însoţite de puternice descărcări electrice. În epoca aceea au izbucnit furtuni foarte dese, însoţite de fulgere şi de tunete.

Într-o seară, pe cînd vîntul sufla cu putere, încît părea că se întorsese iarna, iar burghezii îşi pusese ră din nou paltoanele, micul Gavroche, dîrdîind, dar tot voios sub zdrenţele lui, stătea înfîpt şi parcă în admiraţie în faţa prăvăliei unui bărbier de lîngă Orme-Saint-Gervais. Era împodobit cu un şal femeiesc de lînă, luat nu se ştie de unde, şi din care îşi făcuse fular. Gavroche părea că admiră grozav o mireasă de ceară, decolorată şi împodobită cu flori de lămîiţă, care se răsucea dincolo de geam între două lămpi, arătîndu-şi zîmbetul trecătorilor : de fapt, însă, el iscodea prăvălia ca să vadă dacă n-ar putea „şterpeli“ din vitrină vreun calup de săpun, pe care să-l vîndă după aceea unui „coafor“ de la marginea oraşului. Izbutea adesea să mănînce de pe urma unui asemenea calup... El numea felul acesta de-a „lucra“, pentru care avea oarecare talent, „a-i bărbieri pe bărbieri“.

Pe cînd admira mireasa şi cîntărea din ochi calupul de săpun, mormăia printre dinţi : „Marţi ! Nu marţi. Marţi să fi fost ? Mi se pare că marţi. Da, marţi !“

Nu s-a aflat niciodată ce voia să spună.

Dacă monologul se referea cumva la ultima dată cînd mîncase, atunci trecuseră trei zile, deoarece era vineri.

În prăvălia încălzită de-o sobă bună, bărbierul rădea un client şi din cînd în cînd trăgea cu coada ochiului spre inamic, spre băiatul rebegit şi obraznic.

cu mâinile în buzunare, dar cu gândul, desigur, la vreo potlogărie.

Pe cînd Gavroche se uita la mireasă, la vitrină și la bucățile de „Windsor-soap“, doi copii de staturi diferite, destul de curat îmbrăcați, mai mici decît el, părăind unul de șapte, celălalt de cinci ani, apă-sară cu sfială pe clanța ușii și intrară în prăvălie, cerînd pesemne de pomană, cu un murmur tînguitor, care aducea mai degrabă a scîncet decît a rugă-minte. Vorbeau amîndoi deodată și nu se putea în-țelege ce spun fiindcă glasul celui mic era întretă-iat de suspine, iar celui mare îi clănțăneau dinții de frig. Bărbierul se întoarse cu o mutră mînioasă, cu briciul în mîină, și, îmbrîncindu-l pe cel mare cu mîna stîngă, iar pe cel mic cu genunchiul, îi dădu pe amîndoi afară și închise ușa spunînd :

— Auzi, domle, să ne facă să-nghețăm și alta nu !

Cei doi copii porniră mai departe plîngînd. Între timp se înnorase ; începuse să plouă. Gavroche se luă după ei și-i opri :

— Cei cu voi puștilor ?

— N-avem unde să dormim, răspunse cel mare.

— Asta-i tot ? zise Gavroche. Mare lucru ! Se poate să plîngeți pentru atît ? Ce nătăfleți ! Și, în superioritatea lui zeflemitoare, luîndu-și un aer de autoritate înduioșată, de ocrotitor blajin, adăugă :
Țîncilor, veniți cu mine !

— Bine, domnule, zise cel mare.

Și cei doi copii porniră în spatele lui ca în urma unui arhiepiscop. Nu mai plîngeau.

Gavroche o luă pe strada Saint-Antoine spre Bas-tilia.

Pe cînd mergeau astfel, Gavroche aruncă o privire mînioasă și retrospectivă spre dugheana bărbierului.

— N-are pic de inimă frizerul ăsta ! bombăni el.
E un maimuțoi !

O fată, văzîndu-i cum mergeau în şir, cu Gavroche în frunte, izbucni într-un rîs zgomotos. Rîsul era o lipsă de respect faţă de grupul celor trei.

— Bună ziua, domnişoară Omnibus ! îi spuse Gavroche. O clipă după aceea, aducîndu-şi aminte de bărbier, adăugă : M-am înşelat în privinţa dobito-cului : nu-i un maimuţoi, e un şarpe. Am să caut un lăcătuş, bărbierule, şi-am să-ţi agăţ nişte clopoţei la coadă !

Bărbierul îl aţîţase şi-l făcuse bătaios. Sărint peste o băltoacă, se agăţa de-o portărească bărboasă, cu o mătură în mîna, gata parcă să se întîlnească cu Faust pe muntele vrăjitoarelor.

— Doamna a ieşit la călărie ? întrebă el.

Apoi, sărint, stropi cu noroi cizmele lustruite ale unui trecător.

— Nătărăule ! strigă furios trecătorul.

Gavroche îşi scoase nasul din fular :

— Aveţi vreo plîngere de făcut ?

— Da, împotriva ta ! spuse trecătorul.

— S-a închis ghişeu ! i-o întoarse Gavroche. Nu se mai primesc reclamaţii.

Între timp, urcînd strada, zări sub poarta unui gang, o fată de vreo treisprezece sau paisprezece ani îngheţată şi cerşind, într-o rochie atît de scurtă încît i se vedeau genunchii. Mititica începuse să fie prea mare pentru îmbrăcămintea ei. Cînd creşti, se întîmplă asemenea neajunsuri. Rochia rămîne prea scurtă tocmai cînd goliciunea ajunge necuviincioasă.

— Biata fată ! exclamă Gavroche. N-are nici măcar pantaloni. Na, ţine cel puţin asta !

Şi desfăcîndu-şi fularul de lînă de la gît, îl zvîrli pe umerii slabi şi vineţi ai cerşetoarei ; şi fularul deveni din nou şal.

Fetiţa se uită la el uimită şi primi fularul fără să scoată o vorbă. La o anumită treaptă de suferinţă,

nevoiașul, în buimăceala lui, nu mai geme cînd îl doare ceva și nu mai mulțumește cînd i se face vreun bine.

— Brr ! se scutură Gavroche, tremurînd mai rău decît sfîntul Martin, care cel puțin își păstrase jumătate din manta.

La acest „brr !” ploaia înțețită se dezlănțui cu furie. Cerurile dușmănoase pedepsesc faptele bune.

— Na ! exclamă Gavroche. Ce însemnează asta ? Iar plouă ? Dumnezeuule sfinte, dacă-i dai zor tot așa, m-ai pierdut de mușteriu ! Și porni mai departe. Oricum ! adăugă el trăgînd cu coada ochiului spre cerșetoarea care se ghemuia în șal. Știu că p-asta am întolilit-o ! Și uitîndu-se spre nori : V-am făcut figura !

Cei doi copii veneau în urma lui.

Trecînd prin fața unui geam acoperit cu o rețea de sîrmă care arăta că acolo e o brutărie, fiindcă pîinea, ca și aurul, se așază în dosul gratiilor de fier, Gavroche se întoarse :

— Ei, puștilor, am mîncat noi ceva azi ?

— Domnule, răspunse băiatul cel mare, n-am mîncat de azi-dimineață.

— N-aveți prin urmărire, nici tată, nici mamă ? urmă Gavroche cu măreție.

— Iertați-mă domnule, avem și tată și mamă, dar nu știm unde sînt.

— Uneori, e mai bine decît să știi, îi lămuri Gavroche, care era un cugetător.

— De două ceasuri umblăm așa, urmă băiatul cel mare. Căutăm ceva de mîncare pe la colțurile străzilor, dar nu găsim nimic.

— Știu, zise Gavroche. Cîinii mănîncă tot. După o pauză adăugă : „Ah, ne-am pierdut părinții. Nu mai știm ce s-a întîmplat cu ei. Nu se poate, băieți.

E o mare gugumănie să lași să se rățăcească așa niște oameni mari. Trebuie totuși să halim ceva.

Altminteri, nu le puse nici o întrebare. Ce poate fi mai simplu decît să nu ai casă :

Cel mai mare dintre cei doi puști, întors aproape cu totul la nepăsarea firească a copilăriei, strigă deodată :

— Și cînd mă gîndesc că mama ne spusese c-o să ne ducă să luăm salcie sfințită în duminica flo-riilor !

— Aiurea ! zise Gavroche.

— Mama, adăugă băiatul cel mare, e o cucoană care stă cu *mam'zel Miss*.

— Scîrț ! exclamă Gavroche.

Între timp se oprise și-ncepuse să se pipăie și să se scotocească prin toate cutele zdrențelor lui.

În cele din urmă își înălță capul cu un aer care voia să pară mulțumit, dar care era triumfător.

— Puștilor, potoliți-vă ! Avem cu ce benchetui toți trei.

Și scoase dintr-un buzunar un gologan.

Fără să le dea răgaz puștilor să se mire, îi împinse pe amîndoi înaintea lui în brutărie, puse gologanul pe tejghea și comandă :

— Băietе ! Pîine de un gologan !

Brutarul, patronul însuși, luă o pîine și-un cuțit.

— Trei felii, băietе ! adăugă cu demnitate Gavroche. Sîntem trei.

Și băgînd de seamă că brutarul, după ce se uitase la cei trei mușterii, luase o pîine neagră, își vîrî adînc degetul în nas, însoțindu-l de o răsufare atît de puternică, parc-ar fi avut pe vîrf degetului priza de tabac al lui Frederic cel Mare,¹ și-i azvîrli brutarului de la obraz această apostrofă furioasă :

¹ Se spune că regele Prusiei Frederic cel Mare (1700—1786) era mare amator de tabac.

— Ce-i iș'cea ?

Acelora dintre cititorii noștri care ar fi ispitiți să vadă în întrebarea adresată de Gavroche brutarului vreun cuvânt rusesc sau polonez, ori vreunul din strigătele sălbatice pe care yowaii și botocuzii¹ și le aruncă de pe un mal pe altul al fluviilor, prin pustietăți, le vom spune că e o expresie foarte cunoscută pe care o întrebuințează zilnic (ei, cititorii) și care ține locul întrebării : „Ce-i aici ?”

— Ei, ce să fie ? Pîine ! Pîine foarte bună, de calitate a doua.

— Vrei să spui pîine neagră, zise Gavroche liniștit și cu adînc dispreț. Pîine albă, băiete ! Franzelă ! Fac cîinste !

Brutarul nu-și putu stăpîni zîmbetul și, pe cînd tăia pîinea albă, se uită la el cu un aer compătimitor, care-l supăra pe Gavroche.

— Ia ascultă, băiete, ce ne tot măsoară așa ?

Așezați toți trei cap la cap, abia ar fi măsurat un stînjén.

Isprăvind de tăiat pîinea, brutarul își încasă golanul, și Gavroche se adresa celor doi copii :

— Potoliți-vă ramazanul !

Băiețașii se uitară la el nedumeriți.

Gavroche începu să rîdă :

— A ! Așa e ! Voi nu știți încă ce-nseamnă asta. Sînteți mici. Și adăugă : Mîncăți !

Și întinse fiecăruia cîte o bucată de pîine.

Spunîndu-și că cel mai mare, pe care-l socotea mai vrednic să stea de vorbă cu el, merita o încurajare deosebită, și că trebuia îndemnat să lase la o parte orice sfială, pentru a-și potoli foamea, adăugă întinzîndu-i bucata cea mai mare :

— Na, umple-ți mațul !

¹ Triburi sălbatice din America : Yowaii în S.U.A. de azi, ceilalți în Brazilia.

Bucata cea mai mică o opri pentru el.

Bieții copii erau lihnii de foame, ca și Gavroche. Înfulecînd pe nemestecate pîinea, încurcau locul în prăvălie, iar brutarul, cu care încheiaseră socotelile, se uita la ei chiorîș.

— S-o luăm din loc ! se hotărî în sfîrșit, Gavroche.

Porniră din nou spre Bastilia.

Trecînd prin fața vitrinelor luminate, băiatul cel mai mic se oprea din cînd în cînd să se uite la un ceas de tinichea, legat la gîtul lui cu o sfoară.

„Hotărît, e un nătărău fără pereche !“ își spuse Gavroche.

Pe urmă, îngîndurat, bombăni printre dinți :

— Eu, dac-aș avea plozi, i-aș îngriji mai bine.

Cînd isprăviră de mîncat bucata de pîine, ajun-gînd la colțul întunecatei străzi Ballets, în fundul căreia se zărește fereștrica îngustă și dușmănoasă a închisorii La Force, cineva spuse :

— A, tu ești, Gavroche ?

— A, tu ești, Montparnasse ? ! exclamă Gavroche.

Un bărbat îl oprise pe băiat, și bărbatul nu era altcineva decît Montparnasse deghizat, cu ochelari albaștri. Gavroche îl recunoscuse.

— Șmechere ! zise Gavroche. Ai o manta ca o catapasmă de muștar și ochelari albaștri de doctor. Pe onoarea mea, știi că ești fercheș ?

— Sst ! șuieră Montparnasse. Mai încet !

Și-l trase repede pe Gavroche din lumina vitri-nelor.

Cei doi puști îi urmară instinctiv, ținîndu-se de mînă.

Cînd ajunseră sub bolta întunecată a unei porți, la adăpost de priviri și de ploaie, Montparnasse între-bă :

— Știi unde mă duc ?

— La mînăstirea de pe Muntele Părerilor-de-Rău, adică la eşafod, zise Gavroche.

— Caraghiosule ! Şi Montparnasse urmă : Mă duc să-l caut pe Babet.

— A, zise Gavroche, o cheamă Babet ?!

Montparnasse coborî glasul :

— Nu o, ci *îl* cheamă Babet.

— A ! Babet !

— Da, Babet.

— Credeam că e la răcoare.

— A luat-o din loc, răspunse Montparnasse.

Şi-i povesti la repezeală băiatului că în dimineaţa aceleiaşi zile Babet, fiind mutat la Conciergerie, evadase, apucînd-o la stînga, în loc s-o apuce la dreapta pe „coridorul instrucţiei“.

Gavroche îi admiră iscusinţa.

— Mare şmecher ! zise el.

Montparnasse mai adăugă unele amănunte în legătură cu evadarea lui Babet şi sfîrşi spunînd :

— A ! asta nu-i tot !

Gavroche, ascultîndu-l, apucă bastonul pe care-l ţinea în mînă Montparnasse ; trase fără voie de partea de sus şi scoase la iveală tăişul unui pumnal.

— Aha ! grăi el, împingînd repede pumnalul la loc. Ai luat cu tine jandarmul îmbrăcat civil.

Montparnasse făcu cu ochiul.

— Drace ! zise Gavroche. Nu cumva ai de gînd să te încaieri cu sticleţii ?

— Nu se ştie, rosti Montparnasse nepăsător. E întotdeauna bine să ai un ac la tine.

Gavroche stăruie :

— Ce-ai de gînd să faci în noaptea asta ?

Montparnasse îşi luă din nou un aer grav şi spuse înghiţind silabele :

— 'şte chestii. Şi schimbînd numaidecît vorba : Ştii ?

— Ce ?

— O chestie de-acum câteva zile. Închipuie-ți :
întîlnesc un cetățean care îmi face cadou o predică
și punga lui ; le bag pe-amîndouă în buzunar, și peste
o clipă mă scotocesc și nu mai găsesc nimic.

— Numai predica ! zise Gavroche.

— Dar, tu, îl întrebă Montparnasse, încotro ai în-
tins-o ?

Gavroche îi arată pe cei doi protejați ai săi și
spuse :

— Mă duc să culc copiii.

— Să-i culci ? Unde ?

— La mine.

— Unde, la tine ?

— La mine.

— Ai locuință ?

— Da, am.

— Și unde locuiești ?

— În elefant, îl lămurî Gavroche.

Montparnasse, deși de obicei nu se prea mira, nu-și
putu opri o exclamație :

— În elefant ?!

— Ei da, în elefant ! zise Gavroche. Zexe !

E încă un cuvînt în limba pe care nimeni n-o scrie,
dar pe care o vorbește toată lumea. Zexe însemnează :
„Vorba vine“.

Răspunsul cu tîlc al băiatului îl readuse pe Mont-
parnasse la liniște și la bun-simț. Păru că revenise
la sentimente mai bune față de locuința lui Gavroche.

— Înțeleg ! zise el. În elefant... E bine acolo ?

— Foarte bine ! exclamă Gavroche. E într-adevăr
minunat ! Nu suflă vîntul ca pe sub pod.

— Și cum intri în el ?

— Mă privește.

— Are vreo spărtură ? întrebă Montparnasse.

— Vezi bine ! Da să nu sufli o vorbă. Între picioarele dinainte. Copoii n-au văzut-o !

— Și te cațări acolo sus ? Da, înțeleg.

— O mică manevră, cric-crac, și s-a făcut, ești singur înăuntru. După o pauză, Gavroche adăugă : Pentru puii mei o să fac rost de o scară.

Montparnasse începu să rîdă.

— Unde naiba i-ai găsit pe țîncii ăștia ?

Gavroche răspunse simplu :

— Mi i-a dăruit un bărbier.

Între timp, Montparnasse căzuse pe gânduri.

— M-ai recunoscut numaidecît ? șopti el.

Scoase apoi din buzunar două obiecte mici, care nu erau decît două cotoare de pene, învelite în bumbac. Își băgă cîte una în fiecare nară și nasul lui căpătă altă formă.

— Asta te schimbă, zise Gavroche. Ești mai puțin urît. Ar trebui să rămîi așa.

Montparnasse era băiat frumos, dar Gavroche căuta să-l ia peste picior.

— Fără glumă, spuse Montparnasse, cum mă găsești ?

De data asta și glasul îi era schimbat. Într-o clipă Montparnasse se făcuse de nerecunoscut.

— Haide, exclamă Gavroche, fă-l pe Porrichinele ¹ !

Cei doi copilași, care pînă atunci nu ascultau ce se spunea, fiind ocupați și ei să-și vîre degetele în nas se apropiară la auzul acestui nume și-l priviră pe Montparnasse cu un început de bucurie și admirație.

Din păcate, însă, Montparnasse era îngrijorat.

Puse mîna pe umărul lui Gavroche și-i zise, subliniind fiecare cuvînt :

¹ Personaj din comedia populară italiană, tipul bețivului scandalagiu care spune tuturor adevărul în față.

— Ascultă ce-ți spun, băiete... dac-aș avea cu mine *dogul*, *daga* și *diga-diga*, ți-aș duce pentru juma' de franc, cotiga...

Această frază ciudată făcu asupra băiatului un efect neașteptat. Se întoarse repede, își plimbă cu mare atenție ochii mici și strălucitori de jur împrejur și zări, la câțiva pași, un sergent de stradă care se îndepărta. Gavroche lăsă să-i scape un : „Ah, înțeleg !“ și grăi strângînd mîna prietenului său :

— Bună seara ! Mă duc cu plozii la elefantul meu. Dacă ai nevoie de mine vreodată, noaptea, mă poți găsi acolo. Locuiesc la etajul întâi. Portar nu există. Întreabă de domnul Gavroche.

— Bine, răspunse Montparnasse.

Și se despărțiră, Montparnasse luînd-o spre Piața Grève, iar Gavroche spre Bastilia. Țîncul de cinci ani, tîrît de frate-său, pe care-l trăgea Gavroche, întoarse de cîteva ori capul să-l vadă pe „Porrichinelle“ depărțîndu-se.

Fraza neînțeleasă prin care Montparnasse îl înștiințase pe Gavroche de prezența gardistului nu avea decît semnificația asonanței *dig*, repetată de mai multe ori, în felurite chipuri. Silaba *dig* cînd nu e pronunțată singură, ci amestecată cu măiestrie printre cuvintele unei fraze însemnează : *Băgați de seamă, nu se poate vorbi !* Era, de altfel, în fraza lui Montparnasse o frumusețe literară care îi scăpă lui Gavroche : *dogul, daga și diga-diga*, e expresie a argoului de la Temple, care însemnează : *cîinele meu, cușitul meu și femeia mea*, întrebuițate de paiațele și mășcaricii din bîlciurile marelui veac în care Molière scria și Callot¹ desena.

Acum douăzeci de ani se mai putea vedea încă în Piața Bastiliei, în colțul de sud-est, lîngă gura cana-

¹ Pictor și gravor francez din prima jumătate a secolului al XVII-lea, unul dintre marii realiști ai artei franceze.

lului săpat în fostul șanț al închisorii-cetate, un monument ciudat, astăzi șters din amintirea parizienilor, care merita să lase unele urme, căci era gândul unui „membru al Institutului, generalul comandant al armatei din Egipt“.¹

Spunem „monument“, deși nu era decît o machetă; dar macheta aceasta, schița măreață, cadavru impunător al unei idei napoleoniene, pe care cîteva furtuni succesive o îndepărtaseră treptat de noi, ajunsese istorică și căpătase un caracter definitiv, contrastînd cu aspectul ei provizoriu. Era un elefant înalt de patruzeci de picioare, construit din scînduri și zidărie, purtînd în spate un turn cît o casă, pe care un zugrav oarecare îl vopsise odinioară cu verde și care era acum înnegrit de vînturi, de ploii și de timp. În acest ungher pustiu și descoperit al pieței, fruntea vastă a namilei, trompa și dinții, turnul, șoldurile uriașe, cele patru picioare asemănătoare cu patru coloane, alcătuiau în noapte, sub cerul înstelat, o figură fantastică și înfricoșătoare. Nimeni nu știa ce înseamnă. Era un fel de simbol al forței populare. Întunecat, nemăsurat. Era un fel-de stafie puternică, făcînd de strajă în văzul tuturor lîngă spectrul nevăzut al Bastiliei.

Puțini străini vizitau acest edificiu, iar trecătorul nu-i dădea nici o atenție. De altfel, începuse să se ruineze; ipsosul, care se desprinsese de pe el cu fiecare anotimp, săpa plăgi hidoase pe suprafața lui. „Edilii“² cum se spune în limbaj elegant, îl uitaseră încă din 1814. Stătea acolo în colțul lui, trist, bolnav, gata să se prăbușească, înconjurat de un gard putred, pîngărit în fiecare clipă de birjarii beți. Pîntecele îi era brăzdat de crăpături, o scîndură îi ieșea pe lîngă coadă, iar între cele patru picioare iarba creștea

¹ Napoleon.

² Consiliul municipal al Parisului.

înaltă. Cum nivelul pieței se ridicase de treizeci de ani în jurul lui, prin acea mișcare înceată și continuă care înaltă pe nesimțite solul marilor orașe, elefantul rămăsese într-o adâncitură, ceea ce făcea să pară că pământul se scufundă sub el. Era o arătare diformă, respingătoare și măreață în același timp; slută în ochii burghezului, plină de melancolie pentru cuge-tător; semăna cu un gunoi care trebuie măturat, și cu un rege care așteaptă să fie decapitat.

După cum am mai spus, noaptea, înfățișarea i se schimba. Noaptea este adevăratul mediu a tot ce e umbră. O dată cu amurgul, bătrînul elefant se schimba la față și căpăta o ținută liniștită și de temut în nemăsurata seninătate a întunericului.

Pentru că aparținea trecutului, făcea oarecum parte din noapte; întunecimea se potrivea măreției sale.

Acest monument puternic, masiv, greoi, aspru, pō-somorît, aproape pocit, dar fără îndoială maiestuos și înzestrat cu o gravitate semeată și sălbatică a pierit pentru a lăsa să domnească în pace acea sobă uriașă, împodobită cu burlanul ei, care a înlocuit întunecata fortăreață cu nouă turnuri, așa cum burghezia înlocu-iește feudalitatea. E foarte firesc ca o sobă să simbo-lizeze o epocă a cărei putere stă într-o oală cu vaporii. Această epocă va trece. A și trecut aproape. Lumea începe să înțeleagă că, dacă există forță într-un cazan cu abur, nu există putere decît într-un creier. Cu alte cuvinte, ceea ce mișcă, ceea ce mîină lumea nu sînt locomotivele, ci ideile. Înghămați locomotivele la idei, dacă vreți, dar nu confundați calul cu călărețul!

Oricum ar fi — ca să ne întoarcem în Piața Bastiliei — arhitectul elefantului izbutise să facă ceva măreț din ipsos, pe cînd arhitectul burlanului a reușit să facă ceva meschin din bronz.

Acest burlan, botezat atît de sonor „Coloana din iulie”¹, acest monument neizbutit al unei revoluții avortate, era încă învăluit, în 1832, într-o uriașă cămașă de schelărie, pe care, întrucît ne privește, o regretăm, și cu un gard înalt de scînduri, care făcea ca elefantul să pară și mai singuratic.

Spre acest colț al pieței, abia luminat de un felinar îndepărtat, își conduse Gavroche „tîncii” lui.

Fie-ne îngăduită o mică paranteză, pentru a vă reaminti că cele spuse aparțin numai și numai realității și că, acum douăzeci de ani, tribunalele corecționale au avut de judecat, sub inculparea de vagabondaj și de distrugere a unui monument public, un copil care fusese găsit dormind în pîntecele elefantului din Piața Bastiliei.

După această paranteză, să continuăm.

Ajungînd lîngă colos, Gavroche înțelege efectul pe care-l poate produce un lucru infinit de mare asupra unor ființe infinit de mici și zise :

— Nu vă speriați copii !

Intră apoi printr-o spărtură a gardului în împrejmuirea monumentului și-i ajută și pe copii să sară înăuntru. Puțin cam speriați, cei doi copii îl urmau pe Gavroche fără să spună un cuvînt, încredințîndu-și soarta acestui Noroc jerpelit, care le dăduse pîine și le făgăduise adăpost.

Lîngă gard se afla culcată o scară, care servea în timpul zilei lucrătorilor de pe șantierul vecin. Gavroche o ridică cu o putere nebănuită și o sprijini de unul din picioarele de dinainte ale elefantului. Pe locul unde se rezema capătul de sus al scării se zărea o gaură mare, neagră, în pîntecele colosului.

¹ Monument înălțat pe locul unde se ridica altădată Bastilia, în primii ani ai domniei lui Ludovic-Filip, în cinstea celor care și-au dat viața în revoluția din 1830.

Gavroche arăta oaspeților scări și gaura, și le spuse :

— Urcăți și intrați !

Cei doi copii se priviră înfiorați.

— Vi-i frică, puștilor ? întrebă Gavroche. Și adăugă : Uitați-vă !

Luă apoi în brațe piciorul zgrunțuros al elefantului și, cît ai bate din palme, fără să se mai slujească de scară, ajunsese la deschizătură. Intră în ea ca o șopîrlă care se strecoară într-o crăpătură, pătrunse înăuntru și, după o clipă, cei doi copii văzură ivindu-se o pată alburie, nedeslușită — capul palid al lui Gavroche în buza găurii întunecate.

— Ei, strigă el, intrați și voi, țăncilor ! O să vedeți ce bine e aici ! Haide, urcă-te tu ! Îl îndemnă pe cel mare. Adă mîna !

Micuții își dădură cu cotul. Băiețandrul îi cam speria, dar totodată îi și încuraja. Ploaia se întetise și, în cele din urmă, cel mare își luă inima în dinți. Uitîndu-se la fratele lui care se urca și văzîndu-se singur între labelle uriașe ale animalului, cel mic dădu să plîngă, dar nu îndrăzni.

Cel mare suia, clătînîndu-se, treptele scării. În acest timp, Gavroche îl îndemna prin tot felul de interjecții ca un profesor de scrimă pe elevii lui, sau ca unul care-și mîna catîrri :

— Nu-ți fie teamă ! Așa ! Nu te lăsa ! Pune piciorul colo ! Dă-mi mîna ! Voinicește !

Cînd copilul ajunsese aproape de el, Gavroche îl prinse deodată cu putere de braț și-l trase la el.

— Gata !

Copilul intrase în deschizătură.

— Așa, acum așteaptă-mă ! zise Gavroche. Pînă atunci luați loc, domnule !

Și ieșind din deschizătură așa cum intrase, se lăsa să alunece cu sprinteneala unei maimuțe pe piciorul

elefantului, căzînd în picioare pe iarbă. Îl luă apoi pe tîncul de cinci ani în brațe, îl așeză în mijlocul scării și începu să urce în urma lui, strigînd celui mare :

— Eu îl împing de la spate, tu trage-l spre tine !

Într-o clipă, micuțul fu urcat, împins, tîrît, tras și vîrît în deschizătură, fără să aibă timp să se dumească. Gavroche intră după ei, împinse cu piciorul scara, lăsînd-o să cadă în iarbă și strigă, bătînd din palme :

— S-a făcut ! Trăiască generalul Lafayette ! După această izbucnire, adăugă : Copii, sînteți la mine acasă !

Gavroche era în adevăr acasă la el.

O, utilitate neașteptată a lucrului inutil ! Îndurare a lucrurilor mari ! Mărinimie a uriașilor ! Acest monument gigantic, care întruchipase un gînd al împăratului, devenise cocioaba unui ștengar. Plodul fusese primit și adăpostit de un colos. Burghezii gătiți în haine de duminică, trecînd prin fața elefantului de la Bastilia, spuneau voioși, aruncîndu-i o privire disprețuitoare din ochii lor bulbucați : „La ce-o fi folosind ?“ Folosea ca să scape de frig, de chiciură, de grindină, de ploaie, să apere de vîntul iernii, să ferească de dormitul în noroi, care dă friguri, și de dormitul în zăpadă, care pricinuieste moartea, să pună la adăpost o mică făptură fără tată, fără mamă, fără pîine, fără îmbrăcăminte, fără un acoperiș. Folosea ca să adune de pe drumuri un nevinovat respins de societate. Folosea la micșorarea vinovăției obștești. Era o vizuină deschisă pentru aceia cărora li se închiseseră toate ușile. Se părea că răpănoasa, străvechea namilă, uitată și putredă, plină de noduri, mucegai și plăgi, gata să cadă, viermănoasă, părăsită, osîndită, acest cerșetor uriaș cerînd zadarnic pomana unei priviri binevoitoare în mijlocul unei răspîntii a fost cîmpînt de milă pentru celălalt cerșetor, pentru sărmanul

pigmeu care umblă desculț, fără adăpost, suflînd în pumni, îmbrăcat în zdrențe, hrănindu-se din ce aruncă alții la gunoi. Iată la ce folosea elefantul de la Basilia. Această idee a lui Napoleon, disprețuită de oameni, fusese luată de Dumnezeu în seama lui. Ceea ce n-ar fi fost decît măreț devenise divin. Ca să înfăptuiască ceea ce își pusese în gînd, împăratului i-ar fi trebuit porfir, aramă, fier, aur sau marmură ; lui Dumnezeu îi era de ajuns putreda înjghebare de scînduri, de cîpriori și rani de tencuială. Împăratul avusese un vis de geniu ; în elefantul titanic, cu armătură de fier, nemaipomenit, cu trompa în sus și turnul în spate, improșcînd în toate părțile, în jurul lui, jocuri de apă, vesele și înviorătoare, voia să întruchipeze poporul ; dar Dumnezeu făcuse ceva mult mai măreț : adăpostise în el un copil.

Gaura pe care intrase Gavroche era o spărtură care aproape nu se vedea de afară, fiind ascunsă, după cum am spus, sub pîntecele elefantului și atît de strîmtă, încît numai pisicile și plozii puteau trece prin ea.

— Mai întîi și-ntîi, zise Gavroche, să lăsăm vorba portarului că nu sîntem acasă. Și cufundîndu-se în întuneric fără șovăială, ca unul care-și cunoaște locuința, luă o scîndură și astupă gaura.

Gavroche se cufundă iar în întuneric. Copiii auziră sfîrșitul chibritului cufundat în sticluta cu fosfor. Chibritul chimic nu exista încă ; bricheta *Fumade* reprezenta în vremea aceea progresul.

O lumină neașteptată îi făcu să clipească din ochi ; Gavroche aprinsese un capăt de seștilă muiată în rășină, căruia i se spune „șobolan de pivniță“. Șobolanul de pivniță, care mai mult fumează decît lumina, făcea să se vadă nedeslușit înăuntrul elefantului.

Cei doi oaspeți ai lui Gavroche priviră împrejurul lor și simțiră ceva cam la fel cu unul care ar fi fost

închis în butoiul cel mare de la Heidelberg¹ sau, mai bine zis, cu ceea ce va fi simțit Iona în pîntecul biblic al balenei². Se pomeniseră în hăul unui schelet gigantic. Sus, o grindă lungă și înnegrită, din care se desfăceau din loc în loc vine arcuite, închipuia șira spinării și coastele; țurțuri de tencuială atîrnau de ea ca niște măruntaie, și, dintr-o parte pînă în cealaltă, pînze întinse de păianjen alcătuiau draperii prăfuite. Ici și colo, prin colțuri, se vedeau niște pete negricioase, care păreau vii și care se mișcau repede, cu zvîcniri bruște și speriate.

Surpăturile căzute de sus, din spinarea elefantului, umpluseră copaia pîntecului, pe care se putea merge ca pe o dușumea.

Cel mic se vîrî în fratele lui și spuse cu jumătate glas :

— E întuneric.

Cuvîntul acesta îl făcu pe Gavroche să izbucnească.

Înfățișarea încremenită a celor doi plozi îl silea să-i scuture puțin :

— Ce-ați zgîit așa ochii? țipă el. Ce, ne jucăm? Faceți nazuri? Nu cumva ați vrea palatul Tuile-riilor³? Ce, sînteți proști? Să știți că n-aveți de-a face cu un fleț! Ce, sînteți coborîți cu hîrzobul din cer?

Nu strică puțin frecuș la spaimă. E-ntăritor. Copiii se apropiară de Gavroche.

¹ Butoi colosal (2.360 hectolitri) aflat în pivnița unui castel din orașul german Heidelberg, situat într-o regiune viticolă.

² După legenda biblică, prorocul Iona, aruncat în mare în timpul unei furtuni, a fost înghițit de o balenă, în al cărei pîntec a stat trei zile.

³ Atunci palatul regal. Acest monument de artă, clădit în secolul al XVI-lea în stilul renașterii franceze, a fost distrus în 1871 de bombardamentele armatei lui Thiers, care asedia Parisul Comunei.

Gavroche, înduioşat părinteşte de atîta încredere, trecu de la „acru la dulce“ şi, vorbind celui mai mic dintre ei, rosti ocară cu un glas de mîngîiere :

— Prostuţule, întunerice e afară, nu aici ; afară plouă, aici nu plouă ; afară e frig, aici nu e nici o adiere de vînt ; afară e îngheşuală, aici nu e nimeni ; afară nu e lună, aici e lumînarea mea. Ei, fir-ar al naibii !

Cei doi copii începură să privească apartamentul cu mai puţină spaimă, dar Gavroche nu le dădu răgaz să-l admire mult timp :

— Repede ! zise el.

Şi îi împinse spre ceea ce sîntem prea fericiţi să putem numi fundul încăperii.

Acolo era patul lui.

Patul lui Gavroche era întreg ; adică o saltea, o învelitoare şi un alcov cu perdele.

Salteaua era o rogojină, învelitoarea o pătură destul de lată, de lînă groasă, fumurie, foarte călduroasă şi aproape nouă, iar alcovul iată ce era :

Trei prăjini destul de lungi, înfipite şi întărite în molozul de pe burta elefantului, două în faţă, una în spate, cu capetele de sus legate cu o sfoară, în aşa fel încît să formeze toate trei un mănunchi piramidal. Pe acest mănunchi de prăjini fusese întinsă o pînză de sîrmă, artistic aşezată şi fixată pe prăjini cu ajutorul unor legături tot de sîrmă, aşa că le acoperea în întregime. Un şir de pietre grele fixa de jur împrejur poalele pînzei de sîrmă de podea, aşa încît nimic să nu se poată strecura pe sub ele. Această împletitură de sîrmă nu era decît un grilaj de aramă din acelea cu care se îmbracă cuştile menajeriilor. Patul lui Gavroche se afla sub cortul de sîrmă ca într-o cuşcă. Toată înjghebarea semăna cu un cort de eschimos.

Împletitura de sîrmă ţinea loc de perdele.

Gavroche dădu puțin la o parte pietrele care țineau grilajul în față, și cele două părți ale împletiturii, care se petreceau una peste alta, se desfăcură.

— Plozilor, pe brînci ! porunci Gavroche.

Își băgă cu grijă oaspeții în cușcă, apoi intră și el după ei, tîrîndu-se, puse din nou pietrele și închise iarăși ermetic deschizătura.

Se întinseră toți trei pe rogojină.

Oricît de mici erau, nici unul dintre ei n-ar fi putut sta în picioare în „alcov“. Gavroche ținea „șobolanul de pivniță“ în mîna.

— Și acum, continuă el, soileală ! S-a zis cu candelabrul !

— Domnule, întrebă cel mai mare dintre frați pe Gavroche, arătînd grilajul de sîrmă, ce e asta ?

— Asta, îl lămuri Gavroche serios, e pentru șobolani. Hai, soiliți ! Cu toate acestea, se crezu dator să adauge cîteva cuvinte pentru învățatura acestor ființe de vîrstă crudă, și urmă : E niște chestii din Grădina Botanică. E pentru animale sălbatice. E o magazie plină cu d-alde-astea. Sari un zid, te cațări pe o fereastră și te streкори pe sub o ușă, atît. Și ai d-astea cîte vrei.

În timp ce vorbea, acoperi cu un colț al păturii pe cel mic, care șopti :

— Oh, ce bine e ! Ce cald !

Gavroche se uită lung la pătură, cu mulțumire.

— E tot de la Grădina Botanică. Am luat-o de la maimuțe. Și arătînd celui mai mare rogojina pe care se afla întins, rogojină foarte groasă și minunat lucrată, adăugă : Asta era la o girafă. După o tăcere, continuă : Animalele aveau de toate. Le-am luat. Și nu s-au supărat. Le-am spus : „E pentru elefant“. Mai tăcu un răstimp, apoi spuse : Sari peste zid și puțin îți pasă de stăpînire. Asta e !

Cei doi copii se uitau cu respect, cu teamă și uimire la această ființă plină de curaj și iscusință, fără adăpost, singură pe lume, plătindă ca ei, totodată oropsită și atotputernică, și care li se părea fără seamăn pe lume, cu chipul acela alcătuit din toate strîmbăturile unui bătrîn saltimbanc, amestecate cu zîmbetul cel mai naiv și mai încîntător.

— Domnule, zise sfios cel mai în vîrstă, va să zică nu vă e frică de polițiști ?

Gavroche se mulțumi să răspundă :

— Mă, plodule, nu se zice polițiști, se zice sticleți !

Cel mic avea ochii deschiși, dar nici nu crîcnea. Cum el se afla la marginea rogojinii, cel mai mare fiind la mijloc, Gavroche îi băgă pe sub coaste marginea păturii, ca o mamă, și-i înălță rogojina sub cap cu niște boarfe vechi, așa încît plodul să aibă o pernă. Pe urmă se întoarse către cel mai în vîrstă :

— Ei ? Nu-i frumuseț aici ?

— O, da ! răspunse acesta și se uită la Gavroche care avea aerul unui înger mîntuitor.

Cei doi copilași, uzi learcă, simțeau că încep să se încălzească.

— A, da, continuă Gavroche, și pentru ce plîngeați ? Și arătîndu-l pe cel mic fratelui său : Un mucos ca ăsta, hai, mai zic și eu ; dar un om mare ca tine să plîngă, ce nerozie ! Parcă erai un vițel !

— Doamne, zise copilul, dar n-aveam casă unde să ne ducem.

— Piciule, reluă Gavroche, nu se zice casă, se zice cotineată.

— Și pe urmă ne era frică singuri, așa, noaptea...

— Nu se zice noaptea, se zice oarba.

— Mulțumesc, domnule, spuse copilul.

— Ascultă, începu din nou Gavroche, nu trebuie să mai scînciți de-acum încolo după nimic. O să am eu grijă de voi. Ai să vezi ce bine o să fie. Vara

mergem la Glacière cu Navet, un prieten al meu, ne scaldăm lângă gară, alergăm în pielea goală pe mal în fața podului Austerlitz ; asta le înnebunește pe spălătorese. Țipă, ocărăsc ; dacă ai ști ce hazoase sînt ! O să ne ducem să vedem omul-schelet. Trăiește. La Champs-Élysées. E slab ca o zi de post. Și pe urmă am să vă duc la teatru. Am să vă duc la Frédéric-Lemaître ¹. Am bilete, îi cunosc pe actori, am și jucat într-o piesă. Eram niște mogîldețe atîtica ; alergam pe sub o pînză care făcea valuri ca marea. Am să vă bag actori și pe voi la teatrul meu. O să mergem să vedem sălbaticii. Nu sînt sălbatici adevărați. Au pe ei tricouri subțiri, trandafirii, care fac cute, și li se văd coatele cîrpite cu ață albă. După aceea o să ne ducem la Operă. Intrăm cu „clacă“. „Clacă“ la Operă e de clasa-ntîi. N-o să mă bag eu în „clacă“ la teatrele mici de pe bulevarde. La Operă, ce crezi, sînt și d-ăia care plătesc douăzeci de bani, niște găgăuți. Li se zice ciurucuri. Și pe urmă o să ne ducem să vedem cum joacă ghilotina. Am să vă arăt călăul. Stă în strada Marais. Domnul Samson. Are și cutie de scrisori la poartă. A, e distracție mare !

În clipa aceea un strop de ceară căzu pe degetele lui Gavroche și-l aduse la realitate.

— Ei, drăcie cu pălărie ! exclamă el, iacătă că se termină feștila ! Băgați de seamă ! Nu pot trece la cheltuială mai mult de un ban pe lună pentru luminat. Cînd te culci trebuie să dormi. N-avem timp să citim romane de-ale domnului Paul de Kock ². Și unde mai pui că lumina s-ar putea vedea prin crăpăturile porții, și-atît le-ar trebui sticleților !

— Și pe urmă, spuse sfios cel mai în vîrstă, singurul care se încumeta să-i vorbească lui Gavroche și

¹ Celebru actor francez din secolul trecut.

² Autor francez de ieftine romane frivole din prima jumătate a secolului trecut.

să-i răspundă, ar putea să cadă vreo scînteie pe paie :
să avem grijă să nu dăm foc casei.

— Nu se zice să nu dăm foc casei, îl lămuri Gavroche. Se zice să nu pîrpălim cotineata.

Furtuna se întetea. Printre rostogolirile tunetului se auzea răpăitul ploii pe spinarea elefantului.

— I-am tras chiulul ploii ! zise Gavroche. Îmi place să ascult cum toarnă cu găleata pe picioarele casei. Iarna e o dobitoacă, își pierde marfa, se căznește degeaba, nu ne poate uda, și asta îl face să bombăne pe bătrînul sacagiu din nori.

Aluzia aceasta la tunet, ale cărei consecințe Gavroche, ca un filozof al secolului al XIX-lea ce era, le primea dinainte cu larghețe, fu urmărită de un fulger uriaș, atît de orbitor, încît o fărîmă din el pătrunse prin crăpătura burții elefantului. Aproape în același timp tunetul bubui cumplit. Cei doi copii scoaseră un țipăt și se ridicară atît de repede, încît dădură la o parte sîrma împletită ; dar Gavroche se întoarse spre ei cu mutra lui plină de îndrăzneală și, profitînd de lovitura tunetului, izbucni în rîs.

— Ușurel, copii ! Să nu dărîmăm edificiul. Așa tunet mai zic și eu ! Asta nu e imitație de fulger ! Bravo ! Doamne, pe cîntea mea, mai-mai ca la *Ambigu* ¹ !

După aceste cuvinte, Gavroche potrivea din nou sîrma împletită, îi ridică încetîșor pe amîndoi copiii pe căpătiul patului, le apăsă genunchii făcîndu-i să se întindă bine și spuse :

— Fiindcă bunul Dumnezeu își aprinde lumînarea, pot să suflu într-a mea. Copii, trebuie să dormiți, omuleții mei ! E foarte rău dacă nu dormiți. Asta face să vă duhnească culoarul sau, cum se zice în lumea

¹ Teatru din Paris. Organiza spectacole fastuoase de feerii și melodrame, cu jocuri de lumini obținute prin focuri de artificii.

bună, să vă pută gura. Ghemuiți-vă bine în scutece ! Sting. Gata ?

— Da, șopti cel mai în vîrstă. E bine ! Parcă-aș avea puf sub cap.

— Nu se zice cap, îl corectă iar Gavroche, se zice devlă.

Copiii se strînseseră unul în altul. Gavroche îi așează mai bine pe rogojină și le potrivește învelitoarea pînă la urechi, apoi repetă pentru a treia oară îndemnul în limba lui hieratică :

— Hait, bila pe cinci !

Și suflă în opaiț.

Abia stinsese lumina și un tremur ciudat începu să clatine împletitura de sîrmă sub care se culcaseră cei trei copii. O mulțime de frecături înăbușite scoteau un sunet metalic, ca și cum gheare și dinți scrișneau pe firul de aramă. Și totul era însoțit de fel de fel de chițaituri.

Micuțul de cinci ani, auzind această zarvă deasupra capului său, îngheță de spaimă, dădu cu cotul fratelui mai mare, dar fratele mai mare „soilea“ de mult, așa cum îi poruncise Gavroche. Atunci, micuțul, nemai-putînd de frică, își luă inima-n dinți și-l întrebă pe Gavroche, încet de tot, cu sufletul la gură :

— Domnule...

— Hei ? făcu Gavroche, care tocmai închisese pleoapele.

— Ce-i asta ?

— Șobolani, răspunse Gavroche.

Și își puse din nou capul pe rogojină.

Șobolanii, care în adevăr mișunau cu miile în che-resteaua elefantului, și care erau acele pete vii negricioase, despre care am vorbit, fuseseră ținuți la distanță de flacăra lumînării, atîta vreme cît ardea, dar de îndată ce viziunea, o adevărată cetate a lor, se cufundase iar în beznă, simțind în preajma lor cea ce

marele povestitor Perrault numește „carne fragedă“, se cățăraseră pînă sus, unde se apucară să roadă ochiurile sîrmei, ca și cum ar fi vrut să găurească acele zale nemaivăzute.

Micuțul nu putea să adoarmă.

— Domnule... reluă el.

— Ei ? făcu Gavroche.

— Ce e aia șobolani ?

— Șoareci.

Explicația liniști puțin pe copilaș. Văzuse în viața lui șoareci albi și nu-i fusese frică de ei. Totuși, mai ridică o dată glasul :

— Domnule...

— Ei ? făcu din nou Gavroche.

— De ce n-aveți o pisică ?

— Am avut una, răspunse Gavroche, am adus una, dar mi-au mîncat-o.

Aceasta a doua explicație strică tot ceea ce făcuse prima, și micuțul începu iar să tremure. Dialogul dintre el și Gavroche porni din nou pentru a patra oară.

— Domnule...

— Ei ?

— Cine a mîncat pisica ?

— Șobolanii.

— Șoarecii ?

— Da, șoarecii.

Copilul uimit de acești șoareci care mănîncă pisici, urmă :

— Domnule, o să ne mănînce și pe noi șoarecii ?

— Tii, pe dracul ! exclamă Gavroche.

Groaza copilului era la culme. Dar Gavroche adăugă :

— N-ai teamă ! Nu pot intra. Și pe urmă sînt eu aici ! Na, ia-mă de mîna ! Taci din gură și culcă-te !

Gavroche, în același timp, dădu mîna micuțului pe deasupra fratelui său. Copilul o strînse la piept și se

simți întărit. Curajul și puterea se pricep să comunice așa, în taină. Liniștea se lăsase iarăși peste ei, zgomotul glasurilor speriașe și alungase șobolanii ; în zadar se mai întoarseră după câteva clipe făcînd o zarvă grozavă, că cei trei prichindei, cufundați în somn, nu mai auzeau nimic.

Ceasurile de noapte se scurgeau. Întunericul învăluia nemăsurata Piață a Bastiliei ; un vînt de iarnă, încărcat de picurii ploii, sufla cu răbufniri, patrulele se strecurau pe sub porți, cercetînd aleile, grădinile, colțurile întunecoase și umblînd după vagabonzii nopții, treceau fără habar prin fața elefantului ; namila, înmărmurită pe picioarele-i enorme, cu ochii deschiși în întuneric, părea că visează mulțumită de fapta bună ce făcuse, ferind de ger și de oameni pe cei trei bieți copii adormiți.

Cititorul e bine să-și amintească, pentru a înțelege ceea ce va urma, că pe atunci corpul de gardă al Bastiliei se afla la cealaltă margine a pieței și sentinelele nu puteau nici să audă, nici să zărească ceea ce se petrecea lîngă elefant.

Cînd ultimul ceas din noapte, înainte de ivirea zorilor, era pe sfîrșite, un om ieși în fugă din strada Saint-Antoine, străbătu piața, ocoli împrejmuirea „Coloanei din iulie” și se strecură printre uluci pînă sub pîntecul elefantului. Dacă o lumină oarecare ar fi căzut pe el, s-ar fi ghicit după cît era de ud că petrecuse noaptea în ploaie. Ajuns sub elefant, scoase un țipăt ciudat, care nu făcea parte din nici o limbă omenească și pe care numai un papagal l-ar putea scoate. Repetă de două ori acest țipăt, a cărui transcriere de mai jos nu ne poate da decît o slabă idee asupra lui :

— Kirikikiu !

La al doilea țipăt, un glas limpede, vesel și tineresc răspunse din burta elefantului :

— Da.

Aproape numaidecît scîndura care astupa gura fu dată la o parte și lăsă liberă trecerea unui băiat, care coborî pe unul din picioarele elefantului și căzu binișor lîngă omul care strigase. Era Gavroche. Iar omul — Montparnasse.

Cît despre strigătul „kirikikiu“ era fără îndoială ceea ce copilul voia să spună prin : „Întreabă de domnul Gavroche“.

Auzindu-l, Gavroche se deșteptase tresărind, se tîrîse afară din „alcov“, desfăcînd puțin grilajul de sîrmă, pe care îl potrivise din nou cu mare grijă, pe urmă deschisese chepengul și coborîse.

Omul și copilul se recunoscuseră în tăcere, pe întuneric. Montparnasse spuse numai atît :

— Avem nevoie de tine. Vino să ne dai o mîină de ajutor !

Ștregarul nu mai ceru nici o altă lămurire.

— Hai ! zise el.

Și amîndoi se îndreptară spre strada Saint-Antoine, de unde venise Montparnasse, strecurîndu-se iute prin lungul șir de căruțe ale zarzavagiilor, care la acel ceas coborau spre hale.

Zarzavagiii, ghemuiți în căruțe, printre saltele și legume, pe jumătate adormiți, cu gulerele ridicate peste urechi sub revărsarea ploii nemiloase, nu cata-dicsiră să arunce nici măcar o privire asupra ciudaților trecători.

III

PERIPEȚIILE EVADĂRII

Iată ce se întîmplase chiar în noaptea aceea la închisoarea La Force.

Babet, Brujon, Gueulemer și Thénardier, deși Thé-

nardier se afla la secret, puseseră la cale o evadare. Babet o și înfăptuise chiar în ziua aceea pe a lui, cum s-a văzut din cele povestite de Montparnasse lui Gavroche.

Montparnasse trebuia să-i ajute de afară.

Brujon, petrecînd o lună într-o celulă de pedeapsă, avusese timpul, în primul rînd, să îndeplinească o funie și, în al doilea rînd, să clocească un plan. Altădată, acest loc de ispășire aspră, în care regulamentul închisorii lăsa pe osîndit numai cu el însuși, era alcătuit din patru pereți de piatră, o pardoseală de lespezi, un pat de campanie, un ochi rotund cu gratii, o ușă captușită cu fier, și se numea „carceră”; dar carcera fiind socotită prea groaznică, astăzi are o ușă de fier, un ochi de geam cu gratii, un pat de campanie, o pardoseală de lespezi, un tavan de piatră, patru pereți de piatră, și se numește o celulă de pedeapsă. E și luminată, oarecum, spre prînz. Neajunsul acestor încăperi, cărora, după cum se vede, nu le mai spune carceră, este că lasă să gîndească niște ființe care ar trebui puse să muncească.

Brujon gîndise, deci, și ieșise din celula de pedeapsă cu o funie. Fiindcă i se dusesse vestea în închisoarea Charlemagne ca foarte primejdios, fu mutat la Bâtiment-Neuf. Primul lucru pe care-l găsi la Bâtiment-Neuf fu Gueulemer, al doilea, un cui; Gueulemer, adică crima, un cui, adică libertatea.

Brujon, despre care va fi timpul să ne facem o idee completă, cu toate că părea să aibă o fire gingașă și o nostalgie adînc premeditată, era un vlăjgan politicos, isteț și hoț, cu privirea mîngîioasă și zîmbetul crunt. Privirea era voită; zîmbetul îi zugrăvea firea. Își îndreptase cele dintîi studii în arta hoției asupra acoperișurilor; făcuse mari progrese în industria răpitorilor de tablă de pe case, care jefuiesc acoper-

rișurile și dezlipesc burlanele prin metoda zisă a *prapurului*.

Ceea ce făcuse momentul potrivit pentru o încercare de evadare era împrejurarea că tinichigiii chiar atunci reparau și așezau din nou acoperișul închisorii. Închisoarea Saint-Bernard nu mai era despărțită în nici un loc de Charlemagne și de Saint-Louis. S-au instalat, deci, pe deasupra lor tot felul de scări și schelării; cu alte cuvinte, tot atâtea trepte și punți de scăpare.

Bâtiment-Neuf, care era tot ce poate fi pe lume mai coșcovit și subred, poate fi socotit punctul slab al închisorii. Zidurile îi erau atât de roase de silitră, încât se ivise nevoia ca bolțile dormitoarelor să fie căptușite cu scânduri de lemn, pentru ca pietrele desprinse din tavan să nu mai cadă în paturi. Cu toată această vechime, se făcea greșeala că tocmai în Bâtiment-Neuf să fie aduși cei mai primejdioși deținuți, „procesele mari“, cum se zice pe limba închisorilor.

Bâtiment-Neuf cuprindea patru dormitoare așezate unul deasupra celuilalt și o mansardă numită : „La aer curat“. Un horn gros de sobă, rămas pesemne de la vreo fostă bucătărie a ducilor de La Force, străbătea cele patru caturi, tăia în două toate dormitoarele prin care trecea ca un fel de stîlp turtit și apoi străpungea acoperișul.

Gueulemer și Brujon se aflau în același dormitor. Din prevedere fuseseră puși la etajul de jos. Întîmplarea făcuse ca paturile lor să fie așezate cu căpătîiul spre hornul sobei.

Thénardier se afla chiar deasupra capului lor, în mansarda numită : „La aer curat“.

Trecătorul care se oprește în strada Culture-Sainte-Catherine, după cazarma pompierilor, în fața porții de intrare a băilor, zărește o curte încărcată de flori și de arbuști în hîrdaie, în fundul căreia se ridică,

cu două aripi, un fel de pavilion rotund, mic, alb, înveselit de obloane verzi, vis bucolic al lui Jean-Jacques. Nu sînt nici zece ani de cînd deasupra acestui pavilion se înălța un zid negru, uriaș, coșcovit și gol, de care se rezema pavilionul. Era zidul de pe care se făcea paza închisorii La Force.

Zidul acesta, din spatele turnului, era Milton zărit îndărătul lui Berquin ¹.

Dincolo de zid, mai înalt decît zidul și mai negru decît el, se vedea un acoperiș. Era acoperișul Clădirii-Noi. Avea patru ochiuri de mansardă, cu o armătură de drugi de fier: ferestrele de la „Aer curat“. Un coș străpungea acoperișul: același coș trecea prin dormitoare.

„Aer curat“, mansarda Clădirii-Noi, avea înfățișarea unei săli mari, închisă cu grătare triple și cu uși căptușite cu tablă, ținute cu cuie uriașe. Cînd intrai prin partea de nord, aveai la stînga cele patru lucarne ², și la dreapta, față-n față cu lucarnele acestea, patru cuști pătrate, destul de cuprinzătoare, depărtate una de alta, despărțite prin culoare strîmte construite din zid de o înălțime de om, și mai sus, pînă la acoperiș, din drugi de fier.

Thénardier se afla la secret într-una din aceste cuști în noaptea de 3 februarie. Niciodată nu s-a putut descoperi cum, prin ce mijlociri tainice, izbutise să facă rost și să ascundă o sticlă din vinul născocit zice-se, de Desrues, în care e amestecat un narcotic, vin pe care banda „Adormitorilor“ l-a făcut faimos.

¹ Contrastul dintre cele două clădiri este subliniat comparativ prin contrastul celor doi scriitori. Unul, Milton, poet englez din secolul al XVII-lea, grav și evlavios, autorul poemului biblic *Paradisul pierdut*; celălalt, poet francez din secolul al XVIII-lea, autor de elegii sentimentale.

² Ferestre mici de mansardă sau de pod.

În multe închisori se află funcționari necinstiți, jumătate temniceri, jumătate hoți, care ajută pe evadați, care vînd poliției ascunzișurile unde sînt primiți și care învîrtesc treburile închisorii după plac.

Chiar în noaptea cînd Gavroche adunase de pe drumuri pe cei doi copii vagabonzi, Brujon și Gueulemer, care știau că Babet evadase de dimineață și îi aștepta în stradă ca și Montparnasse, se sculară binișor și începură să găurească cu cuiul găsit de Brujon hornul de la căpățiul paturilor lor. Molozul cădea pe patul lui Brujon, așa că nimeni nu-l auzea. Răpăitul ploii, amestecat cu tunete, zguduia ușile din țîțîni și făcea în cuprinsul închisorii un zgomot înspăimîntător, dar binevenit. Cîțiva dintre deținuți, care se treziseră, se prefăcură că adorm din nou, lăsîndu-i pe Gueulemer și Brujon să-și vadă de treabă. Brujon era îndemînat, iar Gueulemer puternic. Pîna să ajungă zgomotul la urechile paznicului care dormea în celula a cărei fereastră dădea spre dormitor, găuriseră zidul, străbătuseră soba pe dinăuntru pîna sus, rupseseră grătarul care închidea gura burlanului, și temuții bandiți erau pe acoperiș. Ploaia și vîntul se înteeau, acoperișul era lunecos.

— Ce oarbă bună pentru puțină ! (Ce noapte bună pentru evadare !) zise Brujon.

O prăpastie largă numai de cîțiva metri, dar adîncă de aproape treizeci îi despărțea de zidul de pază. Vedeau lucind în întuneric, în fundul prăpastiei, țeava puștii unui paznic. Legară de drugii pe care-i strîmbaseră un capăt al funiei împletite de Brujon în celulă, azvîrliră celălalt capăt pe deasupra zidului de pază, săriră dintr-o dată prăpastia, se apucară cu amîndouă mîinile de cîpriorul zidului, pe care-l încălecară, alunecară unul după altul, de-a lungul funiei, pe un acoperiș mic, lipit de casa băilor, traseră funia, trecură peste zid în curtea băilor, o străbătură, forțară

ferestruica portarului de care atârna cordonul clopoțelului, traseră de el, deschiseră astfel poarta și se aflară în stradă.

Nu trecuseră nici trei sferturi de ceas de când se ridicaseră din paturile lor, pe întuneric, cu cuiul în mână și cu planul în cap.

Puțin după aceea îi și găsiră pe Babet și pe Montparnasse, care dădeau târcoale prin împrejurimi.

Când o trăsese la ei, funia se rupsesese, așa că un capăt rămase legat de gratiile hornului pe acoperiș. Nu pățiseră nimic, atîta doar că își jupuiseră mîinile.

În acea noapte, fără să se poată lămurii prin ce mijloace, Thénardier fusese înștiințat, așa că nu dormea.

Cam la un ceas după miezul nopții, cum era foarte întuneric, el zări trecînd pe acoperiș, în ploaie și vînt, prin dreptul lucarnei din fața celulei lui, două umbre. Una se opri o clipă în ochiul lucarnei. Era Brujon, Thénardier îl recunoscu și înțelese totul. Atît îi fu de ajuns.

Cunoscut ca tîlhar, gata de orice și deținut în prevenție pentru vina de-a fi întins noaptea o capcană cu scopuri ucigașe, Thénardier era păzit îndeaproape. Un paznic, schimbat din două în două ceasuri, se plimba cu pușca încărcată prin fața celulei lui. „Aerul curat“, mansarda, era luminată de o lampă prinsă în perete. Deținutului i se puseseră la picioare fiare grele de cincizeci de livre. În fiecare zi, la orele patru după prînz, un paznic urmat de doi cîini — ceea ce se mai făcea încă în vremea aceea — intra în celula lui, îi lăsa lîngă pat o pîine neagră de două livre, un ulcior de apă și o strachină de zeamă în care înotau cîteva boabe de fasole, îi cerceta fiarele și încerca zăbrelele. Omul cu cîinii venea și în timpul nopții de două ori.

Thénardier dobîndise învoiala să aibă la el un fel de cârlig de fier cu care-și înțepenea pîinea într-o crăpătură a zidului „ca s-o ferească — zicea el — de șobolani“. Fiind păzit îndeaproape, cârligul lui nu supăra pe nimeni. Cu toate acestea, unii își amintiră mai târziu că un paznic spusese : „Ar fi mai bine să i se dea un cârlig de lemn“.

La ora două dinspre dimineață se schimbă paznicul, care era un soldat vechi, și în locul lui veni un recrutar. Cîteva clipe după aceea, omul cu cîinii își făcuseră datoria și plecă fără să fi băgat de seamă ceva, în afară de prea marea tinerețe și „mutra de țaran“ a acestui „boboc“. După două ceasuri, la orele patru, cînd recrutarul trebuia să fie schimbat, îl găsiră adormit și căzut la pămînt ca un bolovan lîngă celula lui Thénardier. Cît despre Thénardier, nu mai era acolo. Fiarele rupte zăceau azvîrlite pe jos. Se vedea o spărtură în tavanul celulei și deasupra o altă spărtură în acoperiș. O scîndură de la pat fusese smulsă și fără îndoială luată, fiindcă nu se mai găsi. Mai dădură în celulă peste o sticlă pe jumătate goală, care conținea restul de narcotic cu care fusese adormit soldatul. Baioneta acestuia lipsea.

Cînd se descoperi totul, nimeni nu crezu că ar mai putea pune mîna pe el. Adevărul era că Thénardier scăpase din Bâtiment-Neuf, dar se găsea încă în mare primejdie. Evadarea lui nu era fapt împlinit.

Ajunghînd pe acoperișul închisorii, găsise acolo, atîrînd de drugii grătarului de deasupra hornului, capătul funiei lui Brujon, dar crîmpeiul fiind prea scurt, nu putuse fugi peste zidul de pază, așa cum făcuseră Brujon și Gueulemer.

Cînd cotești din strada Ballets în strada Roi-de-Sicile, dai numaidecît, la dreapta, peste o fundătură murdară. Acolo, în secolul trecut se afla o casă din care n-a mai rămas decît peretele din fund, adevărată

ruină, ridicat pînă la înălțimea catului al treilea al clădirilor vecine. Ruina se poate recunoaște după două ferestre mari, pătrate, pe care le mai are încă ; cea de la mijloc, mai apropiată de foișorul din dreapta, e astupată de-a curmezișul cu o bîrnă putredă și potrivită să slujească și de proptea. Prin aceste ferestre se distingea altădată un zid înalt și lugubru, care era o porțiune a împrejurării drumului de pază al închisorii La Force. Golul lăsat în stradă de casa dărîmată e acoperit pe jumătate cu un gard de uluci putrede, proptit de cinci stîlpi de piatră. Pe locul acesta închis se ascunde o mică baracă rezemată de ruina rămasă în picioare. Gardul are o poartă care acum cîțiva ani nu era închisă decît cu un ivăr.

Pe creasta acestei ruine ajunsese Thénardier puțin după orele trei noaptea.

Cum ajunsese acolo ? Nu s-a putut niciodată explica și nici înțelege. Fulgerele îl vor fi ajutat, dar l-au și împiedicat. S-o fi folosit de scările și sche-lăria tinichigiilor ca să ajungă din acoperiș în acoperiș, din împrejmuire în împrejmuire, dintr-o parte în alta, pînă pe clădirile din curtea Charlemagne și apoi pe acelea din curtea Saint-Louis, pe zidul de pază, și de acolo în cocioaba din strada Roi-de-Sicile ? Dar pe acest parcurs erau mari spații goale, de netrecut. Pusese scîndura de la pat ca o punte de pe acoperișul de la „Aer curat“ pînă pe zidul paznicilor ? Se tîrîse pe burtă pe marginea aceluia zid, jur împrejurul închisorii, pînă în cocioabă ? Dar zidul de pază al închisorii La Force avea creasta crenelată în chipul cel mai neprielnic, urca și scobora, se lăsa în jos de tot la cazarma pompierilor, se înălța din nou la casa băilor, era întretăiat de construcții, nu se ridica la aceeași înălțime înspre casa Lamoignon ca înspre strada Pavée, avea pretutindeni coborișuri și unghiuri drepte, și apoi sentinelele ar fi văzut silueta în-

tunceată a fugarului ; așa că drumul străbătut de Thénardier rămîne aproape inexplicabil. În amîndouă felurile, fuga era cu neputință Iluminat de acca înspăimîntătoare sete de libertate, care prefăce prăpăstii în șanțuri, grilajele de fier în împletituri de răchită, un schilod în atlet, un anchilozat în pasăre, tîmpenia în instinct, instinctul în inteligență și inteligența în geniu, Thénardier născocise și înjghebase la repezeală un al treilea fel de evadare ? Nu s-a aflat niciodată nimic.

Minunile unei evadări nu se pot ști totdeauna. Omul care fuge din închisoare, repetăm, e un inspirat ; e ceva de stea și de fulger în tainica lucire a fugii ; năzuința spre libertate nu e mai puțin surprinzătoare decît zborul către sublim ; se spune de cîte un hoț evadat : „Cum a putut să sară peste un acoperiș ?“ în același fel cum se spune de Corneille : „Unde a găsit el acel : «Qu'il mourût»¹ ?“

Oricum, scăldat în sudori, ud de ploaie, cu veșmintele sfîșiate, cu mîinile julite, cu coatele însîngerate și genunchii zdreliți, Thénardier ajunsese pe ceea ce copiii numesc, în graiul lor figurat, *tăișul* zidului ruinat, pe care se culcase cît era de lung, și acolo îl lăsaseră puterile. Un povîrniș drept, la înălțimea celui de-al treilea cat, îl despărțea de pavajul străzii.

Funia pe care o avea era prea scurtă. Aștepta acolo sus, palid, istovit, fără nici o speranță, ocrotit încă de întuneric, zicîndu-și că nu mai e mult pînă la ziuă, spăimîntat de gîndul că va auzi peste cîteva minute orologiul din apropiere, de la Saint-Paul, bătînd ora patru, ceas la care trebuie să se facă schimbul sentinelei, și că o vor găsi adormită sub acoperișul spart ;

¹ Replică dramatică din tragedia *Horatii* de Corneille. Tatăl celor trei Horai, primind știrea că și ultimul său fiu a fugit din fața curiaților, întreat ce-ar fi voit să facă fiul împotriva a trei dușmani, a răspuns : „Qu' il mourût !“ (Să fi murit !).

privea cu groază la adâncimea teribilă, la lumina felinarelor, la pavajul ud și negru, acel pavaj dorit și înspăimântător care însemna și moartea și libertatea.

Se întreba dacă cei trei complici ai săi de evadare izbutiseră, dacă îl auziseră și dacă aveau să-i vină în ajutor. Asculța. În afară de patrulă, nimeni nu trecuse pe stradă de când se afla acolo. Aproape toate căruțele zarzavagiilor din Montreuil, din Charonne, din Vincennes și Bercy¹ trec spre hală prin strada Saint-Antoine.

Orologiul batu patru. Thénardier tresări. După câteva clipe izbucni în închișoare zarva speriată și nedeslușită care urmează după descoperirea unei evadări. Ajungeau pînă la urechile lui zgomotul ușilor trîntite, scrîșnetul din țîțîni al grilajurilor, larma corpului de gardă, strigătele răgușite ale temnicerilor, izbitura paturilor de pușcă pe pavajul curților. Prin ferestrele zăbrelete ale dormitoarelor se vedeau lumini urcînd și coborînd, o torță alerga pe creștetul Clădirii-Noi, pompierii de la cazarma vecină fuseseră chemați. Căștile lor, pe care torța le lumina prin ploaie, se mișcau într-un du-te-vino pe acoperișuri. În același timp, Thénardier zărea dinspre Bastilia o dungă palidă albind lugubru marginea cerului. El se afla pe coama unui zid lat de două palme, întins în ploaie între două prăpastii, la dreapta și la stînga, neputîndu-se clintî, amețit de spaima unei căderi posibile și de grozăvia unei arestări sigure, iar mintea ca limba unui clopot, i se zbătea între cele două gînduri : „Dacă voi cădea, mor ; dacă rămîn, voi fi prins“.

În acest zbugium cumplit, cu toate că strada era încă întunecată, văzu deodată un om care se furișa

¹ Localități din estul Parisului, într-o regiune legumicolă care alimentează capitala.

de-a lungul zidurilor și care, venind dinspre strada Pavée se oprișe în fundătura deasupra căreia Thénardier era parcă atârnat. Acest om fu ajuns din urmă de un altul, care mergea cu aceeași grijă, apoi de al treilea, apoi de al patrulea. Când se adunară toți la un loc, unul dintre ei ridică clanța porții din gardul de uluci și intrară cu toții în curtea în care era baraca. Se aflau chiar sub Thénardier. De bună seamă că oamenii aceștia aleseseră fundătura aceea ca să poată vorbi fără să fie văzuți nici de trecători și nici de sentinela care păzește fereștrua din poarta închisorii La Force, la câțiva pași de acolo. Trebuie să spunem, însă, că ploaia silea sentinela să stea în gheretă. Thénardier, neputînd să le deslușească fețele, își ciuli urechile la vorba lor, cu încordarea deznădăjduită a nenorocitului care se simte pierdut.

Lui Thénardier îi trecu pe dinaintea ochilor ceva care aducea o speranță ; vorbeau în argou.

Primul zicea foarte încet, dar deslușit :

— Să ne cărăbănim ! Ce paștem acilea ?

Al doilea răspunse :

— Băltăgește de stinge saltul măscărișului¹. O să treacă sticleții, e colo o liftă cu cange ; aicișea ne împachetează.

Numai cuvintele *acilea* și *aicișea*, care amîndouă înseamnă *aici*, luminară mintea lui Thénardier. După *acilea* îl recunosc pe Brujon, care era o haimana de bariere, iar după *aicișea* pe Babet, care între alte multe meserii, avusese și pe aceea de vînzător pe picior în cartierul Temple.

Argoul străvechi al marelui secol nu se mai vorbește decît la Temple, și Babet era chiar singurul care îl mai vorbea curat. Fără *aicișea*, Thénardier

¹ Plouă cu găleata.

nu l-ar fi recunoscut, fiindcă își schimbase glasul cu totul.

Acum intervenise și al treilea :

— Nu e mare grabă, să mai așteptăm puțin. De unde știm că n-are nevoie de noi ?

După aceste vorbe, care nu erau decît franțuzești, Thénardier recunoscă pe Montparnasse, care înțelegea toate argourile, dar găsea că e mai elegant să nu vorbească nici unul.

Cît despre al patrulea, acesta tăcea, dar umerii lui lați îl dădeau de gol. Thénardier nu șovăi. Era Gueulemer.

Brujon răspunse aproape răstit, dar tot cu glas scăzut :

— Ce tot dai cu papagalul ? Tapițerul n-a putut face rost de puțină. Nu cunoaște meșteșugul, asta e ! Să-și odgonească ghiocul, să-și secere steagurile ca să tupileze o împleteală, să pună buline în groasă, să-i ardă un hîrțog, să tupileze caruble, să-și secere tarii, să clatine împleteala în jos, să se șteargă, să se cerșetorească, trebuie să fie căpos pentru așa ceva. N-a putut pașa, nu știe să vulpuiască !¹

Babet adăugă, tot în același înțelept argou clasic pe care îl vorbeau Poulailleur și Cartouche și care este, pe lîngă argoul îndrăzneț, nou, colorat și riscat de care se folosea Brujon, ceea ce este limba lui Racine pe lîngă limba lui André Chénier :

— Tapițerul tăușă o fi fost făcut castană pe scară. Trebuie să fie dat ; și el e cîrlan. S-o fi lăsat jos în ham de vreun globan sau chiar de vrun bidiviu, care

¹ Ce ne tot spui acolo ? Hangiul n-a putut să evadeze. Nu cunoaște meșteșugul, asta e ! Să-și sfîșie cămașa și să-și taie cearceaful ca să facă o funie, să găurească ușa, să-și fabrice acte de identitate false, chei de asemenea false, să-și reteze fiarele, să dea drumul funiei în jos, să se ascundă, să se schimbe, trebuie să fii isteț pentru așa ceva ! N-a putut bătrînul, nu știe să lucreze !

Î-o fi pus căpăstru. Ciulește bleaga, Montparnasse, auzi imvuiala aia în colegiu? Ai văzut toate stelele alea? A căzut, asta e! O să înghită douăzeci de lungi. Nu mi-e piftie, nu sînt un piftios, asta se glăvește, dar noi să ne spăloim puțin că altfel o s-o înghițim. Nu te ardeia, vino cu noi, hai să sugem împreună o borțoașă!¹

— Nu se lasă prietenii la ananghie, mormăi Montparnasse.

— Eu îți vrăjesc că e bolnav! reluă Brujon. La ceasul care croncăne, tapiterul nu plătește o chioară. Nu mai avem nimic de vulpuit. Să ne topim. Mi se tot pare că un sticlete m-a și prins în gretă.²

Montparnasse nu se mai împotriva decât foarte slab; fapt este că acești patru oameni, devotați ca toți bandiții, care nu se părăsesc niciodată unii pe alții, dăduseră tîrcoale toată noaptea închisorii La Force, cu toată primejdia, în speranța de a vedea pe Thénardier arătîndu-se pe culmea unui zid. Dar noaptea care se făcea tot mai aprigă — era o ploaie de parcă turna cu găleata și care pustiise toate străzile — frigul care îi răzbise, hainele ude, încălțămînta ruptă, zgomotul neliniștitor care se dezlanțuise în închisoare, orele care treceau, patrulele pe care le întâlneau, nădejdea care îi părăsea, teama

¹ Hangiul tău o fi fost prins asupra faptului. Trebuie să fii șiret. E doar un ucenic. S-o fi lăsat dus de vreun copoi sau chiar de vrun polițist adevărat, care i-o fi întins vro cursă. Ascultă, Montaparnasse, auzi strigătele de la închisoare? Ai văzut toate luminările alea? A fost prins, asta e! O să scape cu douăzeci de ani de pușcărie. Nu mi-e frică, nu sînt un fricos, e lucru știut, dar nu mai e nimic de făcut, trebuie s-o luăm din loc, altfel o pățim. Nu-ți face sînge rău, vino cu noi hai să dăm pe gît împreună o sticlă de vin!

² Îți spun eu că l-au prins! În momentul de față, hangiul nu mai face doi bani. N-avem nici o putere. Degeaba stăm aici. Mereu am senzația că un sergent de stradă a și pus mîna pe mine!

care îi cuprinsese, toate acestea îi îndemnau să se retragă. Montparnasse însuși, care era oarecum ginerelul lui Thénardier, o lăsase mai moale. O clipă, două să mai fi trecut, și-ar fi fost plecați. Thénardier găfîia sus pe zid ca naufragiații *Meduzei* pe pluta lor, văzînd corabia cum se pierde în zare.

Nu îndrăzni să-i strige; chemarea auzită de cine știe cine ar fi stricat totul, dar îi trecu prin minte un gînd, ultimul gînd, o lumină: luă din buzunar capătul de funie al lui Brujon, pe care îl deznodase de pe zăbrelele coșului Clădirii-Noi și îl aruncă pe locul închis cu uluci.

Funia căzu la picioarele lor.

— O văduvă!¹ exclamă Babet.

— Împleteala mea! constată Brujon.

— Hangiul e sus, zise Montparnasse.

Ridică ochii. Thénardier își lungi nițel gîtul în jos.

— Repede! șopti Montparnasse. Ai capătul celălalt al funiei, Brujon?

— Da.

— Înnoadă amîndouă capetele! O să i-o aruncăm. O s-o prindă de zid și o să coboare.

Thénardier își luă inima în dinți și spuse cu voce ceva mai tare:

— Sînt înghețat.

— Te dezghețăm noi.

— Nu mai mă pot mișca.

— Dă-ți drumul să aluneci, că te prindem noi.

— Mi-au dăgerat mîinile.

— Leagă funia de zid.

— N-o să pot.

— Trebuie să se urce unul din noi, zise Montparnasse.

¹ O funie.

— Trei etaje ! se miră Brujon.

Un horn vechi de tencuială, care slujise la o sobă din baracă, se urca de-a lungul zidului și ajungea aproape pînă la locul unde se găsea Thénardier. Acest coș, foarte coșcovit și crăpat, s-a surpat mai târziu, dar i se văd încă urmele. Era foarte îngust.

— S-ar putea urca pe-aci, arată Montparnasse.

— Pe hornu ăsta ? izbucni Babet. Un urs ¹ ? Nici-odată ! Ar trebui un mînz ².

— Ar trebui un plod, reluă Brujon.

— Unde să găsim un țînțar ? obiectă Gueulemer.

— Așteptați, zise Montparnasse. Am eu o chestie.

Întredeschise binișor poarta gardului de uluci, se încredință că nimeni nu trecea pe stradă, ieși cu grijă, închise din nou poarta în urma lui și plecă alergînd înspre Bastilia.

Se scurseră șapte-opt minute, pentru Thénardier șapte-opt mii de secole ; Babet, Brujon și Gueulemer așteptau cu dinții închețați. Poarta se deschise din nou, în sfîrșit, și Montparnasse, gîfîind apăru cu Gavroche de mîna. Strada era tot pustie din pricina ploii.

Gavroche intră în curte și se uită la mutrele acestea de bandiți cu mare liniște. Apa i se scurgea din păr. Gueulemer se îndreaptă spre el cu vorbele :

— Puștiule, ești bărbat ?

Gavroche ridică din umeri și răspunse :

— Un plod ca mine e un urs, și urșii ca voi sînt plozi !

— Bine scuipă mînzul ! exclamă Babet.

— Plodul păpușesc nu e vulpuit din puf bălăgit ³, adăugă Brujon.

— De ce aveți nevoie ? îi întrebă Gavroche.

¹ Un om.

² Un copil.

³ Mucosul ăsta parizian nu e făcut din paie plouate.

Montparnasse răspunse :

- Să te cațeri prin hornul ăsta.
- Cu văduva asta, continuă Babet.
- Și să fereci împleteala ¹, adăugă Brujon.
- Pînă pe suitul suișului, reluă Babet.
- La popul vîrnei ², lămuri Brujon.
- Și pe urmă ? zise Gavroche.
- Atît, rosti Gueulemer.

Ștrengarul cercetă funia, hornul, zidul, ferestrele și făcu din buze un zgomot disprețuitor, care nu se poate exprima în cuvinte, dar care înseamnă :

- Fleac !
- Sus e un om pe care îl salvezi, reluă Montparnasse.
- Ce zici ? întrebă Brujon.
- Flet mai ești ! răspunse copilul ca și cum întrebarea i se părea prostească, și își scoase încălțăminte.

Gueulemer apucă pe Gavroche de braț, îl sui pe acoperișul barăcii, ale cărei scînduri putrede se lăsară în jos sub greutatea puștiului, și îi dădu funia pe care Brujon o înnodase în lipsa lui Montparnasse. Ștrengarul se îndreptă spre hornul în care îi era ușor să intre, fiindcă lîngă acoperiș avea o spărtură largă. În clipa cînd fu să urce, Thénardier, care vedea că i se apropie scăparea și viața, se aplecă peste marginea zidului ; cea dintîi lucire a zorilor îi înălbea fruntea scaldată în sudoare, umerii obrajilor gălbejiți, nasul ascuțit și sălbatic, barba căruntă zbîrlită. Gavroche îl recunoscuse.

— Ia te uită ! exclamă el. E tata !... Eh, n-are a face !

Și apucînd funia în dinți, începu hotărît urcușul. Ajunse pe creasta șandramelei, încălecă pe zidul

¹ Să legi frînghia sus.

² La pervazul ferestrei.

vechi ca pe o șa și înnodă funia de crucea de sus a ferestrei.

În clipa următoare, Thénardier se afla în stradă.

De cum atinse pavajul, de cum se simți în afară de orice primejdie, nu mai fu nici istovit, nici înghețat, nici nu mai tremura; împrejurările groaznice prin care abia trecuse se risipiră ca un fum, întreaga lui minte fioroasă și iscoditoare se trezi din nou, lucidă și liberă, gata s-o ia singură înainte. Iată care fu primul lui cuvânt :

— Și acum, pe cine avem de mâncat ?

N-are nici un rost să mai călmăcim înțelesul unui cuvânt atît de înspăimîntător de limpede, care înseamnă totodată a ucide, a asasina, a jefui. A mânca, pe-adevăratul înțeles : a înfuleca.

— Să ne dăm după un colț, propuse Brujon. Să isprăvim în doi timpi și trei mișcări și să ne despărțim numaidecît. Era o trebșoară de făcut în strada Plumet, o stradă pustie, o casă singuratică, o grădină cu grilaj șubred și numai femei.

— Bun ! De ce nu ? întrebă Thénardier.

— Zîna ta¹, Éponine, a fost să vadă chestia, răspunse Babet.

— Și i-a adus lui Magnon un pesmete, adăugă Gueulemer. Nimic de vulpuit acolo.

— Zîna nu e o fleacă, zise Thénardier. Totuși, ar mai trebui să vedem.

— Da, da, spuse Brujon, e de văzut.

În tot acest timp, nici unul nu-l mai băga în seamă pe Gavroche, care, cît ținu convorbirea, stătuse pe una din pietrele gardului; așteptă cîteva clipe ca tată-său să se întoarcă spre el, apoi se încălță și zise :

¹ Fata ta.

— S-a sfîrșit ? Mai aveți nevoie de mine, bătrîni-
lor ? Ați scăpat de încurcătură. Am șters-o ! Mă duc
să-mi deștept plozii.

Și plecă.

Cei cinci oameni ieșiră unul cîte unul de după
gard.

După ce Gavroche pierise la colțul străzii Ballets,
Babet îl luă pe Thénardier deoparte.

— Ai văzut-mînzul ? îl întrebă el.

— Ce mînz ?

— Mînzul care s-a cățărat pe zid și ți-a adus îm-
pleteala.

— Nu prea.

— Ei bine, nu știu ce să zic, dar mi se pare că e
fiu-tău.

— Fi, aș ! exclamă Thénardier. Crezi ?

Și plecă.

C A R T E A A Ș A P T E A

ARGOUL

I

ORIGINILE

*Pigrita*¹ e un cuvânt îngrozitor.

Dă naștere unei lumi, *pegra*, adică hoția, și unui
lad, *pegrana*, adică foamea.

Iată cum trîndăvia e mamă.

Are un fecior, furțișagul, și o fiică, foamea.

În ce limbă vine asta ? În argou.

Dar ce e argoul ? E un neam și o vorbire totodată.

Cînd, acum treizeci și patru de ani, povestitorul
acestor triste și întunecate întîmplări înfățișa în
mijlocul unei scrieri² avînd același scop ca și aceasta,
un hoț care vorbea argou, lumea s-a mirat și a
prins să strige : „Ce ? Cum ? Argou ? Dar argoul
este înspăimîntător ! E limba pușcăriașilor, a ocnelor,
a închisorilor, a tot ceea ce societatea are de le-
pădat !“

Niciodată n-am înțeles acest fel de critici.

După aceea, doi mari romancieri, dintre care unul
e un cunoscător profund al sufletului omenesc, iar ce-
lălalt un neînfricat prieten al poporului, Balzac și

¹ În limba latină : „lene“. Etimologia lui Victor Hugo este
însă fantezistă ; cuvîntul francez *la pègre* — bandiții, escrocii,
prostituțele — nu reprezintă termenul latin, ci provansalul *pego*
(smoală, lipici ; metaforic : hoț).

² *Ultima zi a unui osîndit*.

Eugène Sue¹, punînd pe bandiți să vorbească în adevărata lor limbă, așa cum făcuse în 1828 autorul cărții *Ultima zi a unui osîndit*², s-au ridicat aceleași protestări. S-a spus încă o dată : „Ce vor scriitorii cu această revoltătoare limbă vulgară ? *Argoul e de nesuferit ! Argoul te înfioară.*“

Cine zice nu ? Fără îndoială.

Cînd e vorba să-ți dai seama de adîncimea unei răni, a unei prăpastii sau a unei societăți, de cînd este o vină să mergi cît mai departe, să cobori cît mai adînc ? Am crezut întotdeauna că lucrul acesta e cîteodată o faptă de curaj, sau cel puțin o acțiune simplă și folositoare, vrednică de atenția binevoitoare pe care o merită datoria consimțită și adusă la îndeplinire. De ce să nu cercetezi totul, să nu studiezi totul, să te oprești la mijlocul drumului ? Sonda trebuie să se oprească, nu sondorul.

Bineînțeles, a coborî pînă la străfundurile întocmirii sociale, ca să ajungi acolo unde se sfîrșește pămîntul și începe mocirla ; a răscoli aceste valuri vîscoase, a urmări, a strînge și a zvîrli viu pe mal acest grai respingător, de pe care curg la lumina zilei șiroaie de noroi, un vocabular scîrbos, în care fiecare cuvînt pare un inel scîrnav al unui monstru al nămolului și al întunecimilor — nu e o sarcină nici ispititoare și nici ușoară. Nimic nu-i mai înfiorător decît să privești în toată goliciunea, la lumina gîndirii, furnicarul spăimîntător al argoului. E ca o cumplită sălbătăciune a nopții, smulsă din vizuina ei. Îți pare un groaznic măraciniș viu și zbîrlit, care tresare, se mișcă, se frămîntă, își cere înapoi întuneri-

¹ Scriitor francez contemporan lui Victor Hugo. Autorul romanului *Misterele Parisului* (1843), care descrie medii mic-burghize și evocă figuri din lumpenproletariatul vremii.

² Această lucrare a lui Victor Hugo, apărută în 1829, este o pledoarie împotriva pedepsei cu moartea.

cul, amenință și te înfruntă. Cutare cuvînt seamănă cu o gheară, altul cu un ochi scurs și sîngerînd, cite-o frază pare că te mușcă, asemeni foarfecelor unui crab. Totul trăiește cu vitalitatea hîdă a lucrurilor orînduite în neorînduială.

Și pe urmă, de cînd groaza e o piedică pentru cel care vrea să afle adevărul ? De cînd boala alungă pe medic ? Își închipuie cineva un naturalist care ar refuza să studieze vipera, liliacul, scorpionul, scolopendra și păianjenul cap-de-mort, aruncîndu-le din nou în întuneric cu vorbele : „Oh ! ce urîte sînt !“ Cugetătorul care ar întoarce spatele argoului ar semăna cu chirurgul care ar întoarce spatele unui ulcer sau unui neg. Ar fi ca un filolog care ar șovăi să examineze o formă a vorbirii, ca un filozof care ar șovăi să scruteze o înfățișare a sufletului omenesc. Căci trebuie să spunem limpede celor care nu știu lucrul acesta : argoul este și un fenomen literar și un rezultat social. Ce este, la drept vorbind, argoul ? Argoul este graiul mizeriei.

Aici ne putem opri ; a generaliza faptul, înseamnă cîteodată a-l micșora ; n-am greși dacă am spune că toate mizeriile, toate profesiunile, aproape toate treptele ierarhiei sociale și toate formele inteligenței își au argoul lor. Negustorul, care zice : „Avem un Montpellier în depozit și o partidă de Marsilia, calitate bună“ ; agentul de schimb, care zice : „Report, primă, cont curent“ ; jucătorul de cărți care zice : „Plus potul ! Perechi de popi !“ ; portărelul din insulele Normande, care zice : „Deținătorul, limitîndu-se la bunul lui nu poate revendica fructele în timpul sechestrului succesoral al imobilelor renunțătorului“ ; vodevilistul, care zice : „Am făcut fiasco !“¹ ; artistul de teatru, care zice : „I-am pus cîrlige“² ; filo-

¹ Piesa n-a avut succes.

² Efecte de comedie.

zoful, care zice : „Triplicitate fenomenală“ ; vînătorul, care zice : „Uite-l, nu e“¹ ; frenologul², care zice : „Amativitate, combativitate, secretivitate“ ; infanteristul, care zice : „Gagica mea“³ ; călărețul, care zice : „Bidiviul meu“⁴ ; maestrul de scrimă, care zice : „Terță, cvartă, fandați !“ ; tipograful, care zice : „Dă-mi o perie de pe șpalt“⁵ ; toți — tipograf, maestru de scrimă, călăreț, infanterist, frenolog, vînător, filozof, artist de teatru, vodevilist, portărel, jucător de cărți, agent de schimb și negustor — toți vorbesc argou. Pictorul, care zice : „Natură moartă“ ; notarul, care zice : „Trepădușul meu“ ; bărbierul, care zice : „Contra, doriți ?“ ; cizmarul, care zice : „Să vă pun sprîncene“ — toți vorbesc argou. La nevoie, dacă vrei neapărat toate diferitele feluri de a spune dreapta și stînga, plugarul : „Hăis și cea“ ; marinarul : „Babord și tribord“ ; mașinistul teatrului : „Spre curte și spre grădină“⁶ ; paracliserul : „Lîngă strănă și lîngă amvon“ — toate sînt un fel de limbaj în argou. Există argoul sclifositelor, după cum a existat argoul prețioaselor⁷. Palatul Rambouillet se mărginea pușintel cu Curtea Minunilor⁸. Există și un argou al duceselor, dovadă această frază dintr-un bilet dulce al unei mari cucoane și foarte frumoase femei din timpul restaurației : „*Veți găsi la aceste*

¹ Iepurele (ba aici, ba acolo).

² Medic specialist în bolile de alienație mintală furioasă.

³ Pușca mea.

⁴ Calul meu.

⁵ O corectură.

⁶ Culisele din stînga și culisele din dreapta.

⁷ Femeile afectate, pretențioase, numite așa în secolele XVII—XVIII.

⁸ Celebrul *Hôtel de Rambouillet din Paris* — în care, pînă în 1648 marchiza de Rambouillet primea societatea aristocratică a vremii, alături de o seamă de scriitori burghezi în slujba nobilimii și a monarhiei absolute, se înălța între Luvru și Hale. Dincolo de Hale se afla Curtea Minunilor, cartier sordid.

birfeli o multimotivație pentru a mă face să mă eschivez". Cifrele diplomatice sînt un fel de limbaj : cancelăria pontificală, spunînd *douăzeci și șase* în loc de Roma, *grkzintgzyal* în loc de expediție, și *abfxustgrnogrkeru tu XI* pentru a desemna pe ducele de Modena, vorbește în argou. Medicii din evul mediu, care, ca să spună morcov, ridiche și nap, spuneau : *Opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum*, vorbeau în argou. Fabricantul de zahăr, care zice : *Melasă, cubic, tos, zaț, lumps¹, melis amestecat, obișnuit, ars, placă²*, acest industriaș cumsecade vorbește în argou. O anumită școală critică de acum douăzeci de ani, care zicea : *Jumătate din Shakespeare constă numai în jocuri de cuvinte și calambururi*, vorbea în argou. Poetul și artistul, care, cu un simț profund, vor califica pe domnul Montmorency³ „un burghez”, fiindcă nu se pricepe la poezie și sculptură, vorbesc argoul. Academicianul clasic, care numește florile — *Flora*, fructele — *Pomona*, marea — *Neptun*, dragostea — *Cupidon*, frumusețea — *mreji*, un cal — *un Pegas*, cocardă albă sau tricoloră — *trandafirul zeiței Belona*, pălăria în trei colțuri — *triunghiul lui Marte*⁴, acest academician clasic vorbește în argou. Algebra, medicina, botanica, fiecare își are argoul ei. Limba care se folosește în marină, acest admirabil grai al mării, atît de cuprinzător și de pitoresc, pe care l-au vorbit Jean Bart, Duquesne, Suffren și

¹ Bucăți de zahăr de calitate inferioară.

² Turte de zahăr.

³ Mare feudal, a simpatizat, scurtă vreme, cu revoluția burgheză. Devenit reacționar și bigot, a emigrat și s-a alăturat Bourbonilor.

⁴ *Flora, Pomona, Neptun, Belona, Marte* — zeițe și zei din mitologia latină. Belona era zeița războiului ; pălăria în trei colțuri era „a lui Marte” fiindcă o purtau la început (secolul al XVIII-lea) militarii.

Duperre¹, și în care se amestecă scrișnetul catargurilor, zbîrniitul pîlîiilor de „porta-voce”, larma luptei piept la piept pe o corabie cucerită, legănarea vasului, vîntul, furtuna, tunul, e un adevărat argou eroic și impunător, care, față de sălbaticul argou al hoților, e ca leul față de șacal.

Fără îndoială. Dar, orice s-ar spune, felul acesta de a înțelege argoul înseamnă o generalizare pe care n-o va aproba toată lumea. Cît despre noi, vom păstra cuvîntului vechiul lui înțeles, precis, mărginit și hotărît, restrîngînd argoul la argou. Argoul adevărat, argoul prin excelență, dacă aceste două cuvinte pot merge împreună, străvechiul argou, care a fost un regat, nu e altceva, o repetăm, decît vorbirea urîță, frămîntată, vicleană, trădătoare, veninoasă, crudă, suspectă, josnică, profundă, fatală a mizeriei. Dincolo de toate înjosirile și toate nenorocirile se înfiripă o ultimă mizerie, care se răzvrățește, hotărîtă să înceapă lupta împotriva tuturor oamenilor fericiți și a drepturilor ce domnesc în lume; în această luptă spăimîntătoare, cînd vicleană, cînd cumplită, bolnavă și feroasă în același timp, mizeria atacă orînduirea socială cu înțepătura de ac a viciului și cu lovitura de măciucă a crimei.

Pentru nevoile acestui război, a născocit o limbă de luptă : argoul.

A face să plutească și a menține deasupra prăpastiei, deasupra uitării, fie numai și un fragment dintr-un grai oarecare — grai pe care omul l-a vorbit și care altminteri s-ar pierde — a păstra, adică, unul din elementele, bune sau rele, care alcătuiesc și întregesc o civilizație, înseamnă a înmulți datele observației sociale, a sluji însăși civilizația. Acest

¹ Amiralii francezi din timpul monarhiei absolute.

serviciu l-a făcut Plaut¹, vrînd-nevrînd, cînd a pus doi soldați cartaginezi să vorbească în limba feniciană ; l-a făcut și Molière, lăsînd atîtea personaje să vorbească în limba levantină sau în graiuri populare. Ajungînd aici, criticile se întîresc : feniciană, de minune ! levantina, bravo ! chiar graiurile populare merg, sînt limbi care au aparținut unor popoare sau unor provincii — dar argoul ? La ce bun să păstrăm argoul ? La ce bun să-l scoatem deasupra valurilor ?

La aceasta nu răspundem decît cu un cuvînt. Dacă, bineînțeles, limba pe care a vorbit-o un popor sau o provincie e vrednică de interes, cu atît mai vrednică de atenție și de studiu e limba pe care a vorbit-o o anumită mizerie.

În Franța de pildă, de mai bine de patru sute de ani, a vorbit-o nu numai o anumită mizerie, ci toată mizeria cu puțință, mizeria omenească.

Și-apoi, stăruim să spunem că a studia diformitățile și infirmitățile sociale, a le scoate la iveală pentru a fi vindecate, nu e cîtuși de puțin un lucru în fața căruia să-ți fie permis să alegi. Istoriograful obiceiurilor și al ideilor nu are o misiune mai ușoară decît istoriograful evenimentelor. Acesta din urmă privește suprafața civilizației, luptele dintre tronuri, nașterea prinților, căsătoriile regilor, bătăliile, adunările, faptele marilor oameni de stat, revoluțiile în lumina zilei, toată partea din afară ; celălalt istoriograf privește înăuntru, adîncul, poporul care muncește, care suferă și care așteaptă, femeia împovărată, copilul care moare cu zile, luptele surde dintre oameni, cruzimile necunoscute, prejudecățile, orînduicliile nedrepte, consecințele ascunse ale legii, prefacerile tainice ale sufletelor, tresăririle nelămurite

¹ În comediile scriitorului latin Plaut (secolele III—II î.e.n.) apar adesea personaje populare, vorbind argou roman.

ale mulțimilor, flămânzii, desculții, golanii, dezmoșteniții, orfanii, nenorociții și ticăloșii, toată viermuliala rătăcitoare a întunericului. Trebuie să se scufunde cu inima plină de milă dar și de asprime, ca un frate și ca un judecător, pînă la cazematele de nepătruns în care se tîrăsc de-a valma cei care sîngerează și cei care lovesc, cei care plîng și cei care blestemă, cei care postesc și cei care înfulecă, cei care îndură răul și cei care-l fac. Acești istoriografi ai inimilor și ai sufletelor au ei, oare, sarcini mai mici decît istoriografii faptelor văzute? Oare Dante Alighieri să fi avut mai puține lucruri de spus decît Machiavel? Dedesubtul civilizației, mai adînc și mai întunecat, e, oare, mai puțin însemnat decît ceea ce se petrece la suprafață? Ce cunoști din munte dacă nu intri în adîncul peșterii?

Vom spune, de altfel în treacăt : din cele arătate mai sus s-ar putea presupune, între cele două categorii de istoriografi, o deosebire esențială, care nu există în mintea noastră. Nimeni nu poate fi un bun istoric al vieții adevărate a popoarelor — al vieții obștești care se desfășoară în văzul tuturor, dacă nu este în același timp, într-o oarecare măsură, istoricul vieții lor ascunse și adînci ; nimeni nu e un bun istoric al celor dinăuntru dacă nu știe să fie, la nevoie, istoric al celor din afară. Istoria moravurilor și a ideilor se împletește cu aceea a evenimentelor, și invers. Sînt două feluri de fapte deosebite, care corespund, care se înlănțuie totdeauna și adesea se determină reciproc. Toate liniile mari, pe care providența le trage deasupra unei națiuni, au paralelele lor întunecate, dar deslușite în adînc, și toate zvîrcolirile adîncului provoacă frământare la suprafață. Adevărata istorie fiind amestecată în tot, istoriograful adevărat se amestecă în tot.

Omul nu este un cerc cu un singur centru ; e o elipsă cu două focare : faptele și ideile.

Argoul nu este altceva decât un vestiar în care limba, urmărind să facă o faptă rea, se travestește, îmbrăcînd cuvinte-măști și metafore zdrențuite.

Și ajunge, în felul acesta, groaznică.

Abia mai poate fi recunoscută. Mai e ea, oare, limba franceză ? Iat-o gata să se arate pe scenă, să dea răspuns crimei, potrivită tuturor treburilor din catastiful blestemățiilor. Nu merge, ci șontîcîie, șchio-pătînd în cîrja Curții Mînurilor ; iar cîrja aceasta se poate schimba în măciucă ; e limba derbedeilor ; toate stafiile omenеști o ajută să se îmbrace și o sulemenesc ; se tîrăște și se ridică, așa cum face orice reptilă. E în stare să împlinească toate rolurile, șarlatanii o fac echivocă, otrăvitorii o înveninează, incendiatorii o înegresc cu funingine ; uci-gășii o boiesc cu roșu.

Cînd voi, oameni cum se cade, trageți cu urechea la ușile societății, prindeți dialogul celor de afară. Auziți întrebări și răspunsuri. Ascultați fără să înțelegeți un murmur hidos, aducînd a vorbire ome-nească, dar mai aproape de urlet decât de cuvînt. E argoul. Cuvintele sînt pocite, pecetluite de nu știu ce bestialitate nemaivăzută. Parcă ar vorbi hidrele.

Sînt vorbe de neînțeles care vin din întuneric. Scriș-netele și șoaptele măresc umbra prin enigma lor. E întunecime în nenorocire, e și mai mare întunecime în miezul crimei ; beznele acestea contopite alcătuiesc argoul. Întuneric în văzduh, întuneric în fapte, întuneric în glasuri. Grai înspăimîntător de broască rîioasă ; într-un neconținut du-te-vino, topăie, se tîrăște plină de bale și se mișcă înfiorător într-o ceață cenușie fără margini, plămădită din ploaie, din noapte, din foame, din viciu, din min-

ciună din nedreptate, din goliciune, din înecăciune și din iarnă, în sfârșit e lumina nenorociților.

Fie-ne milă de osîndiți ! Vai, cine sîntem noi, noi înșine ? Cine sînt eu, care vorbesc ? Cine sînteți voi, care mă ascultați ? De unde venim ? Și este, oare, așa de sigur că n-am săvîrșit nici o faptă înainte de-a ne fi născut ? Pămîntul cam seamănă cu o temniță. Cine știe dacă omul nu-i un recidivist al justiției divine ?

Priviți viața de aproape ! E făcută astfel, încît se simte pretutindeni osînda.

Ești ceea ce se cheamă un om fericit ? Dar tristețea e hrana ta de toate zilele ! Fiecare zi își are marea ei suferință sau neliniștea ei mărunță. Ieri tremurai pentru sănătatea cuiva drag, azi ți-e teamă de-a ta ; mâine vei avea o grijă bănească, poimîine vei înfrunta ocară unui calomniator, răspoimîine vei suferi de nenorocirea unui prieten ; pe urmă va fi vremea rea, se va sparge ceva sau se va pierde ; apoi, o plăcere pe care conștiința și măduva spinării ți-o impută ; altă dată nu-ți plac treburile publice. Fără să mai punem la socoteală suferințele inimii. Și așa mai departe. Un nor se risipește, altul se adună. Abia o zi dintr-o sută dacă e plină de veselie și de soare. Și tu încă faci parte dintre puținii oameni fericiți ! Cît despre ceilalți, asupra lor domnește o noapte veșnică.

Singura împărțire a oamenilor rămîne aceasta : luminați și întunecați. Singura țintă : să micșorăm numărul întunecaților și să sporim numărul celorlalți. De aceea strigăm : Învățămint ! Știință ! A învăța pe altul să citească însemnează să aprinzi focul ; orice literă silabisită scînteiază.

De altfel, cine zice lumină nu zice numaidecît bucurie. Lumina poate fi izvor de suferință : cînd e

prea multă, arde. Flacăra e primejdia aripilor. A arde fără a te opri din zbor, iată minunea geniului!

Cînd veți cunoaște și cînd veți iubi, veți suferi de asemenea. Ziua răsare plîngînd. Luminății plîng chiar dacă ar plînge numai pentru cei întunecați.

II

RĂDĂCINILE

Argoul este limba întunecaților.

În fața acestui dialect plin de enigme, întinat și răzvrătit totodată, cugetătorul se înduioșează pînă în cele mai nebănuite adîncimi ale sufletului, iar sociologul e îndemnat la meditațiile cele mai zguduitoare. Argoul poartă cu el un blestem. Fiecare silabă e pecetluită cu semnul unei osîndiri. Cuvintele limbii poporului apar în argou schimonosite și chircite ca sub fierul roșu al călăului. Unele parcă fumegă încă. Adesea, cîte o frază pare a fi umărul înfierat al vreunui tîlhar, dezgolit fără veste. Ideea aproape că refuză să se lase exprimată de aceste cuvinte îmbătrînite în rele. Metafora, în argou, este cîteodată atît de sfruntată, încît simți că a stat în cătușe.

Cu toate acestea, și tocmai de aceea, ciudata limbă își are locul ei în marele și nepărtinitorul cazier, unde stau alături paraua ruginită și medalia de aur, și care se numește literatură. Argoul, fie că vrem, fie că nu, își are sintaxa și poezia lui. E o limbă. Dacă, după slujenia anumitor cuvinte, se recunoaște că a fost rumegată de Mandrin¹, se simte, însă, în strălucirea anumitor metonimii, că și Villon a vor-

¹ Bandit contrabandist din prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

bit-o. *Mais ou sont les neiges d'antan?*¹ este un vers din argou. *Antan* — *ante annum* — este un cuvânt din argoul Thunes² și înseamnă anul trecut, cu un sens mai larg : altădată. Se mai putea citi acum treizeci și cinci de ani, în epoca plecării cetii de ocnași din 1827, într-una din carcerele din Bicêtre, această zicală zgîriată cu cuiul pe zid de un „rege” din Thunes, condamnat la galere : *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coösre*. Asta înseamnă : Regii de altădată se duceau totdeauna să fie unși. În mintea acelui „rege”, ungerea, încoronarea, era ocna.

Cuvîntul *décarade*, care exprimă plecarea în galop a unei trăsurii grele, este pus pe seama lui Villon, și vrednic de el. Acest cuvînt, care îți sugerează scăpărarea cepitelor pe caldarîm, rezumă într-o onomatopoe magistrală întregul vers admirabil al lui La Fontaine :

*Six forts chevaux tiraient au coche*³.

Din punct de vedere pur literar, puține studii ar fi mai ispititoare și mai fecunde decît cel al argoului. Este o întreagă limbă în limbă, un fel de excrescență bolnăvicioasă, un altoi nesănătos care a dat naștere unei vegetații, un parazit, care și-a înfipt rădăcinile în străvechiul trunchi galic și al cărui frunziș sinistru se tîrîie pe o întreagă parte a limbii. E ceea ce am putea numi primul aspect, aspectul vulgar al argoului. Dar pentru cei care studiază limba așa cum trebuie studiată, adică așa cum geologii studiază pămîntul, argoul apare ca o adevărată aluviune. După cum sapi mai mult sau mai

¹ Dar unde sînt zăpezile maian ? (Vers din François Villon).

² Argoul din Tunis, cunoscut pe vremea expediției regelui Ludovic al IX-lea împotriva Tunisului.

³ Șase cai puternici trăgeau o diligență.

puțin adânc, găsești în argou dedesubtul vechii limbi franceze populare, provensala, spaniola, o fărîmă de italiană, de levantină, adică limba porturilor Mediteranei, engleza și germana, romana, în cele trei varietăți : romano-franceză, romano-italiană, și romano-romană, latină, în sfîrșit, basca și celtica. Formație profundă și ciudată. Edificiu subpămîntean, zidit în devălmășie de toți mizerabilii. Toate rasele blesternate și-au lăsat urma, fiecare suferință a pus o lespede, fiecare inimă o pietricică. O mulțime de suflete păcătoase, josnice și răzvrătite, care au străbătut viața și s-au dus să se mistuie în veșnicie, se regăsesc aproape întregi în argou, se pot încă desluși în forma unui cuvînt monstruos.

Spaniola ? Vechiul argou gotic e plin. Iată : *bofete* (palmă), care vine de la *bofeton* ; *vantane* (ferastră) mai tîrziu *vanterne*, care vine de la *vantana* ; *gat* (pisică) de la *gato* ; *acite* (ulei), care vine de la *aceyte*. Italiana ? Iată : *spade* (spadă), care vine de la *spada* ; *carvel* (vas plutitor) care vine de la *caravella*. Engleza ? Iată : *bichot* (episcop) care vine de la *bishop* ; *raille* (spion), care vine de la *rascal*, *rascalion* (pungaș) ; *pilche* (cutie), care vine de la *pilcher* (teacă). Germana ? Iată : *caleur*, *Kellner* (chelner) ; *hers* (stăpînul), de la *Herzog* (duce). Latina ? Iată : *frangir*, de la *frangere* (a sparge) ; *af-furer*, de la *fur* (a fura) ; *cadène*, de la *catena* (lanț). Există un cuvînt care apare în toate limbile europene cu un fel de putere și de autoritate tainică : cuvîntul *magnus*. Scoția a făcut din el pe *mac* al ei, care desemnează pe șeful clanului, *Mac-Farlane*, *Mac-Callumore*, marele Farlane, marele Callumore (e totuși de observat că *mac* în celtică înseamnă fecior). Argoul a făcut din acest cuvînt *meck* și mai tîrziu *meg*, adică Dumnezeu. În ce privește basca, iată *gabisto*, diavolul, care vine de la *gaiztoa*,

rău ; *sorgabon*, noapte bună, care vine de la *gabon*, bună seara. Celtica ? Iată : *blavin*, batista, care vine de la *blavet*, apă țîșnitoare ; *menesa*, muiere, care vine de la *meinec*, plin de pietre ; *barant*, rîu, de la *baranton*, fîntînă ; *goffeur*, lăcătuș, de la *goff*, fierar ; *gheduza*, moartea, care vine de la *guenn-du*, albă-neagră. Voiți și istorie ? Argoul zice *malteze* în loc de monete, amintind banii vechi de argint care circulau pe galerele Maltei.

În afară de originile filologice arătate mai sus, argoul are alte rădăcini, și mai firești, care ies, ca să zicem așa, din însuși sufletul omului.

Mai întîi născocirea directă a cuvintelor. Aici e taina limbilor. A zugrăvi cu ajutorul cuvintelor care — nu se știe nici cum, nici de ce — au culoarea lor. Acesta e fondul primitiv al oricărui limbaj omenească, ceea ce am putea numi granitul. Argoul foiește de cuvinte de acest fel, cuvinte imediate, create în întregime, nu se știe unde, nici de cine, fără etimologii, fără analogii, fără derivate, cuvinte singuratic, barbare, cîteodată hîde care au uneori o putere ciudată de expresie și care trăiesc. Călăul, *le taule* ; pădurea, *le sabri* ; frica, fuga, *taf* ; lacheul, *le larbin* ; generalul, prefectul, ministrul, *pharos* ; dracul, *le rabouin*. Nimic nu este mai ciudat decît aceste cuvinte, care în același timp ascund și arată. Unele, ca *le rabouin*, sînt în același timp grotești și înspăimîntătoare, dînd o impresie de strîmbătură ciclopeană.

În al doilea rînd, metafora. Caracteristica unei limbi care vrea să spună tot și să ascundă tot este bogăția de imagini. Metafora este o enigmă în care se ascunde hoțul care încearcă o lovitură, deținutul care pune la cale o evadare. Nici un grai nu este mai metaforic decît argoul. *Dèvisser le coco*, a suci gîtul ; *tortiller*, a mînca ; *être gerbé*, a fi judecat ;

un rat, un hoț de piine ; *il lansquine*, plouă, veche imagine uluitoare, care-și poartă oarecum data nașterii cu sine, asemănînd lungile șiruri piezișe ale ploii cu suliiile dese și aplecate ale lăncierilor (*lansquenets*) și care cuprinde într-un singur cuvînt metonimia populară : *il pleut des hallebardes* (plouă cu baltage, adică cu găleata). Uneori, pe măsură ce argoul trece de la prima epocă la a doua, unele cuvinte părăsesc starea sălbatică, și primitivă, luînd înțelesul metaforic. Dracul încetează de a mai fi *le rabouin* și devine *le boulanger* (brutarul), cel care bagă în cuptor. E mai cu haz, dar mai puțin măreț ; ceva cum ar fi Racine după Corneille, Euripide după Eschyl. Anumite fraze argotice, care țin de amîndouă epocile și au în același timp o înfățișare barbară și metaforică, par niște fantasmagorii. *Les sorqueurs vont solliciter des gails à la lune* (haimanalele vor fura cai la noapte). Ne trece pe dinaintea ochilor ca un pîlc de umbre. Se vede ceva nedeslușit.

În al treilea rînd, mai e un mijloc neîngăduit. Argoul trăiește pe seama limbii. Se folosește de ea după plac, scoate din ea ce-i trebuie, la întîmplare, și se mărginește adesea, cînd se ivește nevoia, s-o strice în pripă și brutal. Cîteodată, din cuvinte zilnice, pocate și amestecate cu altele în adevăr argotice, nascocesc zicale pitorești în care se simte împletirea creației directe cu metafora : *Le cab jaspine, je maronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri* (cîinele latră, cred că trece prin pădure diligența de Paris). *Le dab est sinve, la dabuge est merloussière, la fée est batîve* (burghezul e nerod, burghezia e și-reată, fata e nostimă). De cele mai multe ori, ca să nu-i amăgească pe ascultători, argoul se mărginește să adauge tuturor cuvintelor limbii, fără deosebire, un fel de coadă mîrșavă, o terminație în *aile*, în

orgue, în *iergue* sau în *uche*. Astfel, *Vouzierque tro-vaille bonorgue ce gigotmuche?* — adică *Trovez-vous ce gigot bon?* (Îți pare bună friptura asta?) Fraza aceasta a adresat-o Cartouche unui temnicer, ca să afle dacă suma de bani propusă în schimbul evadării îi convenea. Tot așa terminația în *mar*, adăugată de curînd.

Argoul fiind graiul stricăciunii, se alterează repede. De altfel, căutînd mereu să se ferească, îndată ce se simte înțeles, se preschimbă. Spre deosebire de orice altă buruiiană, lumina zilei îl ucide. Așa că e neîncetat pe cale de descompunere și recompunere, proces petrecut pe întuneric și în grabă. Străbate în zece ani un drum mai lung decît cel parcurs de limbă în zece secole. Astfel *le larton* (pîinea) devine *le lartif*; *le guil* (calul) devine *le gaye*; *la fertanche* (paiele) — *la fertille*; *le momignard* (băiatul) — *le momacque*; — *les figues* (țoalele) — *les frusques*; *la chique* (biserica) — *l'ègrugeoir*; *le colabre* (gîțul) — *le colas*. Dracul este mai întîi *gabisto*, apoi *le rabouin*, după aceea *le boulanger* (brutarul); *le prêtre* (preotul) este *la raticchon*, apoi *le sanglier* (mistrețul); *le poignard* (pumnalul) este *le vingt-deux* (douăzeci și doi); pe urmă *le surin* (mărul nealtoit) și apoi *le lingre* (cuțitul); polițiștii se numesc *railles*, apoi *roussins*, după aceea *rousses* (roșcați), pe urmă *marchands de lacets* (negustori de șireturi), pe urmă *coqueurs* (delatori), în sfîrșit *cognes* (bătăușii); călăul este *le taule*, apoi *Charlot*, pe urmă *l'atigeur* (cel care te stîlcește; după aceea *le becquillard* (cel cu cîrje). În secolul al XVII-lea, a se bate se zicea *se donner du tabac* (a trage tutun), în secolul al XIX-lea însă *se chiquer la queule* (a-și muta făl-cile). Între aceste două extreme s-au perindat alte douăzeci de zicale. Lui Lacenaire i s-ar părea că vechea noastră cunoștință, Cartouche, vorbește ebra-

ica. Toate cuvintele acestei limbi sînt într-o veșnică goană, ca și oamenii care le rostesc.

Cu toate acestea, din cînd în cînd și chiar din cauza acestei mișcări, vechiul argou iese din nou la iveală și se înnoiește. Își are reședințele sale unde se menține. Cartierul Temple păstra argoul secolului al XVII-lea ; Bicêtre, cînd era închisoare, păstra argoul din Thunes. Se mai putea auzi terminația *anche*, a bătrînilor din Thunes. *Boyanches-tu* (*boistu* ? — bei ?), *il croyanche* (*il croit* — crede). Totuși mișcarea neîntreruptă rămîne legea lui.

Dacă filozoful ajunge să țină pe loc o clipă această limbă care se evaporă fără încetare, pentru a o observa, el cade în meditații dureroase, dar și folositoare. Nici un studiu nu este mai bogat în rezultate și în învățăminte. Nu există metaforă, etimologie a argoului, care să nu cuprindă o lecție. Printre asemenea oameni, *battre* (a bate) înseamnă *feindre* (a se preface) ; puterea lor este șiretenia.

Pentru ei, ideea de om nu se desparte de aceea de umbră. Noaptea se zice *sorgue* ; om — *orgue*. Omul este un derivat al nopții.

S-au obișnuit să privească societatea ca un mediu care îi ucide, ca o forță de neînlăturat, și vorbesc despre libertatea lor ca despre sănătate. Un om arestat este un om *bolnav*, unul osîndit este un *mort*.

Ceea ce este mai groaznic pentru cei întemnițați între patru pereți de piatră e un fel de castitate înghețată ; el numește carcera *castus*. În acest loc funebru, viața de dincolo de ziduri apare totdeauna sub cea mai veselă înfățișare. Prizonierul are lanțuri la picioare ; credeți poate că el se gîndește că omul umblă cu picioarele ? Nu, el crede că omul dansează cu picioarele ; astfel, cînd ajunge să-și taie cu fereastrăul lanțurile, cea dintîi idee a lui este că de acum poate dansa, și numește feres-

trăul *bastringue* (cîrciumă). Un *nume* este un *centru*, asimilație profundă. Banditul are două capete, unul cumpănește faptele și toată viața îl conduce, iar altul îl are pe umeri în ziua morții; capul care îl învață cum să omoare îl numește *la sorbonne* (sorbona), iar capul care ispășește — *la tronche* (buturuga). Când un om nu mai are decît zdrențe pe trup și vicii în suflet, cînd a ajuns la amîndouă degradările, materială și morală, pe care le exprimă cu un singur cuvînt: *gueux* (golan), e copt pentru crimă; este ca un jungher ascuțit cum trebuie; are două tăisuri: suferința și răutatea; așa că în argou nu se zice *un golan*, ci un *réguisé* (dat la ascuțit). Ce este pușcări? Un rug blestemat, un iad. Condamnatul se numește *un fagot* (buștean). În sfîrșit, cum numesc răufăcătorii ocnă? *Le collège* (colegiu). Un întreg sistem penitenciar poate ieși din acest singur cuvînt.

Hoțul are și el carnea lui de tun, ceea ce-i poate fura oricine, dumneavoastră, eu, orice trecător: *le pantre* (Pan — lumea întreagă).

Vrea cineva să știe unde au încolțit cele mai multe cîntece de ocnă, acele refrene numite în vocabular special *lirlonfa*? Ascultați:

Châteletul din Paris avea o pivniță cuprinzătoare. Această pivniță era la doi-trei metri sub nivelul Senei. N-avea nici fereastră, nici ventilație, o singură deschizătură: ușa; oamenii puteau să intre în ea, dar nu și aerul. Această pivniță avea drept tavan o boltă de piatră, și drept pardoseală o palmă de noroi. Fusese pițruiată cu lespezi, dar, din pricina infiltrării apelor, lespezile crăpaseră și se fărîmîșaseră. La o înălțime de doi-trei metri de la pămînt, o grindă lungă, masivă străbătea această subterană dintr-o parte în alta; din loc în loc atîrnau de grindă lanțuri de cîte un metru lungime, la capătul cărora

se aflau zgărzile de fier pentru osîndiți. În această pivniță erau băgați condamnații la galere înainte de a-i porni la Toulon. Erau împinși sub grinda aceea, unde îi aștepta pe fiecare în întuneric zgarda de osîndit. Lanțurile, ca niște brațe spînzurate, iar zgărzile ca niște mîini deschise, îi apucau pe acești nenorociți de gît. Erau legați și părăsiți acolo. Lanțul fiind prea scurt, ei nu se puteau culca. Rămîneau nemișcați în această pivniță, în noapte, sub grindă, aproape spînzurați, siliți la sfortări nemaiauzite ca să ajungă la pîine și la ulciorul de apă, cu bolta pe creștet, cu noroiul pînă peste glezne, cu excrementele scurgîndu-li-se pe pulpe, rupți de oboseală, îndoindu-se de mijloc și de genunchi, agățîndu-se cu mîinile de lanț ca să se odihnească, neputînd dormi decît în picioare și trezindu-se în fiecare clipă din pricina cătușelor care îi strîngeau de gît; unii nu se mai deșteptau de loc. Ca să mănînce, își ridicau pîinea care li se arunca în noroi cu călcîiul unui picior de-a lungul fluierului celuilalt, pînă la mîini. Cît timp erau părăsiți așa? O lună, două, cîteodată chiar șase; unul a rămas un an întreg. Era sala de așteptare a galerelor. Oamenii erau aruncați acolo chiar pentru un iepure furat regelui. Dar ce făceau ei în acest iad-mormînt? Ceea ce se poate face într-un mormînt: trăgeau să moară; și ceea ce se poate face în iad: cîntau. Cînd nu mai e nici o nădejde, cîntecul rămîne. În apele Maltei, cînd se apropia cîte o galără, se auzea cîntecul înainte de plescăitul lopeților. Bietul braconier Survincent, care trecuse prin pivnița-închisoare de la Châtelet zicea: „Numai rîmele m-au ținut în viață“. Inutilitate a poeziei. La ce folosește rîma? În această privință s-au născut aproape toate cîntecele în argou. Din această temniță a Marelui Châtelet din Paris iese melancolicul refren al galerei lui Montgomery: *Timaloumi-*

săine, timaloumison. Cele mai multe din aceste cîntece sînt jalnice ; cîteva sînt vesele, unul e duios :

*Acilea este teatrul
Mîcului săgetător*¹.

Este vorba de Zeul-arcaș, de Cupidon. Orice ați face, nu veți nimici acest veșnic imbold al inimii omenești : iubirea.

Lumea aceasta sumbră știe să păstreze secretul. Secretul este bunul tututor. Secretul pentru acești nenorociți e unitatea care slujește de temelie unirii. A da în vileag secretul înseamnă a smulge fiecărui membru al acestei sălbatice comunități ceva din ea însăși. A denunța, în energica limbă argotică, se zice : *manger le morceau* (a mîncea bucata). Ca și cum denunțatorul ar trage pentru el cîte puțin din seva tuturor și s-ar hrăni cu o bucată din carnea fiecăruia.

Cum se zice a primi o palmă ? Metafora banală răspunde : *C'est voir trente-six chandelles*² (a vedea stele verzi). Dar argoul intervine și schimbă *chandelle* în *camouffle*. Limbajul obișnuit dă același înțeles cuvintelor *soufflet* (palmă) și *camouflet* (înjosire). Astfel, printr-un fel de pătrundere de jos în sus, metafora, această traiectorie incalculabilă, ajută să se urce din grotă la academie ; iar Poulailier zicînd : „Îmi aprind lumînarea“, adică : „Mă mănîncă palma“, îndeamnă pe Voltaire să scrie : „*Langleviel La Baumelle merită o sută de lumînări*“, adică o sută de scatoalce.

¹ Versuri în argou de la începutul secolului al XVIII-lea, despre care se spunea că s-ar fi cîntat la „o petrecere de nuntă“ a celebrului bandit Cartouche.

² Textual — a vedea treizeci și șase de lumînări.

Răscolind argoul descoperi la fiecare pas un lucru nou. Studiile și aprofundarea acestui ciudat grai duc la punctul necunoscut de întretăiere al societății legale cu societatea blestemată.

Argoul e cuvîntul care a ajuns ocnaș.

Te cuprinde spaima cînd te gîndești că sufletul omului poate fi împins atît de jos, poate fi tîrît și legat fedeleș de întunecatele puteri ale fatalității și înlănțuit prin nu se știe ce verigi, în această prăpastie !

O, sărmană minte a celor oropsiți !

Vai ! nimeni nu va sări în ajutorul sufletului omenesc în această brznă ? Soarta lui este oare să aștepte în veci de veci gîndul eliberator, uriașul călăreț al pegașilor și al cailor năzdrăvani, să aștepte într-una pe luptătorul strălucitor, care coboară înaripat din înaltul cerului, pe cavalerul însořit al viitorului ? Va chema zadarnic în ajutor sulița de lumină a idealului ? E osîndit să asculte cum se ridică blestemul spăimîntător, în noaptea de genuni a Răului și să întrevadă din ce în ce mai aproape, în mocirla hîdă, acel chip încruntat, draconic, fălcile băloase și acea unduire șerpuitoare de gheare, de umflături și de inele ? Va rămîne sufletul acesta mereu aici, mereu fără lumină, fără nădejde, pradă acelei apropieri înfricoșătoare, adulmecat din umbră de un monstru, dîrdîind de frică, cu părul vîlvoi, frîngîndu-și mîinile, pe veșnicie înlănțuit de stîncă nopții, tristă Andromedă ¹ albă și goală în întuneric.

¹ Personaj mitologic : fata oferită ca pradă unui monstru marin. Legenda spune că Perseu, văzînd-o legată de o stîncă, și fermecat de frumusețea ei, a ucis monstrul, a eliberat-o și a luat-o de soție.

III

ARGOUL CARE PLÎNGE ȘI ARGOUL CARE RÎDE

Așa după cum se vede, întregul argou, argoul de acum patru sute de ani ca și argoul de astăzi, e îmbibat de un întunecat înțeles simbolic, care dă tuturor cuvintelor când o înfățișare jalnică, când una amenințătoare. Se simte la fiecare pas vechea tristețe sălbatică a acelor cerșetori ai Curții Minunilor, care își încercau norocul la jocuri de cărți cunoscute numai de ei, dintre care câteva ni s-au păstrat. Optul de treflă, de pildă, înfățișa un copac mare avînd opt uriașe foi de trifoi, un fel de întrupare fantastică a pădurii. La rădăcina copacului se vedea un foc, la care trei iepuri frigeau un vînător la frigare, iar în fund pe un alt foc, era o oală fumegîndă, din care ieșea capul ogarului. Nimic mai înfiorător decît asemenea răz bunări pictate pe cărțile de joc, în fața rugurilor unde erau fripți contrabandiștii și a cazanului unde fierbeau falsificatorii de bani. Felurite forme pe care le lua gîndirea în regatul argoului, cîntecul însuși, gluma și amenințarea, toate aveau acest caracter neputincios și frînt. Toate aceste cîntece, dintre care unele au fost culese, erau umile și tînguitoare pînă la lacrimi. Hoțul e numit bietul hoț și e totdeauna iepurele care se ascunde, soarecele care fuge, pasărea care zboară. Abia cere ce-i trebuie, se mărginește să suspine, unul din gemetele lui a ajuns pînă la noi: „*Je n'entrave que le dail comment meck, le daron des orgues, peut atiger ses mômes el ses momignards et les locher criblant sant être atigé lui même*”¹. Oropsitul, ori de cîte ori are răgaz să gîndească, se face mic în fața legii și

¹ Nu înțeleg cum Dumnezeu, părintele oamenilor, poate să-și chinuiască copiii și nepoții și să-i audă țipînd, fără să fie chinuit el însuși.

plăpînd faţă de societate, se face una cu pămîntul, roagă, imploră îndurare, pentru că se ştie nevinovat.

Către mijlocul veacului trecut s-a produs o schimbare. Cîntecele de închisori, refrenele hoţeşti căpătără, ca să zicem așa, o îndrăzneală obraznică şi plină de veselie. Tînguiitorul *maluré* fu înlocuit cu *larifla*. În mai toate cîntecele de gală, de temniţă şi de ocnă din veacul al XVIII-lea se află o veselie drăcească şi stranie. Răsună în ele acest refren strident şi săltăreţ, luminat parcă de o strălucire fosforescentă, care pare cîntat în pădure de fluierul unui spiriduş :

Mirlabibi surlababo
Mirliton ribonribette
Surlababi mirlababo
Mirliton ribonribo.

Aşa se cînta, în timp ce un om era strîns de gît într-o pivniţă sau într-un desiş de pădure.

E un semn îngrijorător, de boală. În veacul al XVIII-lea vechia melancolie a acestei categorii ome-neşti posomorîte se risipeşte ; ea începe să rîdă. Îşi bate joc de *marele barosan*, adică de rege. Ludovic al XV-lea, de pildă, regele Franţei, e numit *marchizul-paiată*. Hoţii sînt în această epocă aproape veseli. Din inima acestor oropsiţi iese un fel de lumină, ca şi cum conştiinţa li s-ar fi uşurat. Aceste biete triburi ale întunericului nu au numai îndrăzneala disperată a faptelor, o au şi pe aceea nepăsătoare a gîndului. Semn că-şi pierd sentimentul criminalităţii lor, simţind un sprijin nelămurit pînă şi printre gînditori şi visători. Semn că furtul şi jaful încep să se strecoare în doctrine şi sofisme, așa că urîtenia li se împuţinează oarecum, trecînd-o în mare măsură asupra sofismelor şi a doctrinelor. Semn, în sfîrşit, dacă nu intervine o întorsătură neaşteptată, că ceva miraculos va izbucni în curînd.

Să ne oprim o clipă. Pe cine acuzăm în rîndurile de mai sus ? Secolul al XVIII-lea ? Filozofia lui ? Bineînțeles că nu. Opera secolului al XVIII-lea este sănătoasă și folositoare. În cuprinsul lui sînt patru sfinte legiuni : enciclopediștii cu Diderot în frunte, fiziocrații cu Turgot ¹, filozofii cu Voltaire și utopiștii cu Rousseau. Lor le datorăm nemăsurata înaintare spre lumină a umanității. Sînt cele patru avangărzi ale neamului omenesc în mers spre cele patru puncte cardinale ale progresului. Diderot spre frumos, Turgot spre util, Voltaire spre adevăr și Rousseau spre dreptate. Dar alături de filozofi și mai jos decît ei, se află sofistii, ca niște bălării otrăvitoare amestecate în vegetația sănătoasă, cucută într-o pădure virgină. În timp ce călăul ardea pe treptele palatului de justiție marile cărți liberatoare ale veacului, scriitori azi uitați tipăreau, cu învoirea regelui, fel de fel de scrieri cu o ciudată putere de descompunere, pe care nenorociții le citeau pe nerăsuflăte. Un amănunt ciudat : unele din aceste publicații, patronate adeseori de un principe, se regăsesc în Biblioteca secretă. Faptele acestea, adînci dar neștiute, treceau fără să fie luate în seamă. Primejdia izvorăște cîteodată din necunoașterea ei. E necunoscută fiindcă e subterană. Dintre toți acești scriitori cel care a săpat poate cea mai nesănătoasă galerie în sufletul multimilor este Restif de la Bretonne ².

¹ Reprezentant al fiziocraților, prima școală de economiști burhezi (secolul al XVIII-lea), care cereau libertatea comerțului și industriei, mai ales libera circulație a produselor agricole. Ca ministru al finanțelor și economiei, Turgot a inițiat o serie de reforme burheze, anulate apoi de reacțiunea feudală.

² Romancier francez din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fiu de țaran, în opera lui se întîlnesc pagini de un remarcabil realism asupra moravurilor Parisului din ajunul revoluției. În *Noaptele Parisului*, exprimă sentimente democratice și zugrăvește pe iacobini în culori pline de simpatie.

Această frământare, a Europei întregi, făcu în Germania, ravagii mai mari decît oriunde. În Germania, într-o anumită perioadă, pe care Schiller o rezumă în frumoasa lui dramă *Hoții*, furtul și jaful se ridicau împotriva proprietății și muncii, își însușeau anumite idei de bază, adevărate la prima vedere, și false la o cercetare mai adîncă, juste în aparență, absurde în realitate, se înfășurau în aceste idei, se pierdeau așa-zicînd în ele, își dădeau un nume abstract, treceau în starea de teorie și circulau astfel printre oamenii muncitori, obidiți și cinstiți, fără știrea chimiștilor neprevăzători care pregătiseră amestecul, fără voia mulțimilor care îl primeau. Ori de cîte ori se petrece un asemenea fapt, urmările sînt îngrijorătoare. Suferința zămislește mînia, în timp ce lumea bogată nu vrea să vadă, sau doarme, ceea ce e totuna cu a închide ochii; ura lumii nenorocite își aprinde falca de la cîte un suflet amărît sau strîmb, care visează într-un colț și apoi începe să cerceteze societatea. Înfiorător lucru e ura care iscodește !

Astfel se dezlănțuie, cînd le vin în ajutor vremuri nenorocite, acele spăimîntătoare cutremure care odinioară se numeau jacherii, față de care frământările politice sînt jocuri de copii; acele frământări nu mai sînt lupta obiditului împotriva asupritorului, ci răscoala sărăciei împotriva bunului trai. Și totul se prăbușește.

Răscoalele țărănești sînt cutremure ale poporului. Revoluția franceză, această faptă uriașă și cinstită, a pus capăt primejdiei de neînlăturat care ar fi putut să amenințe aproape întreaga Europă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

Revoluția franceză, care nu-i decît un ideal înarmat cu sabie, se ridică și, cu aceeași bruscă mișcare, închide ușa răului și o deschide pe a binelui.

Ea dezleagă problema, consfințește adevărul, împăraștie duhoarea, însănătoșește veacul, încoronează poporul.

Se poate zice că a creat omul a doua oară, dându-i un al doilea suflet : dreptul.

Secolul al XIX-lea moștenește opera revoluției și se bucură de ea, iar azi catastrofa socială de care am vorbit mai sus a devenit pur și simplu cu neputință. E orb cine o privește ! E netot cel care se teme de ea ! Revoluția a fost vaccinul răscloalelor țărănești.

Mulțumită revoluției, condițiile sociale s-au schimbat. Sîngele nostru a fost curățit de bolile feudale și monarhice. Nici o urmă de ev mediu nu se mai află în Constituția noastră. A trecut vremea cînd înspăimîntătoarele furnicare de dedesubt izbucneau, cînd se simțea sub tălpi goana nevăzută a unui zgomot surd, cînd apăreau la suprafața civilizației un fel de mușuroaie de cîrțițe, cînd pămîntul crăpa, cînd bolțile peșterilor se deschideau și cînd se vedeau ieșind deodată din pămînt capete monstruoase.

Simțul revoluționar e un simț moral. În rădăcinîndu-se sentimentul dreptului, se dezvoltă sentimentul datoriei. După minunata definiție a lui Robespierre, legea tuturor e libertatea, care se sfîrșește acolo unde începe libertatea altuia. De la 89, poporul întreg crește în fiecare ins care se ridică ; oricare om sărac cîștigînd un drept își are raza lui de lumină, orice ghiorăie-mațe simte că întruchipează demnitatea Franței ; mîndria cetățeanului e o armură a sufletului lui ; cine e liber e cinstit, cine votează domnește. Iată cum se explică incoruptibilitatea, stingerea poftelor urîte, ochii plecați eroic în fața ispitelor. În sănătoșirea revoluționară e limpede în zilele de dezrobire — 14 iulie, 10 august ¹ — cînd nu mai există

¹ Vezi nota 1 de la p. 304.

pleavă. Cel dintâi strigăt al mulțimilor luminate și tot mai numeroase este : moarte hoților ! Progresul e un om onest ; idealul și absolutul nu se îndeletnicesc cu șterpeleala. Ce oameni însoțeau furgoanele care în 1848 duceau bogățiile din Tuilerii ? Adunătorii de zdrențe din cartierul Saint-Antoine. Zdrențele au păzit visteria. Virtutea le-a dat acestor golani măreție. În acele furgoane, în cuferele abia închise, unele chiar crăpate, se afla, printre scrinurile care străluceau de-ți luau ochii, înșăși vechea coroană a Franței, bătută în diamante, înstelată cu marele rubin al regalității și cu diamantul uriaș în valoare de treizeci de milioane. Golanii păzeau, desculți, această comoară.

Așadar, nu vor mai fi răskoale țărănești. Mi se rupe inima de politicienii dibaci. Vechea teamă și-a făcut ultimul efect și de azi înainte nu va mai putea fi întrebuințată în politică. Marele resort al spectrului roșu s-a stricat. Toată lumea o știe. Sperietoarea nu mai sperie. Păsările s-au obișnuit cu parul îmbrăcat în zdrențe, vrăbiile se așază în vârful lui, iar burghezii rîd.

IV

CELE DOUĂ DATORII : A VEGHEA ȘI A SPERA

Așadar, a dispărut orice primejdie socială ? Bineînțeles că nu. S-a sfîrșit cu răskoalele țărănești. Societatea poate fi liniștită dinspre partea asta, sîngele nu i se va mai ridica la cap ; dar trebuie să se îngrijească de felul cum respiră. Nu mai are de ce să se teamă de apoplexie, dar oftica e la un pas. Oftica societății se numește mizerie.

Moartea vine uneori ca un trăsnet, dar te și poate roade treptat, încetul cu încetul. Să nu obosim niciodată spunând că a ne gândi, înainte de toate, la mulțimile desmoștenite și îndurerate, a le ușura, a le primeni aerul, a le lumina, a le iubi, a le lărgi orizontul până la măreție, a le împărtăși învățătura sub toate formele, a le da pilda muncii, niciodată pe aceea a trîndăvici, a micșora greutatea sarcinii fiecăruia întărind ideea scopului comun, a mărgini sărăcia fără a înlătura bogăția, a crea necuprinse cîmpuri de activitate publică și populară, a avea ca Briareu¹ o sută de mîini întinse în toate părțile celor obidiți și slabi, a întrebuița puterea colectivă în vederea mării datorii de a deschide ateliere de muncă pentru toate brațele, școli pentru toate aptitudinile și laboratoare pentru toate mințile, a urca salariile, a micșora truda, a cumpăni activul și pasivul, cu alte cuvinte a potrivi satisfacerea după sfortare și îndeștularea după nevoie, într-un cuvînt, a pune orînduirea socială să răspîndească, în folosul celor ce suferă și a celor neștiutori, mai multă lumină și mai multă bunăstare, înseamnă, să nu uite sufletele generoase, cea dintîi dintre datoriile frățești, și înseamnă, s-o știe inimile egoiste, cea dintîi dintre necesitățile politice.

Și acestea toate, trebuie s-o spunem, nu sînt mai mult decît un început. Munca nu poate să fie o lege, fără să fie un drept. Iată adevărata problemă.

Nu stăruim, fiindcă nu este locul.

Dacă natura se numește providență, societatea trebuie să se numească prevedere.

Creșterea intelectuală și morală nu este mai puțin necesară decît bunăstarea materială. A ști este o nevoie vitală, a gândi este o necesitate, adevărul este hrană ca și pîinea. O minte nehrănită cu știință și cu

¹ Monstru în mitologia greacă.

înțelepciune slăbește. Să ne fie milă de mințile înfometate cum ne e milă de trupurile nehrănite. Dacă există ceva mai sfișietor decît un trup care se prăpădește de lipsă de pîine, e un suflet care se stinge din lipsă de lumină.

Progresul întreg se îndreaptă către rezolvarea acestei probleme. Într-o bună zi lumea va rămîne uimită. O dată cu ridicarea neamului omenesc straturile adînci vor ieși în chip firesc din zona deznădejdiei. Ștergerea mizeriei se va realiza printr-o simplă ridicare de nivel.

Am greși dacă ne-am îndoi de puterea acestei soluții binecuvîntate.

Trecutul, recunoaștem, e încă foarte puternic în ceasul de față. Se întremează din nou. Această reîntinerire a unui cadavru e surprinzătoare. Iată-l că umblă de colo-colo. Pare a fi un învingător ; mortul acesta, un cuceritor. Sosește cu șleatha lui, cu superstițiile, cu sabia lui, cu despotismul și steagul lui ; ignoranța ; de cîtva timp încoace a cîștigat zece batalii. Înaintează, amenință, se veselește, e la porțile cetății. Cît despre noi, să nu deznădăjduim. Să vindem cîmpul unde Hannibal și-a instalat tabăra.

Nouă, care credem, de ce ne poate fi teamă ?

Ideile noastre nu se mai întorc, așa cum nu se mai întorc apele fluviilor.

Iar cei care resping viitorul să se gîndească bine. Spunînd *nu* progresului, ei nu condamnă viitorul, ci se osîndesc pe ei înșiși. Își dau singuri o boală grea ; se inoculează cu trecutul. Nu există decît un fel de a respinge ziua de mîine : a muri.

Noi vrem să vină cît mai tîrziu cu puțină moartea trupului, niciodată cea a sufletului.

Da, enigma își va spune cuvîntul, sfînxul va vorbi, problema va fi rezolvată. Da, poporul pe care veacul al XVIII-lea l-a schițat, va fi desăvîrșit de al XIX-lea.

Numai un idiot s-ar putea îndoi de asta. Naşterea aşteptată, naşterea apropiată, a bunăstării universale e un fapt de neînlăturat.

Forţe obşteşti uriaşe hotărăsc faptele oamenilor şi le aduc pe toate într-un timp anumit la starea lor logică, adică la echilibru, la dreptate. Omenirea naşte o putere alcătuită din pământ şi cer, această putere o cîrmuieşte; această forţă e făcătoare de minuni; creează tot atît de lesne marile evenimente ca şi minunatul deznodămînt al lor. Ajutată de ştiinţă, care vine de la om, şi de întîmplări, care vin din altă parte, nu se teme de contradicţiile ce se ivesc în punerea problemelor care par celor mulţi, cu neputinţă de rezolvat. Această forţă tot atît de pricepută să pună la cale descoperirea unei soluţii din ciocnirea ideilor, ca şi o învăţătură din ciocnirea faptelor, şi ne putem aştepta la orice de la această tainică putere a progresului, care, într-o bună zi, pune faţă-n faţă răsăritul şi apusul într-un mormînt, făcîndu-i pe imamii¹ mahomedani să stea de vorbă cu Bonaparte înăuntrul mării piramide.

Pînă atunci, nici un popas, nici o şovăială, nici o oprire în marea mergere-înainte a minţilor. Filozofia socială e în esenţă ştiinţă şi pace. Ea are ca scop şi trebuie să aibă ca rezultat să facă să înceteze vrăjmăşiile, studiind antagonismele societăţii. Cercetează, pătrunde, analizează, apoi reuşeşte. Procedează pe cale de reducere, gonind ura de pretutindeni.

S-a văzut de multe ori ca o societate să se prăbuşească sub furtuna care se stîrneşte asupra oamenilor; istoria e plină de naufragii de popoare şi imperii: într-o bună zi, uraganul, necunoscut, vine şi ia cu el moravuri, legi, religii. Civilizaţia Indiei, a Chaldeii, a Persiei, a Asiriei, a Egiptului au dispărut

¹ *Imam*, teolog musulman.

una după alta. De ce ? Nu știm. Care sînt cauzele acestor dezastre ? Nu le cunoaștem. Aceste societăți ar fi putut fi salvate ? Au pierit din pricina lor însele ? S-au încăpățînat în cine știe ce viciu fatal care le-a dat pierzării ? Cîtă sinucidere se cuprinde în această moarte groaznică a unei națiuni, a unei rase ? Iată întrebări fără răspuns. Întunericul acoperă civilizațiile osîndite. Intrase apa în ele din toate părțile fiindcă se scufundaseră ; nu putem spune nimic mai mult ; și cu un fel de spaimă privim în fundul acelei mări care se cheamă trecutul, peste talazurile uriașe, veacurile, imense corăbii, Babilon, Ninive, Tars, Teba¹, Roma, cum se scufundă sub suflarea groaznică a tuturor vîltoarelor întunecimii. Întunecimi acolo, lumină însă aici. Nu cunoaștem bolile civilizațiilor străvechi, cunoaștem însă beteșugurile civilizației noastre. Avem dreptul de a arunca lumina asupra ei ; îi contemplăm frumusețile și îi dezgolim urîteniile. Pătrundem acolo unde o doare și o dată ce am dat de suferință, cunoașterea cauzei duce la descoperirea leacului. Civilizația noastră, creație a douăzeci de veacuri, e în același timp un monstru și o minune ; merită truda de a fi salvată. Și va fi. E mare lucru a o ușura ; a o lumina ; e și mai mult. Toate cercetările filozofiei sociale moderne trebuie să se întîlnească în acest scop. Gînditorul de azi are marea datorie de a-și apleca urechea pe inima civilizației.

Mai spunem o dată : ascultarea inimii ei îți dă curaj ; și e vremea să sfîrșim aceste cîteva pagini, antrax arid al unei dureroase drame, stăruind asupra încrederii cu care privim viitorul.

Dincolo de moralitatea socială, se simte nemurierea omenirii. Dacă se ivesc ici și colo urtite răni și picingini, ca niște cratere și arsuri de pucioasă făcute

¹ Centre ale unor vechi civilizații, azi dispărute, în Orientul Apropiat.

de un vulcan care izbucnește și își aruncă puroiul, nu înseamnă că pierе însuși globul pămîntesc. Bolile poporului nu omoară omul.

Și totuși, cei care își fac observațiile lor asupra cli-niceî sociale mai dau uneori din cap a îndoială. Cei mai puternici și cei mai duiosi, cei mai raționali dintre oameni au ceasurile lor de slăbiciune.

Veni-va oare viitorul ? Aproape că am putea să ne punem această întrebare, cînd vedem în jurul nostru atîta beznă înfiorătoare. Cruntă înfruntare a egoiștilor cu nenorociții. Partea celor egoiști sînt prejudecățile, creșterea în neștiința despre lume a odraslelor bogate, pofta care ametește ca o beție, un prisos de belșug care zăpăcește, teama de a suferi, care la cîtiva merge pînă la scîrba față de cei ce suferă, plăcerea neînduplecată, eul atît de umflat încît înnăbușă sufletul ; iar oropsiților le e lăsată foamea, pizma, ura de a vedea pe ceilalți cum huzuresc, adîncul zbucium al instinctelor omenești către îndes-tulare, negura care năpădește inimile, tristețea, ne-voia, fatalitatea, neștiința simplă și impură.

Va trebui, totuși, să continuăm a ridica ochii la cer ? Punctul luminos pe care-l zărim acolo sus nu se va stinge ? E îngrozitor să vezi idealul pierdut astfel în adîncimi, singuratic, abia întrezărit, strălucitor, dar înconjurat de toate acele uriașe amenințări ne-gre, îngrămădite monstruos în jurul lui ; și cu toate acestea, nu e mai primejduit ca o stea între falcile norilor.

INCINTĂRI ȘI DEZNADEJDI

I

ÎN PLINĂ LUMINĂ

Cititorul a înțeles că Éponine, recunoscînd prin grilaj pe locuitoarea din strada Plumet, unde o trimisese Magnon, îi îndepărtase mai întîi pe bandiți, pe urmă îi slujise drept călăuză lui Marius, care, după cîteva zile de extaz în fața grilajului, tîrît de puterea care împinge fierul către magnet și pe îndrăgostit către pietrele din care e zidită casa iubitei, intrase în sfîrșit în grădina Cosettei, ca Romeo în grădina Juliettei. Îi venise mult mai ușor decît lui Romeo ; Romeo fusese nevoit să sară un zid, pe cînd Marius n-a trebuit decît să dea puțin la o parte un drug al grilajului slăbit, care se mișca în alveola lui ruginită ca dinții unui moșneag, așa că trecu lesne.

Cum nu era niciodată nimeni pe stradă, iar Marius nu intra în grădină decît noaptea, nu era primejdie să fie văzut.

Din acel ceas binecuvîntat și sfînt, în care o sărutare logodi aceste două suflete, Marius veni aci în fiecare seară. Dacă în acel ceas al vieții ei, Cosette s-ar fi îndrăgostit de un bărbat necinstit și desfrînat, ar fi fost pierdută ; sînt pe lume asemenea firi, generoase, care uită de ele însele ; Cosette era dintre acestea. Una din însușirile minunate ale femeii e aceea

de a se dăruî. Dragostea, cînd atinge înălțimea la care devine atotstăpînitoare, se însoțește cu un fel de sfîntă orbire a pudoarei. Dar cîte primejdii vă pîndesc, o, suflete neprihănite ! Adesea ne dați sufletul vostru iar noi luăm numai trupul. Sufletul vă rămîne și îl priviți în taină, fremătînd. Iubirea nu se oprește la jumătate drum : sau te pierde, sau te mîntuie. Întreaga soartă omenească e cuprinsă în această dilemă care înseamnă mîntuire sau pierzanie și pe care nici o fatalitate n-o pune mai neînduplecat decît iubirea. Iubirea e viața sau e moartea. Leagăn, dar și sicriu... Aceeași simțire spune da și nu în inima omenească. Din tot ceea ce a făcut Dumnezeu, inima omenească răspîndește cea mai mare lumină și, vai ! cel mai adîne întuneric.

Dar Dumnezeu a vrut ca iubirea peste care a dat Cosette să fie o iubire mîntuitoare.

Atît cît ținu luna mai a anului 1832, în fiecare noapte, în grădina sălbatică, sub un desiș din zi în zi mai îmbătător, veniră două ființe alcătuite din curățenie și nevinovăție, pline de o fericire cerească, ființe mai înrudite cu arhanghelii decît cu oamenii, cinstite, neprihănite, strălucitoare în beția dragostei lor, răspîndind lumină în întunericul nopții. Cosettei i se părea că Marius purta pe frunte o coroană, iar pentru Marius, Cosette avea un nimb. Se atingeau, se priveau, se prindeau de mîini, se strîngeau unul lîngă altul, dar era un hotar, pe care nu-l treceau nicio dată. Nu fiindcă l-ar fi respectat, ci fiindcă nici nu-l cunoșteau. Marius simțea o stavilă : nevinovăția Cosettei, iar Cosette simțea un reazim : cinstea lui Marius. Primul sărut fusese și ultimul. De atunci Marius nu se încumetase decît să-i atingă cu buzele mîinile sau șalul, sau o buclă de păr. Cosette era pentru el o mireasmă și nu o femeie. O respira. Ea nu-i refuza nimic, iar el nu cerea nimic. Cosette era fericită,

iar Marius mulțumit. Trăiau în acea stare de încântare care s-ar putea numi extazul unui suflet ; aceea nespusă îmbrățișare a două neprihăniri în ideal ; două lebede întîlnindu-se pe Muntele Fecioarei.

La acel ceas al dragostei, cînd simțurile uită să vorbească sub atotputernicia fericirii, Marius, curatul și seraficul Marius, ar fi fost mai curînd în stare să intre la o femeie de stradă decît să ridice rochia Cosettei pînă la gleznă. O dată, sub lumina lunii, Cosette se aplecă să culeagă o floare și bluza i se întredeschisese la piept, lăsînd să i se vadă puțin sînul. Marius întoarse capul.

Ce se întîmpla între aceste două ființe ? Nimic. Se adorau.

Noaptea, cînd se aflau împreună, grădina părea un loc viu și sfînt. Toate florile se desfăceau în jurul lor, trimițîndu-le parfumul ; ei își deschideau sufletele și le risipeau pe flori. Vegetația îmbelșugată și puternică tresărea plină de sevă și de beție în jurul acestor doi nevinovați, iar ei își spuneau vorbe de dragoste care înfiorau copacii.

Ce fel de vorbe erau acestea ? Șoapte. Nimic mai mult. Dar era de ajuns să tulbure și să miște toată natura. Putere purtătoare de farmece, pe care am înțelege-o greu citind într-o carte asemenea convorbiri, făcute anume ca să fie luate de vînt și risipite ca un fum pe sub frunzișuri. Scoateți din murmurul a doi iubiți melodia care pornește din suflet, acompaniindu-i ca o liră, și va rămîne numai o umbră ; veți zice : cum, numai atît ? Ei, da, copilării, lucruri pe care le-au mai spus și alții, rîsete pentru nimica-toată, mofturi, nerozii, tot ceea ce e mai sublim și mai profund pe lume ! Singurele lucruri care merită să fie spuse și ascultate !

Cine n-a auzit niciodată asemenea copilării, asemenea nimicuri, cine nu le-a rostit niciodată e un dobitoc și un om rău.

Cosette îi spunea lui Marius :

— Tu știi ?...

(Începuseră în aceste șoapte, în nevinovăția lor cerească, să-și spună pe nume și *tu*, fără să-și dea seama cum ajunseseră la asta.)

— Știi ? Numele meu este Eufrasia.

— Eufrasia ? Ba nu, te cheamă Cosette.

— Oh ! Cosette e un nume de rînd, care mi-a fost dat cînd eram mică. Numele meu adevărat e Eufrasia. Nu-ți place numele acesta : Eufrasia ?

— Ba da... Dar Cosette nu e de rînd.

— Îți place mai mult decît Eufrasia ?

— Ei !... da.

— Atunci îmi place și mie mai mult. Ai dreptate, e drăguț : Cosette. Spune-mi Cosette !

Și surîsul cu care întovărășea aceste cuvinte prefacea întregul dialog într-o idilă vrednică de grădilele raiului.

Altă dată, îl privea țintă și izbuinea :

— Domnule, ești frumos, ești încîntător, ești plin de duh, nu ești prost de loc, ești cu mult mai învățat decît mine, dar mă prind că nu poți spune ca mine cuvîntul *te iubesc* !

Și Marius, în al șaptelea cer, credea că aude un vers cîntat de o stea.

Sau, altă dată, Cosette îi dădea o palmuță pentru că-l auzise tușind și îi spunea :

— Nu tuși, domnule ! La mine în casă nu e voie să tușească nimeni fără încuviințarea mea. E foarte urît să tușești și să mă bagi la griji. Vreau să fii sănătos, pentru că, dacă te-ai îmbolnăvi, aș fi foarte nenorocită. Ce m-aș face ?

Era pur și simplu dumnezeiesc.

O dată Marius îi spuse Cosettei :

— Închipuiește-ți că am crezut o bună bucată de vreme că te cheamă Ursula.

Povestea aceasta i-a făcut să rîdă toată seara.

În mijlocul unei alte convorbiri, i se întîmpla să izbucnească :

— Oh, într-o zi, în grădina Luxembourg, mi-a venit să succesc gîtul unui invalid !

Dar se opri deodată și nu merse mai departe. Ar fi trebuit să-i vorbească Cosettei de jartiera ei, ceea ce îi era cu neputință. Era o vecinătate necunoscută, carnea, față de care uriașa lui dragoste fără prihană da înapoi cu un fel de spaimă sfîntă.

Așa își închipuia Marius viața cu Cosette, fără nimic altceva : să vină în fiecare seară în strada Plumet, să dea la o parte vechiul drug binevoitor de la grilajul președintelui, să se așeze unul lîngă altul pe banca aceea, să privească printre arbori licăririle nopții care se lăsa, să-și așeze cuta pantalonului lîngă marginea largă a rochiei Cosettei, să-i mîngîie unghia degetului mare, să-i zică *tu*, să miroase unul după altul aceeași floare, într-una, la nesfîrșit. În acest timp, norii treceau deasupra capului lor. De cîte ori adie vîntul, ia cu el mai multe vise omenеști decît nori de pe cer.

Nu se poate spune că această iubire curată, aproape sălbatică, era lipsită cu totul de orice curtenie amoroasă. „A face complimente iubitei“ este cel dintîi chip de a o mîngîia, o jumătate de îndrăzneală care dibuie. Complimentul este ca un sărut printr-un voal. Voluptatea își strecoară dulcele ei vîrf de ac, și se ascunde. În fața voluptății inima face un pas înapoi, ca să iubească mai puternic. Alintările lui Marius, pline de visuri, erau, dacă putem spune, limpezi ca

azurul. Păsările care zboară sus, pe lângă îngeri, trebuie să audă asemenea vorbe. În ele se împletea totuși și viața, și umanitatea, și toată cîtimea de real de care Marius era în stare. Ceea ce se spune în umbră e un preludiu la ceea ce se va spune în alcov : o nouă revărsare lirică, amestec de odă și sonet, gingașe hiperbole ale gînguritului de porumbei, toate rafinamentele iubirii strînse mănunchi și răs-pîndind o mireasmă cercască, suavă, ca un ciripit negrăit al inimilor.

— O, șoptea Marius, ce frumoasă ești ! Nici nu îndrăznesc să mă uit la tine ! Te contemp lu. Ești o grație. Nu știu ce vrajă mă cuprinde... Tivul rochiei tale de sub care se zărește vîrful pantofului, mă tulbură. Și apoi, ce lumină uimitoare e în gîndurile tale ! Vorbești atît de cuminte. Cîteodată mi se pare că ești un vis. Vorbești, te ascult și mă încînți ! O, Cosette ! Ce ciudat și ce minunat e ; sînt nebun de-a binelea ! Ești fermecătoare, domnișoară ! Îți privesc piciorușele la microscop și sufletul cu ochianul stelilor...

Și Cosette răspundea :

— Te iubesc din ce în ce mai mult ; în astă-seară mai mult decît azi-dimineață.

Întrebările și răspunsurile se încrucișau la în-tîmplare în dialogul lor, cădeau mereu la înțelegere asupra dragostei, ca figurinele care cad mereu în picioare.

Toată făptura Cosettei era naivitate, nevinovăție, transparență, alb, candoare, strălucire. S-ar fi putut spune despre Cosette că e un cer limpede. Răspîndea o prospețime de aprilie și de zori de zi. În ochii ei era rouă. Cosette era o întrupare a luminii aurorei în chip de femeie.

Era firesc ca Marius, iubindu-o, s-o admire. Dar adevărul este că mica elevă de pension, abia ieșită de la mînăstire vorbea cu o pătrundere deosebită și rostea cîteodată tot felul de cuvinte delicate și pline de adevăr. Ciripitul ei se prefăcea în vorbire aleasă. Nu se înșela asupra nici unui lucru și vedea just. Femeia simte și vorbește cu fragedul instinct al inimii, care nu greșeste. Nimeni nu știe să spună ca o femeie lucruri gingașe și adînci. Gingașie și adîncime — iată femeia, iată cerul !

În această fericire deplină aveau în fiecare clipă lacrimi în ochi. O gîză strivită, o pană căzută dintr-un cuib, o crenguță de răsură ruptă, totul îi înduioșa, și fericirea lor, ușor învăluită de melancolie, părea că nu cere altceva decît să plîngă. Cel mai nețăgăduit semn de dragoste e o înduioșare cîteodată de neîndurat.

Apoi — schimbările neașteptate sînt jocul de fulgere al dragostei — rîdeau din toată inima cu o nepăsare încîntătoare și atît de firească, încît păreau uneori doi băieți. Totuși, chiar fără știrea inimilor neprihănite, natura nu se lasă uitată și e oriunde de față. E mereu prezentă cu ținta ei brutală și sublimă, și, oricare ar fi nevinovăția sufletelor, simți, în perechea cea mai pudică, adorabila și tainica nuanță care deosebește doi îndrăgostiți de doi prieteni. Se adorau.

Ceea ce este veșnic și neschimbător nu se pierde. Îndrăgostiții se iubesc, rîd, se încruntă în glumă unul la altul, își împletesc degetele mîinilor, se tu-tuiesc, dar toate acestea nu pun stavilă veșniciei. Îndrăgostiții se ascund în taina amurgului, în umbră, o data cu păsările, cu trandafirii ; ei se farmecă unul pe altul în întuneric, cu inimile oglindite în ochi, murmură, șoptesc, în vreme ce imensele legănări de astre umplu nemărginirea.

BEȚIA FERICIRII DEPLINE

Trăiau ca purtați pe valuri, năcuți de fericire. Nici nu băgaseră de seamă că holera bîntuia în Paris tocmai în acea lună. Își făcuseră cele mai multe mărturisiri cu putință, dar nu merseseră mult mai departe de numele lor. Marius spusese Cosettei că era orfan, că se numea Marius Pontmercy, că era avocat, că trăia din ceea ce scria pentru librari, că tatăl său fusese colonel, că fusese un erou și că el, Marius, se certase cu bunicu-său, care era bogat. Îi spusese oarecum și că era baron, dar Cosette nu s-a arătat prea mirată. Marius baron? Nu înțelesese. Nu știa ce însemna cuvîntul. Marius era Marius. În ceea ce o privea pe ea, îi mărturisise că fusese crescută în mînăstirea Petit-Picpus, că mama sa murise, ca și a lui, că tatăl său se numea domnul Fauchelevent, că era foarte bun, că-i ajuta pe sărmani, dar că și el era sărman, și că se lipsea de orice numai să nu-i lipsească ei nimic.

Lucru de neînțeles; în acel fel de simfonie în care trăia Marius de cînd o vedea pe Cosette, trecutul, chiar cel mai apropiat, ajunsese pentru el atît de nedeslușit și depărtat, încît ceea ce îi povestea Cosette îi era de ajuns. Nu se gîndise să-i povestească nici despre întîmplarea petrecută într-o noapte în mansarda Thénardierilor, nici despre arsura cu dalta, nici despre felul ciudat de a se purta și fuga neînțelească a tatălui ei.

Marius uitase totul pentru moment; seara nu-și mai amintea nici ceea ce făcuse de dimineață, nici unde mîncase la prînz, nici cu cine vorbise; urechile îi vuiau de cîntece care nu-l mai lăsau să audă nici un alt gînd și nu trăia decît în ceasurile cînd o vedea

pe Cosette. Atunci, aflându-se în cer, era firesc să uite pământul. Amândoi lincezeau sub greutatea abia simțită a desfătărilor imateriale. Așa trăiesc lunaticii aceștia pe care-i numim îndrăgostiți.

Vai ! Cine n-a trecut prin toate acestea ? Pentru ce vine ceasul care ne scoate din acest azur și de ce se mai prelungește viața după aceea ?

A iubi aproape că ține loc de a gândi. Iubirea este o înflăcărată uitare a tot ce te înconjoară. Să nu cerem, așadar, pasiunii logică. Nu poate fi o asemenea desăvârșită înlanțuire în inima omenească, cum nu poate fi o figură geometrică desăvârșită în mecanica cerească. Pentru Cosette și Marius nimic nu mai ființa în afară de Marius și Cosette. Universul dimprejurul lor se prăbușise într-un abis fără fund. Trăiau o clipă de aur. Nimic înainte, nimic înapoi. Lui Marius abia dacă îi trecea prin minte că iubita lui avea un tată. Mintea lui era cufundată în uitarea extazului. Despre ce vorbeau acești îndrăgostiți ? Am spus : despre flori, despre rîndunele, despre apusul soarelui, despre răsăritul lunii, tot lucruri de însemnătate ! Își spusese ră de toate, afără de tot. Pentru îndrăgostiți totul este tocmai nimicul. Tatăl ei, cele ce se petrecuseră, maghernița, bandiții și acea fioroasă întîmplare, la ce bun ? Și era oare așa de sigur că acel vis urît existase cu adevărat ? Erau împreună, se iubeau, nimic altceva nu mai exista pe lume. Pesemne că pentru a ajunge în rai e nevoie să fi trecut prin chinurile iadului și să le fi uitat. Ai văzut cumva diavoli ? Există așa ceva ? Ai tremurat ? Ai suferit ? Nu mai știi nimic. Totul e învaluit într-o ceață trandafirie.

Aceste două ființe, oricît de împotriva firii ar părea lucrul acesta, trăiau o viață înălțătoare, între nadir și zenit, între om și înger, deasupra noroiului, dedesubtul eternului, în nori ; abia existînd în carne și oase,

numai suflet, numai extaz, din creștet pînă în tălpi, prea adînciți în altă lume ca să mai fie cu picioarele pe pămînt, prea încărcați, totuși, de umanitate, ca să se topească în azur, în suspensie, ca niște atomi care își așteaptă precipitatul ; ca și cum s-ar fi găsit dincolo de destin, necunoscînd făgașul zilei de ieri, de azi, de mîine ; uimiți, vrăjiți, ușori ; cîteodată atît de desprinși de toate, încît se puteau pierde în infinit ; aproape pregătiți pentru zborul etern.

Dormeau cu ochii deschiși în această legănare. O, somn adînc, realități copleșite de ideal !

Adesea, oricît de frumoasă era Cosette, Marius închidea ochii în fața ei. Cînd închizi ochii, vezi sufletul mai bine decît oricînd.

Marius și Cosette nu se întrebau unde îi va duce o astfel de viață ; simțeau că au și ajuns unde doreau. Ce pretenție neînțeleasă au oamenii ca iubirea să ducă neapărat undeva !

III

INCEPE SĂ SE ÎNTUNECE

Jean Valjean nu bănuia nimic.

Cosette mai puțin visătoare decît Marius, era veselă, și atît îi ajungea lui Jean Valjean ca să fie fericit. Gîndurile Cosettei, preocupările ei duioase, prezența lui Marius, care îi umplea sufletul, nu pătau cu nimic puritatea neasemuită a frumoasei ei frunți caste și surîzătoare. Era la vîrsta cînd fecioara își poartă dragostea, cum îngerul își poartă crinul. Valjean era liniștit. Și apoi, cînd doi îndrăgostiți se înțeleg, lucrurile merg totdeauna de minune, și un al treilea, oricine ar fi el, care le-ar tulbura dragostea, e ținut într-o desăvîrșită neștiință,

prin acele mici viclenii, mereu aceleași, ale tuturor în-drăgostiților. Așa că niciodată Cosette nu-i spunea „nu“ lui Jean Valjean. Voia să se plimbe? Da, tăti-cule. Voia să stea acasă? Foarte bine. Voia să-și pe-treacă seara lângă Cosette? Era încântată. Și fiindcă Jean Valjean se ducea la culcare totdeauna la cea-surile zece, Marius nu venea în grădină seara decât după ce o auzea din stradă pe Cosette deschizând ușa cu geamul dinspre curte. Se înțelege de la sine că ziua nimeni nu-l întâlnea pe Marius. Jean Valjean nici nu-și închipuia că Marius există. O singură dată numai, într-o dimineață, i s-a întâmplat să-i spună Cosettei :

„Uite cât var ai pe spate!“ Seara trecută, Marius, într-un elan de dragoste, o cuprinsese pe Cosette lângă un zid.

Bătrîna Toussaint, care se culca devreme, nu aștepta decât să doarmă, după ce-și isprăvea treaba, și nu știa nimic, ca și Valjean.

Niciodată Marius nu punea piciorul în casă. Când era cu Cosette, se ascundea sub o boltă de lângă scara casei, ca să nu poată fi văzuți, nici auziți din stradă, și se așezau acolo, mulțumindu-se adesea să-și strîngă mîinile de douăzeci de ori pe minut, privind în tă-cere ramurile pomilor. În acele clipe, de-ar fi căzut trăznetul la treizeci de pași de ei, și tot n-ar fi bă-gat de seamă, atît de cufundați erau unul în visarea celui alt.

Nevinovății pline de limpezime. Ceasuri fără pri-hană, aproape toate la fel. Acest fel de iubire e ca o împletire de petale de crin și pene de porumbei.

Între ei și stradă se afla toată grădina; de cîte ori Marius intra sau ieșea, îndrepta cu grijă drugul grilajului, ca să nu se vadă nici o urmă.

Pleca de obicei spre miezul nopții și se întorcea la Courfeyrac. Courfeyrac îi spunea lui Bahorel :

— Ce zici de asta ? Marius a început să vină acasă pe la unu noaptea.

Bahorel răspundea :

— Ce să-i faci ? Orice seminarist are capsă lui. Cîteodată Courfeyrac încrucișa brațele, lua o înfățișare serioasă și-i spunea lui Marius :

— Ai cam luat-o razna, tinere !

Courfeyrac, om practic, nu vedea cu ochi buni pe chipul lui Marius strălucirea unui paradis fantastic, nu prea era obișnuit cu pasiunile inedite ; se îngrijora și cîteodată îl soma pe Marius să se trezească la realitate.

Într-o dimineață îi făcu această mustrare :

— Dragul meu, îmi faci impresia că te afli în lună, în țara visurilor, ținutul iluziei, cu capitala Balon de Săpun. Hai, fii băiat de treabă ! Cum o cheamă ?

Dar nimic „nu-l putea face să vorbească“ pe Marius. Mai degrabă i-ai fi smuls unghiile decît vreuna din cele două silabe care alcătuiau minunatul nume : Cosette. Adevărata dragoste e luminoasă ca zorile și tăcută ca mormîntul. Numai că lui Courfeyrac i se părea ceva schimbat în Marius : tăcerea lui era plină de strălucire.

Cît ținu dulcea lună mai, Marius și Cosette cunoscuseră aceste nemăsurate fericiri :

Să se certe și să-și spună „dumneata“, numai și numai ca să-și spună pe urmă „tu“ cu și mai multă plăcere.

Să-și vorbească îndelung, și cu cele mai neînsemnate amănunte, despre oameni care nu-i interesau de fel, o dovadă mai mult că în această încîntătoare melodie care se numește dragoste textul nu înseamnă mai nimic.

Marius, s-o asculte pe Cosette vorbind de rochii.

Cosette, să-l asculte pe Marius vorbind despre politică.

Să audă, genunchi lângă genunchi, cum huruiau trăsurile pe strada Babylon.

Să se uite la aceeași stea în văzduh sau la același licurici în iarbă.

Să tacă împreună, plăcere cu mult mai mare decât să-și vorbească.

Etc. etc.

Cu toate astea, îi pîndeau multe încurcături.

Într-o seară, Marius se îndrepta spre locul întîlnirii prin bulevardul Invalizilor; mergea de obicei cu capul în jos; tocmai cînd să cotească pe strada Plumet, auzi lângă el :

— Bună seara, domnule Marius.

Ridică ochii și o recunosc pe Éponine.

I se păru ciudat. Nu se mai gîndise niciodată la fata asta, din ziua cînd îl adusese în strada Plumet; n-o mai văzuse de loc și o uitase cu totul. Nu putea decât să-i fie recunoscător, îi datora fericirea lui de acum și totuși se simțea stînjenit întîlnind-o.

E o greșeală să se creadă că iubirea cînd e fericită și curată, îl ridică pe om la o treaptă de desăvîrșire; îl duce pur și simplu, după cum am văzut, la uitare. Îndrăgostitul uită să fie rău, dar uită și să fie bun. Recunoștința, datoria, amintirile esențiale și tulburătoare pier.

În orice alt timp, Marius s-ar fi purtat cu totul altfel față de Éponine. Absorbit de Cosette, nici nu-și dăduse seama destul de limpede că această Éponine se numea Éponine Thénardier și purta un nume înscris în testamentul tatălui său, nume căruia, cu cîteva luni mai înainte, i s-ar fi devotat cu aprindere. Îl arătăm pe Marius așa cum era. Pînă și tatăl lui i se ștersese oarecum din suflet din pricina orbitoarei lumini a acestei iubiri.

Răspunse cam stînjedit :

— Ah, dumneata erai, Éponine ?

— De ce îmi spui „dumneata“ ? Ți-am făcut vreun rău ?

— Nu, răspunse el.

Desigur că n-avea nimic împotriva ei. Ba dimpotrivă. Simțea însă că acum, cînd îi spunea „tu“ Co-settei, nu mai putea să-i spună decît „dumneata“ Époninei.

Marius tăcu. Ea izbucni :

— Spune-mi...

Apoi se opri. Se părea că această faptură atît de nepăsătoare și îndrăzneată altădată, nu mai găsea cuvintele. Încercă să zîmbească, dar nu izbuti. Urmă :

— Atunci ?...

Apoi tăcu iar și rămase cu ochii plecați.

— Bună seara, domnule Marius ! spuse ea pe neașteptate și plecă.

IV

CAB HURUIE ÎN ENGLEZĂ ȘI LATRA ÎN ARGOU¹

A doua zi era 3 iunie, 3 iunie 1832, dată pe care trebuie s-o însemnăm din pricina evenimentelor grave care în această epocă pluteau deasupra Parisului ca niște nori negri. Marius, la căderea nopții, mergînd pe același drum ca în ajun, cu inima plină de aceleași gînduri vrăjite, o zări între copacii bulevardului pe Éponine, care venea spre el. Două zile la rînd era prea mult. Se întoarse iute, părăsi bulevardul, schimbă drumul și ajunsese în strada Plumet prin strada Monsieur.

¹ În englezește *cab* e prescurtarea lui *gabriolet* ; în argoul francez înseamnă *ciine*.

Éponine, zărindu-l, se hotărî să-l urmărească pînă în strada Plumet, ceea ce nu mai făcuse pînă atunci. Se mulțumise numai să-l privească trecînd pe bulevard, fără să caute să-l întîlnească. Numai în ajun încercase să-i vorbească.

Așadar Éponine îl urmări, fără ca Marius să bage de seamă. Îl văzu dînd la o parte drugul grilajului și strecurîndu-se în grădină.

„Uite, își zise ea, intră în casă !“

Se apropie de grilaj, pipăi drugii unul după altul și găsi ușor pe cel mișcat din loc de Marius.

Mormăi cu vocea scăzută, cu un accent lugubru :

— Asta nu, Lisette ¹ !

Se așază pe marginea de piatră a grilajului, alături de drug, ca și cum l-ar fi păzit. Era locul unde grilajul se învecina cu zidul de alături. În acel ungher întunecat Éponine dispărea de-a binelea.

Rămase așa mai mult de un ceas, fără să se miște și fără să răsuflă, muncită de gînduri.

Către ceasurile zece seara, unul dintre cei doi sau trei trecători obișnuîți de pe strada Plumet, un bătrîn cetățean întîrziat, care se grăbea prin acest loc pustiu și deocheat, mergînd de-a lungul grădinii și ajungînd la colțul pe care grilajul îl făcea cu zidul, auzi o voce înăbușită și amenințătoare spunînd :

— Nu mă mai mir că vine seară de seară !

Trecătorul își plimbă ochii de jur împrejur, nu văzu pe nimeni, nu îndrăzni să se uite în ungherul întunecat și i se făcu frică. Grăbi pasul.

Avu dreptate să se grăbească, căci după cîteva clipe, șase bărbați care mergeau răzleți, la oarecare distanță unul de altul, de-a lungul zidurilor, și pe care i-ai fi putut lua drept o patrulă de noapte, intrară în strada Plumet.

¹ *Lisette*, personaj foarte popular din cînteccele lui Béranger.

Cel care ajunsese întâi la grilajul grădinii se opri și-i așteptă pe ceilalți. După o clipă se adunară toți șase la un loc.

Oamenii aceștia începură să șușotească.

— Aicișă, spuse unul dintre ei.

— E vreun cab în grădină ? întrebă altul.

— Nu știu. În orice caz, am adus o gălușcă pe care o să i-o dăm s-o halească.

— Ai chit ca să frînguim vînterna ? ¹

— Da.

— Grilajul e rebegit, reluă al cincilea, care avea o voce de ventrilog.

— Cu atît mai bine ! zise al doilea care vorbise. N-o să strige cine știe ce la funberc ² și n-o să fie greu de secerat.

Cel de al șaselea, care încă nu scosese nici o vorbă, începu să cerceteze grilajul, cum făcuse și Éponine cu un ceas mai devreme, apucînd fiecare drug și clătinîndu-l încetișor. Ajunse astfel la drugul pe care Marius îl desprinsese. Cînd să pună mîna pe el, o altă mîna ieși deodată din întuneric și-i înșfăcă brațul. Se simți lovit în coșul pieptului, împins înapoi, și o voce răgușită îi spuse fără să țipe :

— E un cab în curte.

În același timp văzu o fată palidă stînd în picioare în fața lui.

Omul avu o tresărire, ca totdeauna în fața neașteptatului. Se zbîrli ; nimic nu e mai spăimîntător la vedere decît fiarele sălbatice cuprinse de spaimă ; înfățișarea lor îngrozită te îngrozește. Se dădu înapoi și bîlbîi :

— Cine e pațachina asta ?

— Fie-ta !

¹ A sparge geamul cu ajutorul unui plasture de chit, care, lipit de geam, reține cîmburile și zgomotul.

² N-o să scîrțîie sub pilă.

În adevăr, stăteau față în față, Éponine și Thénardier.

Cînd apăruse Éponine, ceilalți cinci, adică Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse și Bruion, se apropiaseră fără zgomot, fără grabă, fără să spună un cuvînt, cu încetineala sinistră proprie acestor oameni ai nopții.

În mîinile lor se zăreau niște unelte hîde. Gueulemer avea un clește încovoiat, din acelea pe care hai-manalele le numesc „basma”.

— Ia te uită ! Ce faci aici ? Ce-ai cu noi ? Ești ne-bună ? țipă Thénardier, atît cît poate cineva să țipe vorbind totuși în șoaptă. Ce nu ne dai pace să lu-crăm ?

Éponine începu să rîdă și îi sări de gît.

— Sînt aici, tăticule, fiindcă sînt. Ce, nu mai e voie acum să șezi pe pietre ? Dumneata n-ar trebui să fii aici. Ce cauți aici dacă e un pesmete ? I-am spus și lui Magnon. Nu-i nimic de făcut. Hai, săru-tă-mă tăticule ! E mult de cînd nu te-am văzut ! Va să zică nu mai ești la răcoare ?

Thénardier încercă să se descurce din brațele Époninei și mormăi :

— Gata, m-ai sărutat. Da, sînt afară, nu mai sînt la răcoare. Acu du-te !

Dar Éponine nu-și desfăcea mîinile de după gîtul lui și își dubla mîngîierile :

— Tăticule, cum ai făcut ? Trebuie să fii tare iscu-sit, dacă ai putut ieși de acolo. Povestește-mi ! Și mama ? Unde e mama ? Spune-mi ce mai e cu mama ?

Thénardier răspunse :

— Ei bine, nu știu, lasă-mă, hai, du-te !

— Tocmăi că nu vreau să mă duc ! zise Éponine, fandosindu-se ca un copil răsfățat. Mă gonești, după ce că nu te-am văzut de patru luni și de abia am avut timp să te sărut.

Și se agăță din nou de gâtul lui.

— Ei, ce de nerozii ! zise Babet.

— Să ne grăbim, zise Gueulemer. Poa' să treacă sticleții !

Glasul ventrilogului îngână ritmat :

*„Nu sîntem în postu mare
Să ne pupăm de iertare !“*

Éponine se întoarse către ceilalți cinci bandiți :

— A, domnul Brujon ! Bună ziua, domnule Babet !
Bună ziua, domnule Claquesous ! Nu mă mai recunoști, domnule Gueulemer ? Ce mai faci, Montparnasse ?

— Ba da, cum să nu te cunoască ? zise Thénardier.
Dar bună ziua, bună seara, ia-ți tălpășița ! Lasă-ne-n pace !

— E ceasul vulpilor, nu al pupezelor, spuse Montparnasse.

— Vezi bine că avem de vulpuit p-acilea, adăugă Babet.

Éponine apucă mîna lui Montparnasse.

— Ia seama să nu te tai, am un cosor în palmă.

— Dragă Montparnasse, răspunse mîeros Éponine, trebuie să ai încredere în oameni. Oi fi semănînd și eu nițel cu tata. Domnule Babet, domnule Gueulemer, nu m-ați trimis să cercetez ce-i pe aici ?

Éponine nu mai vorbea argou. De cînd îl cunoscuse pe Marius, nu putea să sufere limba asta îngrozitoare. Strînse în mica ei mînă, osoasă și uscată ca mîna unui schelet, degetele mari, aspre ale lui Gueulemer și urmă :

— Știți voi că nu sînt proastă. De obicei credeți ce spun. V-am fost de folos în împrejurări grele. Ei, am aflat eu tot, vă puneți pielea la bătaie degeaba, mă înțelegeți ! Vă jur că nu e nimic de făcut în casa asta.

— Sînt niște femei singure, zise Gueulemer.

— Nu. S-au mutat.

— Da lumînările nu s-au mutat ! rosti Babet.

Și-i arătă Époninei, printre vîrfurile copacilor, o lumină care se plimba prin mansarda casei. Era Tous-saint, care nu se culcase încă și întindea rufele la uscat.

Éponine încercă o ultimă sforțare.

— Ei, zise ea, sînt niște oameni foarte săraci ; în cocioaba asta nu găsiți para chioară.

— Du-te dracului ! strigă Thénardier. După ce-om răsturna-o cu fundu-n sus, o să-ți spunem ce e înăuntru, dacă sînt bumăști, roțițe sau tinichele ¹.

Și-o împinse la o parte ca să treacă.

— Drăguțule, domnule Montparnasse, zise Éponine, te rog, dumneata, care ești cumsecade, nu intra !

— Ia seama că ai să te tai ! răspunse Montparnasse. Thénardier urmă cu tonul hotărît :

— I-ați valea, îngerașule, și lasă bărbatii să-și vază de treburi !

Éponine dădu drumul mîinii lui Montparnasse, pe care o apucase iarăși, și zise :

— Va să zică vreți să intrați în casa asta ?

— Nișel ! spuse ventrilogul rînjind.

Atunci ea se așeză cu spatele la grilaj, cu fața la cei șase bărbai înarmați pînă-n dinți, cărora noaptea le da o înfățișare de diavoli, și zise cu o voce hotărîtă și groasă :

— Dacă e așa, atunci nu vreau eu !

Se opri ră toți uimiți. Numai ventrilogul continua să rînjească.

Fata spuse din nou :

— Prieteni, ascultați-mă bine ! Nu e ce vă trebuie. Acum vorbesc eu. Mai întîi, dacă intrați în grădină, dacă vă atingeți de grilajul ăsta, eu țiș, bat la toate.

¹ Franci, gologani sau mărunțiș.

ușile, deștept lumea, chem sergenții de stradă, vă dau pe mîna poliției.

— E în stare ! spuse încet Thénardier lui Brujon și ventrilogului.

Ea dădu din cap și adăugă :

— Începînd cu tata.

Thénardier se apropie.

— Mai departe, draguțule ! zise ea.

El se retrase, mormăind între dinți :

— Dar ce dracu are ? Și adăugă : Cătea !

Éponine începu să rîdă într-un chip groaznic :

— Fie, dar n-o să intrați ! Nu sînt pui de cîine, sînt pui de lup. Sînteți șase, dar nu-mi pasă ! Sînteți bărbați. Ei bine, eu sînt femeie ! Nu mi-e frică de voi, poftim ! Vă spun că n-o să intrați în casă, fiindcă n-am eu chef. Dacă vă apropiați, latru. V-am spus, cabul sînt eu. Puțin îmi pasă de voi ! Vedeți-vă de drum, mă plictisiți ! Duceți-vă unde vreți, dar nu aici, aici nu vă las ! Voi puteți să dați cu cuțitul, că eu dau cu picioarele, mi-e totuna, poftiți !

Înaintă un pas către bandiți ; era înspăimîntătoare. Începu iar să rîdă :

— La naiba ! Nu mi-e frică. La vară o să-mi fie foame, la iarnă o să-mi fie frig. Ce caraghioși sînt nă-tărăii ăștia de bărbați dacă își închipuie că înfri-coșează o fată ! Frică, de ce ? Ei, aș, mor de frică ! Fiindcă aveți niște otrepe de muieri care intră sub pat cînd vă răstiți la ele, așa credeți ? Mie nu mi-e frică de nimic ! Își aținti privirea asupra lui Thénardier și zise : Nici chiar de dumneata ! Apoi continuă plimbîndu-și asupra bandiților pupilele sîngerii de stafie : Ce-mi pasă mie dacă o să mă adune mîine de pe caldarîmul străzii Plumet, omorîta de tată-meu cu bîta, sau dacă o să fiu găsită peste un an între gratiile de la Saint-Cloud, sau în insula Lebedelor, printre dopuri putrede și cîini înecați !

Trebui să se oprească ; o apucă o tuse seacă, răsuflarea îi ieşea ca un horcăit din pieptul îngust şi slab.

Continuă apoi :

— N-am decît să strig, şi vine cineva, che ! Sînterşase, eu sînt lumea întreagă !

Thénardier făcu un pas spre ea.

— Nu te apropia ! strigă ea.

El se opri şi zise cu blîndeţe :

— Bine, nu. Nu m-apropii, da nu vorbi atît de tare. Fata mea, vrei să ne împiedici să lucrăm ? Trebuie să ne cîştigăm viaţa. Nu mai ai nici un pic de dragoste pentru tat-tu ?

— Mă plictisiţi ! zise Éponine.

— Dar trebuie să trăim, să mîncăm...

— Crăpaţi !

Apoi se aşeză pe postamentul grilajului, îngîmînd cîntecul :

*„Tristă amintire,
Chipul meu plăcut,
Glezna mea subţire,
Anii ce-au trecut“.*

Sta cu coatele rezemate pe genunchi, cu bărbia în palme şi-şi legăna piciorul cu un aer nepăsător. Rochia ruptă lăsa să i se vadă umerii slabi. Felinarul vecin îi lumina profilul. Era uluitor de hotărîtă.

Cei şase tîlhari, zăpăciţi şi supăraţi că sînt ţinuţi locului de o fată, se retraseră în întuneric şi se sfătuiră, ridicînd din umeri, umiliţi şi furioşi.

Ea îi privea potolită şi sălbatică.

— Are ea, zise Babet, o pricină. Să fie îndrăgostită de cîine ? Păcat că ne scapă pontul. Două femei, un bătrîn care cloceşte în fundul curţii, perdele bune la ferestre. Bătrînul trebuie să fie vreun perciunat. Bună treabă !

— Atunci intrați voi, izbucni Montparnasse, și vedeți-vă de trabă ! Rămîn eu cu fata, și dacă mișcă...

Făcu să sclipească la lumina felinarului cuțitul pe care-l ținea în mînă.

Thénardier tăcea mîlc și părea gata să facă ce se va hotărî.

Brujon, care era nițel profet și care, după cum se știe, „dăduse pontul“, nu scoase încă nici un cuvînt. Părea gînditor. Era cunoscut că nu dădea îndărăt de la nimic și se știa că într-o zi jefuise, numai și numai de dragul primejdiei, un post de sergenți de stradă. Între altele, făcea versuri și cîntece, ceea ce îi dădea un mare prestigiu. Babet îl întrebă :

— Tu nu spui nimic, Brujon ?

Brujon tăcu o clipă, dădu din cap în felurite chipuri și se hotărî în sfîrșit să deschidă gura :

— Uite, am întîlnit azi-dimineață două vrăbii care se băteau ; astă-seară m-am ciocnit de o femeie cîrcotașe. Semn rău ! Hai să ne cărăm !

Plecară.

La plecare, Montparnasse șopti :

— Ei, dacă ați fi fost de părere, aș fi strîns-o de gît.

Babet îi răspunse :

— Eu nu. Nu mă ating de femei.

La colțul străzii se opriă și schimbară cu glas scăzut aceste vorbe neînțelese :

— Unde ne culcăm astă-seară ?

— Sub Pantin ¹.

— Ai la tine cheia de la grilaj, Thénardier ?

— Cred și eu !

Éponine, care nu-i părasea din ochi, îi văzu întorcîndu-se pe drumul pe care veniseră. Se ridică în picioare și începu să se furișeze în urma lor, de-a lun-

¹ Paris.

gul zidurilor. Se ținu astfel după ei pînă în bulevard. Acolo îi văzu cum se despart și se afundă în întunericul în care păreau că se topesc.

V

FAPTELE NOPTII

După plecarea bandiților, strada Plumet își recăpătă liniștita ei înfățișare nocturnă. Pădurea nu s-ar fi mirat de cele întîmplate în stradă. Codrii, crîngurile, desișurile, crengile de nepătruns, ierburile uriașe viețuiesc într-un adînc de umbre ; furnicarul sălbaticiunilor zărește pe neașteptate năluci ale nevăzutului ; lumea mai prejos de om deslușește prin ceață lumea de dincolo de om ; lucrurile necunoscute de noi, cei vii, se cufundă aici în întuneric. Natura zbîrlită și sălbatică se înspăimîntă de unele apropieri în care i se pare că simte supranaturalul. Puterile întunericului se cunosc între ele și stau într-o cumpănă tainică. Dinții și unghiile se tem de lumea de dincolo de simțuri. Bestialitatea care se adapă cu sînge, poftele lacome și nesătule în căutarea prăzii, instinctele înarmate cu gheare și cu fălci, care nu au ca început și ca țintă decît pîntecul, privesc și adulmecă cu neliniște stafia nepăsătoare, cutreierînd în giulgiul ei, dreapta și străvezia rochie filfîitoare, și părăind că trăiește un fel de viață groaznică a morții. Aceste ființe brutale, care nu sînt decît materie, sînt stăpînite de o teamă nelămurită ca nu cumva să dea peste nesfîrșita întunecime strînsă într-o ființă necunoscută. Un chip negru care taie drumul oprește în loc orice fiară sălbatică. Ceea ce iese din cimitir înfri-coșează și descumpănește ceea ce iese din peșteră ;

ferocității îi e teamă de sinistru ; lupii dau îndărăt în fața unui strigoi.

VI

MARIUS COBOARĂ PE PĂMÎNT ȘI ÎȘI DA ADRESA COSETTEI

În timp ce o cățea cu chip omenesc stătea de pază lângă grilaj și cei șase bandiți dădeau înapoi în fața unei fete, Marius era lângă Cosette. Niciodată cerul nu fusese mai înstelat și mai încântător, copacii mai fremătători, mireasma ierburilor mai pătrunzătoare ; niciodată păsările nu adormiseră în frunzișuri cu un ciripit mai dulce ; niciodată armoniile seninătății universale nu răspuseseră mai potrivit muzicii lăuntrice a iubirii ; niciodată Marius nu fusese mai îndrăgostit, mai fericit, mai fermecat. Dar o găsisse pe Cosette tristă. Cosette plînsese. Avea ochii roșii.

Era cel dintîi nor în acel vis minunat.

Primul cuvînt al lui Marius a fost :

— Ce ai ?

Ea răspunse :

— Iată... S-a așezat pe banca de lângă scară și, în timp ce el se apropia tremurînd, a continuat : Tata mi-a spus azi dimineată să mă pregătesc de drum, să fiu gata, pentru că are treburi și poate o să plecăm.

Marius se înfioră din creștet pînă-n tălpi.

Cînd omul e la sfîrșitul vieții, a muri înseamnă a pleca ; dacă e la început, a pleca înseamnă a muri.

De șase săptămîni, Marius, încetul cu încetul, pe nesimțite, în fiecare zi mai mult punea stăpînire pe Cosette. Stăpînire cu totul ideală, dar adîncă. Cum am mai arătat o dată, în cea dintîi dragoste luăm su-

fletul cu mult înainte de trup, mai târziu, luăm trupul cu mult înainte de a lua sufletul, și câteodată nu luăm sufletul de loc ; cei de soiul lui Faublas¹ sau Prudhomme adaugă : fiindcă sufletul nu există ; dar sarcasmul acesta este, din fericire, o necuviință mincinoasă. Marius o stăpînea pe Cosette, așa cum stăpînesc sufletele, dar o învăluia cu toată iubirea lui și o păzea cu gelozie, cu o neînchipuită credință. Îi stăpînea zîmbetul, suflarea, mireasma, strălucirea adîncă a ochilor ei albaștri, dulceața pielii cînd îi atingea mîna, încîntătorul semn de la gît și toate gîndurile. Își făgăduiseră să nu doarmă niciodată fără să se viseze unul pe altul, și se ținură de cuvînt. Stăpînea, așadar, toate visele Cosettei. Privea fără încetare și atingea câteodată cu răsuflarea zulufului de pe ceafa ei, și își zicea că nu există nici un firicel acolo care să nu fie al lui, al lui Marius. Privea îndelung și îi adora îmbrăcămintea, panglicile, mînușile, mînecele, pantofii cu tocul înalt, ca pe niște obiecte sfinte al căror stăpîn era el. Se gîndea că e stăpînul drăgălașilor ei piepteni de baga pe care-i purta în păr și își zicea cu gîngureala nedeslușită și tainică a voluptății care mijea, că nu există cordon de rochie, fir de ciorap și cută a rochiei, să nu fie ale lui. Lîngă Cosette se simțea lîngă bunul, lîngă lucrul, lîngă stăpînul și robul său. Se părea că-și contopiseră atîta sufletele, încît, dacă ar fi vrut să și le ia înapoi, le-ar fi fost cu neputință să le recunoască. „E al meu“. „Nu, e al meu“. „Și eu îți spun că te înșeli. Sînt eu.“ „Ceea ce crezi că ești tu, sînt eu.“ Marius făcea parte din Cosette, și Cosette făcea parte din Marius. Marius o simțea pe Cosette trăind în el. A o stăpîni pe Cosette era totuna cu a respira. În mijlocul acestei credințe, al aces-

¹ Tip de tînăr desfrînat, eroul romanului de mare succes : *Iubirile cavalerului de Faublas* (1787—1790), de Louvet de Couvray.

tei îmbătări, al acestei posesiuni feciorelnice, minunate și totale, tulburînd încrederea acestei stăpîniri, căzura deodată cuvintele : „Vom pleca“. Și vocea aspră a realității îi striga : „Cosette nu-i a ta !“

Marius se trezi. De șase săptămîni Marius trăia, după cum am spus, în afară de viață ; dar cuvîntul acesta „a pleca“, îl aduse înapoi cu brutalitate.

Rămase mut. Cosette simți numai că mîna lui era înghețată.

Îi zise la rîndul ei :

— Ce ai ?

El răspunse atît de încet, încît Cosette abia îl auzi :

— N-am înțeles ce-ai zis.

Ea reluă :

— Azi-dimineață tata mi-a spus să-mi pregătesc toate lucrurile și să fiu gata, că îmi va da rufăria lui s-o pun într-un cufăr, că trebuie să pornească într-o călătorie, că vom pleca și că ne-ar trebui un cufăr mare pentru mine și unul mic pentru el. Să pregătesc totul într-o săptămînă, pentru că poate vom pleca în Anglia.

— Dar e îngrozitor ! izbucni Marius.

Fără nici o îndoială, în acel moment, pentru mintea lui Marius, nici un abuz de putere, nici o lovitură, nici o grozăvie a celor mai cumpliți tirani, nici o faptă a lui Busiris, a lui Tiberiu sau a lui Henric al VIII-lea¹ nu întrecea în cruzime pe aceasta. Domnul Fauchelevent o ia pe fiica sa în Anglia, pentru că are treburi acolo.

¹ Primul, un personaj legendar, pomenit de mitul eroului grec Heracle : sacrifica pe altarele zeilor săi pe orice străin care pătrundea în Egipt, unde legenda spune că domnea acest despot sîngeros. Ceilalți doi sînt personaje istorice. *Tiberiu* — împărat roman (secolul I î.e.n.) ; *Henric al VIII-lea*, rege al Angliei în prima jumătate a secolului al XVI-lea, a guvernat ca un monarh absolut : a condamnat la moarte pe două dintre cele șase soții ale sale.

Întrebă cu o voce slabă :

— Și când vei pleca ?

— N-a spus când.

— Și când te vei întoarce ?

— N-a spus când.

Marius se ridică în picioare și zise cu răceală :

— Și ai să pleci, Cosette ?

Cosette își întoarse spre el frumoșii ochi plini de spaimă și răspunse cu o privire rătăcită :

— Unde ?

— În Anglia. Dumneata vei pleca ?

— Pentru ce îmi zici „dumneata ?”

— Te întreb dacă vei pleca ?

— Ce vrei să fac ? zise ea împreunându-și mâinile.

— Așadar vei pleca ?

— Dacă tatăl meu pleacă...

— Va să zică vei pleca ?

Cosette apucă mîr a lui Marius și o strînse fără să răspundă.

— Bine, zise Marius. Atunci voi pleca și eu în altă parte.

Cosette mai mult simți înțelesul acestor vorbe decît le înțelese. Se îngălbeni încet, chipul i se făcu alb în întuneric. Bîlbîi :

— Ce vrei să spui ?

Marius o privi, apoi își înălță încet privirile la cer și răspunse :

— Nimic.

Cînd își coborî pleoapele, o văzu pe Cosette surîzîndu-i. Zîmbetul femeii iubite are o lumină care se vede noaptea.

— Ce proști sîntem ! Marius, mi-a venit o idee !

— Ce ?

— Pleacă și tu o dată cu noi. Am să-ți spun unde. Vino după mine unde voi fi.

Marius era acum cu totul și cu totul treaz. Se întorsese la realitate. Izbucni :

— Să plec cu tine ? Ești nebună ? Dar mi-ar trebui bani și n-am o lăascaie. Cum să plec în Anglia ? Datoriez pînă acum, nu știu, mai bine de zece ludovici lui Courfeyrac, un prieten pe care nu-l cunoști. N-am decît o pălărie veche, care nu face trei franci, un rînd de haine fără nici un nasture, cămașa mi-e ruptă, sînt ros în coate și-mi intră apă în ghete. De șase săptămîni nici nu mă mai gîndesc la toate astea și nu ți-am spus. Cosette, sînt un nemernic. Nu mă vezi decît noaptea și îmi dai dragostea ta ; dacă m-ai vedea ziua, m-ai lua drept un cerșetor și mi-ai da de pomană. Să plec în Anglia ! Dar n-am nici cu ce să-mi plătesc pașaportul !

Și se izbi într-un copac din apropiere, cît era de lung, cu brațele deasupra capului ; se lovi cu fruntea de scoarță, fără să simtă lemnul care-i zgîria pielea, nici frigurile care-i zvîcneau în tîmple, nemișcat și gata să cadă, ca o statuie a deznădejdiei.

Stătu multă vreme așa. Cînd te cufunzi în asemenea prăpăstii, ai rămîne o veșnicie în ele. În sfîrșit, se întoarce. Auzea în spatele lui un zgomot ușor, înăbușit, domol și trist.

Suspina Cosette.

Plîngea de mai bine de două ceasuri lîngă Marius, care stătea dus pe gînduri.

Veni lîngă ea, căzu în genunchi și, aplecîndu-se încet, îi luă vîrfurile picioarelor, care ieșea de sub marginea rochiei, și îl sărută.

Ea, tăcută, îi îngădui s-o facă. Sînt clipe în care femeia primește, ca o zeitățe mohorîtă și resemnată, închinarea dragostei.

— Nu plînge ! zise el.

Ea șopti :

— Poate că eu am să plec și tu n-ai să poți veni.

Marius urmă :

— Mă iubești ?

Ea îi răspunse suspinînd acel cuvînt rupt din rai, care nu e niciodată mai încîntător decît atunci cînd e șoptit printre lacrimi :

— Te ador !

Cu un glas nespus de mîngîietor, el urmă :

— Nu plînge ! Spune, vrei să faci asta pentru mine, să nu plîngi ?

— Dar tu mă iubești ? zise ea.

El îi luă mîna.

— Cosette, niciodată nu mi-am dat cuvîntul de cinste nimănui, pentru că mi-e frică de cuvîntul meu de cinste. Îl simt pe tata lîngă mine. Ei bine, îți dau cuvîntul meu de cinste cel mai sfînt, că dacă pleci, eu voi muri !

În glasul cu care rosti aceste cuvînte era o tristețe atît de solemnă și de liniștită, încît Cosette tremură. Simți fiorul pe care îl dă un cuvînt întunecat ca noaptea și adevărat. Însăpămîntată, încetă să plîngă.

— Acum ascultă ! zise el. Să nu mă aștepti mîine.

— De ce ?

— Nu m-aștepta decît poimîine.

— Oh, de ce ?

— Vei vedea.

— Să nu te văd o zi ! Dar e cu neputință !

— Să jertfim o zi ca să cîștigăm o viață. Și Marius adăugă cu jumătate de glas, ca pentru sine :

— E un om care nu-și schimbă obiceiurile și n-a primit pe nimeni niciodată decît seara.

— De cine vorbești ? întrebă Cosette.

— Eu ? N-am spus nimic.

— Atunci la ce te gîndești ?

— Așteaptă pînă poimîine. Vrei ?

— Da, răspunse Cosette.

Ea îi luă capul în amîndouă mîinile, înălţîndu-se pe vîrful picioarelor ca să-l ajungă, şi căută să-i citească nădejtile în ochi.

Marius rosti :

— Mă gîndesc că trebuie să-mi cunoşti adresa. Cine ştie ce se poate întîmpla. Stau la un prieten numit Courfeyrac, strada Verrerie, numărul 16.

Căută prin buzunare, scoase un briceag şi zgîrie cu vîrful lui în tencuiala zidului :

16, strada Verrerie

Cosette începuse din nou să-l privească în ochi.

— Spune-mi la ce te gîndeşti. Marius, tu te gîndeşti la ceva. Spune-mi, la ce ? Oh ! Spune-mi la ce te gîndeşti, ca să pot dormi bine la noapte.

— Uite la ce mă gîndesc : că e cu neputinţă ca Dumnezeu să vrea să ne despartă. Aşteaptă-mă poi-mîine !

— Şi pînă atunci ce să fac ? zise Cosette. Tu pleci de-acasă, te duci, vii... ce fericiţi sînt bărbaţii ! Eu o să rămîn singură. Oh, ce tristă am să fiu ! Ce vrei să faci mîine-seară ? Spune !

— Voi face o încercare.

— Dacă e aşa, eu mă voi ruga lui Dumnezeu şi mă voi gîndi la tine tot timpul, ca să izbuteşti. Nu te mai întreb, fiindcă nu vrei. Eşti stăpînul meu ! Îmi voi petrece seara de mîine cîntînd muzica aceea din *Euryanthe*, care îţi place ţie şi pe care ai ascultat-o într-o seară sub fereastra mea. Dar poi-mîine să vii devreme. Te voi aştepta la căderea nopţii, la nouă, nu mai tîrziu, bagă de seamă ! Doamne, ce trist e cînd zilele sînt lungi ! Auzi ? Cînd va bate de nouă voi fi în grădină.

— Şi eu.

Şi fără să spună ceva, deşi duşi de acelaşi gînd, străbătuţi de acel curent electric care îi leagă neîntre-

rupt pe îndrăgostiți, beți amîndoi de dragoste pînă și în suferință, căzură unul în brațele celuiilalt, fără să bage de seamă că buzele li se împreunaseră, în timp ce privirile lor înălțate, pline de fericire și de lacrimi se ridicau spre stele.

Cînd Marius plecă, strada era goală. Aceasta se întîmpla chiar în clipa în care Éponine îi urmărea pe bandiți pe bulevard. În timp ce Marius visa cu capul rezemat de copac, îi trecuse o idee prin minte, o idee, vai ! pe care el însuși o socotea nebunească și cu neputință de realizat. Luase o hotărîre mare.

VII

O INIMĂ BĂTRÎNĂ ȘI O INIMĂ TÎNĂRĂ FAȚA-N FAȚA

Bunicul Gillenormand avea în vremea aceea nouăzeci și unu de ani împliniți. Locuia tot cu domnișoara Gillenormand în strada Filles-du-Calvaire nr. 6, în vechea lui casă. Era, cum ne amintim, unul dintre acei bătrîni ai antichității care așteaptă moartea cu semeție, pe care vîrsta îi împovărează fără să-i încovoie și pe care nici o suferință nu-i doboară.

Totuși, de cîtva timp, fiică-sa spunea : „Tata începe să se stingă“. În adevăr, nu mai pălmuia servitoarele, nu mai lovea cu bastonul atît de voinicește în balustrada scării, cînd Basque întîrzia să-i deschidă. Revoluția din iulie îl scosese prea puțin din fire, timp de șase luni. Văzuse aproape cu liniște această împerechere de cuvinte în *Monitor* : D. Humblot-Conté¹, pair al Franței. În realitate, bătrînul era foarte trist. Nu șovăia, nu se dădea bătut, fiindcă nu

¹ Un burghez al cărui nume însuși îi arăta originea modestă (*humble* = umil), numit membru al Camerei nobililor sub Ludovic-Filip.

se potrivea nici cu ființa lui fizică, nici cu cea morală, dar simțea că slăbește înăuntrul lui. De patru ani îl aștepta pe Marius neînduplecat — e chiar cuvîntul potrivit — îl aștepta cu convingerea că într-o zi sau alta ștregarul va bate la ușă ; e drept că în unele ceasuri triste i se întîmpla să-și spună că dacă Marius mai întîrzie... Nu moartea îi era de nesuferit, ci gîndul că poate nu avea să-l mai vadă pe Marius. În mintea lui, pînă atunci, nu trecuse nicio dată gîndul că n-avea să-l mai vadă, dar acum ideea despărțirii începea să-i dea tîrcoale și îl îngheța. Despărțirea, așa cum se întîmplă totdeauna cu sentimentele firești și adevărate, îi mărise dragostea de bunic pentru copilul rău, care plecase. În nopțile de decembrie, cînd frigul ajunge la zece grade sub zero, oamenii se gîndesc mereu la soare. Domnul Gillenormand nu se credea în stare, sau poate era incapabil să facă el, ca bunic, pasul de apropiere înspre nepotul său. „Mai degrabă crăp !” își zicea el. Nu-și găsea nici o vină, dar se gîndea la Marius cu o înduioșare adîncă și cu muta disperare a unui bătrînel care e pe ducă.

Dinții începuseră să-i cadă, ceea ce îi sporea tristețea.

Domnul Gillenormand, fără să și-o mărturisească, căci s-ar fi înfuriat și i-ar fi fost rușine, nu iubise niciodată vreo femeie cum îl iubea pe Marius.

Așezase în odaia lui, la căpătîiul patului, un portret vechi, pe care să-l poată vedea în orice clipă a deșteptării din somn ; era portretul celeilalte fiice a lui, doamna Pontmercy, care murise la optsprezece ani. Privea neconținut acest portret. Într-o zi, pe cînd se uita la el, i se întîmplă să spună :

— Cred că-i seamănă.

— Surorii mele ? întrebă domnișoara Gillenormand. Bineînțeles că îi seamănă.

Bătrînul adăugă :

— Și lui îi seamănă.

O dată, cum sta așezat cu genunchii strînși și cu ochii aproape închiși, abătut, fiică-sa îndrăzni să spună :

— Tată, ești tot atît de supărat ?...

Dar se opri, neîndrăznind să meargă mai departe.

— Pe cine ? întrebă el.

— Pe bietul Marius.

Își înălță capul îmbătrînit, își puse pumnul slab și zbîrcit pe masă și strigă cu glasul cel mai mînios și mai răsunător :

— Bietul Marius, spui ? Domnul ăsta e un caraghios, un derbedeu, un orgolios nerecunoscător, fără inimă, fără suflet, un trufaș, un om rău !

Și își întoarse fața, ca fiică-sa să nu-l vadă că lăcrimează.

A treia zi întrerupse o tăcere care ținea de patru ceasuri, ca să-i spună deodată fiică-si :

— Am avut onoarea s-o rog pe domnișoara Gillenormand să nu-mi vorbească niciodată despre asta.

Mătușa Gillenormand renunță la orice încercare și puse acest diagnostic adînc : „Tata n-a prea iubit-o pe sora mea de cînd a făcut prostia. Se înțelege că nu-l poate suferi pe Marius.“

„De cînd a făcut prostia“, înseamnă de cînd se măritase cu colonelul.

De altfel, după cum s-a putut presupune, domnișoara Gillenormand nu izbutise în încercarea ei de a-l înlocui pe Marius cu preferatul ei, ofițerul de lăncieri. Înlocuitorul, Théodule, a pierdut și el partida. Domnul Gillenormand nu primise această substituie. Golul inimii nu se astupă cu un dop. Théodule, dinspre partea lui, cu toate că adulmeca moștenirea, disprețuia corvoada de a se face plăcut. Moșneagul îl plictisea pe lăncier, iar lăncierul îl enerva pe moșneag. Locotenentul Théodule era vesel, fără

indoială, dar flecar ; ușuratic, însă vulgar ; iubitor de petreceri, dar necioplit ; e adevărat, avea mai multe amante, și iarăși e adevărat că vorbea mult de ele, dar le vorbea numai de rău. Toate calitățile lui aveau câte un cusur. Domnul Gillenormand era sătul ascultându-l cum își povestește succesele ieftine pe care le culegea în jurul cazarmii din strada Babylone. Și apoi locotenentul Gillenormand venea câteodată în uniformă, cu cocarda tricoloră, ceea ce îl făcea de-a dreptul nesuferit. Bunicul Gillenormand spusese în cele din urmă fiicei sale : „M-am săturat de Théodule ! Primește-l tu, dacă vrei. Mie nu-mi plac războinicii în timp de pace. Nu știu dacă nu cumva îmi plac mai mult duelgiii decât un tîrîie sabie. Zăngănitul săbiilor în timpul luptei este, la urma urmei, mai puțin supărător decât tîrîitul tecilor pe caldarîm. Și-apoi, să-ți umpli pieptul făcînd pe grozavul, să-ți strîngi mijlocul ca o muierușcă, să porți corset sub platoșă înseamnă să fii de două ori caraghios. Dacă ești un om întreg, te ții tot atît de departe de fanfaronadă ca și de dulcegării. Nici leu-paraleu, nici fante. Păstrează-ți-l pe Théodule !“

Degeaba îi zicea fiică-sa : „E totuși nepotul dumitale“. Domnul Gillenormand, care se simțea bunic pînă-n vîrful unghiilor, nu era unchi de loc. Fiindcă era inteligent și compara, Théodule nu fusese bun decât să-l facă să-l regrete și mai mult pe Marius.

Într-o seară de vară, în ziua de 4 iunie, ceea ce nu-l împiedicase pe bunicul Gillenormand să facă un foc strașnic în vatră, o trimisese la culcare pe fiică-sa, care cosea într-o odaie de-alături. Era singur în odaia lui tapetată cu scene pastorale și pusese picioarele pe grătarul vetrei, acoperit pe jumătate de paravanul lui de coromandel cu nouă fețe, ținînd coatele pe masa pe care ardeau două lumînări sub un abajur verde, înfundat în jilțul bine căptușit, cu o carte în mînă,

dar fără să citească. Era îmbrăcat după modelul unui *incroyable*¹ și semăna cu un portret străvechi al lui Garat². Astfel costumat ar fi făcut să se țină lumea după el pe stradă, dar fiică-sa îl înfășura totdeauna când ieșea în oraș cu o uriașă haină episcopală de mătase căptușită, care îi ascundea îmbrăcămintea. Nu-și punea halatul decît atunci cînd se culca sau se scula.

„Te îmbătrînește“, zicea el.

Bunicul Gillenormand se gîndea la Marius cu dragoste și cu amărăciune, dar, ca de obicei, amărăciunea era mai mare. Iubirea lui înăcrită se prefăcea totdeauna în furie și începea să clocotească. Ajunsesse pe treapta unde omul caută să se împace cu sine și să-și primească de bunăvoie chinul. Căuta să se convingă că nu există nici un motiv ca Marius să se întoarcă; pentru că, dacă ar fi fost să vină, ar fi făcut-o pînă acum; că trebuia să renunțe la gîndul acesta. Încerca să se obișnuiască cu ideea că se isprăvisse și că va muri fără să-l mai vadă pe „acest domn“. Dar întreaga sa fire se răzvrătea; dragostea de părinte nu se poate împăca cu renunțarea. „Cum adică, se întreba el, ca un dureros refren, să nu se mai întoarcă niciodată?“ Capul pleșuv îi căzuse pe piept și se uita tulburat la cenușa căminului, cu o privire dureroasă și supărată.

Tocmai cînd era mai adîncit în visare, bătrînul lui servitor, Basque, intră și întrebă :

— Domnul poate să-l primească pe domnul Marius ?

Bătrînul se sculă în capul oaselor, palid ca un cadavru care s-ar ridica străbătut de un curent gal-

¹ *Les incroyables* : tineretul reacționar, extravagant ca îmbrăcăminte și vorbire, din timpul directoratului (1795—1799).

² Primul director al Băncii Franței înființată de Napoleon I.

vanic. Tot sângele i se îngrămădise la inimă. În-
găimă :

— Cum, domnul Marius ? !

— Nu știu, răspunse Basque, înfricoșat și uluit
de înfățișarea stăpînului, nu l-am văzut, Nicolette
mi-a spus adineauri : „E un tînăr, spune că-i dom-
nul Marius“.

Bunicul Gillenormand bîlbîi, cu voce înceată :

— Să intre !

Și rămase în aceeași atitudine, cu capul tremură-
tor, cu privirea ațintită spre ușă. Ușa se deschise
din nou. Un tînăr intră. Era Marius.

Marius se opri mai întîi la ușă, ca și cum ar fi
așteptat să i se spună să intre. Îmbrăcămintea aproape
zdrențuită nu se vedea în întunericul pe care-l făcea
abajurul. Nu i se deosebea decît chipul liniștit și se-
rios, dar ciudat de trist.

Bunicul Gillenormand, zăpăcit de uimire și de
bucurie, nu zări cîteva clipe decît o lumină, de parcă
ar fi avut o vedenie. Era gata să leșine ; deslușea
chipul lui Marius printr-o ceață strălucitoare. Era el,
în adevăr, era Marius !

În sfîrșit, după patru ani ! Îl cuprinsese pe de-a-n-
tregul dintr-o singură privire. I se păru frumos, no-
bil, distins, bărbat împlinit în toată legea, cu o atitu-
dine cuviincioasă și cu o înfățișare fermecătoare. Îi
veni să deschidă brațele, să-l cheme, să se repeadă
înainte de el ; simți că se topesc măruntaiele în el de
atîta încîntare, că vorbele de dragoste îl înăbușe și i
se revarsă din piept ; în sfîrșit, toată această iubire
ieși la lumină și îi ajunse pe buze. Și, printr-o ră-
bufnire care ținea de firea lui plină de contraste, de-
veni aspru. Spuse deodată :

— Ce cauți aici ?

Marius răspunse stînjinit :

— Domnule...

Domnul Gillenormand ar fi vrut ca Marius să i se arunce la piept. Se simți nemulțumit și de Marius, și de el însuși. Simți că el era aspru și că Marius era rece. Pentru bietul moșneag era o durere nesuferită și supărătoare să se simtă atât de plin de iubire și de slăbiciune și să nu poată fi decât dur. Amărăciunea îi cuprinse din nou. Îl întrerupse pe Marius cu un glas morocănos :

— Atunci, de ce-ai venit ?...

Acest *atunci* însemna : „...dacă nu vii să mă săruți“. Marius își privi bunicul, căruia paloarea îi dădea un chip de marmură :

— Domnule...

Bătrînul reluă cu o voce severă :

— Vii să-mi ceri iertare ? Ți-ai recunoscut greșeala ?

Credea că îl aduce pe Marius pe calea cea bună și că „copilul“ se va îndupleca. Marius se înfioră. I se cerea să-și renege părintele. Plecă ochii și răspunse :

— Nu, domnule.

— Atunci, izbucni năprasnic bătrînul, cu o durere sfîșietoare și plină de mînie, ce vrei de la mine ?

Marius își împreună mîinile, înaintă un pas și spuse cu o voce tremurătoare :

— Domnule, fie-ți milă de mine !

Cuvintele acestea îl înverșunară pe domnul Gillenormand : dacă ar fi fost spuse mai înainte, l-ar fi înduioșat, dar veneau prea tîrziu. Bunicul se ridică, se sprijinea în baston cu amîndouă mîinile, buzele îi erau albe, fruntea i se clătina, dar statura lui înaltă îl domina pe Marius, care stătea cu fruntea plecată.

— Să-mi fie milă de dumneata, domnule ? ! Un băiețandru care cere milă de la un bătrîn de nouăzeci și unu de ani ! Dumneata intri în viață și eu ies ; dumneata te duci la spectacole, la baluri, la cafenea, joci biliard, ești deștept, placii femeilor, băiat

drăguț ; eu stau acasă în mijlocul verii cu nasu-n gura vetrei ; ai toate bogățiile de pe pământ ; eu am toate neajunsurile bătrâneții, betesuguri și singurătate. Ai toți dinții în gură, stomac bun, ochiul ager, putere, poftă, sănătate, veselie, o pădure de păr negru ; eu nu mai am nici măcar păr alb, mi-au căzut dinții, picioarele mă lasă, memoria mă părăsește, încurc mereu numele celor trei străzi, Charlot, Chaume și Saint-Claude, iată unde am ajuns ! Dumneata ai înaintea viitorul plin de soare, eu încep să nu mai văd nimic, atât de mult m-am cufundat în noapte ; ești îndrăgostit, bineînțeles ; pe mine nu mă mai iubește nimeni pe lume ; și *dumneata* îmi ceri *mie* milă ! Păcat că Molière a uitat să scrie scena aceasta ! Dacă așa se glumește la voi, la palatul de justiție, domnilor avocați, vă felicit din toată inima ! Aveți haz ! și nonagenarul urmă cu glas mîniat și grav :

— Ei, ce vrei de la mine ?

— Domnule, zise Marius, știu că te supără prezența mea, dar am venit să-ți cer un singur lucru, și apoi plec numaidecît.

— Ești un prost, zise bătrînul. Cine îți spune să pleci ?

Astfel traducea vorbele duioase pe care le avea în fundul inimii : „Dar cere-mi iertare ! Aruncă-te la pieptul meu !” Domnul Gillenormand simțea că Marius îl va părăsi peste cîteva clipe, că primirea lui rea îl respingea, că îl gonea cu asprimea lui ; își spunea toate acestea și durerea îi creștea tot mai mult ; dar cum durerea i se schimba îndată în mînie, strășnicia lui creștea. Ar fi vrut ca Marius să înțeleagă. Urmă iar :

— Cum ? Te-ai purtat rău cu mine, bunicul dumitale ; mi-ai părăsit casa să te duci nu știu unde, ți-ai întristat mătușa, te-ai dus, se înțelege, să trăiești o viață mai ușoară, de crai, de unul singur,

să faci pe filfizonul, să vii acasă la orice oră, să pe-
treci; nu mi-ai dat nici un semn de viață, ai
făcut datorii, fără să-mi ceri cel puțin să ți le plă-
tesc, ai ajuns chefliu și scandalagiu, și după patru ani
vii la mine și nu găsești nimic altceva să-mi spui?

Acest fel nestăpînit de a-și îndemna nepotul
duioșie nu-l făcu pe Marius să vorbească. Domnul
Gillenormand își încrucișă brațele, un gest al lui de
osebit de poruncitor, și strigă la Marius, plin de am-
răciune:

— Să isprăvim! Zici că ai venit să-mi ceri ceva?
Hai, spune! Ce-mi ceri? Vorbește!

— Domnule, zise Marius cu privirea unui om care
simte că e pe cale să cadă într-o prăpastie, vin să-
cer voie să mă căsătoresc.

Domnul Gillenormand sună. Basque întredeschise
ușa.

— Cheamă pe fiică-mea!

După o clipă, ușa se deschise din nou, și domni-
șoara Gillenormand se ivi în prag, dar nu intră. Ma-
rius sta în picioare, mut, cu brațele căzute, cu o înfă-
țișare de ucigaș. Domnul Gillenormand umbla de
colo-colo, în lungul și în latul odăii. Se întoarse spre
fiică-sa și îi zise:

— Nimic, e domnul Marius. Spune-i bună ziua.
Domnul vrea să se căsătorească. Atîta tot. Du-te!

Glasul hotărît și răgușit al bătrînului dovedea că
mînia lui ajunsese la culme. Mătușa se uită uluită la
Marius, păru că abia îl recunoaște, nu scoase nici
un cuvînt și pieri la suflarea furtunoasă a tatălui ei
mai repede decît un pai luat de vijelie.

În acest timp, bunicul Gillenormand se rezemase
cu spatele de vatră.

— Să te căsătorești la douăzeci și unu de ani!
Bine ai potrivit-o! Nu ți-a mai rămas decît să-mi
ceri învoirea! O formalitate. Ia loc, domnule! Ei, de

cînd n-am mai avut onoarea să te văd, ați avut o revoluție. Iacobinii au învins. Trebuie să fii mulțumit. Ești republican și totodată baron ? Dumneata le împaci pe una cu alta. Republica e un fel de sos al baroniei. Ai vreo decorație din iulie ? Ai dat o mîină de ajutor la cucerirea Luvrului ? Acolo, pe aproape, în strada Saint-Antoine, fața-n față cu strada Nonaindières se află o ghiulea înfiptă în zidul casei, la etajul trei, sub care e o inscripție : 28 iulie 1830. Du-te de-o vezi ! E frumos. A, prietenii dumitale fac lucruri foarte nostime. Bine că mi-am adus aminte, nu se zidește o fîntînă în locul statuii domnului duce de Berry ? Va să zică vrei să te căsătorești ? Cu cine ? Se poate, fără indiscreție, să te-ntreb cu cine ? Se opri o clipă și, mai înainte ca Marius să aibă timpul să răspundă, adăugă mînios : Ei, ai vreun rost ? O situație statornică ? Ce cîștigi cu meseria dumitale de avocat ?

— Nimic, spuse Marius, cu un fel de hotărîre și îndîrjire sălbatică.

— Nimic ? N-ai decît cele o mie două sute de livre de la mine ?

Marius nu răspunse. Domnul Gillenormand continuă :

— Atunci, înțeleg, fata e bogată.

— Ca și mine.

— Cum, fără zestre ?

— Fără.

— Nici speranțe ?

— Nu, cred.

— O sărăcie ! Și ce e tată-său ?

— Nu știu.

— Și cum se numește ?

— Domnișoara Fauchelevent ¹.

¹ Fauchelevent : textual : cosește-vînt.

- Fauche, ce ?
- Fauchelevent.
- Ptiu ! făcu bătrînul.
- Domnule ! izbucni Marius.

Domnul Gillenormand îl întrerupse cu tonul unui om care vorbește cu sine însuși :

— Vasăzică douăzeci și unu de ani, nici o situație, o mie două sute de livre pe an ; doamna baroană Pontmercy va pleca la piață să cumpere de doi cenți pătrunjel de la zarzavagiu.

— Domnule, reluă Marius tulburat peste fire, văzînd cum i se spulberă ultima nădejde, te rog, te conjur, în numele cerului, cu mîinile împreunate, domnule, îți cad la picioare, dă-mi voie să mă căsătoresc cu ea !

Bătrînul izbucni într-un hohot de rîs strident și lugubru, tușind și vorbind în același timp :

— Ha ! Ha ! Ce ți-ai zis ! Drace ! mă duc să-l caut pe hodorogu-ăla, pe căzătura aia. Păcat că nu am douăzeci și cinci de ani. Cum i-aș mai trînti o somație respectuoasă, cum m-aș mai lipsi de el ! Ei, dar orice-ar fi, îi voi spune : Bătrîn tîmpit, să fii prea fericit că mă vezi, mi-a venit pofta să mă însor cu domnișoara cutare, fiica domnului cutare, cu n-am pantofi, ea n-are cămașă, dar vorba e că mi-a venit așa, să-mi arunc în gîrlă cariera, viitorul, tineretea, viața, mi s-a făcut să mă scufund în mizerie cu o femeie de gît, așa vreau, trebuie să consimți ! Și fosila va consimți. Bine, băiete, cum vrei, leagă-ți piatra de gît, însoară-te cu Pousselevent, cu Coupelevent ¹ a ta... Niciodată, domnule, niciodată !

— Tată !

— Niciodată !

¹ *Pousselevent, Coupelevent* : Împinge-vînt, Taie-vînt.

După glasul cu care fusese azvîrlit acest „nicio-dată”, Marius pierdu orice nădejde. Străbătu odaia cu pași înceți, cu capul în pămînt, șovăind, semănînd mai curînd cu un om care moare decît cu unul care pleacă. Domnul Gillenormand îl urmărea din ochi, și, în clipa cînd ușa se deschise și Marius fu gata să iasă, făcu patru pași cu acea vioiciune senilă a bătrînilor poruncitori și răsfățați, îl apucă pe Marius de guler, îl aduse din nou cu forța în odaie, îi făcu vînt într-un jeț și îi zise :

— Spune-mi tot !

Numai vorba „tată”, care îi scăpase lui Marius, pricinuise această întorsătură.

Marius îl privea răătăcit. Obrazul frămîntat al domnului Gillenormand nu mai exprima decît o nedeslușită și aspră bunătate. Bunicul luase locul strămoșului.

— Hai, vorbește, povestește-mi amoremile tale, trîncănește, spune tot ! Drace ! Proști mai sînt tinerii !

— Tată... reluă Marius.

Chipul bătrînului străluci întreg de o lumină negrăită.

— Da, așa ! Spune-mi tată, și vei vedea !

Era acum ceva atît de bun, de blînd, de deschis și de părintesc în această asprime, încît Marius, trecînd pe neașteptate de la descurajare la speranță, se simți zăpăcit și uluit. Era așezat lîngă masă, flacăra lumînărilor dădea în vileag starea jalnică a hainelor lui, la care bunicul Gillenormand privea cu mirare.

— Ei bine, tată... zise Marius.

— Care va să zică, îl întrerupse domnul Gillenormand, n-ai cu adevărat nici un ban ? Ești îmbrăcat ca un derbedeu.

Scotoci într-un sertar și scoase de acolo o pungă pe care o puse pe masă.

— Uite, ia o sută de ludovici, cumpără-ți o pălărie !

— Tată, urmă Marius, dragă tată, dacă ai ști cât o iubesc ! Nici nu-ți închipui, am văzut-o pentru prima oară în grădina Luxembourg. Venea cu tatăl ei. La început nu ne prea luam în seamă ; pe urmă, nu știu cum s-a făcut, m-am îndrăgostit de ea. Oh, cât de nenorocit m-am simțit cîtva timp ! În sfîrșit, acum o văd în fiecare zi, la ea acasă, tatăl ei nu știe nimic, închipuiește-ți că vor pleca ; ne vedem în grădină, seara ; tatăl ei vrea s-o ia cu el în Anglia, și mi-am zis : voi căuta să-l văd pe bunicul și să-i istorisesc totul. Mai întîi o să înnebunesc, o să mor, mă voi îmbolnăvi, mă voi arunca în apă. Trebuie neapărat să mă căsătoresc cu ea, pentru că altfel îmi voi pierde mințile. În sfîrșit, iată adevărul întreg, nu cred să fi uitat ceva. Locuiește într-o grădină cu grilaj, în strada Plumet. Spre Invalizi.

Bunicul Gillenormand se așezase fericit lîngă Marius. Ascultîndu-l și îmbătîndu-se de glasul lui, se delecta în același timp cu o lungă priză de tabac. Auzind de strada Plumet, își întrerupse trasul pe nas și restul de tabac îi căzu pe genunchi.

— Strada Plumet ! Zici, strada Plumet ! Ia stai puțin ! Nu e pe-acolo o cazarmă ? Da. Da, asta e. Văru tău, Théodule, mi-a vorbit de ea. Lăncierul, ofițerul. O fetiță, iubitule, o fetiță ! Zău, pe strada Plumet. Altădată-i zicea strada Blomet. Uite că-mi aduc aminte ! Am mai auzit vorbindu-se de fetița de la grilajul din strada Plumet, dintr-o grădină. O adevărată Pamela¹. N-ai gust prost. S-ar părea că e curățică. Fie vorba între ei cred că nătăflețul de lăncier i-a cam făcut curte. Nu știu pînă unde au mers

¹ Eroina romanului *Pamela* de Richardson, scriitor englez din secolul al XVIII-lea. Față de condițiune modestă, Pamela trăiește într-un mediu mic-burghez, supravegheată îndeaproape și nemilos exploatată.

lucrurile. Dar n-are-a face. De altfel, nu trebuie să-l crezi. Se laudă. Marius ! e bine ca un bărbat ca tine să fie îndrăgostit. La vârsta ta se și cuvine. Îmi plăci mai mult amoretzat decât revoluționar. Îmi plăci mai mult înflăcărat de o fustă, de douăzeci de fuste, zău, decât de domnul Robespierre. Recunosc că mie cel puțin, dintre *sansculottes*¹, nu mi-au plăcut decât femeile. Fetele nostime, sînt fete nostime, ce raiba ! Nimic de zis. Cît despre mititica, zici că te primește fără știrea tatălui ei. E bine. Am făcut și eu asemenea isprăvi. Nu numai una. Știi ? N-o lua razna, nu da buzna-n tragedie, nu trebuie să ajungi numai-decît la căsătorie și la domnul primar cu eșarfă ! Ești doar un prostuț de băiat deștept. Ești plin de bun-simț. Alunecă, muritorule, nu te însura ! Caută pe bunicul, care de fapt e un om de treabă și mai are oricînd fișicuri de ludovici în vreun sertar uitat ; spune-i : Bunicule, uite ce se întîmplă. Și bunicul zice : E foarte simplu. Tineretea trebuie să petreacă, și bătrînețea să se stingă. Am fost și eu tînăr, vei fi și tu bătrîn. Bine, băiete, să-l înveți și tu la fel pe nepotul tău. Ia două sute de pistoli. Pune-te pe petreceri, dă-i drumul ! E tot ce ai mai bun de făcut ! Foarte bine ! Așa trebuie să meargă treaba. Nu te însori, dar n-are-a face ! Nimic nu te împiedică... Mă înțelege !...

Marius, împietrit și fără a mai fi în stare să rostească un cuvînt, clătină din cap că nu.

Bătrînul izbucni în rîs, îi făcu un semn cu pleoapa lui zbîrcită, îl plesni cu palma peste genunchi, îl privi drept în ochi, misterios și zîmbitor, și îi zise cu cea mai dragăstoasă ridicare din umeri :

— Nătăraule, trăiește cu ea !

¹ *Sans-culottes* poreclă dată de aristocrați revoluționarilor de la 1789, care purtau pantaloni lungi în locul pantalonului pînă la genunchi (*culottes*).

Marius se îngălbeni. Nu înțelesese nimic din tot ceea ce îi spusese bunicu-său. Sporovăiala despre strada Blomet, despre Pamela, despre cazarmă, lăncier, trecuse prin mintea lui Marius ca o fantasmagorie. Nimic din toate acestea nu putea să aibă vreo legătură cu Cosette, care era un crin. Bătrînul bătea cîmpii. Dar aiurarea asta sfîrșise cu un cuvînt pe care Marius îl înțelesese și care era o jignire de moarte pentru Cosette. Vorba : „Trăiește cu ea“ intră în inima tînărului cinstit ca o sabie.

Se ridică, își culese pălăria de jos și se îndreptă spre ușă cu pas sigur și hotărît. Ajuns acolo, se întoarce, se înclină adînc în fața bunicului său, înălță capul și rosti :

— Acum cinci ani l-ai jignit pe tata. Azi o insulti pe nevastă-mea. Nu-ți mai cer nimic, domnule ! Adio !

Bunicul Gillenormand, uluit, deschise gura, întinse brațele, încercă să se ridice, dar n-apucă să rostească nici un cuvînt și ușa se închise din nou ; Marius pierise.

Bătrînul rămase cîteva clipe nemișcat și ca trăsnet, fără să poată vorbi, nici respira, ca și cum un nod cît pumnul i s-ar fi pus în gît. În sfîrșit, se smulse din jeț, alergă la ușă, atît cît se poate alerga la nouăzeci și unu de ani, o deschise și țipă :

— Ajutor ! Ajutor !

Fiică-sa se ivi, apoi ieșiră servitorii. El începu iar cu un horcăit dureros :

— Fuga după el, prinde-ți-l ! Ce i-am făcut ? E nebun, se duce. Ah, Dumnezeu ! Ah, Dumnezeu ! De data asta n-o să se mai întoarcă !

Se duse la fereastra dinspre stradă, o deschise cu mîinile lui bătrîne și tremurătoare, se aplecă mai mult decît cu jumătatea trupului în afară, în timp ce Basque și Nicolette îl trăgeau înapoi, și țipă :

— Marius ! Marius ! Marius ! Marius !

Dar Marius nu mai putea să-l audă ; tocmai în clipa aceea cotea pe strada Saint-Louis.

Bătrînul își cuprinse capul cu amîndouă mîinile de două-trei ori, cu o expresie de spaimă, dădu îndărăt clătîindu-se și căzu într-un jeț, fără puls, fără glas, fără lacrimi, tremurînd din cap și mușcîndu-și buzele, cu o înfățișare năucă, cu ochii și inima pline de o deznădejde adîncă și întunecată, care se-măna cu noaptea.

CARTEA A NOUA

UNDE SE DUC ?

I

JEAN VALJEAN

În aceeași zi, către ceasurile patru după masă, Jean Valjean stătea singur pe marginea unuia dintre cele mai singuratice taluzuri de pe Champs-de-Mars. Fie din prudență, fie din dorința de a se reculege, fie pur și simplu în urma unei schimbări nesimțite a obiceiurilor lui, ceea ce se întâmplă încetul cu încetul în viața oricui, ieșea acum destul de rar cu Cosette. Purta o vestă de muncitor, pantaloni de pînă cenușie și o șapcă cu cozoroc lung, care îi ascundea obrazul. Era acum liniștit și fără griji în ceea ce o privește pe Cosette ; teama și tulburarea lui se risipiseră ; de o săptămînă sau două îl încercau altfel de neliniști. Într-o zi, plimbîndu-se pe bulevard, îl zărise pe Thénardier ; Thénardier nu-l recunoscuse, așa cum era deghizat ; dar de atunci Jean Valjean îl văzuse de multe ori și avea convingerea că Thénardier dădea tîrcoale prin cartier. Era de ajuns ca să-l facă să ia o mare hotărîre. Dimpreună cu Thénardier veneau toate amenințările.

De altfel, nici Parisul nu era liniștit ; tulburările politice deveneau primejdioase pentru cei care aveau ceva de ascuns, pentru că poliția se arăta foarte activă și bănuitoare. Căutînd să descopere cîte un om ca

Pépin sau Morey¹, putea foarte bine să dea peste unul ca Jean Valjean.

Toate astea îl îngrijorau.

În sfârșit, un fapt neînțeles, care îl izbise de curînd și stăruia în mintea lui, îl tulburase și mai mult. În dimineața aceleiași zile, fiind singurul treaz în casă și plimbîndu-se prin grădină, înainte ca la camera Cosettei să se fi deschis obloanele, zărise aceste cîteva cuvinte săpate în zid, pesemne cu un cui :

16, strada Verrerie

Se vedea că scrisul era proaspăt, zgîrîturile erau albe în vechiul mortar înnegrit, o tufă de urzici, jos, lîngă zid, era presărată cu un praf mărunt de var proaspăt. Probabil că acele cuvinte fuseseră scrise în timpul nopții. Ce era ? O adresă ? Un semnal pentru cineva ? O înștiințare pentru el ? În orice caz, era limpede că grădina fusese călcată și că pătrunseseră în ea necunoscuți. Își aminti de întîmplările ciudate care îi mai tulburaseră o dată casa. Mintea începu să-i lucreze pe această urzeală. Se feri să spună ceva Cosettei despre cele cîteva cuvinte scrise cu cuiul pe zid, de teamă să n-o sperie. Socotind și cumpănind totul, Jean Valjean se hotărî să părăsească Parisul și chiar Franța, și să treacă în Anglia. O înștiințase pe Cosette... Pînă într-o săptămînă voia să fie plecat. Se așezase pe taluzul de pe Champs-de-Mars, depănînd tot felul de gînduri : Thénardier, poliția, acele cuvinte ciudate scrise pe zid, călătoria și greutatea de a-și face rost de un pașaport.

În mijlocul acestor griji, observă, după o umbră aruncată de soare, că cineva se oprise pe creasta

¹ Un mic negustor și un muncitor din Paris, care au luat parte la insurecția din 1832, după ce luptaseră în zilele din iulie 1830. Implicați în atentatul neizbutit asupra lui Ludovic-Filip (1836), au fost executați.

taluzului, chiar în spatele lui. Era să se întoarcă, dar tocmai atunci o hîrtie împăturită în patru îi căzu pe genunchi, ca și cum o mîna i-ar fi dat drumul deasupra capului său. Luă hîrtia, o desfăcu și citi pe ea un cuvînt scris cu creionul, cu litere mari :

Mută-te !

Jean Valjean se ridică deodată ; nu mai era nimeni în apropiere. Cercetă în jurul lui și zări o făptură mai mare decît un copil, mai mică decît un bărbat, cu o bluză cenușie și cu pantaloni de catifea de bumbac, culoarea nisipului, care sărea parapetul și își da drumul să alunece în șanțul de pe Champs-de-Mars.

Jean Valjean se întoarse numaidecît acasă, foarte îngîndurat.

II

MARIUS

Marius plecase nespus de mîhnit de la domnul Gillenormand. Intrase în casa lui cu o nădejde foarte îndoielnică, ieșea cu o deznădejde nemăsurată. De altfel, cei care au studiat tinerețea inimii omenești vor înțelege că lăncierul, ofițerul, nerodul, vărul Théodule nu lăsase nici o umbră în sufletul lui. Nici cea mai mică. Un poet dramatic ar putea în aparență să scoată unele încurcături din destăinuirea făcută pe neașteptate nepotului de către bunic. Dar ceea ce ar cîștiga drama ar pierde adevărul. Marius era la vîrsta la care nu crezi în rău. Mai tîrziu vine vîrsta la care nu vezi decît răul. Bănuielile sînt ca niște zbîrcituri. Prima tinerețe nu le are. Ceea ce îl răscolește pe Othello nu-l atinge pe Candid. S-o bă-

nuiască pe Cosette! Marius ar fi făcut mai degrabă o mie de crime.

Porni pe străzi, singura mîngîiere a celor care suferă. Nu se gîndi la nici un lucru de care și-ar fi putut aduce aminte mai tîrziu. La ceasurile două de dimineață se întoarse la Courfeyrac și se aruncă îmbrăcat în pat. Soarele era sus cînd căzu în somnul greu și îngrozitor, care lasă totuși gîndurile să-ți cutreiere mintea. Cînd se deșteptă, îi văzu în odaie pe Courfeyrac, Enjolras, Feuilly și Combeferre, în picioare, cu pălăria pe cap, gata să plece și foarte grăbiți.

Courfeyrac îi zise :

— Nu vii la înmormîntarea generalului Lamarque ?

I se păru că Courfeyrac vorbea chinezește.

Plecă și el cîtva timp după ei. Vîrî în buzunar pistoalele pe care i le încredințase Javert, cînd cu întîmplarea de la 3 februarie, și care rămăseseră la el. Pistoalele erau încărcate. Ar fi greu de spus ce gînd ascuns avea în minte luîndu-le cu el.

Toată ziua rătăci fără să știe pe unde; ploua din cînd în cînd, dar el nici nu băga de seamă ; își cumpără pentru prînz o chiflă de un ban de la un brutar, o vîrî în buzunar și uită de ea. Poate că făcu și o baie în Sena, fără să-și dea seama. Sînt clipe în care parcă porți sub creștet o flacără care te arde. Marius se afla într-o asemenea clipă. Nu mai nădăjduia nimic, nu se mai temea de nimic ; de ieri pînă azi ajunsese aici. Aștepta seara cu o nerăbdare înfrigurată, nu mai avea decît o singură idee limpede ; că la ceasurile nouă o va vedea pe Cosette. Această ultimă fericire era acum tot viitorul lui ; apoi, întunericul. Din cînd în cînd, mergînd pe bulevardele puștii, i se părea că aude în Paris zgomote ciudate. Scotea capul afară din visarea lui și-și zicea : „Oare se încaieră ?“

Cînd veni noaptea, se afla în strada Plumet, exact la orele nouă, așa cum îi făgăduise Cosettei. Cînd se apropie de grilaj, uită totul. De patruzeci și opt de ore n-o văzuse pe Cosette ; o va vedea din nou, așa că orice alt gînd se șterse și nu mai simți decît o bucurie adîncă și covîrșitoare. Aceste clipe în care trăiești veacuri întregi au ceva înălțător și minunat ; în clipa cînd trec îți umplu în întregime sufletul.

Marius mișcă drugul din loc și năvăli în grădină. Cosette nu era în locul unde îl aștepta de obicei. Străbătu tufișul și intră în fundătura de lîngă scară. „Mă așteaptă acolo“, își zise el. Dar Cosette nu era nici acolo. Ridică ochii și văzu că obloanele de la ferestre erau închise. Cercetă toată grădina. Grădina era pustie. Se întoarse apoi lîngă casă și, nebun de dragoste, beat, înspăimîntat, scos din fire de durere și de neliniște, bătut la obloane ca un stăpîn care vine acasă la o oră tîrzie. Bătu, mai bătu o dată, cu riscul de a vedea fereastra deschizîndu-se și chipul întunecat al tatălui ivindu-se ca să întrebe : „Ce dorești ?“ Ar fi fost nimica toată pe lîngă ceea ce bănuia. După ce bătu, ridică vocea și o chemă pe Cosette. „Cosette ! strigă el. Cosette !“ repetă poruncitor. Nici un răspuns. Nimic de făcut. Nimeni în grădină, nimeni în casă.

Marius se uită deznădăjduit la această casă lugubră, tot atît de neagră, tot atît de liniștită, dar mai goală decît un mormînt. Privi banca de piatră pe care petrecuse atîtea ceasuri încîntătoare lîngă Cosette. Atunci se așeză pe treptele din fața casei cu inima plină de durere și de hotărîre, își binecuvîntă dragostea în adîncul sufletului și își zise, că de vreme ce Cosette plecase, nu-i mai rămînea decît să moară.

Deodată auzi o voce care părea că vine din stradă și strigă printre copaci :

— Domnule Marius !

Se ridică.

— Ce e ? zise el.

— Domnule Marius, acolo ești ?

— Da.

— Domnule Marius, reluă vocea, prietenii dumneavoastră, vă așteaptă la baricada din strada Chanvrière.

Această voce nu-i era cu totul necunoscută. Se-măna cu vocea răgușită și aspră a Époninei. Marius alergă la grilaj, dădu la o parte drugul care se mișca, băga capul pe acolo și văzu pe cineva care părea un băiețandru pierzându-se în goană mare în întuneric.

III

DOMNUL MABEUF

Punga lui Jean Valjean nu-i fu de folos domnului Mabeuf. Domnul Mabeuf cu biata lui seriozitate copilărească și vrednică de cinste, nu primise acest dar al stelelor ; nu înțelegea prefacerea astrilor în galbeni. Nu bănuise că ceea ce îi cădea din cer venea de la Gavroche. Dusese punga la comisariatul de poliție al cartierului, ca un obiect pierdut, lăsat de găsitör la dispoziția păgubașului. De data aceasta, punga se pierdu de-a binelea. Se înțelege de la sine că nimeni n-a venit s-o reclame și nici domnului Mabeuf nu-i fu de folos. Iar domnul Mabeuf continua să se prăbușească.

Experiențele cu indigoul nu izbutiseră mai bine la Jardin des Plantes decât în grădina lui de la Austerlitz. Anul trecut nu dătora decât slujnicei ; acum dătora și chiria. Muntele de pietate, după ce trecuseră

treisprezece luni, vînduse toate plăcile de aramă ale Florei lui. Cine știe ce căldărar făcuse cratițe din ele. După pierderea lor, cum nu mai putu să completeze nici măcar exemplarele desperecheate pe care le mai păstra încă, dăduse planșele și textul pe nișica toată, una peste alta, unui anticar. Nimic nu mai rămăsese din opera întregii sale vieți. Începu să mănînce banii din această vînzare. Cînd văzu că se risipesc și ultimele lui mijloace de trai, renunță la grădină, o lăsă în paragină. Se lipsise de mult, de foarte mult timp de cele două ouă și de bucățile de carne pe care o mîncea din cînd în cînd. Acum se hrănea numai cu pîine și cartofi. Își vînduse cele din urmă mobile, apoi tot ceea ce avea de prisos din rufăria de pat, din îmbrăcăminte și pături, iar la urmă ierbarele și stampele; mai avea numai cărți, acele cărți la care ținea mai mult ca la orice, printre care multe de o neobișnuită raritate, între altele: *Les Quadrins historiques de la Bible*¹, ediția din 1560; *La concordance des Bibles* de Pierre de Besse²; *Les Marguerites de la Marguerite*³ de Jean de la Haye cu o dedicație către regina Navarrei; cartea *La charge et dignité de l'ambassadeur*⁴ de seniorul de Villiers

¹ *Quadrin* era o monetă măruntă din secolul al XVI-lea, a patra parte dintr-o para. Cartea cu titlul de mai sus era o povestire a *Bibliei* sub formă de „medalioane“, scurte prezentări ale personajelor. A avut multe ediții chiar și în secolul următor.

² *Pierre de Besse*, confesorul regelui Ludovic al XIII-lea (prima jumătate a secolului al XVII-lea). Cartea menționată pretindea să dovedească „concordanța Evangheliilor“ între ele și a datelor de acolo cu cele istorice, strădanie infirmată de istoria științifică a creștinismului.

³ Culegere de versuri dedicată reginei Margareta de Navarra, femeie instruită, unanim admirată pentru spiritul și cultura ei.

⁴ Primul tratat francez din diplomație, operă a unui scriitor politic de la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Hotman; un *Florilegium rabbinicum*¹ din 1644; un Tibul² din 1567, cu această splendidă inscripție: „*Venetis in aedibus Manutianis*”; în sfârșit un Diogene Laerțiu tipărit la Lyon în 1644³, în care se găseau faimoasele variante ale manuscrisului 411, veacul al XIII-lea, de la Vatican, precum și acelea ale celor două manuscrise din Veneția, 393 și 394, atât de rodnic cercetate de Henri Estienne⁴, și toate fragmentele în dialect doric, care nu se găsesc decît în celebrul manuscris din veacul al XII-lea al Bibliotecii din Napoli. Domnul Mabeuf nu făcea niciodată foc în odaia lui și se culca de cum se întuneca, ca să nu aprindă lumînarea. I se părea că nu mai avea vecini; toți îl ocoleau cînd ieșea din casă; băgase și el de seamă.

Cînd un copil e în mizerie, mama se zbate pentru el; cînd un tînăr e în mizerie, o fată suferă pentru el; numai mizeria unui bătrîn nu interesează pe nimeni. Dintre toate nenorocirile e cea mai rece. Cu toate acestea, bătrînul Mabeuf nu-și pierduse de tot seninătatea de copil. Ochii i se mai aprindeau atunci cînd îi pleca asupra cărților lui și zîmbea cînd se uita la Diogene Laerțiu, exemplar unic. Dulapul lui cu gea-

¹ Antologie rabinică (lat.), culegere de sentințe morale luate din scrierile teologilor evrei din evul-mediu.

² Adică o ediție a operelor lui Tibul, tipărită în 1567, la Veneția, în tipografia lui Aldo Manuccio. Indicația latină, *in aedibus Manutianis*, înseamnă „editat de Manuccio”. Această celebră editură și tipografie a difuzat în ediții elegante cele mai de seamă opere ale antichității greco-latine. Titlul este un elegiac latin de la sfîrșitul secolului I î.e.n.

³ Este vorba de cartea *Viețile filozofilor*, scrisă de eruditul grec Diogene din Laerția (Cilicia, Asia Mică) în secolul al III-lea î.e.n. Opera aceasta este deosebit de utilă, deoarece ne informează asupra unui mare număr de filozofi greci, materialisti în-deosebi, ale căror scrieri n-au ajuns pînă la noi.

⁴ Mare umanist francez, a editat *Viețile filozofilor* de Diogene Laerțiu, în 1570.

muri era singura mobilă pe care o păstrase, în afară de cele strict necesare.

Într-o zi, mătușa Plutarque îi spuse :

— N-am cu ce să cumpăr mâncare pentru prînz.

Mîncare se numea o pîine și patru-cinci cartofi.

— Nu poți lua pe datorie ? făcu domnul Mabeuf.

— Știi bine că nu-mi dă.

Domnul Mabeuf deschise biblioteca, își privi îndelung cărțile; una după alta, așa cum și-ar privi un tată copiii înainte de a alege pe care trebuie să-l ucidă, apoi luă deodată una, o puse sub braț, și plecă. Se întoarse peste două ceasuri, nemaivînd nimic la subsoară și puse treizeci de cenți pe masă, zicînd :

— Du-te și cumpără de mîncare.

Din clipa aceea, mătușa Plutarque văzu lăsîndu-se pe chipul nevinovat al moșneagului un vâl întunecat, care nu se mai ridică.

A doua zi, a treia zi, în toate zilele, trebui s-o ia de la capăt. Domnul Mabeuf pleca cu cîte o carte și se întorcea cu un ban de argint. Anticarii, văzîndu-l silit să vîndă, îi cumpărau cu douăzeci de cenți ceea ce el plătise cu douăzeci de franci. Cîteodată erau chiar aceeași. Carte cu carte, i se duse toată biblioteca. Își spunea uneori : „Am totuși optzeci de ani“, ca și cum ar fi avut cine știe ce nădejde ascunsă de a ajunge la sfîrșitul zilelor lui, înainte de a ajunge să sfîrșească de vîndut toate cărțile. Tristețea i se mărea ; totuși avu o dată o bucurie. Plecă de acasă cu un Robert Estienne ¹, pe care îl vîndu cu treizeci și cinci de cenți pe cheiul Malaquais, și se întoarse cu un Aldo ², pe care îl cumpărase cu patruzeci de cenți de pe strada Grès.

¹ Umanist și tipograf parizian din secolul al XVI-lea, tatăl lui Henri Estienne. A editat pentru întîia oară, după manuscrise, operele istoricilor greci Dionis din Halicarnas și Dio Cassius.

² Adică o carte din secolul al XV-lea sau al XVI-lea, tipărită luxos, în atelierul familiei lui Aldo Manuccio.

„Am rămas dator cinci cenți“, spuse el fericit mătușii Plutarque. În ziua aceea nu mîncă.

Era membru al Societății de horticultură. Societatea cunoștea sărăcia lui. Președintele veni să-l vadă, îi făgădui să vorbească despre el ministrului agriculturii și comerțului, și vorbi. „Da cum să nu ! izbucni ministrul. Cred și eu ! Un bătrîn om de știință ! Un botanist ! Un om cumsecade ! Trebuie să facem ceva pentru el !“ A doua zi domnul Mabeuf primi o invitație la masă de la ministru. Tremurînd de bucurie, îi arătă scrisoarea mătușii Plutarque. „Sîntem salvați !“ zise el. În ziua hotărîită se duse la ministru. Băgă de seamă că cravata lui boțită, haina lui veche, cadrilată, pantofii lustruiți cu albuș de ou îi uimeau pe portari. Nimeni nu-i vorbi, nici chiar ministrul. Către ceasurile zece seara, cum aștepta mereu un cuvînt, o auzi pe nevasta ministrului, o femeie frumoasă, cu gîtul gol, de care nu îndrăznise să se apropie, întrebînd : „Cine e domnul acela bătrîn ?“ Se întoarse acasă pe jos, la miezul nopții, pe o ploaie grozavă. Vînduse un Elzevir¹ ca să-și plătească trăsura la dus.

În fiecare seară, înainte de culcare, avea obiceiul să citească două-trei pagini din Diogene Laerțiu. Știa destul de bine grecește ca să se bucure de subînțele-surile textului. Acum nu mai avea altă bucurie. Se scurseră cîteva săptămîni. Apoi, deodată, mătușa Plutarque se îmbolnăvi. Există ceva mai trist decît să n-ai cu ce cumpăra pîine de la brutar : să n-ai cu ce cumpăra doctorii de la farmacie. Într-o seară, medicul îi prescrisese o rețetă foarte scumpă. Și apoi, boala se agrava, era nevoie de cineva care să vegheze bolnava. Domnul Mabeuf deschise biblioteca : nu mai

¹ Adică o tipăritură din officinle Elzevirilor, familie de tipografi olandezi, al căror atelier principal era la Amsterdam (secolele XVI—XVII).

era nimic pe rafturi. Zburase și cea din urmă carte.
Nu-i mai rămăsese decât Diogene Laerțiu.

A doua zi, în zori, se așează în grădină pe piatra culcată și, pe deasupra gardului viu, putu fi văzut toată dimineața, nemișcat, cu fruntea plecată, privind în neștire la straturile lui veștejite. Ploua din când în când, dar bătrînul nu părea că-și dă seama. După-amiază izbucniră niște zgomote nemaiauzite în Paris. Împușcături sau strigătele unei mulțimi.

Bătrînul Mabeuf ridică fruntea. Zări un grădinar care trecea pe acolo și-l întrebă :

— Ce e asta ?

Grădinarul, cu cazmaua pe umăr, răspunse cu glasul cel mai liniștit :

— E rășcoală.

— Cum rășcoală ?

— Da, se bat.

— De ce se bat ?

— Ei, Doamne ! zise grădinarul.

— În ce parte ? stăruie domnul Mabeuf.

— Înspre Arsenal.

Bătrînul Mabeuf se întoarse acasă, își luă pălăria, căută, fără să-și dea seama, o carte, ca s-o ia la subsuoară, și, nemaigăsind nici una, spuse : „A da !“ și plecă năuc.

C A R T E A A Z E C E A

5 Iunie 1832

I

PROBLEMA PRIVITĂ LA SUPRAFAȚĂ

Din ce se înfiripă o răsccoală? Din nimic și din orice. Dintr-un fluid electric care se scurge puțin câte puțin, dintr-o flacără izbucnită fără veste, dintr-o forță care rățăcește, dintr-o suflare care trece. Această suflare întâlnește capete care gîndesc, minți care viscăză, suflete care suferă, patimi care ard, mizerii care urlă strigătoare la cer, și duce totul pe aripile ei.

Unde?

La întîmplare. De-a lungul și de-a latul țării, peste legi, peste belsugul și neobrazarea celorlalți.

Convingerile jignite, entuziasmul înăcrit, indignarea trezită, instinctele de luptă înăbușite, înflăcăratele îndrăzneli ale tinereții, orbirea generoasă, curiozitatea, dorința de schimbare, setea de ceva nou, plăcerea de a vedea afișul unui alt spectacol și aceea de a auzi semnalul ridicării cortinei; urile nedeslușite, pizma, dezamăgirea, orice vanitate care se crede nedreptătită de soartă; nemulțumirile, visurile goale, ambițiile stăvilite, nădejdea că printr-o năruire se va deschide poarta, în sfîrșit, jos de tot, mizeria, acel noroi care ia foc — iată din ce se alcătuiește răscoola.

Tot ce e mai mare și tot ce e mai mărunț, ființele care rățăcesc dincolo de orînduirile oamenilor, așteptînd un prilej prielnic, boemii, oamenii fără căpătîi, haimanalele de la răsplîntii, cei care dorm noaptea sub ziduri dărîmate, fără alt acoperiș decît cerul înnourat și rece, cei care zi de zi își caută pîinea la întîmplare, nu în muncă, necunoscuți, oameni ai mizeriei și ai nîmănui, cei goi, cei desculți — toți aceștia aparțin răscoalei.

Oricine poartă în suflet o revoltă ascunsă împotriva unei fapte a statului, a vieții sau a soartei, e vecin bun cu răscoala, și de îndată ce o simte se înfioară și se lasă luat de vîrtej.

Răscoala e un fel de ciclon uriaș al atmosferei sociale, care se iscă pe neașteptate, în anumite condiții de temperatură, și care, în rotirea lui, se urcă, aleargă, tună, rupe, culcă la pămînt, sfărîmă, dărîmă, smulge din rădăcini, tîrînd după el firile puternice, ca și cele șovăielnice, pe omul tare, ca și pe cel slab de înger, trunchiul de copac și firul de pai.

Vai de cel pe care-l ia cu ea, ca și pe cel pe care-l lovește ! Îi sfărîmă unul de altul.

Răzvrătirea transmite celor pe care îi prinde nu știu ce putere neobișnuită. Primul-venit își simte sufletul plin de forța evenimentelor ; își face proiectile din orice. Dintr-o cărămidă face o ghiulea, și dintr-un hamal un general.

Dacă trebuie să-i credem pe anumiți profeți ai politicii perfide, puțină răscoală în interesul însuși al cîrmuirii e chiar de dorit. Sistemul e acesta : o răscoală întărește guvernele pe care nu le răstoarnă. Pune armata la încercare ; strînge rîndurile burgheziei ; încordează musculatura poliției. Îngăduie să se pipăie tăria osaturii sociale. Este o gimnastică, aproape un exercițiu de igienă. Puterea se simte mai bine după o răscoală, ca și bolnavul după o fricțiune.

Acum treizeci de ani, răscoala era privită din alt punct de vedere. Există pentru orice lucru o teorie, care se proclamă ea însăși a „bunului-simț” ; Philinte împotriva lui Alceste¹ ; o punte de trecere între adevăr și minciună ; explicații, muștrări, atenuări consimțite cu trufie, amestec de scuze și dezaprobare, socotindu-se înțelepciune, ceea ce nu e adesea decât pedanterie. De-aici a ieșit o întreagă școală politică, așa-numita linie de mijloc. Între apa rece și cea fierbinte e partidul apei călduțe. Această școală, cu falsa ei adâncime de gândire, în realitate superficială, cercetînd efectele fără a se ridica pînă la cauză, combate de la înălțimea unei jumătăți de știință mișcările de stradă.

Iată cene învață școala asta : „Răscoalele care au complicat actul de la 1830 au răpit acestui mare eveniment o parte din puritatea sa. Revoluția din iulie fusese o frumoasă furtună populară, urmată numai decât de un cer senin. Mișcările de stradă au făcut ca orizontul să arate din nou înnegurat, au făcut ca acea revoluție, atît de vrednică de luare-aminte, la început, prin umanitatea ei, să degenereze în zîzanie. În revoluția din iulie, ca de altfel în orice progres ieșit din zguduiri repezi, fuseseră și fracturi ascunse ; răscoala le-a făcut dureroase. S-a putut spune : « Ah ! un os frînt ». După revoluția din iulie nu se simțea decât ușurare ; după răscoala care a urmat s-a simțit prăpădul. Orice răscoală închide prăvăliile, sperie negoul, stîrnește panica la bursă, întrerupe schimburile, pune piedici afacerilor, grăbește falimentele ; aduce lipsă de bani, neliniște în averile particulare, zdruncină creditul public, dez-

¹ Personaje din comedia *Mizantropul* (1666) de Molière. Lui Alceste, om sincer, căutător al adevărului i se opune Philinte, omul saloanelor, partizan al minciunilor convenționale și al complezențelor utile.

organizează industria, fiindcă se retrag capitalurile, munca nu-și mai găsește răsplata cuvenită, pretutindeni teamă; contralovituri în toate orașele. Prăbușire în prăpastie. S-a socotit că prima zi a răskoalei a costat Franța douăzeci de milioane, a doua — patruzeci, a treia — șaizeci. O mișcare de trei zile a costat o sută douăzeci de milioane, adică, privind doar rezultatul financiar, a echivalat cu un dezastru, cu un naufragiu sau cu o bătălie pierdută, care ar fi nimicit o flotă de șaizeci de vase mari de război.

Fără îndoială, din punct de vedere istoric, răskoalele și-au avut frumusețea lor. Luptele de stradă nu sînt mai puțin mărețe nici mai puțin eroice decît războiul din hățisuri; într-unul e sufletul pădurii, în celălalt e inima orașelor. Răskoalele au luminat în roșu, dar în chip strălucit, trăsăturile cele mai originale ale firii pariziene: dărnicia, devotamentul, veselia furtunoasă în desfășurarea lor, studenții au dovedit că vitejia e o însușire a inteligenței; garda națională s-a arătat neclintit de credincioasă, au ieșit la iveală bivuacuri de negustori, au apărut fortărețele de ștregari, s-a vădit nepăsarea trecătorilor în fața morții. Școlile se războiau cu legiunile. La urma urmei, între luptători nu era decît o deosebire de vîrstă; erau de aceeași viță; aceiași oameni stoici, care la douăzeci de ani mor pentru ideile lor, la patruzeci de ani — pentru familie. Armata, totdeauna cu inima întristată în războaiele civile, răspundea cu prudență la îndrăzneală. Răskoalele, scoțînd la iveală vitejia poporului, au făcut educația curajului burghez.

Toate bune. Dar acestea merită atîta sînge vărsat? Și, pe lîngă sîngele vărsat, adăugați și viitorul întunecat, progresul primejduit, neliniștea printre cei mai buni; liberalii cinstiți își pierd nădejdea, ab-

solutismul străin se bucură de rănilor pe care revoluția și le face singură ; învinșii de la 1830 triumfă și zic : «Am avut dreptate !» Adăugați la acesta Parisul mărit, poate, dar Franța cu siguranță micșorată. Pentru a mărturisi adevărul întreg, țineți seama și de măcelurile care au necinstit prea adeseori biruința ordinii sălbăticeite asupra libertății înnebunite. Prin urmare, răscoalele au fost o nenorocire.

Așa vorbește această aproximativă înțelepciune, cu care burghezia, acest aproximativ popor, se mulțumește atât de bucuros. În ce ne privește, noi nu primim acest cuvânt prea larg și deci prea ușor de întrebuințat : răscoalele.

Noi facem deosebire între o mișcare populară și altă mișcare populară. Nu ne întrebăm dacă o răscoală costă cât o bătălie. Mai întâi, de ce o bătălie ? Aici se ridică problema războiului. Oare războiul e mai puțin un flagel decât e răscoala o calamitate ? Și apoi, toate răscoalele sînt calamități ? Dar dacă 14 iulie ar fi costat o sută douăzeci de milioane ? Încăunarea lui Filip al V-lea pe tronul Spaniei a costat Franța două miliarde¹. Chiar la același preț, preferăm pe 14 iulie. De altfel, noi respingem aceste cifre care par a fi argumente și nu sînt decât vorbe goale. Judecînd o răscoală, noi o cercetăm ca atare. În tot ce susține teoria doctrinară expusă mai sus nu e vorba decât de efect ; noi căutăm cauza.

Să precizăm.

¹ Acest Filip era unul din nepoții lui Ludovic al XIV-lea. Prin testamentul său, Carol al II-lea l-a lăsat moștenitor. Avea însă drept contracandidat pe arhiducele german Carol (viitorul împărat Carol al VI-lea) ; această rivalitate a declanșat războiul de succesiune la tronul Spaniei (1702—1713), care a secătuit Franța.

MIEZUL PROBLEMEI

Sînt răscoale și sînt revoluții: două mîini, una nedreaptă, cealaltă dreaptă. În statele democratice, singurele întemeiate pe justiție, se întîmplă uneori ca cei puțini să răstoarne pe cei mulți. Atunci aceștia se ridică și, pentru apărarea necesară a drepturilor lor, pot merge pînă la a pune mîna pe arme. În toate problemele care țin de suveranitatea colectivă, lupta celor mulți împotriva unei fracțiuni e revoluție, a unei fracțiuni contra celor mulți e răscoală. După cum în palatul Tuileriilor se adăpostește regele sau Convențiunea, el e atacat cu drept sau fără drept. Același tun îndreptat asupra mulțimii e neîndreptătit la 10 august, și îndreptătit la 14 vendémiaire. Aparențele sînt asemănătoare, fondul e deosebit. Elvețienii apără minciuna, Bonaparte adevărul¹. Ceea ce a făcut votul poporului în libertatea și suveranitatea sa, strada nu poate desface. Tot așa și în problemele de pură civilizație; instinctul maselor, ieri clarvăzător, mîine poate fi tulbure. Aceași furie e îndreptătită împotriva lui Terray² și nesocotită

¹ Aluzie la două evenimente în timpul revoluției din Franța; la 10 august 1792, cînd masele populare, conduse de iacobini, au atacat Tuileriile, garda elvețiană a lui Ludovic al XVI-lea a tras în mulțime; în vendémiaire (lună a calendarului revoluționar: octombrie 1795), reacțiunea aristocratică și regalistă, încurajată de alungarea iacobinilor de la putere, a încercat o lovitură de stat împotriva Convenției Naționale, încercare zdrobită de artileria lui Napoleon Bonaparte, pe atunci general de brigadă.

² Abatele Joseph Terray, ministru de finanțe în ultimii ani ai domniei lui Ludovic al XV-lea (1770—1774). Măsurile luate de el, și mai ales creșterea impozitelor și reducerea rentelor de stat, i-au atras ura burgheziei și a maselor populare, mai ales că plana asupra lui bănuiala de a fi fost amestecat în „pactul foamei”, o uriașă speculă asupra grîului, care a înfometat populația săracă în 1773.

împotriva lui Turgot. Distrugerea mașinilor, jefuirea magaziiilor, smulgerea șinelor, dărîmarea docurilor, rătăcirile mulțimilor, refuzul poporului de a recunoaște progresul, Ramus ucis de școlari¹, Rousseau gonit cu pietre din Elveția² înseamnă răscoală. Israelul contra lui Moise³, Atena împotriva lui Focion⁴, Roma contra lui Scipio⁵ înseamnă răscoală; Pașusul contra Bastiliei e revoluție. Soldații împotriva lui Alexandru⁶, marinarii contra lui Cristofor Co-

¹ Erudit din secolul al XVI-lea, Pierre de la Ramée, zis Ramus, gînditor și filolog. Combătea scolastica medievală și proclama înțietatea rațiunii omenești asupra tradiției bisericești. Detestat de profesorii de la Sorbona — Facultatea de teologie a Universității din Paris — pentru aceste idei înaintate, Ramus a fost ucis în noaptea Sfîntului Bartolomeu (1572) la instigația dușmanilor săi.

² Acest trist episod din viața lui Rousseau a avut loc în Elveția, unde scriitorul se refugiase în 1762, pentru a evita închiisoarea, în urma publicării la Amsterdam a operelor sale: *Emil* și *Contractul social*. Deismul expus în cartea a IV-a din *Emil* nefiind pe placul unui pastor, acesta ațîță populația locală împotriva marelui gînditor, a cărui locuință fu atacată cu pietre în noaptea de 6 spre 7 septembrie 1765.

³ După legenda Vechiului Testament, *Moise*, conducînd pe evrei din robia egipteană în Palestina, s-a oprit mai mulți ani în peninsula Sinai. În deșerturile de acolo hrana și apa lipseau, ceea ce i-a făcut pe evrei să murmure în repetate rînduri împotriva lui Moise.

⁴ General și orator atenian. Acuzat pe nedrept de trădare, a fost condamnat să bea cucută în anul 317 î.e.n.

⁵ După bătălia de la Zama (202 î.e.n.), care a pus capăt celui de al II-lea război punic, Scipio a fost acuzat pe nedrept că și-a însuși o parte din despăgubirile de război la care Cartagina era obligată prin tratatul de pace. Învingătorul lui Hannibal a fost silit atunci să ia drumul exilului.

⁶ Cînd, în 325 î.e.n., Alexandru cel Mare, după înfrîngerea lui Porus și cucerirea văii Indului, voi să înainteze spre răsărit, pe valea Gangelui, soldații săi refuzară să-l urmeze, speriați de necunoscutul ce li se deschidea în față.

lumb¹, aceeași răscoală. O răscoală nelegiuită, de ce? Pentru că Alexandru face cu sabia pentru Asia ceea ce Cristofor Columb face cu busola pentru America. Alexandru, ca și Columb, descoperă o lume. Darul acesta, al unei lumi, adus civilizației, înseamnă atât de multă lumină, încât orice acțiune potrivnică e vinovată. Uneori poporul își calcă singur credința față de sine însuși. Mulțimea trădează poporul. Ce poate fi mai ciudat, de pildă, decât acea lungă, singeroasă protestare a contrabandiștilor de sare, legitimă revoltă cronică, și care, în clipa hotărâtoare, în ziua izbăvirii, în ceasul victoriei poporului, trece de partea tronului, se preface în lupta chouanilor², și din revoltă împotriva regelui se preschimbă în răscoală pentru el. Întunecate isprăvi ale neștiinței! Contrabandistul de sare, abia scăpat din spânzurătoarea regelui, cu un crîmpei de funie încă de gît, își prinde funda albă la piept. Strigătul de „Jos monopolul sării!” dă naștere la „Traiască regele!” Ucigașii din noaptea Sfîntului Bartolomeu, cei din septembrie³, măcelurile din Avignon⁴, asasinii lui Coligny⁵, cei ai doamnei de Lamballe⁶, ai lui Brune,

¹ În expediția sa, Columb a avut de înfruntat o răscoală a marinarilor săi, care se temeau să nu ajungă... la capătul lumii.

² *Chouani* (citește șuani), țărani bretoni fanatizați de preoți și împinși la răscoală împotriva Convenției Naționale, pe vremea revoluției burghize din Franța.

³ La începutul lui septembrie 1792, nu mult după detronarea lui Ludovic al XVI-lea, cînd austro-prusacii amenințau Parisul, masele populare au executat vreo mie de reacționari care umpleau închisorile.

⁴ Înapoierea Burbonilor în Franța, după înfrîngerea definitivă a lui Napoleon, la Waterloo (1815), a fost însoțită de o cumplită teroare albă, dezlănțuită împotriva foștilor revoluționari și bonapartiști. La Avignon a fost astfel asasinat mareșalul Guillaume Brune, erou al războaielor primei republici împotriva coaliției suveranilor reacționari.

⁵ Prima victimă a masacrului din noaptea Sfîntului Bartolomeu.

⁶ Prințesa de Lamballe; prietenă a reginei Maria-Antoaneta, a fost ucisă în septembrie 1792, la Paris, de răsculați.

partizanii spanioli ¹, „verzii“, cadeneții ², tovarășii lui Jchu ³, cavalerii brasardei ⁴, iată răscoala. Vendea o mare răscoală catolică.

Zgomotul pe care îl stârnește dreptul în mișcare se recunoaște; și el nu iese totdeauna din cutremurul maselor răscolite; sînt furii turbate, sînt clopote sparte; nu orice clopot de alarmă e de bronz. Imboldul patimilor și al neștiinței e altceva decît saltul progresului. Ridicați-vă, fie, dar pentru a vă înălța. Arătați-mi încotro mergeți. Revoluția nu merge decît înainte. Orice altă răzvrătire e rea, orice pas înapoi al silniciei e o răzvrătire. A merge înapoi e un act săvîrșit împotriva omenirii. Revoluția e accesul de mînie al adevărului; răscolite de revoluție, pietrele de pe stradă scapără scînteia dreptății. Ele nu lasă răzvrătirii decît noroiul de pe ele. Danton împotriva lui Ludovic al XVI-lea e revoluție; Hébert contra lui Danton e răscoală ⁵.

De aici reiese că, în anumite împrejurări, după cum a spus Lafayette, revoluția poate fi cea mai

¹ Corp de soldați spanioli, partizani ai francezilor, format de Napoleon îndată după ocuparea Spaniei (1806); prin extensiune: soldați din bandele unui regim reacționar trimis să asuprească poporul.

² *Verzii*, *cadeneții* — numele unor formații reacționare teroriste din 1815.

³ Formațiuni militare regaliste din sudul Franței, apărute îndată după căderea lui Robespierre (iulie 1794); mulți iacobini au căzut victime ale acestor bande.

⁴ Trupă regalistă formată din nobili emigrați, debarcată la Bordeaux în 1814, în vreme ce Napoleon bătea în retragere în fața trupelor aliate care pătrunseseră în Franța pe la nord-est.

⁵ Danton s-a pronunțat hotărît în procesul lui Ludovic al XVI-lea pentru moartea acestuia. El reprezenta pe atunci burghezia împotriva monarhiei feudale. Victor Hugo luînd partea lui Danton nu cunoștea documentele descoperite de atunci încoace, din care reiese că Danton devenise din 1794 contrarevoluționar.

sfântă datorie, răskoala poate fi un atentat cu cele mai grele urmări.

Mai este oarecare deosebire între ele și în ceea ce privește căldura lor. Revoluția e adeseori un vulcan, răskoala e prea de multe ori un foc de paie. Răskoala ia naștere câteodată, precum am mai spus-o, între cei de la putere. Polignac e un răzvrătit¹; Camille Desmoulins un conducător.

Uneori revoluția e o reînviere².

Dezlegarea tuturor problemelor prin votul universal e un fapt absolut modern, după cum toată istoria dinaintea lui, de patru mii de ani încoace, e plină de încălcarea dreptului și de suferința popoarelor: fiecare epocă istorică aduce cu sine protestarea de care e în stare.

Sub Cezari nu se putea face o revoluție, dar, scria Juvenal, *Facit indignatio* înlocuiește pe Grah³. Sub Cezari trăiește surghiunitul de la Syene⁴ și tot pe atunci autorul *Analelor*⁵. Nu mai vorbim de marele

¹ Paradoxul lui Victor Hugo vrea să zică următoarele: prin ordonanțele reacționare din iulie 1830 acest feudal se răzvrătise împotriva poporului.

² Joc de cuvinte: insurrection, résurrection.

³ Pe vremea imperiului roman elocvența politică fiind înăbușită, nu mai puteau apărea tribuni democrați ca frații Caius și Tiberius Grachus. Acum nu rămânea decât satira pentru a biciui moravurile. Este ceea ce a întreprins poetul latin Iuvenal (secolul I—II) în satirele sale violente împotriva viciilor aristocrației romane; în *Satira I* rezumă poetica prin emistihul *facit indignatio versum* (indignarea este suficientă ca să-ți inspire versuri).

⁴ E vorba tot de poetul satiric Iuvenal, care, sub pretextul unei misiuni militare, a fost trimis la Syene, pe Nilul mijlociu.

⁵ În *Anale* istoricul roman Tacit ia atitudine hotărâtă împotriva despotismului Cezarilor.

exilat de la Patmos¹, care și el copleșește lumea reală cu un protest în numele lumii ideale, făcând din viziunea lui o satiră uriașă și aruncând asupra Romei-Ninive, asupra Romei-Babilon, asupra Romei-Sodoma² răsfrîngerea flăcărilor Apocalipsului.

Sfîntul Ioan, pe stîncă sa, e Sfinxul pe soclul lui. Se poate să nu-l înțelegem, e un evreu și vorbește în ebraică ; dar omul care a scris *Analele* e un latin ; mai mult chiar, e un roman.

După cum Neronii domnesc în felul lor întunecat, tot astfel trebuie zugrăviți. Lucrul săvîrșit numai cu stiletul gravorului ar fi prea palid ; trebuie să torni pe placa de aramă o proză concentrată, care mușcă.

Despoții își au partea lor în opera gînditorilor. Cuvîntul încătușat e un cuvînt cumplit. Scriitorul își cercetează de două ori și de trei ori scrisul cînd un stăpîn impune poporului tăcerea. Din această tăcere se desprinde o pornire misterioasă, care se strecoară și se întărește, ca bronzul, prin puterea gîndirii. Asuprirea în istorie dă naștere la stilul concis al istoricului. Tăria de granit a oricărei fraze celebre nu e altceva decît apăsarea tiraniei.

Tirania constrînge pe scriitor să-și scurteze frontul și aceasta înseamnă o creștere a forței. Elocvența lui Cicero, de-abia simțită de Verres, ar luci ca tăișul

¹ Este vorba de evanghelistul Ioan, exilat în insula grecească Patmos de către autoritățile romane, sub domnia lui Domițian. Acolo, apostolul ar fi avut, chipurile, o viziune, pe care o povestește în *Apocalipsul* său, scriere obscură, plină de metafore și simboluri, în care este condamnată societatea vremii, cufundată în păcate, și se fac preziceri asupra soartei viitoare a lumii.

² Mari metropole din antichitate, celebre prin luxul și desfrînarea lor, cu care *Apocalipsul* evanghelistului Ioan compară Roma imperială ; Ninive a fost capitala imperiului asirian ; Babilon — a Chaldeei ; ambele au avut existență istorică. După legenda biblică, Sodoma ar fi fost un oraș nu departe de Marea Moartă, distrus de un foc ceresc, drept pedeapsă pentru depravarea locuitorilor săi.

asupra lui Caligula ¹. Cu cît o frază e mai scurtă, cu atît lovitura e mai puternică. Gîndirea lui Tacit e ca un braț încordat.

Onestitatea unei inimi mari, care luptă pentru adevăr și dreptate, lovește fără cruțare.

În treacăt fie zis, trebuie să observăm că Tacit, din punct de vedere istoric, nu coincide cu Cezar. Lui îi sînt rezervați oameni ca Tiberiu. Cezar și Tacit sînt două fenomene succesive a căror întîlnire a fost evitată în chip misterios de acel care, în punerea în scenă a veacurilor, orînduiește intrările și ieșirile. Cezar este mare; Tacit la fel. Dumnezeu cruță pe acești doi oameni mari și nu-i aruncă unul împotriva altuia. Dătătorul de dreptate, lovindu-l pe Cezar, ar putea lovi prea tare și ar putea fi nedrept. Dumnezeu nu vrea. Marile războaie din Africa și din Spania, nimicirea piraților din Cilicia, civilizarea Galiei, a Britaniei și a Germaniei, toată această glorie ar putea ierta Rubiconul ². E un fel de cruțare a dreptății dumnezeiești, care șovăie să asmută pe năprasnicul istoric asupra uzurpatorului strălucit, scutindu-l pe Cezar de Tacit ³ și acordînd astfel geniului circumstanțe ușurătoare.

Negreșit că despotismul rămîne despotism chiar sub un despot de geniu. Corupția există și sub tiranii străluciți, dar ciuma morală e mult mai hîdă sub

¹ Verres, proconsul al Siciliei (secolul I î.e.n.) pe care a jefuit-o îngrozitor. Jafurile sale au fost date la iveală de Cicero într-o serie de discursuri care au atras condamnarea vinovatului. Caligula, al treilea împărat roman (37—41), ar fi fost cu totul insensibil la oratoria lui Cicero, fiind smintit.

² Adică activitatea pozitivă, realizările politice mărețe ale lui Iuliu Cezar fac să i se ierte dictatura inaugurată o dată cu trecerea ilegală a rîului Rubicon.

³ Dacă Tacit ar fi trăit cu un secol mai devreme, ar fi condamnat, scriind istoria timpului său, lovitura de stat a lui Iuliu Cezar, precum și dictatura acestuia.

tiranii ticăloși. Sub domniile acestea nici un vâl nu mai acoperă nerușinarea, și bunii pilduitori, ca Tacit și Juvenal, pălmuiesc cu mai mult folos, în fața omenirii întregi, mîrșăvia lor fără seamăn.

Roma miroase mai urît sub Vitellius¹ decît sub Sulla. Sub Claudiu și sub Domițian josnicia e pe măsura urîteniei tiranului². Mișelia sclavilor izvoarăște din aceea a tiranului; o miasmă se ridică din aceste suflete clocite în care se răsfrînge stăpînul; puterea obștească e scîrnăvă; inimile sînt mici, conștiințele se tîrăsc, sufletele sînt ploșnițe. Așa e sub Caracalla³, așa e sub Commodus⁴, așa e sub Helio-gabal⁵. În timp ce sub Cezar nu iese din senatul roman decît duhoarea cuibului de acvilă.

Așa se explică apariția, ce pare tîrzie, a unui Tacit și a unui Juvenal; cel chemat se ivește numai cînd îi sună ceasul.

Dar Juvenal, ca și Tacit, ca și Isaiia⁶, în timpurile biblice, ca și Dante în evul mediu, reprezintă omul; răzvrătirea și revoluția înfățișează mulțimea, care o dată e vinovată, altă dată are dreptate.

De cele mai multe ori răscoala se iscă dintr-un fapt material, pe cînd insurecția e totdeauna un

¹ Împărat roman care a domnit numai cîteva luni, în anul 69, înainte de înscăunarea lui Vespasian. Era crud și cinic. I se atribuie o frază feroce: „Cadavrul unui dușman miroase totdeauna frumos!”

² „Urîtenia tiranului” însemnează hidoșenia morală.

³ Împărat roman de la începutul secolului al III-lea, fiul lui Septimus Severus; a lăsat un renume trist în istorie pentru cruzimile lui. A ucis chiar pe propriul său frate, Geta.

⁴ Împărat roman de la sfîrșitul secolului al II-lea, fiul lui Marcus Aurelius; renumit prin crime și acte de demență.

⁵ Împărat roman (secolul al II-lea și al III-lea) sub a cărui domnie tiranică a înflorit lingușirea și delațiunea.

⁶ Prorocul evreu Isaiia (secolul al VIII-lea î.e.n.) și-a scris profețiile într-un stil plin de imagini, valorificare de procedee retorice.

fenomen moral. Răscoala e Massaniello, insurecția e Spartacus¹. Insurecția e vecină cu gîndirea, răscoala cu stomacul. Gaster² se supără ; dar e sigur că Gaster nu greșește întotdeauna. Cînd e vorba de foametea răscoala, de pildă cea din Buzançais³, are un punct de plecare adevărat, patetic și drept. Totuși, ea rămîne răscoală. De ce ? Pentru că avînd dreptate în fond, a greșit în formă. Fiindcă, deși avea dreptul de partea ei, a fost sălbatică ; deși puternică, a fost violentă și a lovit la întîmplare. A mers ca elefantul orb care zdrobește. A lăsat în urma ei cadavre de bătrîni, de femei și de copii ; a vărsat fără să știe pentru ce, sîngele celor nevinovați și al celor inofensivi. A hrăni poporul e o țintă nobilă. A-l mîna celări e un mijloc rău.

Toate protestările cu arma în mînă, chiar cele mai legitime, chiar 10 august, chiar 14 iulie, încep prin aceleași tulburări. Înainte de a se desprinde dreptul pe valuri e tumult și e spumă. La început insurecția e răscoală, întocmai cum fluviul e puhoi. De obicei răscoala se varsă în oceanul revoluției. Uneori, totuși, pornită din munții înalți care domină orizontul moral : justiția, înțelepciunea, rațiunea și dreptul ; plămădită din cea mai curată zăpadă a idealului ; după un îndelung coboriș din stîncă în stîncă ; după ce a răsfrînt cerul și limpezimea lui ; după ce s-a lărgit sporit de sutele-i de afluenți, în mărețul curs al trium-

¹ Massaniello a condus răscoala populară din Napoli (1647) împotriva dominației spaniole. A fost lipsită de baza socială largă pe care o avusese insurecția sclavilor din republica romană condusă de gladiatorul trac Spartacus (71 î.e.n.).

² Acest cuvînt înseamnă „stomac” în limba latină. La Victor Hugo simbolizează răscoalele populare provocate de foamete.

³ Orășel din Franța. În timpul restaurației, locuitorii săi s-au împotrivit pretențiilor marelui proprietar local de a impune unele redevențe feudale, desființate de revoluția din 1789.

fului, insurecția se pierde deodată în cine știe ce băltoacă burgheză, ca Rinul într-o mlaștină.

Toate acestea țin de trecut. Viitorul e altul. Votul universal are această minunată putere de a dizolva răscoala în principul ei și, votând pentru revoluție, de a-i lua arma din mână. Dispariția războaielor, celor de stradă ca și a celor duse la granițe — iată inevitabilul progres. Oricum ar fi ziua de astăzi, ziua de mâine e pacea.

De altfel, revoluție, răscoală, prin ce anume se deosebește cea dintâi de cea de-a doua? Burghezul, la drept vorbind, își dă prea puțin seama de aceste nuanțe. Pentru el totul e răzvrătire, rebeliune pur și simplu, revolta dulăului împotriva stăpînului, încercarea de a mușca, ce trebuie pedepsită cu lanțul și cu cușca; e lătrat, hămăit pînă în ziua cînd acel cap de cîine, dintr-o dată mărit, începe să aducă parcă, nedeslușit, în întuneric, cu un cap de leu.

În acel moment burghezul strigă: „Trăiască poporul!”

Acum, ca încheiere, ce înseamnă pentru istorie mișcarea din iunie 1832? E o răzvrătire? E o insurecție?

Este o insurecție.

S-ar putea ca în punerea în scenă a acestui eveniment îngrozitor să întrebuițăm cîteodată cuvîntul răscoală, dar numai pentru a califica faptele: de la suprafată, păstrînd totdeauna deosebirea între forma — răscoală și fondul — insurecție. Mișcarea din 1832 a avut în izbucnirea ei neașteptată și în stingerea ei lugubră atîta măreție, încît chiar acei care nu văd în ea decît o răscoală, vorbesc despre ea cu respect, considerînd-o ca pe o rămășiță a lui 1830. Mințile aprinse, spun ei, nu se potolesc într-o singură zi. O revoluție nu se înăbușă dintr-o dată. Ea are totdea-

una, fără doar și poate, câteva unduiri înainte de a se întoarce în starea ei de liniște, întocmai ca un munte ce coboară spre câmpie. Nu există Alpi fără Jura nici Pirinei fără Asturii.

Această criză patetică a istoriei contemporane, pe care parizienii o numesc „epocă răscoalelor“, este fără îndoială o oră caracteristică printre cele mai furtunoase ale acestui veac.

Un ultim cuvânt înainte de a începe povestirea.

Faptele care vor fi arătate fac parte din acea realitate dramatică și vie pe care istoria o trece cu vederea câteodată, din lipsă de timp sau de spațiu. Dar tocmai aci, și stăruim asupra acestui lucru, tocmai aci este viața, zbuciumul, freacățul omenesc. Micile amănunte, credem că am mai spus-o alcătuiesc, ca să zicem așa, frunzișul marilor evenimente și ele se pierd în depărtarea răscoalelor istoriei. Epoca numită „a mișcărilor de stradă“ e plină de amănunte de acest fel. Nici cercetările judecătorești, din alte motive decât istoria, nu au dat totul în vileag și poate nici nu au mers destul de adânc. Vom scoate la lumină deci, printre faptele cunoscute și publicate, unele care au rămas neștiute; fapte peste care a trecut uitarea unora, moartea altora. Cea mai mare parte dintre actorii acestei gigantice drame au dispărut; ei au intrat în tăcere chiar de a doua zi; dar despre cele ce vom povesti noi putem spune: le-am văzut. Vom schimba unele nume, căci istoria povestește, nu denunță, dar vom zugrăvi lucruri adevărate. În această carte nu vom putea arăta decât o parte și un episod, desigur mai puțin cunoscute, din zilele de 5 și 6 iunie 1832; dar vom face în așa fel ca cititorul să întrevadă, sub vălul întunecat pe care îl vom ridica, adevărata înfățișare a acestei cumplite întâmplări obștești.

III

O ÎNMORMINTARE : PRILEJ DE A RENĂȘTE

În primăvara anului 1832, cu toate că de trei luni holera înghețase sufletele și aruncase asupra frământării lor un lințoliu de posomorîță și aparentă liniște, Parisul era de mult pregătit pentru o zguduire puternică. După cum am spus, marele oraș semăna cu o gură de tun ; cînd e încărcată ajunge o scînteie și lovitura pornește. În iunie 1832 această scînteie a fost moartea generalului Lamarque ¹.

Lamarque era un om al faptelor care se bucura de mare faimă. Rînd pe rînd, sub imperiu și sub restaurație, făcuse dovada celor două vitejii necesare celor două epoci : vitejia pe cîmpul de luptă și vitejia la tribună. Era tot atît de elocvent pe cît fusese de curajos ; în cuvîntul lui se simțea ascuțișul sabiei. Foy, înaintașul lui, după ce se dovedise un comandant strălucit, era acum un strălucit apărător al libertății. Își avea locul între stînga și extrema stîngă, iubit de popor deoarece credea în izbînda nădejdlor lui și iubit de mulțime pentru că slujise bine pe împărat. Era, împreună cu conții Gérard și Drouet ², unul dintre mareșalii *in petto* ai lui Napoleon. Tratatetele din 1815 îl indignau ca o jignire personală. Îl ura pe Wellington — o ură fățișă care plăcea mulțimii — și de șaptesprezece ani, abia luînd în seamă tot ce

¹ Maximilian Lamarqué, general al imperiului și deputat cu tendințe liberale, era foarte popular. Mort la începutul lui iunie 1832, înmormîntarea lui a luat proporțiile unei mari manifestații ale opoziției republicane, sprijinită de masele muncitorești, și s-a transformat în insurecția descrisă de Victor Hugo.

² Generalii Foy, Gérard și Drouet d'Erion se distinseseră în ultimele războaie ale imperiului și luptaseră la Waterloo. Napoleon se gîndea să-i înainteze mareșali (*in petto*, înseamnă în limba latină „în piept”, adică „în cuget”).

se mai întâmplase între timp, păstrase cu mândrie tristețea înfrîngerii de la Waterloo. În agonia sa, în ceasul din urmă, a strîns la piept o sabie ce-i fusese dăruită de ofițerii celor „o sută de zile”. Napoleon murise spunînd cuvîntul *armată*, Lamarque, cuvîntul *patrie*.

Moartea sa, care era de așteptat, era temută de popor ca o pierdere și de guvern ca un prilej de tulburare. Moartea aceasta a fost cu adevărat un doliu. Ca tot ce e amar, doliul poate duce la revoltă. Ceea ce s-a și întîmplat.

În ajunul și în dimineața zilei de 5 iunie, hotărîta pentru înmormîntarea lui Lamarque, cartierul Saint-Antoine, pe unde trebuia să treacă convoiul, luă o înfățișare îngrijorătoare. Această rețea gălăgioasă de străzi s-a umplut de murmure înăbușite. Oamenii se înărmau cum puteau. Tîmplarii își luau bancaizenul¹ din atelier pentru „a sparge ușile”. Unul dintre ei își făcuse un pumnal dintr-un cîrlig de la mașina de țesut ciorapi, rupîndu-i vîrfurile și ascuțindu-i mînerul. Altul, înfrigurat la gîndul de a se bate, se culca îmbrăcat de trei zile. Un dulgher numit Lombier întîlni pe un tovarăș, care îl întrebă : „Unde te duci ?” „Ce să fac, nu am arme.” „Ei, și ?” „Mă duc la șantier să-mi iau compasul.” „Ce să faci cu el ?” „Nu știu”, îi răspunse Lombier. Un anume Jaqueline, om dintr-o bucată, întîmpina pe orice lucrător care trecea și-i spunea : „Hai cu mine !” îl cîntea cu un pahar de vin și-l întrebă : „Ai de lucru ?” „Nu”. „Du-te la Filspierre, între bariera Montreuil și bariera Charonne ; acolo o să găsești de lucru.” La Filspierre se găseau gloanțe și arme. Cîțiva șefi cunoscuți „făceau pe poștași”, adică alergau de la unul la altul pentru a-și strînge oamenii. La Barthélemy, lîngă bariera

¹ Linie de metal, drug de fier, rangă mică.

Trône, la Capel, la Petit-Chapeau, mușterii de prin
cîrciumi se întîmpinau cu chipuri îngrijorate. Îi au-
zeai vorbind între ei : „Unde ți-e pistolul ?” „Sub
bluză. Dar al tău ?” „Sub cămașă.” În strada Tra-
versière, în fața atelierului Roland, și în curtea Casei-
Arse, în fața atelierului de scule al lui Bernier, oa-
menii se strîngeau cîte doi-trei și șușoteau. Cel mai
aprins dintre ei era un anume Mavot, care nu sta
niciodată mai mult de o săptămînă într-un atelier,
fiind mereu dat afară de patron, pentru că „toată
ziua trebuia să te certî cu el”. Mavot fu ucis a doua
zi pe baricada din strada Ménilmontant. Pretot, sor-
tit să moară și el în luptă, îl însoțea pe Mavot, și la
întrebarea : „Ce dorești ?” răspundea : „Insurecția”.
Muncitorii strînși în colțul străzii Bercy așteptau pe
un anume Lemarin, agent revoluționar pentru cartier-
ul Saint-Marceau. Cuvîntul de ordine se rostea
aproape în gura mare.

Așadar, la 5 iunie, pe o zi schimbătoare, cu ploaie
și cu soare, alaiul de înmormîntare al generalului
Lamarque străbătu Parisul cu onorurile militare cu-
venite, întrucîtva sporite, ca măsură de prevedere.
Două batalioane cu dolii la tobe, puștile cu țeava
în jos, zece mii de oameni din garda națională cu
sabia la șold, bateriile de artilerie ale gărzii națio-
nale urmau sicriul. Dricul era tras de tineri. După ei
veneau ofițerii de la Invalizi, purtînd ramuri de laur.
Apoi urma o mulțime nenumărată, neliniștită, ciu-
dată, membrii diferitelor secții ale Prietenilor po-
porului. Școala de drept, Școala de medicină, refu-
giați din toate țările, drapele spaniole, italienești,
nemțești, poloneze, drapele tricolore orizontale, toate
steagurile cu puțință, copii fluturînd ramuri verzi,
pietrari și dulgheri care erau tocmai atunci în grevă,
tipografi cu tichiile lor de hîrtie, mergînd doi cîte
doi, trei cîte trei, scoțînd strigăte, agitînd aproape

toți bastoane, unii dintre ei săbii, fără ordine dar cu același suflet, aci gloată, aci coloană. Plutoanele își alegeau șefii; un bărbat, înarmat cu două pistoale în văzul tuturor, părea că trece în revistă pe ceilalți, ale căror rînduri se dădeau la o parte dinaintea lui. Pe aleile bulevardelor, pe crengile copacilor, pe balcoane, la ferestre, pe acoperișurile caselor, un furnicar de bărbați, femei, copii; ochii tuturor erau plini de teamă. O mulțime înarmată trecea, o mulțime înspăimîntată privea.

La rîndul său, guvernul era cu ochii în patru. Privea cu mîna pe sabie. În piața Ludovic al XV-lea așteptau, gata să pornească, patru escadroane de carabinieri călări, cu trîmbițași în frunte, cu cartușierele pline și cu puștile încărcate; în Cartierul Latin și în jurul Grădinii Botanice, garda orașului înșirată pe străzi; la hala de vinuri un escadron de dragoni, în piața Grève jumătate din Regimentul 12 cavalerie ușoară, cealaltă jumătate în piața Bastiliei, Regimentul 6 de dragoni la Célestins, iar curtea Luvrului plină de artilerie. Restul trupelor era consemnat în cazărmi, fără să mai punem la socoteală regimentele din împrejurimile Parisului. Guvernul neliniștit ținea suspendate deasupra mulțimii amenințătoare armele a douăzeci și patru de mii de soldați în oraș și treizeci de mii în împrejurimi.

Fel de fel de zvonuri se răspîndeau prin mulțimea care alcătuia cortegiul. Se vorbea de uneltirile regaliștilor, se vorbea de ducele de Reichstadt, pe care Dumnezeu îl sortise morții tocmai în clipa cînd mulțimea se gîndea să-l facă împărat¹. Un personaj rămas necunoscut împrăștiat vestea că la ora hotărîta doi meșteri trecuți de partea poporului vor deschide

¹ Fiul lui Napoleon I și al Mariei-Luiza a murit de tuberculoză la 22 iulie 1832, deci la o lună și jumătate după insurecția pariziană.

porțile unei fabrici de arme. Peste capetele descoperite ale celor mai mulți dintre cei de față trecea un val de entuziasm amestecat cu o mare tristețe. În această mulțime zguduită de emoții violente, dar nobile, se vedeau ici-colo adevărate chipuri de răufăcători și mutre mîrșave care spuneau : „Să jefuim !“ Anumite frământări răscolesc fundul smîrcurilor și ridică la fața apelor nori întregi de noroi. Un fenomen care nu e necunoscut sînt polițiile „bine organizate“.

Cortegiul înainta cu o încetineală plină de încordare dinspre casa răposatului, de-a lungul bulevardelor, spre piața Bastiliei. De cîteva ori ploaia se năpusti asupra pămîntului, dar mulțimea nu se sinchisea. Cîteva incidente : sicriul purtat în jurul coloanei Vendôme¹, pietrele aruncate în ducele de Fitz-James², zărit într-un balcon cu pălăria pe cap ; cocoșul galic smuls de la un streag popular și tîrît în noroi ; un gardian rănit de o lovitură de sabie la poarta Saint-Martin³ ; un ofițer din Regimentul 12 cavalerie ușoară spunînd în gura mare : „Sînt republican“, Școala politehnică apărînd pe neașteptate în cortegiu cu toate că fusese consemnată, strigătele de „Trăiască Școala politehnică, trăiască republica !“ —

¹ Coloana, înălțată în 1810, se numea atunci „coloana Austerlitz“, fiindcă basoreliefurile ei metalice fuseseră fabricate din tunurile austriece capturate în acea bătălie (1805). Deasupra coloanei se afla o statuie a lui Napoleon, doborîtă la începutul restaurației, repusă în timpul monarhiei din iulie. Comuna din Paris a doborît la pămînt acest simbol al militarismului francez, dar republica a III-a a reșezat coloana pe soclul ei. Cortegiul generalului Lamarque nu putea ocoli acest altar al bonapartismului.

² Aristocrat francez, coborîtor dintr-un bastard al lui Iacob al II-lea Stuart, regele Angliei, așșa ideile cele mai reacționare.

³ Punct din centrul Parisului, numit astfel fiindcă la origine a fost un arc de triumf, înălțat în 1674 de municipalitatea pariziană în amintirea anexării provinciei Franche-Comté.

acestea toate însoțiră parcursul convoiului. În piața Bastiliei, șirurile lungi și amenințătoare de curioși care coborau din cartierul Saint-Antoine, se alăturară cortegiului, și o fierbere cumplită cuprinse mulțimea. Cineva auzi pe un băiat spunând altuia : „Vezi pe cel cu barbișon roșu ? El o să ne spuie când trebuie să tragem“. Se pare că același barbișon roșu a fost întâlnit mai târziu avînd același rol cu prilejul altei răzvrătiri : afacerea Quénisset ¹ !

Dricul depăși piața Bastiliei, o luă de-a lungul canalului, trecu podul cel mic și ajunse pe esplanada podului Austerlitz. Acolo se opri. În această clipă, mulțimea privită de sus, ar fi oferit înfățișarea unei comete al cărei cap s-ar fi aflat pe esplanadă și a cărei coadă, desfășurată pe cheiul Bourdon, ar fi acoperit piața Bastiliei și s-ar fi prelungit pe bulevard pînă la poarta Saint-Martin. Se făcu un cerc în jurul dricului. Gloata uriașă tăcu. Lafayette vorbi și își lăsa rămas bun de la Lamarque. A fost o clipă mișcătoare și plină de măreție ; toate capetele se descoperiră, toate inimile băteau. Deodată, un om călare, îmbrăcat în negru, își făcu loc și ajunse în mijlocul grupului, în mîna cu un steag roșu, alții spun cu o sulă care avea în vîrf o bonetă roșie. Lafayette întoarce capul. Exelmans ² părăsi cortegiul.

Acest steag roșu dezlănțui o furtună și pieri în ea. Din bulevardul Bourdon și pînă la podul Austerlitz mulțimea fu zguduită de unul din acele vuiete care semănau cu urletul mării. Două strigăte uluitoare se ridicară : „Lamarque la Panthéon !“ „Lafayette la primărie !“ Cîțiva tineri, în aclamațiile mulținii, se

¹ Numele sub care guvernul lui Ludovic-Filip a încercat să bagatelizeze una din răscoalele muncitorești din timpul acela.

² General al lui Napoleon. Exilat în timpul restaurației, căpătat din nou comandamente superioare sub Ludovic-Filip. Lamarque îi fusese camarad de armă.

înhămară să tragă pe Lamarque în dric peste podul Austerlitz și pe Lafayette într-o trăsură pe cheiul Morland.

În mulțimea care-l înconjura și-l aclama pe Lafayette se afla și un neamț, numit Ludwig Snyder, ajuns deodată celebru și care a murit în vîrstă de o sută de ani. Neamțul luase parte la războiul din 1776, luptase la Trenton sub comanda lui Washington și la Brandy-wine¹ sub a lui Lafayette.

Între timp, pe malul stîng, cavaleria municipală se pusese în mișcare și venea să stăvilească podul, în vreme ce pe malul drept dragonii ieșiră din Célestins și se desfășurară de-a lungul cheiului Morland. Poporul care-l țîra pe Lafayette îi zări deodată la cotul cheiului și strigă : „Dragonii !“ Dragonii înaintau la pas, în tăcere, cu pistoalele în tocuri, cu săbiile în teacă, cu carabina la umăr, cu un aer de așteptare încruntată.

La două sute de pași de podul cel mic se opriră. Trăsura în care se găsea Lafayette îi ajunsese din urmă. Deschiseră rîndurile, lăsară să treacă trăsura, apoi le strînseră din nou. Dragonii și mulțimea se aflau acum față în față. Femeile fugeau înspăimîntate.

Ce s-a întîmplat în această clipă nenorocită ? Ni-meni n-ar ști să spună. Sînt clipe întunecate în care doi nori se întîlnesc și se amestecă. Unii povestesc că dinspre Arsenal s-ar fi auzit o fanfară sunînd atacul ; alții spun că un copil a dat o lovitură de pumnal unui dragon. Fapt este că deodată porniră trei împușcături ; cea dintîi ucise pe șeful de escadron Cholet, a doua pe o bătrînă surdă din strada Contrescarpe, care tocmai închidea fereastra, a treia pîrli

¹ Lupte din timpul războiului de independență al Statelor Unite din America. Lafayette, voluntar în armata insurgenților, a participat la această din urmă luptă.

epoletul unui ofițer. O femeie strigă : „Nu începeți prea devreme !“ Și deodată, din partea opusă cheiului Morland se revărsă în galop, cu sabia scoasă, un escadron de dragoni ce rămăsese în cazarmă și care, trecând prin strada Bassompierre și pe bulevardul Bourdon, mătură totul în calea lui.

Într-o asemenea situație nu mai e nimic de făcut : furtuna se dezlănțuie, plouă cu pietre, focul armelor izbucnește ; unii se repezără la mal, trecură brațul cel mic al Senei, astăzi acoperit ; șantierelor din insula Louviers, această întinsă cetățuie naturală, se umplură de combatanți ; smulgeau parii, trăgeau cu pistolul, ridicau prima baricadă ; tinerii zvîrliți înapoi trecură în goană dricul peste podul Austerlitz și atacară garda municipală ; carabinierii sosiră în fugă, dragonii loveau cu sabia, mulțimea s-a împrăștiat în toate părțile și un vuiet de război zbură spre cele patru unghiuri ale Parisului ; de pretutindeni izbucnea strigătul : „La arme !“ Toți alergau, se poticneau, fugeau.

Mînia ațîta răscoala cum vîntul ațîta focul.

IV

FURTUNI DE ALTĂDATĂ

Nimic nu e mai uluitor decît întiul vîlmășag al răscoalei. Se dezlănțuie de la început cu toată puterea pretutindeni, dintr-o dată. Era de prevăzut ? Da. Era pregătită ? Nu. De unde a răsărit ? Din pămînt. De unde a căzut ? Din cer. Uneori insurecția e premeditată ca un complot ; alteori izbucnește pe ne-pregătite. Primul-venit pune stăpînire pe revărsarea mulțimii și o mîină unde vrea. În începutul plin de spaimă se amestecă un fel de veselie năprasnică.

Mai întâi izbucnesc strigătele, prăvăliile se închid, tarabele negustorilor se fac nevăzute; apoi focuri de armă răzlețe; oamenii fug, paturile de pușcă izbesc în porțile boltite; auzi prin curți servitoarele rîzînd și spunînd: „O să fie alai mare!”

Nu trecuse nici un sfert de oră, și iată ce se petrecea aproape în aceeași clipă în douăzeci de locuri deosebite ale Parisului.

Pe strada Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie vreo douăzeci de tineri, purtînd barbă și plete intrară într-o cîrciumioară și ieșiră îndată cu un drapel tricolor, învelit într-un crep negru; în fruntea lor trei oameni înarmați; unul cu o sabie, altul cu o pușcă, al treilea cu o sulită.

Pe strada Nonaindières, un burghez bine îmbrăcat, rotofei și chel, cu un glas puternic, cu o frunte înaltă, cu barba neagră și cu mustața zbîrlită, împărtea gloanțe trecătorilor în văzul tuturor.

Pe strada Saint-Pierre-Montmartre oameni cu brațul gol plimbau încoace și încolo un steag negru, pe care se puteau citi, scrise cu litere albe, cuvintele: *Republica sau moartea!* Pe strada Jeuneurs, pe străzile Cadran, Montorgueil, Mandar se iveau pîlcuri-pîlcuri, fluturînd drapele pe care era scris cu litere de aur cuvîntul *Secție*, însoțit de un număr. Unul dintre aceste drapele era roșu și albastru, cu o foarte subțire dungă albă la mijloc.

În bulevardul Saint-Martin mulțimea jefuia o fabrică de arme și în străzile Beaubourg, Michel-le-Comte și Temple prăvăliile armurierilor. În cîteva minute miile de mîini ale mulțimii apucară și luară cu ele două sute treizeci de puști, aproape toate cu cîte două țevi, șazeci și patru de săbii, optzeci și trei de pistoale. Ca să fie cît mai mulți purtători de armă, unul lua pușca, altul baioneta.

Peste drum de cheiul Grève, tineri înarmați cu flinte intrau în casele femeilor ca să tragă de acolo. Unul din ei avea o flintă cu amnar. Sunau, intrau și începeau să umple cartușe. Una din aceste femei povestea : „Eu nu știam ce sînt alea cartușe. Am aflat-o de la bărbatu-meu.“

În strada Vieilles-Haudriettes un grup de oameni spărsese o prăvălie de antichități, luînd iatagane și arme turcești. În strada Perle zăcea cadavrul unui zidar ucis de gloanțe.

Apoi, pe malul drept, pe malul stîng, pe cheiuri, pe bulevarde, în Cartierul Latin, în cartierul Haler, oameni gîfîind, muncitori, studenți, membrii diferitelor secții citeau manifeste, strigau : „La arme !“, sfărîmău felinarele, deshămau caii de la trăsuri, scoteau pietrele caldarîmului, spărgeau porțile caselor, scoteau arborii din rădăcină, scotoceau prin pivnițe, rostogoleau butoaiile, grămădeau pavele, cărămizi, mobile, scînduri, ridicau baricade.

Îi sileau pe burghezi să-i ajute. Intrau prin case și sileau femeile să le dea sabia și pușca soților absenți, apoi scriau cu creta pe ușa : *Armele au fost predate*. Cîte unii iscăleau cu numele lor adeverința de primire a puștilor și a săbiei și spuneau : „Trimiteți după ele mîine la primărie“. Erau dezarmate pe străzi sentinelele răzlețe și gărzile naționale în drum spre primărie. Ofițerilor li se smulgeau epoleții. În strada Cimetière-Saint-Nicolas un ofițer din garda națională, urmărit de un grup înarmat cu bastoane și florete, se ascunse cu mare greutate într-o casă, de unde nu putu ieși decît pe întuneric și cu haine schimbate.

În cartierul Saint-Jacques studenții ieșeau roiuri-roiuri din căminurile lor și o luau pe strada Saint-Hyacinthe în stîs, la cafeneaua *Progresul*, sau coborau la cafeneaua *Șapte Biliarde* din strada Mathurins.

Acolo, dinaintea ușilor, erau alți tineri, suiți pe scăările cafenelei, și împărțeau arme. Jefuiau șantierul din strada Tránsnonain pentru a ridica baricade. Numai într-un singur loc burghezii opuneau rezistență, în strada Saint-Avoye, colț cu Simon-le-Franc, unde s-au apucat să dărâme ei înșiși baricada. Și într-un singur punct răzvrătiții au dat îndărăt; au părăsit o baricadă neterminată, în strada Temple, după ce trăsuseră asupra unui detașament al gărzii naționale, și s-au refugiat prin strada Corderie. Detașamentul culese de pe baricadă un steag roșu, un pachet de cartușe și trei sute de gloanțe de pistol. Soldații sfîșiară steagul și-și agătară cîte o fișie în vârful baionetei.

Toate cele povestite de noi aici, pe-ndelete și pe rînd, se petreceau în același timp în toate colțurile orașului, în mijlocul unui vuiet uriaș, ca niște fulgere nenumărate, într-o singură bubuitură de tunet.

În mai puțin de un ceas, au răsărit ca din pămînt numai în cartierul Halelor, douăzeci și șapte de baricade. Drept în mijloc se afla faimoasa casă cu numărul 50, care a fost cetatea muncitorului Jeanne și a celor o sută șase tovarăși ai săi. Casa, mărginită într-o parte de baricada ce da spre Saint-Merry și de cealaltă de baricada dinspre strada Maubúée, domina trei străzi — strada Arcis, strada Saint-Martin și strada Aubry-le-Boucher — căroră le făcea față. Două baricade în formă de echer treceau una din strada Montorgueil în strada Grande-Truanderie și cealaltă din strada Geoffroy-Langevin în strada Saint-Avoye. Nu mai vorbim de nenumăratele baricade din alte douăzeci de cartiere ale Parisului, în Marais, pe dealul Sainte-Geneviève; una în strada Ménilmontant, unde se vedea o poartă smulsă din țîțîni; o alta lîngă podul cel mic de la Hôtel-Dieu,

făcută dintr-o trăsură deshămată, la trei sute de pași de prefectura poliției.

Pe baricada din strada Ménétriers un bărbat bine îmbrăcat împărțea bani muncitorilor. La baricada din strada Grenetat un călăreț se ivi și întinse celui care părea să fie șeful baricadei un sul ce semăna a fișic de bani. „Iată, spuse el, pentru acoperirea cheltuielilor, a vinului și a celorlalte“. Un tânăr blond, fără cravată, alerga de la o baricadă la alta purtând cuvântul de ordine. Un altul, cu sabia scoasă, cu o tichie albastră pe cap, așeza sentinele. Înăuntrul baricadelor, cârciumile și odăile de jos ale portarilor erau transformate în corpuri de gardă. De altfel, răscoala se călăuzea după cele mai înalte principii de tactică militară. Erau alese cu mare dibăcie străzi strâmte, inegale, întortocheate, pline de unghere și cotituri; mai cu seamă împrejurimile Halelor, cu o rețea de străzi mai încâlcită decât o pădure. Se spunea că Societatea Prietenii Poporului luase comanda insurecției în cartierul Saint-Avoye. S-a găsit asupra unui om ucis în strada Ponceau un plan al Parisului.

Ceea ce îndruma într-adevăr răscoala era un fel de furie nestăpînită care plutea pretutindeni în aer. Răscoala ridicase dintr-o dată baricadele cu o mînă, pe cînd cu cealaltă cuprinsese aproape toate posturile garnizoanei. În mai puțin de trei ore, ca o dîră de praf de pușcă ce ia foc, răzvrătiții năvăliseră și ocupaseră pe malul drept Arsenalul, primăria din piața Regală, tot cartierul Marais, fabrica de arme Popincourt, la Galiol, le Château-d'Eau, toate străzile din apropierea Halelor; iar pe malul stîng, cazarma Veteranilor, Sainte-Pélagie, piața Maibert, pulberăria de la Deux-Moulins, toate barierele. La ora cinci după-amiază erau stăpîni pe piața Bastiliei, pe Lingerie, pe Blancs-Manteaux; patrulele lor ajunseseră în piața Victoire și amenințau banca și ca-

zarma Petits-Péres, palatul poștelor. O treime din Paris se răsculase.

Lupta luase pretutindeni proporții uriașe, iar după dezarmarea soldaților, perchezițiile domiciliare și jefuirea magazinelor de arme, bătălia începuse cu pietre urma acum cu împușcături.

Pe la șase seara pasajul Saumon devenise cîmp de bătăie. La un capăt erau răsculații, la celălalt armata. Se trăgea de la un grilaj la altul. Un observator, un visător, autorul acestei cărți, care se dusesse să privească vulcanul de aproape, se găsi în pasaj prins între cele două focuri. Ca să se apere de gloanțe nu avea la îndemîna decît grosimea jumătăților de coloane care despart prăvăliile între ele; stătu aproape o jumătate de oră în această situație destul de primejdioasă.

Între timp a sunat adunarea : gărzile naționale se îmbrăcau și se înarmau în grabă, legiunile ieșeau din primării, regimentele ieșeau din cazărmi. În fața pasajului Ancres un toboșar a fost străpuns de o lovitură de pumnal, un altul, în strada Cygne, fu asaltat de vreo treizeci de tineri, care-i sparseră toba și-i luară sabia. Altul fu ucis în strada Grenier-Saint-Lazare. În strada Michel-le-Comte trei ofițeri căzură morți, unul după altul. Cîțiva oameni din garda municipală, răniți în strada Lombards, dăduseră înapoi.

În fața curții Batave un detașament din garda națională găsisse un steag roșu cu următoarea inscripție : *Revoluția republicană, nr. 127*. Era într-adevăr o revoluție ?

Răscoala își făcuse din centrul Parisului un fel de cetate încîlcită, întortocheată, uriașă.

Acolo era focarul, acolo era, fără îndoială temeiul. Toate celelalte nu erau decît hărțuicli. Și dovadă că

acolo avea să se hotărască totul era tocmai faptul că în acest loc lupta nu începuse încă.

În câteva regimente soldații se arătau nehotărâți, ceea ce sporea necunoscutul îngrozitor al acestei frământări. Ei își aminteau de ovațiile cu care poporul, în iulie 1830, salutase neamestecul Regimentului 53 infanterie. Doi oameni hotărâți și încercați în marile războaie, mareșalul Lobau și generalul Bugeaud, comandau. Patrulare numeroase alcătuite din batalioane de infanterie, încadrate în companii întregi din garda națională, în frunte cu câte un comisar de poliție cu eșarfa pe piept, plecau în recunoaștere prin străzile răsculate. Răsculații își puneau și ei sentinele la răspântii și trimiteau cu îndrăzneală patrulare dincolo de baricade. Amîndouă părțile se pîndeau una pe alta. Avînd o armată întreagă la îndemînă, guvernul șovăia ; se înnopta și începea să se audă clopotul de la Saint-Merry¹. Ministrul de război de atunci, mareșalul Soult, care fusese la Austerlitz, privea posomorît la tot ce se întîmpla.

Acești bătrîni lupi-de-mare deprinși cu manevre ordonate și neavînd alt ajutor și călăuză decît tactica, această busolă a bătăliilor, sînt cu totul dezorientați în fața furtunii clocotitoare care se cheamă mînia poporului. Vîntul revoluționar nu se poate mînuî.

Gărzile naționale din împrejurimi soseau în grabă și neorînduială. Un batalion din Regimentul 12 de infanterie ușoară venea în pas alergător din Saint-Denis ; Regimentul 14 infanterie sosea din Courbevoie ; tunurile coborau de la Vincennes.

La Tuilerii domnea singurătatea. Ludovic-Filip era plin de seninătate.

¹ Mînăstirea Saint-Merry din miezul Parisului a fost principalul centru de rezistență al răsculaților din 1832. Aceștia, baricadați înăuntru, au sunat clopotul în tot timpul luptelor.

ORIGINALITATEA PARISULUI

În ultimii doi ani, după cum spuneam, Parisul văzuse destule răscoale. De obicei, în afară de cartierele răzvrătite, nimic nu e atît de ciudat de potolit ca înfățișarea Parisului în vreme de răscoală — Parisul are atîtea treburi, încît nu se tulbură pentru atîta lucru. Numai orașele mari pot oferi asemenea priveliști. În aceste cetăți uriașe pot încăpea în același timp și războiul civil, și o liniște neînțeleasă și stranie. De obicei, cînd începe răscoala, cînd se aude toba sunînd adunarea, mobilizarea, micul negustor se mîrginește să spună :

„Mi se pare că s-au cam încăierat pe strada Saint-Martin“.

Sau :

„În cartierul Saint-Antoine.“

Adesea adaugă cu nepăsare :

„Pe undeva, pe-acolo“.

Mai tîrziu, cînd începe larma cumplită și sfîșietoare a împușcăturilor și a salvelor de foc, negustorul zice :

„Se îngroașe gluma, care va să zică. Se îngroașă gluma.“

În clipa următoare, dacă răscoala se apropie și se întinde pînă la el, își închide în grabă prăvălia și tot atît de repede își îmbracă uniforma, adică își pune marfa la adăpost, iar viața în primejdie.

Oamenii se împușcă pe la colțuri de străzi, prin ulicioare, prin fundături ; baricadele sînt cucerite, pierdute și cucerite din nou ; sîngele curge, focul mitraliilor ciuruie fațadele caselor, gloanțele ucid pe cetățeni în paturile lor, străzile sînt pline de ca-

davre. Iar pe o stradă vecină se aude ciocănitul bilelor de biliard în cafenele.

La doi pași de străzile prinse în vîltoarea luptei flecarii vorbesc și rîd. Teatrele își deschid porțile și joacă vodeviluri. Trăsurile circulă, trecătorii se duc să ia masa în oraș; uneori chiar în cartierul unde se dă lupta. În 1831, împușcăturile s-au oprit pe o stradă ca să treacă o nuntă.

În timpul răscoalei din 12 mai 1839, în strada Saint-Martin, un moșneag infirm, împingînd un cărucior acoperit cu o pînză tricoloră, ducea sticle pline cu băutură, de la baricadă la trupă și de la trupă la baricadă, servind nepărtinitor pahare cu răcoritoare cînd stăpînirii, cînd anarhiei.

Nimic nu pare mai ciudat; dar e caracterul specific al mișcărilor de stradă din Paris, și el nu mai poate fi găsit în nici o altă capitală. Pentru aceasta e nevoie de două lucruri: de măreția Parisului și de veselie lui. Și nu se găsesc laolaltă decît în orașul lui Voltaire și al lui Napoleon.

De data aceasta totuși, în încăierarea din 5 iunie 1832, marele oraș simți ceva care era poate mai tare decît el. Îi fu frică. Peste tot, în cartierele cele mai îndepărtate și cele mai „neutre“, ușile, ferestrele și obloanele caselor rămîneau închise în plină zi. Cei curajoși puseseră mîna pe arme, cei fricoși se ascunseseră. Trecătorul nepăsător și grăbit dispăruse. Multe străzi erau pustii cum sînt de obicei la patru dimineata. Amănunte îngrijorătoare treceau din gură în gură și se răspîndeau vești groaznice. Că erau stăpîni pe Bancă; că numai în mînăstirea Saint-Merry, erau șase sute, adăpostiți în biserică și baricadați; că regimentele de infanterie șovăiau, că Armand Carrel se dusesse să-l vadă pe mareșalul Cla-

usel¹ și că mareșalul spusese : „Să aveți mai întâi un regiment“ ; că Lafayette era bolnav, dar le spusese totuși : „Sînt al vostru. O să vă urmez peste tot unde veți putea așeza un scaun“ ; că trebuie să fii cu ochii în patru ; că la noapte cete răzlete vor jefui casele singuratice din colțurile pustii ale Parisului (aici se vedea imaginația poliției, această Anne Radcliffe², amestecată în treburile guvernului) ; că o baterie fusese așezată în strada Aubry-le-Boucher ; că Lobau și Bugeaud puneau la cale atacul și că la miezul nopții, sau cel mai târziu în zorii zilei, patru coloane se vor îndrepta în același timp asupra focarului răscoalei — cea dintîi venind din piața Bastiliei, a doua de la Porte-Saint-Martin, a treia din piața Grève, a patra de la Hale — dar că s-ar putea ca trupele să evacueze Parisul și să se retragă le Champs-de-Mars ; că nu se putea ști ce se va întîmpla, dar că de astă-dată, fără îndoială, era vorba de ceva serios. Unii erau îngrijorați de șovăielile mareșalului Soult. „De ce întîrzie să atace?“ „Se vede bine că stă în cumpănă.“ Leul bătrîn părea că adușmăna în această umbră o fiară necunoscută.

Se făcu seară. Teatrele nu se mai deschisera ; patrulele cutreierau orașul, cu o înfățișare cruntă, operau și scotoceau pe trecători ; arestau pe suspecti. Pînă la ora nouă fuseseră ridicați mai bine de opt sute de inși. Prefectura poliției era ticsită, închisoarea palatului de justiție ticsită, închisoarea La Force ticsită. La închisoarea palatului de justiție, mai

¹ Pamfletar de un deosebit talent. Armand Carrel era unul din cei mai de seamă conducători ai partidului republican sub Ludovic-Filip, Bertrand Clausel, fost ofițer al lui Napoleon, deținea sub Ludovic-Filip un comandament în armată. Făcuse opoziție în Camera lui Polignac și trecea drept democrat.

² Scriitoare engleză din secolul al XVIII-lea, autoarea unor romane de groază.

cu seamă în gangul cel lung și subteran, numit strada Paris, zăceau pe paie împrăștiate o mulțime de prizonieri, pe care omul de la Lyon, Lagrange¹, îi îmbărbăta plin de curaj. Paiele frământate de mulțimea de oameni, făceau un zgomot de parcă ar fi plouat cu găleata. În alte părți deținuții dormeau sub cerul liber, unii peste alții, în curțile închisorilor. Peste tot domnea teama, și un fel de tremur de spaimă puțin obișnuită la Paris.

Lumea se baricada în case; soțiile și mamele oftau îngrijorate; nu auzai decît: „Of, Doamne! Încă nu s-a întors!” De-abia se deslușea în depărtare, din cînd în cînd, cîte un huruit de trăsură. Din pragu ușilor oamenii ascultau ecoul vuietelor, strigătele, zgomotele surde și nedeslușite, și spuneau: „E cavaleria”, sau: „Sînt chesoane; trec în galop”. Se auzeau trompetele, tobele, împușcăturile și mai cu seamă jalnicul clopot de la Saint-Merry. Toți așteptau să buibue tunul. Oamenii răsăreau înarmați pe la colțurile străzilor și dispăreau strigînd: „Intrați în casă!” Și lumea se grăbea să-și zăvorască porțile. Pretutindeni plutea întrebarea: „Cum o să se sfîrșească?” Din clipă în clipă, cu cît se lăsa noaptea, Parisul se înroșea mai cumplit de vîlvătaia uriașă a răscoalei.

¹ Republican și socialist utopic, unul din organizatorii răscoalei muncitorești din Lyon (1837), ceea ce i-a atras o condamnare de douăzeci de ani închisoare. Eliberat în timpul revoluției de la 1848, Lagrange este, puțin după aceea, ales deputat în Constituantă, unde îl cunoaște pe Victor Hugo. Ludovic Bonaparte îl exilează după lovitura de stat din 12 decembrie 1851. Moare în exil, în Olanda.

CARTEA A UNSPREZECEA

ATOMUL FRATERNIZEAZA CU URAGANUL

I -

CITEVA LĂMURIRI ASUPRA ORIGINILOR POEZIEI LUI
GAVROCHE, ÎNRIURIREA UNUI ACADEMICIAN ASUPRA
ACESTEI POEZII

În clipa cînd răzmerița, dezlănțuită de ciocnirea
poporului cu armata în fața Arsenalului, sili să se
retragă mulțimea care mergea după dric și care apăsă,
în tot lungul bulevardelor, asupra capului convoiului,
se iscă o învălmășeală înspăimîntătoare. Mulțimea
se cutremură, rîndurile se rupseră, toți o luară
la goană, se risipiră — unii cu strigăte de luptă, alții
galbeni de groază. Fluviul cel mare care acoperea
bulevardele se despică într-o clipă, se revărsă în
dreapta și-n stînga, și se răspîndi în șuvoaie pe
două sute de străzi deodată, ca apele scăpate din
stăvilar. În vremea aceasta, un copil zdrențaros, care
cobora strada Mênilmontant ținînd în mînă o ramură
înflorită de bobîțel, pe care o culesese de la
Belleville, zări în geamul unui negustor de vechituri
un pistol mare, din cele pe care le poartă călăreții
la oblînc. Aruncînd ramura înflorită pe jos, strigă :
— Mătușă Cum-îți-zice, îți iau chestia asta !

Și o șterse cu pistolul.

Peste două minute, un val de cetățeni înspăimîntați,
care fugeau pe strada Amelot și pe strada Basse,
se întîlni cu un copil care cînta, învîrtînd pistolul :

*„Noaptea cine vede ? cine ?
Ziua văd cu toții bine ;
C-o scrisoare ticluită
Pe burghez îl arzi pe plită ;
Bat mătânii, fac o mie,
Mă loviși în pălărie !”*

Era micul Gavroche care pornise la război.
Pe bulevard băgă de seamă că pistolul nu avea
cocoș.

Cine era autorul aceluia cuplet, care îi servea să
ție cadența ? Cine scrisese celelalte cîntece, pe care
le cînta bucuros în diferite ocazii ? Nu știm. Poate
chiar el. De altfel, Gavroche cunoștea toate refre-
nele populare mai răspîndite, la care adăuga cîri-
pitul lui.

Spiriduș și ștregar, făcea un potpuriu din vocile
naturii și ale Parisului. Imbina repertoriul păsărilor
cu al atelierelor. Cunoștea cîțiva ucenici ai vopse-
lei, tagmă vecină cu a sa. Fusesse, după cît se pare,
trei luni de zile ucenic de tipografie. Într-o zi fă-
cuse un comision pentru domnul Baour-Lormian, unul
dintre cei Patruzeci.¹ Gavroche era un ștregar
de litere.

De altfel, nici nu i-ar fi trecut prin minte lui
Gavroche că în noaptea aceea urîță și ploioasă, în
care găzduise pe cei doi copilași în elefant, ținuse
loc de providență chiar fraților săi. Pentru frați seara,
pentru tatăl său dimineata. Așa își petrecuse noap-
tea. Plecînd în zori din strada Ballets, se înapo-
iasse în goană la elefant, scosese cu îndemînare din
burta lui pe cei doi puști, împărțise cu ei un prînz
de care făcuse rost ; pe urmă plecase ; lăsîndu-i în
grija străzii, maica cea bună, care în mare măsură
îl crescuse și pe el. La despărțire le dăduse întîl-

¹ Acesta era numărul membrilor Academiei Franceze.

nire seara în același loc, și drept rămas bun le ținuse această cuvântare : „O iau din loc, adică o tulesc, sau, așa cum se zice la cърte, am spălat puțină. Puștilor, dacă nu vă găsiți taticu și mămica, întoarceți-vă aici diseară ! Vă dau eu haleală și vă culc“. Cei doi copilași, culeși de vreun sergent de stradă, vîrîți la arest, furați de vreun saltimbanc, sau numai rătăciți în labirintul nesfîrșit de străzi al Parisului, nu mai veniseră înapoi. Străfundurile societății de azi sînt pline de asemenea urme pierdute. Gavroche nu-i mai văzuse ; zece sau douăsprezece săptămîni trecuseră din noaptea aceea. De multe ori i se întîmplase să se scarpine-n cap și să se întrebe : „Unde ciorile mi-or fi umblînd cei doi copilași ?“

Între timp, ajunsese, cu pistolul în mînă, în strada Pont-aux-Choux. Băgă de seamă că pe toată strada nu mai era deschisă decît o prăvălie și, lucru vrednic de luat în seamă, o plăcintărie. Un prilej căzut din cer, să mănînce plăcintă cu mere înainte de a pași în necunoscut. Gavroche se opri, își pipăi coastele, scotoci prin buzunarele vestei, le întoarse pe cele de la pantaloni, dar negăsind nimic, nici măcar un gologan, începu să strige : „Ajutor !“

E foarte dureros cînd trebuie să te lipsești de bucată din urmă.

Totuși Gavroche își continuă drumul ; peste două minute era în strada Saint-Louis. Străbătînd strada Parc-Royal, simți nevoia să se despăgubească de plăcinta la care nu putuse ajunge și își dăruie plăcerea nemăsurată de a rupe ziua în amiaza mare afișele de teatru.

Ceva mai departe, văzînd un grup de oameni rotofei, care după părerea lui trebuie să fi fost niște proprietari, ridică din umeri și scuipă la împlinire, drept în fața lui acest duminicat de fiere filozofică :

— Grași mai sînt rentierii ăștia ! Se îndoapă zdra-
văn. Se lăfăiesc în mîncăruri bune. Întreabă-i ce fac
cu banii. Habar n-au. Îi mîncă, ce să facă ! Cît
le încape în burtă.

II

GAVROCHE LA DRUM

Să ai în mîna un pistol fără cocoș, să-l învîrtești
în mijlocul străzii e o slujbă atît de însemnată, în-
cît Gavroche simțea cum îi crește însuflețirea la fie-
care pas. Striga printre crîmpeie din *Marseieza* pe
care o cînta :

— Merge bine ! Mă doare al naibii laba stîngă,
mi-am scrîntit reumatismul, dar sînt mulțumit, cetă-
teni ! Să se țină burghezii, am să le strănut în față
niște cuplete incendiare ! Ce sînt agenții ? Niște co-
coși caraghioși. Cucurigu ! S-avem tot respectul față
de cocoși ! La o adică, mi-ar prinde bine unul pen-
tru pistol ! Vin de pe boulevard, prieteni ! Acolo se
îngroașă gluma. Dă în clocot ; fierbe înăbușit. E vre-
mea să luăm spuma de pe fiertură. Înainte, băieți !
Un sînge spurcat să curgă pe ogoare ! Viața mea o
jertfesc pentru patrie și n-o să-mi mai văd țitoarea !
Gata fata, ga-ta ! Plata ! Nu-i nimic, trăiască veselie !
Să ne luptăm, ce ciorile ! M-am săturat de tiranie !

În clipa aceea, calul unui lăncier din garda națională
care trecea se prăbuși ; Gavroche își puse pistolul pe
caldarîm, sculă omul de jos și îi dădu ajutor să-și
ridice calul. După aceea, luîndu-și pistolul, porni iar
la drum.

Strada Thorigny era numai tăcere și liniște. Cal-
mul acesta, obișnuit cartierului Marais, se deosebea
izbitor de vuietul dimprejur. Patru cumetre stăteau

de vorbă în pragul unei uși. Scoția are un terțet de vrăjitoare ¹, Parisul are quartete de cumetre, și tot așa de lugubru ar suna „Vei fi rege” aruncat lui Bonaparte la răspîntia Baudoyer, ca și profeția făcută lui Macbeth în hațișul de la Armuyr ². Ar fi același croncănit.

Cumetrele din strada Thorigny vorbeau de treburile lor. Erau trei portărese și o peticăreasă cu coșul și cîrligul ei.

Așa cum stăteau cîteșipatru, în picioare, păreau așezate la cele patru colțuri ale bătrîneții, care sînt : istovirea, decăderea, neputința și tristețea.

Peticăreasa stătea smerită. În lumea aceasta bătută de vînturi, peticăreasa se ploconeste, portăreasa ocrotește. De ce ? Din pricina gunoiului de la marginea trotuarului, care poate fi cum vor portăresele, îmbelșugat sau săracuț, după silința celei care îl strînge grămadă. Chiar și în mătură poate fi bună-tate.

Peticăreasa era ca un coș de recunoștință și surîdea — ce mai surîs ! — celor trei portărese.

Vorbeau cam așa :

— Va să zică, pisica dumitale e tot așa de rea ?

— Doamne, știi că pisicile sînt din fire dușmancele cîinilor. Așa se plîng cîinii.

— Și oamenii la fel.

— Cu toate astea, de la pisică nu iei purici.

— N-am ce zice, cîinii sînt mai primejdioși. Mi-aduc aminte că într-un an se înmulțiseră așa de grozav, că s-a scris și la gazetă. Pe vremea aceea erau la Tuilerii niște berbeci mari, care trăgeau căruciorul regelui Romei. Vă aduceți aminte de regele Romei ?

¹ Aluzie la scena vrăjitoarelor din *Macbeth* de Shakespeare.

² Aluzie la aceeași scenă din *Macbeth* de Shakespeare; în care vrăjitoarele prezic eroului dramei domnia Scotiei și-i trezesc ambiția.

- Eu țineam la ducele de Bordeaux.
- Eu l-am apucat pe Ludovic al XVII-lea¹. Mai mult îmi plăce Ludovic al XVII-lea.
- Se scumpește carnea, madam Patagon !
- Ce să mai vorbim ! Măcelăria e o adevărată pacoste. O nenorocire. Numai bucurii pe capul nostru !

Se amestecă în vorbă și peticăreasa :

— Doamnelor, nu merge negustoria de loc. Grămezile de gunoi, să le plîngi de milă. Nimeni nu mai aruncă nimic. Toată lumea mănîncă tot.

— Las' că sînt alții și mai săraci decît dumneata, cumătră Vargoulême.

— Asta așa e, răspunse peticăreasa cu respect. Eu am o stare.

Se făcu o mică tăcere, apoi peticăreasa din nevoia care zace în inima omului de-a se lăuda, adăugă :

— Dimineața cînd vin acasă, îmi puric coșul și aleg. Odaia se umple de grămezi. Pun zdrențele într-un coș, cocenii într-o găleată, rufăria în dulap, bucățile de stofă în scrin, hîrțiile mototolite în colțul de la fereastră, lucrurile de mîncat în strachină, bucățile de sticlă în sobă, papucii după ușă și oasele sub pat.

Gavroche care se oprise în spatele lor, asculta.

— Ce v-ați apucat babelor, să vorbiți politică ?

O ploaie de ocări îl întîmpină, și toate patru îl huiduiră deodată :

— Uită-te la el, ticălosul !

— Ce mai pui de golan !

— Ce-o avea în mîna ciuntă ? Un pistol ?

— Nu poate trăi pînă nu răstoarnă guvernul !

¹ Ludovic al VII-lea era fiul lui Ludovic al XVI-lea și al Mariei-Antoaneta, mort în închisoarea Temple din Paris. Ducele de Bordeaux era fiul postum al ducelui de Berry.

Gavroche disprețuitor, se mărgini, drept orice răz-bunare, să-și ridice vârful nasului cu degetul mare, deschizându-și palma întreagă. Peticăreasa se răsti :
— Desculțule !

Aceea care răspundea la numele de madam Patagon, bătu din palme cu zgomot :

— Să știi că are să se întâmple o nenorocire ! Pe băietanul cu bărbuță de alături, îl vedeam trecînd în fiecare dimineață la braț cu o fetișcană cu bonetică roz ; l-am văzut și azi ; trecea cu o pușcă. Madam Bacheux zicea că săptămîna trecută a fost o revoluție la... la... la... unde a dus-mutul iapa... la Pontoise. Și-acum, uită-te la licheaua asta blestemată, cu pistolul lui ! Am auzit că la Célestins e plin de tunuri. Cum vrei s-o mai scoată la capăt stăpînirea cu hai-manalele astea care nu știu ce să mai născocoască ca să tulbure lumea, tocmai acum cînd abia începusem să ne liniștim după toate nenorocirile prin care-a trecut, Dumnezeu bun, biata regină, pe care am văzut-o dusă în căruță spre ghilotină. Și să vezi, că iar o să se scumpească tutunul. E o ticăloșie ! o să mă duc să văd cum îți taie și ție capul, tîlharule !

— Nu te mai smiorcăi, bătrînico ! spuse Gavroche. Șterge-ți contrabasul !

Și trecu mai departe.

Cînd ajunse în strada Pavée își aduse aminte de peticăreasă și vorbi cu sine însuși :

— Rău faci că înjuri pe revoluționari, lele Ladă-degunoi ! Pistolul care-l vezi vrea binele tău. O să aduni în coș mai multe lucruri bune de mîncat.

Deodată auzi un zgomot îndărătul lui ; era portă-reasa Patagon, care se luase după el și care, de departe, îi arăta pumnul strigînd :

— Ești un copil lepădat !

— Puțin îmi pasă ! Absolut !

Putin mai târziu trecea prin fața palatului Lamignon. Acolo dădu un strigăt de chemare :

— Hai la bătaie !

Și deodată se întristă. Își privi pistolul cu un fel de muștrare, de parcă ar fi vrut să-l înduplece.

— Eu pornesc, îi zise, și tu, ba !

Un cîine te poate face să uiți de cocoș. Un cățelandru jigărit trecu strada. Gavroche se înduioșă.

— Cuțule dragă, se vede că ai înghițit un butoi, de ți se văd cercurile.

Apoi se îndreptă spre Orme-Saint-Gervais.

III

INDREPTĂȚIA MINIE A UNUI BĂRBIER

Onorabilul bărbier care gonise pe cei doi copii, ocrotiți de Gavroche în primitorul pîntec al elefantului, se afla în prăvălie, îndeletnicindu-se cu bărbieritul unui bătrîn soldat legionar, care servise pe timpul imperiului. Stăteau de vorbă. Bineînțeles că bărbierul vorbise veteranului despre răscoală, apoi despre generalul Lamarque, iar de la Lamarque au trecut la împărat. Așa începu între ei o convorbire de la bărbier la soldat, pe care Prudhomme, dacă ar fi fost de față, ar mai fi împodobit-o cu ceva floricele și i-ar fi pus titlul : *Dialogul briciului cu sabia*.

— Domnule, întrebă bărbierul, cum călărea împăratul ?

— Prost. Nu știa să cadă de pe cal. De aceea nici nu cădea niciodată.

— Avea cai frumoși ? Trebuie să fi avut cai frumoși.

— În ziua în care mi-a dat crucea, m-am uitat la calul lui. Era o iapă bună de fugă, albă toată.

Avea urechile foarte depărtate, greabănul vînjos, un cap gîngaş, ţintat cu o steluţă neagră, gîtul foarte lung, genunchii bine legaţi, coastele arcuite, umerii piezişi, crupa vînjoasă, ceva mai înaltă de cincisprezece palme.

— Frumos cal ! spuse bărbierul.

— Era calul majestaţii-sale.

Bărbierul simţi că după acest cuvînt se cuvenea o clipă de tăcere. Se opri şi apoi începu iar :

— Împăratul n-a fost rănit decît o singură dată, nu-i aşa, domnule ?

Bătrînul ostaş răspunse cu glasul liniştit şi sigur al celui care a fost de faţă.

— În călcîi. La Ratisbonne. Niciodată nu l-am văzut atît de frumos îmbrăcat ca în ziua aceea. Era curat ca un ban de argint.

— Dar dumneata, domnule veteran, îmi închipui că ai fost de multe ori rănit ?

— Eu ? exclamă soldatul. Oh ! Nu mare lucru. La Marengo am primit două lovituri de sabie în ceafă, un glonţ în braţul drept la Austerlitz, altul în şoldul stîng la Iena ; la Friedland m-a împuns o baionetă colea, la Moscova şapte sau opt lănci, cam peste tot, la Lutzen o schijă de obuz mi-a sfărîmat un deget... Ah ! şi pe urmă la Waterloo m-am ales cu ditamai glonţul în coapsă. Atîta tot.

— Ce frumos e să mori pe cîmpul de luptă ! rosti bărbierul cu un accent demn de Pindar¹. Eu, pe cuvîntul meu, decît să crăp pe un pat nenorocit, de boală, încetul cu încetul, cîte puţin în fiecare zi, cu leacuri, cu oblojeli, cu seringi şi cu doctorii aş vrea mai bine să-mi intre în burtă o ghiulea de tun.

— N-ai gust prost ! zise ostaşul.

¹ Poet al Greciei vechi (521--441 î.e.n.) vestit prin odele sale, pline de strălucire şi de emfază.

Abia isprăvisе vorba, cînd un zăngănit asurzitor zgudui тоată frizeria. Un geam al vitrinei se înstelă deodată.

Barbierul îngălbeni.

— Doamnă, strigă el, а și intrat una !

— Ce аnume ?

— O ghiulea de tun.

— Uite-o ! zise ostașul și ridică de jos ceva care se rostogolea.

Era o piatră.

Barbierul alergă la geamul spart și-l văzu pe Gavroche care fugea cît îl țineau picioarele spre piața Saint-Jean. Trecînd prin fața prăvăliei barbierului, Gavroche, căruia îi stătea pe inimă purtarea acestuia față de cei doi ținci, nu putuse să reziste plăcerii de а-i da bună ziua și zvîrli o piatră în geam.

— Vezi, urlă barbierul, care din galben devenise vînat, face rău numai ca să facă rău. Ce-are cu mine strengarul аsta ?

IV

COPILUL SE MIRA DE BATRÎN

În vremea aceasta, Gavroche ajungînd în piața Saint-Jean unde soldații din post fuseseră dezarmați, se unise cu o ceată condusă de Enjolras, Courfeyrac, Combeferre și Feuilly. Erau oarecum înarmați. Bahorel și Jean Prouvaire îi regăsiseră, întregind grupul. Enjolras avea o pușcă de vînătoare cu două focuri. Combeferre, una de-a gărzilor naționale, purtînd un număr de legiune, iar la brîu două pistoale, care se vedeau sub haina descheiată. Jean Prouvaire, o flintă veche de cavalerie. Bahorel, o carabină. Courfeyrac învîrtea un baston cu șiful scos din teacă. Feuilly,

cu o sabie în mână, mergea înainte și striga : „Trăiască Polonia !”¹.

Veneau dinspre cheiul Morland, fără cravate, fără pălării, gîfîind, uzi de ploaie, cu fulgere în ochi. Gavroche îi întîmpină liniștit.

— Încotro mergem ?

— Hai ! spuse Courfeyrac.

În spatele lui Feuilly mergea, sau mai cîrînd sălta Bahorel, ca un pește în apele răskoalei. Avea o vestă stacojie și arunca vorbe din acelea care zăpăcesc. Vesta lui sperie pe un trecător, care strigă pierdut de emoție :

— Uite roșii !

— Roșul, roșii ! i-o întoarse Bahorel. Caraghioasă frică, cetățene ! În ce mă privește, nu tremur în fața unui mac, și scufița roșie nu mă sperie de loc. Crede-mă, cetățene, să lăsăm frica de roșu pe seama dobitoacelor cu coarne !

Zări un colț de zid pe care era lipită cea mai pașnică foaie de hîrtie din lume, o încuviințare de a mânca ouă, o dezlegare de post a arhiepiscopului de Paris, adresată turmei sale de credincioși.

Bahorel strigă :

— Turmă, un fel politicos de a zice gîște !²

Și smulse de pe zid hîrtia.

Gavroche fu cucerit. Dîn acea clipă, Gavroche începu să-l studieze pe Bahorel.

— Bahorel, îi atrase atenția Enjolras, nu faci bine ! Ar fi trebuit să lași în pace dezlegarea arhiepiscopului ; nu cu ea avem treabă noi. Îți cheltuiești mînia degeaba. Păstrează-ți încărcătura. Afară din rînd nu trebuie să tragi nici cu arma, nici cu mintea.

¹ Strigătul afirma solidaritatea răsculașilor francezi din 1832 cu cei ai Poloniei din 1830.

² *Ouailles* — oi, credincioși ; *oie* — gîscă. Joc de cuvinte.

— Fiecare în felul lui, Enjolras, îi răspunse Bahorel. Proza asta episcopală nu-mi place de loc ; eu vreau să mănânc ouă fără să cer dezlegarea bisericii. Tu ești de felul tău și rece, și fierbinte ; eu fac haz. De altfel, nu vreau să mă cheltuiesc, îmi iau numai avânt. Am sfîșiat scrisoarea arhiepiscopului, Hercle¹ ! ca să-mi ascut colții.

Cuvîntul acesta, *Hercle*, îl izbi pe Gavroche. El căuta toate prilejurile să se instruiască și începu să-l stimeze pe sfîșietorul acesta de afișe. Îl întrebă :

— Ce înseamnă Hercle ?

— Înseamnă să fie al dracului, pe latinește.

Bahorel recunoscă în clipa aceea la o fereastră pe un tînăr palid cu barbă neagră, care îi privea trecînd ; era de bună seamă un prieten de la A.B.C. și îi strigă :

— Repede, cartușe ! *Para bellum*².

— Frumos bărbat. n-am ce zice ! a întărit Gavroche care acum înțelegea latinește.

Îi întovărășea o ceată zgomotoasă : studenți, artiști, tineri înscriși în Cugurda³ din Aix lucrători, hamali din port înarmați cu bastoane și baionete, unii ca și Combeferre, cu pistoalele vîrîte în pantaloni. Un unchiuș care părea foarte bătrîn, mergea și el cu ceata. N-avea nici o armă și se grăbea să nu rămînă în urmă, cu toate că părea dus pe gînduri. Gavroche îl zări.

— Cine e ăsta ? îl întrebă pe Courfeyrac.

— Un bătrîn.

Era domnul Mabeuf.

¹ Denumirea lui Hercules, în Plaut și Terentius.

² Pregătește-te de război (lat.). Expresie pe care francezii o pronunță astfel încît *bellum* se aude *bel homme* — bărbat frumos.

³ Cuvîntul înseamnă „tărtăcuță” în limba provensală ; era, pe atunci, o asociație revoluționară din sud-estul Franței.

UNCHIAȘUL.

Să spunem ce se întâmplase.

Enjolras și prietenii lui se aflau pe bulevardul Bourdon, lângă magazia de grâu, când dragonii porniseră șarja. Enjolras, Courfeyrac și Combeferre erau dintre cei care o luaseră pe strada Bassompierre, strigând : „La baricade !” Pe strada Lesdiguières întâlнисeră un bătrîn care mergea agale.

Îi izbise că moșneagul mergea pe două cărări, de parcă ar fi fost beat. Mai ținea și pălăria în mînă, cu toate că plouase toată dimineața ; chiar la acea oră ploua destul de tare. Courfeyrac îl recunoscuse pe moș Mabeuf. Îl cunoștea pentru că adesea îl întovărășise pe Marius pînă la poarta casei lui. Știind cît de liniștite și mai mult decît sfioase erau obiceiurile acestui episcop bătrîn, iubitor de cărți, și uimit că-l vede în mijlocul zarvei aceleea, la doi pași de șarja cavaleriei, aproape între focuri, cu capul gol în ploaie, și plimbîndu-se printre gloanțe, se apropie de el ; răzvrătitul de douăzeci și cinci de ani și unchiașul de optzeci vorbiră între ei așa :

— Domnule Mabeuf, duceți-vă acasă !

— De ce ?

— O să fie tărăboi mare.

— Bine.

— Lovituri de sabie, împușcături, domnule Mabeuf.

— Bine.

— Lovituri de tun.

— Bine. Și voi unde vă duceți ?

— Ne ducem să punem la pămînt guvernul.

— Bine.

Și se luă după el. De atunci nu mai scoase nici o vorbă. Pasul lui se înviorase dintr-o dată ; lucrătorii veniseră să-l sprijine de braț, el făcuse semn că n-are nevoie. Mergea aproape în fruntea coloanei, cu pasul omului care înaintează și cu chipul omului care doarme.

— Strașnic bătrînel ! șopteau studenții.

Se zvonise printre cei din ceată că era un bătrîn revoluționar din timpul Convențiunii, unul dintre cei care votaseră moartea regelui.

O luaseră prin strada Verrerie. Gavroche mergea în frunte, cîntînd cît îl ținea gura cîntecul acesta care făcea din el un fel de trîmbițaș :

„Privește luna cum se-arată.

Cînd mergem la pădure-odată ?

Charlot, întrecă pe-o Charlottă.

Tu, tu, tu,

Hai la Chatou !

Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și-o ciubotă.

Voind să facă chef cu rouă,

În iarbă două vrăbii, două,

Din zori s-au pus să bea din botă.

Zi, zi, ti,

Hai la Passy !

Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și-o ciubotă.

De lupii ăștia nătăfleși.

Și care sînt atît de beți,

Un tigru rîde într-o grotă.

Don, don, don,

Hai la Meudon !

Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și o ciubotă.

Vor să se-nchine și să-njure.

Cînd o să mergem în pădure ?

Charlot întreabă pe-o Charlottă.

Tin, tin, tin,

Hai la Pantin !

Eu am un Dumnezeu, un rege, o firfirică și-o cinbotă."

Se îndreptău spre Saint-Merry.

VI

RECRUȚI

Ceata se îngroșă la fiecare pas. Aproape de strada Billets li se alătură un bărbat înalt, cărunt, Courfeyrac. Enjolras și Combeferre observaseră înfățișarea lui aspră și îndrăzneată, dar nici unul dintre ei nu-l cunoștea. Gavroche, care se ținea de cîntat, de fluierat, de zbîrnîit, mergînd înainte și bătînd în obloanele prăvăliilor cu mînerul pistolului lui fără cocoș, nici nu-l luă în seamă.

În strada Verrerie trecură din întîmplare prin fața casei lui Courfeyrac.

— Se potrivește de minune ! zise Courfeyrac. Mi-am uitat punga și am rămas fără pălărie.

Părăsi ceata și urcă scările în goana mare. Găsi punga și o pălărie veche. Luă și o lădiță pătrată destul de mare, cam cît un geamantan, care era ascunsă printre rufele murdare. Pe cînd alerga pe scări în jos, portăreasa îl strigă.

— Domnule de Courfeyrac !

— Chelăreasă, cum te cheamă ? răspunse Courfeyrac.

Portăreasa rămase cu gura căscată.

— Dar știți prea bine că sînt portăreasă și îmi zice mama Veuvain.

— Ei bine, dacă mai spui o dată domnul *de Courfeyrac*, își spun și eu mama *de Veuvain*. Acum spune, ce e ? Ce s-a întîmplat ?

— Vrea cineva să vă vorbească.
 — Cine ?
 — Nu știu.
 — Unde-i ?
 — În odaia mea.
 — Să-l ia dracu ! rosti Courfeyrac.
 — Dar vă așteaptă să vă întoarceți de mai bine de un ceas, zise portăreasa.

Între timp, un soi de lucrător, tânăr, slab, galben la față, mărunțel, pistruiat, purtând o bluză ruptă și niște pantaloni de catifea peticiți, semănând mai mult a fată îmbrăcată băiețește decît a bărbat, ieși din odaia portăresei și-l întrebă pe Courfeyrac cu un glas care, ce să spun, nu era de loc un glas de fată :

— Domnul Marius, vă rog ?
 — Nu e acasă.
 — Se întoarce astă-seară ?
 — Habar n-am ! Și Courfeyrac adăugă : Cit despre mine, nu mă întorc. Tânărul se uită țintă la el și-l întrebă :

— De ce ?
 — D-aia !
 — Dar unde vă duceți ?
 — Ce-ți pasă ?
 — Nu vreți să vă duc eu cufărașul ?
 — Mă duc pe baricade.
 — Vreți să merg și eu cu dumneavoastră ?
 — Dacă vrei ! răspunse Courfeyrac. Strada e liberă. Pietrele caldarîmului sînt ale tuturor.

Se depărtă, alergînd să-și ajungă prietenii. Cînd îi ajunse, dădu cufărașul unuia dintre ei să-l ducă.

Abia după mai mult de un sfert de oră băgă de seamă că tînărul îl urmase în adevăr.

Mulțimea nu merge totdeauna unde vrea. Am mai spus că merge încotro o poartă vîntul. Trecură de Saint-Merry și se pomeniră, fără să-și dea seama cum, în strada Saint-Denis.

CARTEA A DOUĂSPREZECEA

CORINTUL

I

ISTORIA CORINTULUI DE LA ÎNTEMEIEREA LUI

Parizienii care trec astăzi dinspre Hale, pe strada Rambuteau, zăresc pe dreapta, în fața străzii Mondétour, o prăvălie de coșuri împletite, iar deasupra prăvăliei drept firmă, un paner avînd forma împăratului Napoleon cel Mare, cu inscripția :

*Napoleon este făcut
în întregime din nuiele*

nu bănuiesc scenele îngrozitoare pe care le-a văzut locul acesta acum treizeci de ani.

Acolo era strada Chanvrerie, care pe vremuri se scria Chanverrierie, și vestita cîrciumă *Corint*.

Vă aduceți aminte tot ce am spus despre baricada ridicată în acest loc, și pe care n-a întrecut-o decît baricada Saint-Merry. Asupra baricadei din strada Chanvrerie, rămasă azi în noaptea uitării, vom încerca să aruncăm puțină lumină.

Să ni se îngăduie să întrebuițăm, pentru claritatea povestirii, mijlocul simplu, folosit de noi altă dată pentru Waterloo. Cei care ar voi să-și închipuie într-un fel destul de exact grupurile de case care se ridicau pe atunci pe lîngă unghiul nord-estic al Halelor Parisului, lîngă Saint-Eustache, unde este astăzi intrarea străzii Rambuteau, n-au decît să-și

închipuie un N care ar atinge cu vârful său strada Saint-Denis și cu baza Halele, cele două picioare verticale fiind străzile Grande-Truanderie și Chanvrerie, iar strada Petite-Truanderie linia lui transversală. Vechea stradă Mondétour tăia aceste trei linii făcând cele mai întortochiate colțuri. Așa încît încîlcirea de labirint a acestor patru străzi izbutea să adune pe o suprafață de o sută de stînji pe pătrați între Hale și strada Saint-Denis pe de o parte, între strada Cygne și strada Prêcheurs pe de altă parte, șapte grupuri de case ciudat întocmite, de felurite mărimi, așezate strîmb și la întîmplare, despărțite între ele întocmai ca blocurile de piatră ale unui șantier, prin niște creștături înguste.

Am spus creștături înguste, căci nu puteam da o definiție mai potrivită acestor ulicioare întunecoase, înghesuite, întortochiate, mărginite de hardughii înalte de opt caturi. Aceste dărăpănături erau atît de subredede, încît pe străzile Chanvrerie și Petite-Truanderie fațadele erau susținute de grinzi așezate între case. Ulița era strîmbă și băltoacele de apă, largi. Trecătorul mergea pe un caldarîm veșnic ud, trecînd pe lîngă dughene care semănau a pivnițe, pe lîngă stîlpi mari de piatră prinși în cercuri de fier, pe lîngă grămezi întregi de gunoaie, pe lîngă porți fericate de trecere cu zăbrele uriașe străvechi. Pe toate acestea le-a nimicit strada Rambuteau.

Numele acesta, Mondétour¹, zugrăvește de minune serpuirea tuturor acestor ulicioare. Puțin mai departe făceau o adevărată piruetă în strada Pirouette, care dă în strada Mondétour. Ieșind din strada Saint-Denis în strada Chanvrerie, trecătorul o vedea îngustîndu-se din ce în ce în fața lui, ca și cum ar fi intrat într-o pîlnie. La capătul străzii, care era foarte

¹ *Détour* — înconjur.

scurtă, găsea trecerea închisă înspre Hale printr-un șir înalt de case și s-ar fi crezut într-o fundătură, dacă n-ar fi văzut la dreapta și la stînga două șleauri adîncite și întunecoase prin care se putea ieși. Era strada Mondétour, care la un capăt răzbea în ulița Prêcheurs, iar la celălalt în strada Cygne și Petite-Truanderie. La capătul acestui fel de fundătură, la cotitura șleaului din dreapta, se vedea o casă mai puțin înaltă decît celelalte, cu un ieșind care înainta în stradă.

În această casă, numai cu două caturi, ființa de vreo trei sute de ani o cîrciumă veselă și faimoasă. Această cîrciumă aducea un zvon de voieșie chiar în locul despre care bătrînul Théophile¹ spusese în aceste două versuri :

„Aici se leagănă scheletul
unui ibovnic spînzurat“.

Vadul fiind bun, cîrciumarii se perindau din tată-n fiu.

Pe timpul lui Mathurin Régnier, această cîrciumă se numea *Pot aux-Roses*² și, cum pe atunci rebusurile erau la modă, avea drept firmă un stîlp vopsit trandafiriu³. Acum un veac, respectabilul Natoire, unul dintre maeștrii fantasticului, disprețuiți astăzi de o școală înțepenită în tipicuri, și care chefuisse de cîteva ori în această cîrciumă chiar la masa unde se îmbătase Régnier, zugrăvise din recunoștință pe stîlpul trandafiriu un ciorchine de struguri de Co-

¹ Théophile de Viau (secolul al XVII-lea), numit „bătrînul“, spre a-l deosebi de Théophile Gautier, acesta contemporan și prieten cu Victor Hugo. Versurile citate nu aparțin însă lui Théophile de Viau, ci discipolului său, Girard de St. Amant (poemul *Singurătatea*).

² *Pot-aux-Roses* — ghiveci cu trandafiri.

³ *Poteau rose* — stîlp trandafiriu.

rint. Cîrciumarul foarte încîntat schimbase firma și pusese să se scrie sub ciorchine aceste cuvinte aurite : *La strugurele de Corint*. De-aici numele de *Corint*. Nimic mai natural pentru bețivi decît prescurtările. Elipsa este zigzagul frazei. *Corint* detronase pe *Pot-aux-Roses*. Ultimul vlăstar al acestei dinastii de cîrciumari, tata Hucheloup, necunoscîndu-i nici măcar tradiția, puse să vopsească stîlpul în albastru.

Jos, o sală unde era tejgheaua ; sus, la etajul întîi, o sală unde era biliardul ; o scară de lemn răsucită urca prin tavan ; era vin pe mese, fum pe pereți, lumînări aprinse în plină zi, așa arăta cîrciuma. O scară avînd chepengul în sala de jos ducea la pivniță. La etajul al doilea era locuința familiei Hucheloup. Suiai o scară fără balustradă, la care ajungeai printr-o ușă ascunsă într-un perete din sala cea mare de la primul etaj. Sub acoperiș, două poduri mansardate, cuiburi pentru servitoare. Încăperea de jos era împărțită în două, sala cu tejgheaua și bucătăria.

Tata Hucheloup se născuse poate chimist, în realitate însă era bucătar. În cîrciuma lui nu numai se bea, se și mîncea. Hucheloup născocise un fel de mîncare minunată care nu se găsea decît la el : crapi umpluți, pe care el îi numea *carpes au gras*. Se mîncea la lumina unor lumînări de seu și a unei lămpi cu ulei de pe vremea lui Ludovic al XVI-lea, pe niște mese pe care era bătută în cuie, în loc de fața de masă, o bucată de mușama. Veneau mușterii de departe. Într-o zi, Hucheloup găsisese cu cale să aducă la cunoștința trecătorilor „specialitatea” sa. Vîrîse o pensulă într-o oală cu vopsea neagră și, deoarece fîi avea ortografia lui, după cum și bucătăria, improvizase pe perete această inscripție atrăgătoare :

CARPES HOGRAS

Într-o iarnă, ploile și lapovița apucaseră să șteargă litera S, cu care se sfârșea primul cuvânt, și G, cu care începea cel de al doilea, și astfel rămăsese :

CARPE HO-RAS¹

Cu ajutorul timpului și al ploii, un modest afiș de birt devenise un sfat înțelept.

Așa se întâmplase că Hucheloup, neștiind franțuzește, știuse latinește, că scosese din bucătărie filozofie și, vrînd să-l distrugă pe Carême², se pusese pe aceeași treaptă cu Horățiu³. Și, ce e mai surprinzător, că voia să spună : „Intrați în cîrciumă la mine !”

Nimic din toate acestea nu mai există astăzi. Labirintul Mondétour a fost tăiat și larg deschis în 1847 și probabil că nu mai există în momentul de față. Strada Chanvrière și *Corint* au fost îngropate sub caldarîmul străzii Rambuteau.

După cum am mai spus, *Corint* era unul dintre locurile de întîlnire, dacă nu de întrunire, ale lui Courfeyrac și ale prietenilor lui. Grantaire descoperise cîrciuma *Corint*. Intrase pentru *carpe ho-ras* și se întorsese pentru *carpes au gras*. La *Corint* se bea, se mîncă, se striga în gura mare ; plăteai puțin, plăteai greu sau nu plăteai de loc, erai totdeauna bine-venit. Tata Hucheloup era un om cumsecade.

Hucheloup, om cumsecade, după cum am spus, era un birtaș cu mustăți ; varietate hazlie. Era întotdeauna încruntat, parcă ar fi vrut să-și sperie mușterii, îi bombănea pe cei care intrau, de parc-ar fi fost mai dispus să le caute pricină decît să le servească supă. Și totuși, o spunem încă o dată, erai

¹ Nu lăsa să treacă orele (lat.).

² Bucătar vestit din secolul al XIX-lea.

³ Poetul latin scrisese : *Carpe diem* (nu lăsa să treacă ziua).

totdeauna binevenit. Această ciudăţenie făcuse vad prăvăliei şi îi aducea mult tineret care spunea : „Hai să-l vezi tunînd şi fulgerînd pe tata Hucheloup !“ Fusese maestru de scrimă. Izbucnea în rîs pe neaşteptate. Glas gros înseamnă om de treabă. Avea un fond comic sub o înfăţişare tragică. Se mulţumea să te sperie, ca tabacherele în formă de pistol. Bubuitura lor e un strănut.

Avea de nevastă pe mama Hucheloup, o femeie cu barbă, foarte urîtă.

Pe la 1830, bătrînul Hucheloup muri. O dată cu el s-a dus şi secretul crapilor umpluţi. Văduva lui nemîngîiată a ţinut mai departe cîrciuma. Dar mîncarea era din ce în ce mai proastă şi cu timpul ajunsese să nu te mai poţi atinge de ea ; iar vinul, care totdeauna lăsase de dorit, era oţet curat. Courfeyrac şi prietenii lui se mai duceau totuşi la *Corint* — de milă, cum zicea Bossuet.

Văduva Hucheloup gîfîia şi era cumplit de grasă şi avea apucături de ţarancă. Datorită felului de a le rosti, vorbele ei păreau mai puţin neroade. Avea un fel de a spune lucrurile, care adăuga un sos pîcant amintirilor din primăvara vieţii ei trăită la ţară. Fusese odinioară plăcerea ei, zicea, să asculte „cum cîntă botgroşii prin răsuri“.

Sala de la etaj, „restaurantul“, era o încăpere mare şi largă, în care se îngrămădeau de-a valma taburete, scaunaşe, scaune, bănci, mese şi un biliard vechi şi şchiop. Te urcai pe o scară răsucită care dădea într-un colţ al sălii, pătrunzînd printr-o deschizătură pătrată, asemenea unui tambuchi¹ de corabie.

Sala aceasta, luminată de o singură fereastră îngustă şi de o lampă cu ulei, în permanenţă aprinsă,

¹ Deschizătură prin care, de pe puntea unei corăbii, se pătrunde în cală.

era o adevărată cocioabă. Toate mobilele cu patru picioare se clătinau de parcă ar fi avut numai trei. Pereții văruiți nu aveau altă podoabă decât acest catren făcut în cinstea doamnei Hucheloup :

*„La zece pași te miră, la doi, te îngrozește,
Pe nasul ei gigantic un neg se lăfăiește,
Să nu ți-l sufle-n față ți-e teamă la tot pasul,
Și că-ntr-o zi în gură îi va cădea tot nasul“.*

Versurile erau scrise pe perete cu cărbune.

Madam Hucheloup, care semăna foarte bine cu portretul de mai sus, umbla încoace și încolo, de dimineată pînă seara, în fața acestui catren, cu o liniște netulburată. Două slujnice, Matelote și Gibelotte, cărora niciodată nu li s-a spus altfel, ajutau pe madam Hucheloup să așeze pe mese ulcelele de vin și feluritele ciorbe, care se serveau mușteriiilor flămînzi în strachină de lut. Matelote, mătăhăloasă, rotundă, roșcovană și gălăgioasă, fostă sultană favorită a răposatului Hucheloup, era urîță, mai urîță decât orice balaur din mitologie. Totuși, dat fiind că slujnica se ținea într-una pe lîngă stăpîină, alături de madam Hucheloup era mai puțin urîță. Gibelotte, înaltă, plăpîndă, albă, de o albeață limfatică, cu cearcane la ochi, cu pleoapele căzute, totdeauna sleită de puteri și istovită, suferind de ceea ce s-ar putea numi oboseală cronică, sculîndu-se cea dintîi, culcîndu-se cea din urmă, slujea pe toată lumea, chiar și pe cealaltă slujnică, în tăcere și cu blîndețe, surtîzînd în osteneala ei cu un vag zîmbet adormit.

Înainte de a intra în restaurant, citeai pe ușă, scris cu creta, versul acesta de Courfeyrac :

„Petrece dacă poți și mănîncă dacă ai curaj“.

Laigle de Meaux, după cum se știe, locuia mai mult la Joly decît în altă parte. Avea o locuință cum are pasărea o cracă. Amîndoi prietenii trăiau împreună, dormeau împreună. Toate le aveau pe din două, și într-o oarecare măsură chiar și pe Musichette. Erau ceea ce la călugării pelerini se chema *bini*. În dimineața de 5 iunie se duseră să prînzească la Corint. Joly răcise cumsecade și avea un guturai strașnic, pe care începuse să-l împartă cu Laigle. Laigle purta o haină răpănoasă, iar Joly era bine îmbrăcat.

Era aproape nouă dimineața cînd deschiseră ușa Corintului.

Se urcară la etaj.

Îi primiră Matelote și Gibelotte.

— Stridii, brînză și șuncă ! ceru Laigle.

Și se așezară la masă.

În cîrciuma goală nu erau decît ei doi.

Gibelotte, recunoscînd pe Joly și pe Laigle, puse o sticlă de vin pe masă.

Pe cînd erau la primele stridii, în girliciul scării se ivi un cap, apoi se auzi un glas :

— Treceam pe-aici. Am simțit din stradă un miros minunat de brînză de Brie. Și iată-mă !

Era Grantaire.

Grantaire luă un scaunel și se așeză la masă.

Gibelotte, văzîndu-l pe Grantaire, puse încă două sticle de vin pe masă.

Se făcură trei.

— O să bei tu două sticle ? întrebă Laigle pe Grantaire.

— Oricine se pricepe la una ca asta ; numai tu ești un nevinovat, îi răspunse Grantaire. N-am mai văzut bărbat să se sperie de două sticle.

Ceilalți începuseră cu mîncarea. Grantaire începu cu băutura. O jumătate de sticlă alunecă pe gît la répezeală.

— Ai gaură în burtă ? continuă Laigle.

— Parcă tu n-ai una în cot ! zise Grantaire. Și, după ce-și goli paharul, adăugă : Ei, Laigle, tu, omul discursurilor funebre, ți-e haina ponosită.

— Te cred, răspunse Laigle, ducem casă bună haina mea și cu mine. S-a dat după toate năravurile mele, nu mă supără cu nimic, e turnată pe diformitățile mele, e plină de gentilețe în toate mișcările mele, nu o simt decît numai fiindcă îmi ține cald. Hainele vechi sînt ca și prietenii vechi.

— Adevărat ! strigă Joly intrînd în vorbă. O haină veche e un prieten vechi.

— Mai ales, zise Grantaire, pentru cineva care are guturai.

— Grantaire, întrebă Laigle, vii de pe bulevard ?

— Nu.

— Joly și cu mine am văzut trecînd capul coloanei.

— E o privește minunată, spuse Joly.

— Ce liniștită e strada asta ! grăi Laigle. Cine și-ar putea închipui că Parisul e răsturnat cu dosul în sus ? Cum se cunoaște că pe vremuri erau numai mînăstiri pe-aici. Lista lor au făcut-o du Bréul, Sauval și părintele Lebeuf. Era de jur împrejur un adevărat furnicar ! Și încălțați, și descălțați, și tunși, și bărboși, cenușii, albi, negri, franciscani, minimi, capucini, carmeliți, augustini mici, augustini mari, augustini vechi... Mișunau.

— Să nu mai vorbim de călugări, întrerupse Grantaire, că-mi vine să mă scarpin. Apoi strigă : „Ptui ! Înghiții o stridie stricată. Iar o să m-apuce ipohondria. Stridiile sînt stricate, chelnerițele sînt urâte. Urăsc specia umană. Treceam adineauri pe strada Richelieu, prin fața bibliotecii publice. Grămada asta

de capace de stridii, căreia i se spune bibliotecă, mă dezgustă să mai gîndesc. Ce de hîrtie ! Cîtă cerneală, cîte mîzgălituri ! Ce de file scrise ! Care e mîrlanul care a spus că omul e un biped fără pene¹ ? Pene de gîscă ! Apoi am întîlnit o fată pe care o cunosc, frumoasă ca primăvara, vrednică să i se zică Floréal,², încîntată, plutind în nori, fericită, în al şaptelea cer, ticăloasa, pentru că ieri un bancher dezgustător, ciupit de vărsat, a binevoit s-o dorească. Vai, femeia pîndeşte pe zaraful bogat ca şi pe junele sclivisit ; pisicile vînează şi şoareci şi păsărele. N-au trecut nici două luni de cînd dumneaei şedea cuminte într-o mansardă potrivit copci de aramă la chioarele corsetelor. Ei, ce ziceţi de asta ? Cosea, avea un pat cu chingi, visa lîngă un ghiveci cu flori, era mulţumită. Acum iat-o banchereasă. Transformarea s-a făcut astă-noapte. Am întîlnit-o pe victimă azidimineată ; nu-şi mai încăpea în piele de bucurie. Ceea ce mi se pare îngrozitor e că ticăloasa era tot atît de frumoasă astăzi ca şi ieri. Bancherul nu i se vedea pe faţă. Trandafirii se deosebesc de femei, în bine sau în rău, prin aceea că pe ei urmele de omizi se yăd. Vai ! Nu există moralitate pe pămînt, iau ca mărturie mirtul, simbol al dragostei, laurul, simbol al războiului, măslinul, acest prostănac simbol al păcii, mărul, cu al cărui sîmbure era să se înece Adam, şi smochinul, strămoşul fustelor. Cît despre drept, vrei să ştii ce este dreptul ? Galii rîvnesc cetatea Clusium, Roma o ocroteşte şi îi întreabă : ce rău le-a făcut Clusium ? Brennus răspunde : „Răul pe care vi l-a făcut vouă Alba, răul pe care vi l-au

¹ Joc de cuvinte : *sans plume* — fără pană, fără condei.

² Numele unei luni în calendarul republican din 1792, luna florilor (corespunde în parte lui aprilie).

făcut ecvii, Fidena, volscii și sabinii¹. Ei erau vecinii voștri. Clusienii ne sînt nouă vecini. Avem despre vecinătate aceeași părere ca și voi. Voi ați răpit Alba, noi luăm Clusium." Roma zice: „N-o să luați Clusium". Și Brennus luă Roma. Apoi strigă: „*Vae victis!*" (Vai de cei învinși!) Țsta e dreptul! Ah! Cîte animale de pradă sînt pe lume! Ce de vulturi! Mi se înfioară pielea!

Întinse lui Joly paharul, pe care acesta i-l umplu; bău și vorbi mai departe, aproape fără să fi fost întrerupt de paharul cu vin, pe care nimeni nu-l luă în seamă, nici chiar el:

— Brennus care ia Roma e un vultur. Bancherul care ia o lucrătoare ușurică e și el un vultur. Tot atîta nerușinare și la unul și la altul. Așadar, să nu mai credem în nimic! Nu există decît un adevăr: să bei! Oricare ar fi părerea voastră, că sînteți pentru cocoșul slab, cum e cantonul Uri, sau pentru cocoșul cel gras, cum e cantonul Glaris², n-are a

¹ Cetăți, personaje și populații din Italia mijlocie, în primele timpuri ale istoriei Romei. Clusium era o cetate din Etruria, asediată de gali la începutul secolului al IV-lea î.e.n. Romanii i-au dat ajutor și au izgonit pe năvălitori. Aceștia se înapoiară însă după un an și cuceriră Roma, prădînd-o groaznic și înapoiindu-se cu o pradă bogată în patria lor. (Cimpia Padului). *Brennus* însemna în limba galilor „conducător de oaste". Este vorba aici de brenul care a cucerit Roma în 390 și i-a impus condiții grele pentru a consimți să se retragă. Ecvii, volscii și sabinii sînt urmele unor vechi triburi înrudite cu romanii. Volscii locuiau chiar în Latium; ceilalți, mai la nord, în Apeninii mijlocii. Au fost cu toții supuși de romani în secolul al V-lea î.e.n. Alba era capitala albanilor, tribul latin care a avut înfrîntarea în Latium înaintea romanilor; au fost supuși de regele Tullus Hostilius. Fidena era o cetate sabină la nord de Roma, supusă. — după legendă — de însuși Romulus.

² Aluzie la neînțelegerile religioase din Elveția în secolul al XVI-lea. În cantonul Uri se ținea încă postul catolic: în Glaris nu se mai ținea, o dată cu primirea fără rezerve a reformei lui Zwingli.

face, beți! Îmi vorbești de bulevard, de cortegiu *et cetera*. Ce? O să mai fie o revoluție? Mă mir de atîta sărăcie de mijloace din partea bunului Dumnezeu. Trebuie să ungă tot mereu jgheabul vechi pe care alunecă evenimentele. S-a împiedicat? Nu mai merge? Repede, o revoluție. Bunul Dumnezeu are mereu mîinile murdare de unsoarea asta urîcioasă. În locul lui aș lua-o mai simplu, n-aș mai zăbovi să schimb roțile mașinii zi și noapte, aș mîna mai voinicește neamul omenesc, aș împlети de-a rîndul faptele, fără să rup firul, n-aș lăsa nimic pe mîine și nici măcar nu mi-aș bate capul prea mult să creez modele noi. Ceea ce voi numiți progres e pus în mișcare de două motoare: oamenii și întîmplările. Dar și mai trist e că din cînd în cînd se simte nevoie de ceva excepțional. Pentru evenimente, ca și pentru oameni, formele obișnuite nu s-de ajuns. Printre oameni e nevoie de genii și printre evenimente de revoluții. Marile accidente sînt legea și ordinea lucrurilor, alcătuirea lumii nu se poate lipsi de ele. Văzînd apariția cometelor, ești ispitit să crezi că însuși cerul are nevoie de actori în reprezentatie. În clipa cînd te aștepti mai puțin, Dumnezeu afișează un meteor pe zidul firmamentului. Apare cîte o stea ciudată, scoasă în evidență de o coadă uriașă. Și iată ce-l ucide pe Cezar. Brutus îi dă o lovitură de cuțit și Dumnezeu una de cometă. Hait, iată o aureolă boreală, iată o revoluție, iată un om mare: '93 cu litere groase, Napoleon ca vedetă și cometa din 1811 în fruntea distribuției. Ah! Ce afiș frumos, albastru, înstelat de văpăi neașteptate! Bum! Bum! Spectacol extraordinar! Holbați ochii și priviți, voi, gură-cască! Toate sînt cu părul vîlvoi, astrul ca și drama. Doamne-Dumnezeule, e prea mult și nu e de ajuns! Mijloacele acestea luate din excepțional par marea dărnicie și sînt sărăcie. Dragii

mei, providența e pe drojdie. Revoluția? Ce dove-
dește revoluția? Că Dumnezeu e la ananghie. El
pune la cale o lovitură de stat pentru că există o
ruptură între prezent și viitor, și el, Dumnezeu, n-a
putut s-o scoată la capăt. Scurt, am început să am
îndoieli despre bogăția lui Iehova. Când văd atîta
lipsă sus și jos, atîta calicie, atîta zgîrcenie murdară,
atîta restrîște în cer și pe pămînt, de la păsărica ce
n-are un bob de mei pînă la mine, care n-am o sută
de mii de franci venit; cînd mă uit la soarta oamni-
rii, care e atît de hărțuită, și la soarta regalității,
căreia i s-a apropiat funia¹ de par, dovadă că prin-
țul Condé s-a spînzurat²; cînd văd iarna, care
nu e altceva decît o spărtură în zenit, pe unde suflă
vîntul, cînd văd atîtea zdrențe chiar în purpura ce
totul nouă a dimineții pe vîrfurile dealurilor, cînd
văd picăturile de rouă, aceste mărgăritare false,
cînd văd promoroaca, imitație de diamant, cînd văd
omenirea descusută și evenimentele cîrpăcite, atîtea
pete în soare, și atîtea găuri în lună, cînd văd peste
tot atîta mizerie, îmi vine a crede că Dumnezeu nu
e bogat. Încearcă și el s-o scoată la capăt, adevărat,
dar simt că e strîmtorat... Face o revoluție așa cum
dă un bal negustorul cu teigheaua goală. Nu trebuie
să judecăm pe zei după aparențe. Sub poleiala ceru-
lui întrezăresc un univers sărac. În creația lumii e
ceva falimentar. De aceea sînt un nemulțumit. Iată,
sîntem în ziua de 5 iunie. S-a înnoptat aproape. De
azi dimineață aștept să se facă ziuă. Nu s-a făcut
și m-aș prinde că nici n-o să se facă astăzi. Negli-
jență de băiat de prăvălie prost plătit. Da, totul e

¹ Joc de cuvinte: *qui montre la corde* — care își arată
coarda, și *la corde du pendu* funia spînzuratului.

² Este vorba de ultimul prinț Condé, tatăl ducelui d'Enghien,
executat din ordinul lui Napoleon în 1804. Bătrînul s-a spînzu-
rat în 1832.

rău întocmit. Nici o încheietură nu se potrivește cu alta, lumea e veche, s-a scorojit de tot ; eu trec de partea opoziției. Toate merg de-andoaselea ; universul are toane. Așa e și cu copiii ; cei care vor să aibă nu-i au ; cei care nu-i vor îi au. În încheiere, sînt mîhnit și furios. Pe lîngă toate, și chelbosul ăsta de Laigle de Meaux îmi face rău cînd mă uit la el. Mă simt umilit la gîndul că sînt de aceeași vîrstă cu chelia lui. De altfel, eu critic, nu insult. Universul este așa cum este. Vorbesc fără gînd rău și numai ca să fiu cu conștiința împăcată. Primiți, veșnice părinte, asigurarea deosebitei mele considerațiuni. Ah ! Pe toți sfinții Olimpului și pe toți zeii paradisului ! nu eram făcut să fiu parizian, adică să fiu veșnic aruncat dintr-o rachetă într-alta, din grupul hai-manalelor în cel al zurbagiilor. Eram făcut să fiu turc, să mă uit toată ziua la femeiuști orientale dansînd acele delicioase dansuri egiptene, nerușinate ca visele unui om cucernic, sau ale unui țăran din Beauce¹, sau ale unui nobil din Veneția, înconjurat de nobile doamne, sau ale unui prințisor german, care aduce confederației germane o jumătate de soldat, și care-și petrece timpul liber uscîndu-și cio-rapii pe gard, adică pe hotarul său. Iată destinul pentru care am fost eu făcut. Da ! Turc. Am zis și nu-mi iau vorba înapoi. Nu înțeleg de ce turcii sînt rău văzuți de obicei. Mahomet are și el partea lui bună : cinste lui, inventator al haremului plin de cadîne și al paradisului plin de odalisce. Să nu insultăm mahomedanismul, singura religie împodobită cu o poiată². Așa fiind vă îndemn să bem. Pămîntul e o prostie mare. Și se pare că nătărăii ăștia vor să se mai și bată, să se pocească, să se căsăpească

¹ Cîmpie din Franța de nord.

² Joc de cuvinte : *poulailler* — poiată ; *une poule* — o femeie ușoară.

în mijlocul verii, în luna lui cireșar, cînd s-ar putea duce la braț cu o făptură a firii să miroasă pe cîmp uriașa ceașcă de ceai a fînului cosit. Nu zău, se fac prea multe nerozii! Un felinar ruginit și stricat pe care l-am văzut adineauri la un negustor de vechituri îmi sugerează o idee: Ar fi vremea să luminăm omenirea. Da, iată-mă iarăși trist! Ce înseamnă să înghiți strîmb o stridie și o revoluție! Sînt iarăși jalnic. Ce groaznică e lumea noastră bătrînă! Ne căzîm, ne urîm, ne tîrîm, ne omorîm și ne obișnuim cu toate!

Și Grantaire, după acest acces de elocvență, avu și unul, binemeritat, de tuse.

— Fiindcă veni vorba de revoluție, zise Joly, se pare că Marius e într-adevăr îndrăgostit.

— Se știe de cine?

— Nu.

— Nu?

— Nu, ți-am spus!

— Dragostea lui Marius! strigă Grantaire. Am înțeles. Marius e ceața și sînt sigur că a întîlnit un abur. Marius e viță de poet. Cine zice poet, zice nebun. *Tymbracus Apollo*¹. Marius și Maria lui, sau Marieta sau Mimi a lui — ce îndrăgostiți caraghioși trebuie să fie! Îmi cam dau seama cum stau lucrurile. Sînt atît de fericiți, încît uită să se mai sărute! Nevinovați pe pămînt, îmbrățișîndu-se în cer. Niște suflete cu simțuri. Se culcă împreună între stele!

Pe cînd Grantaire începea a doua sticlă și poate și a doua predică, prin gaura pătrată a scării se ivi un băiat mai mic de zece ani, zdrențăros, pipernicit, galben, cu un botișor ascuțit, cu ochi vioi, cu o clăie de păr, ud de ploaie și foarte mulțumit. Fără să

¹ Joc de cuvinte întemeiat pe o interpretare glumeată a epitetului latin al zeului Apollo: *avoir le timbre un peu fêlé*, înseamnă, în limba franceză, „a fi cam într-o parte”.

stea pe gînduri, copilul, alegînd din cei trei — cu toate că nu cunoştea pe nimeni — pe Laigle de Meaux, îl întrebă :

— Dumneata eşti domnul Bossuet ?

— Mi se mai zice şi aşa, răspunse Laigle. Ce ai cu mine ?

— Iată ce e ! Unul înalt şi blond mi-a spus pe bulevard : „Cunoşti pe bătrîna Hucheloup ?“ Eu i-am zis : „Da, din strada Chanvrerie, văduva moşului“. El mi-a zis : „O să găseşti acolo pe domnul Bossuet, să-i spui din partea mea A.B.C.“. E vorba de o păcăleală, nu-i aşa ? Mi-a dat cincizeci de bani.

— Joly, împrumută-mi cincizeci de bani ! zise Laigle. Şi întorcîndu-se spre Grantaire : Grantaire, împrumută-mi cincizeci de bani !

Aşa se făcu un franc, pe care Laigle îl dădu copilului.

— Mulţumesc, domnule ! zise băieţelul.

— Cum te cheamă ?

— Navet, prietenul lui Gavroche.

— Rămîi cu noi, zise Laigle.

— Stai să mănînci cu noi, îl îndemnă Grantaire. Copilul răspunse :

— Nu pot. Fac parte din cortegiu. Eu sînt ăla care strigă : „Jos Polignac !“

Şi trăgîndu-şi mult îndărăt piciorul, ceea ce era semnul celui mai respectuos salut, plecă.

După ce plecă băiatul, Grantaire luă cuvîntul.

— Asta e adevăratul ştrengar. Sînt multe şi diferite soiuri de ştrengari : ştrengarul notar, numit *trepăduş*, ştrengarul ospătar, numit *picolo*, ştrengarul brutar, numit *mitron*, ştrengarul lacheu, numit *groom*, ştrengarul marinar numit *mus*, ştrengarul soldat numit *copil de trupă*, ştrengarul pictor, numit *mîzgălici*, ştrengarul negustor, numit *jarcalete*, ştrengarul curtean, numit *pusti* şi ştrengarul rege,

numit *delfin*. Ștrengarul Dumnezeu se numește *prunc*.

Între timp, Laigle se gîndea ; spuse cu jumătate voce :

— A.B.C., însemnează înmormîntarea lui Lamarque.

— Blondul înalt care-ți trimite veste, zise Grantaire, e Enjolras.

— Mergem ? întrebă Bossuet.

— Plouă, răspunse Joly. Am jurat să intru în foc, nu în apă ! Nu vreau să capăt un guturai.

— Eu rămîn aici, hotărî Grantaire. Decît un dric, mai bine o masă.

— Prin urmare, rămînem, întări Laigle. Atunci hai să bem ! De altfel, putem lipsi de la înmormîntare fără să lipsim de la răscoală.

— Ah ! La răscoală merg și eu ! strigă Joly.

Laigle își frecă mîinile.

— Iată că putem să dregem puțin revoluția din 1830. Adevărul e că strînge oleacă poporul pe la subsuori.

— Pe mine nu mă prea interesează revoluția voastră, zise Grantaire. Eu nu urăsc guvernul. E o coroană vătuită cu o scufie de bumbac. E un sceptru care se termină cu o umbrelă. Mi-a venit în gînd că pe ploaia asta Ludovic-Filip va putea să dea regalității două întrebuintări : capătul-sceptru să-l întindă împotriva poporului, și capătul-umbrelă să-l deschidă împotriva ploii.

Sala era întunecoasă. Încetul cu încetul, norii grei goniră lumina zilei. În cîrciumă nu era nimeni ; nici pe stradă. Toată lumea se dusesese „să urmărească mersul evenimentelor“.

— E amiază sau e miezul nopții ? strigă Bossuet. Nu se vede nimic. Gibelotte adu lumină !

Grantaire, trist, bea.

— Enjolras mă disprețuiește, murmură el. Enjolras și-a zis : „Joly e bolnav. Grantaire e beat.“ Iar pe Navet l-a trimis la Bossuet. Dacă ar fi venit să mă ia, l-aș fi urmat. Cu atât mai rău pentru Enjolras ! N-o să mă duc la înmormântarea lui.

Odată luată această hotărâre, Bossuet, Joly și Grantaire nu se mai urniră din cârciumă. Pe la două după amiază, masa la care ședeau era plină de sticle goale. Pe masă ardeau două lumînări : una într-un sfeșnic de alamă coclită, alta în gîtul unei carafe ciobite. Grantaire îi antrenase pe Bossuet și Joly la băutură, Bossuet și Joly îl întorseseră pe Grantaire la veselie.

Cît despre Grantaire, încă de la amiază depășise măsura vinului, izvor sărac în visuri. În fața adevăratului bețiv, vinul se bucură numai de un succes de stimă. Există și în materie de beție magie albă și magie neagră. Vinul e numai magie albă. Grantaire era un băutor de vinuri cutezător. Departe de a-l opri, prăpastia unei beții cumplite deschisă înaintea lui îl atrăgea. Lăsase la o parte sticlele și luase în mînă stacana. Stacana e prăpastia. Neavînd la îndemînă nici opium, nici hașis, și vrînd să-și umple mintea cu amurg, căutase să le înlocuiască cu un înfiorător amestec de rachiu, de bere tare și de absint, care produce letargii de-a dreptul îngrozitoare. Plumbul din suflete e făcut din aburii acestor trei băuturi : bere, rachiu și absint. Sînt trei întunecimi în care se înecă fluturile ceresc, și dintr-o ceață fumurie nelămurită, închegată în chip de aripă de liliac, se plăsmuiesc trei furii mute : visul rău, noaptea și moartea, care zboară alene pe deasupra sufletului adormit.

Grantaire nu ajunsese încă nici pe departe în această stare lugubră. Era nemaipomenit de vesel, iar Bossuet și Joly îi dădeau replica. Felului său

ciudad de a accentua cuvintele și ideile, Grantaire îi mai adăuga și divagația gesturilor. Cu brațul frânt în unghi și cu cravata desfăcută, proptindu-și cu demnitate pumnul stâng pe genunchi, călare pe un scăunel și cu paharul plin de mîna dreaptă, arunca Matelotei, servitoarea cea grasă, aceste îndemnuri solemne :

— Să se deschidă porțile palatului ! Toată lumea să intre în Academia Franceză și să îmbrățișeze pe doamna Hucheloup ! Să bem ! Și întorcîndu-se spre mama Hucheloup, adăugă : Femeie străveche și consacrată prin folosință, apropie-te să te contempli !

Și Joly striga :

— Matelote și Gibelotte, nu-i mai dați de băut lui Grantaire ! Mănîncă banii cu lingura. De azi-dimineață a risipit nebunește doi franci și nouăzeci și cinci de cenți.

Și Grantaire începea iar :

— Cine a scos din cui stelele fără voia mea și le-a pus pe masă în chip de lumînări ?

Bossuet, beat turtă, își păstrase liniștea.

Se așezase pe marginea ferestrei deschise, cu spațele în bătaia ploii de afară, și-i privea pe cei doi prieteni. Deodată auzi îndărătul lui zarvă, pași grăbiți și strigăte : „La arme !” Se întoarse și zări în strada Saint-Denis, la capătul străzii Chanvrerie, pe Enjolras, care trecea cu arma în mînă, pe Gavroche cu spada, pe Jean Prouvaire cu flinta, pe Combeferre cu pușca, pe Bahorel cu o carabină lungă și toată mulțimea înarmată și înfuriată care-i urma.

Strada Chanvrerie nu era mai lungă decît o bătaie de pușcă. Bossuet își duse mîinile pîlnie la gură și strigă :

— Courfeyrac ! he ! Courfeyrac !

Courfeyrac auzi chemarea, îl zări pe Bossuet și făcu cîțiva pași în strada Chanvrerie, strigînd : „Ce vrei ?” care se încrucișă cu : „Unde te duci ?”

— Să fac o baricadă, răspunse Courfeyrac.

— Atunci aici ! Locul e bun ! Fă-o aici !

— Ai dreptate, Aigle ! strigă Courfeyrac.

Și la un semn al lui Courfeyrac, mulțimea se rezezi în strada Chanvrerie.

III

SE LASĂ NOAPTEA ASUPRA LUI GRANTAIRE

Într-adevăr, locul se potrivea de minune : strada era larg deschisă la intrare, apoi, îngustîndu-se, se înfunda, sugrumată de *Corint*, iar strada Mondétour fiind ușor de închis la dreapta și la stînga, nici un atac nu se putea da decît prin strada Saint-Denis, adică numai din față, și complet descoperit. Bossuet, beat turtă, avusese ochiul lui Hannibal pe nemîncate.

La năvala mulțimii, spaima cuprinse toată strada. N-a rămas nici un trecător care să n-o fi luat la sănătoasa. Într-o clipă, în fund, la dreapta, la stînga, prăvălii, atelierele, porțile gangurilor, ferestrele, jaluzelele, mansardele, obloanele de toate mărimile se închiseră începînd de la parter pînă la acoperișuri. O bătrînă înspăimîntată își proptise o saltea la fereastră, cu două prăjini de rufe, ca să mai ia puterea gloanțelor. Numai porțile și ușile cîrciumii rămaseră deschise, din pricina binecuvîntată că mulțimea dăduse buzna înăuntru.

-- Vai, Doamne ! vai, Doamne ! suspina doamna Hucheloup.

Bossuet coborîse în întîmpinarea lui Courfeyrac. Joly, care se dusesese la fereastră, strigă :

— Courfreyrac, trebuia să-ți iei o umbrelă, ai să răcești !

Între timp, în câteva minute, fuseseră smulși douăzeci de drugi de fier din fațada de zăbrele a cârciumii și zece stînjeni pătrați de piatră din caldarîmul străzii ; în treacăt, Gavroche și Bahorel pusesea mîna pe căruța unui fabricant de var, un anume Anceau, și o răsturnaseră. În căruță, erau trei butoaie pline de var, pe care le așezară sub grămezile de pietre. Enjolras ridicase chepengul de la privință, și toate butoaiile goale ale văduvei Hucheloup se rostogoliră lîngă cele cu var. Feuilly, cu degetele lui deprinse să coloreze lamele gingașe ale evantaiei, grămădise lîngă buți și căruțe, ca să le sprijine, două grămezi de bolovani. Erau pietre culese cine știe de unde. Bîrnele fuseseră smulse din fața unei case învecinate și culcate pe butoaie. Cînd Bossuet și Courfreyrac se întoarseră, jumătate de stradă se și închisese cu un meterez mai înalt decît înălțimea omului. Nimic nu se poate asemăna cu mîna poporului cînd e vorba să clădească din ceea ce dărîmă.

Matelote și Gibelotte se amestecaseră printre lucrători, Gibelotte, moleșită ca totdeauna, ajută la baricadă, umblînd de colo-colo, și cărînd moloz. Servea pietrele de caldarîm cum ar fi servit vinul, cu același aer somnoros.

Un omnibus cu doi cai trecu pe la capătul străzii.

Bossuet, sări peste caldarîm, opri vehiculul, îi dădu jos pe călători, ajutînd „doamnele“ să coboare, trimise la plimbare pe conductor și se întoarse cu omnibusul, trăgînd caii de dîrlogi.

— Omnibusurile, spuse el, nu trec prin fața Corintului. *Non licet omnibus adire Corinthum*¹.

¹ „Nu se cade oricui să ajungă pînă la Corint“. Expresie în limba latină, cu înțelesul de stăvilire a pretențiilor celor nechemati. Joc de cuvinte : *omnibus* — tuturor (lat.)

O clipă mai târziu, caii deshămați plecau la întâmplare pe strada Mondétour și omnibusul răsturnat pe o coastă completă barajul străzii.

Madam Hucheloup, buimăcită, se refugiase la etajul întâi. Avea privirea rătăcită și se uita în jurul ei fără să vadă, strigînd pe șoptite. Răcnetele ei înspăimîntate nu îndrăzneau să-i iasă din gîtlej.

— E sfîrșitul lumii, murmura ea.

Joly depuse o sărutare pe gîtul gros, roșu și zbîrcit al doamnei Hucheloup și-i spuse lui Grantaire :

— Dragul meu, întotdeauna am socotit gîtul unei femei ca ceva nespus de gingaș.

Dar Grantaire atingea cele mai înalte culmi ale ditirambei¹. Întorcîndu-se Matelote la etaj, Grantaire o prinse de mijloc în dreptul ferestrei și rîse cu hohote.

— Matelote e urîță ! striga el. Matelote e un vis al urîteniei ! Matelote e o himeră ! Iată care e taina nașterii ei : un Pygmalion² gotic, care împodobeja jgheburile catedralelor cu capete de hidră se îndrăgosti într-o bună zi. Se rugă fierbinte de zeul Amor s-o însuflețească, și așa se născu Matelote.

Priviți-o, cetățeni ! Are părul de culoare cromatului de plumb, ca și iubita lui Tizian³, și e fată bună ! Răspund eu că se va bate bine. În orice fată

¹ Poem liric dedicat zeului Dyonisos. Prin extensiune, elogiu exagerat adus unei persoane.

² Sculptor grec care — după legendă — s-a îndrăgostit de statuia Galateii, propria sa operă, și a luat-o de soție, după ce a fost însuflețită de Venus-Afrodita.

³ Mare pictor venețian din vremea Renașterii (1477—1576) ; la V. Hugo, aluzie la portretul unei tinere cu părul castaniu-deschis pictat de el și cunoscută sub numele de „logodnica pictorului“.

bună zace un erou ! Cît despre madam Hucheloup e o bătrînă vitează. Uitați-vă ce mai mustăți are. Le-a moștenit de la bărbatul ei. O adevărată femeie-husar ! Are să se bată și ea. Ele două vor băga mahalaui-n sperieți. Camarazi, vom răsturna guvernul, adevăr zic vouă, așa cum e adevărat că între acidul margarie și cel formic sînt încă alți cincisprezece acizi intermediari ! De altfel, mie mi-e totuna. Domnilor, tatăl meu nu mă putea suferi pentru că nu mă pricepsam la matematică. Nu mă pricep decît la dragoste și libertate. Eu sînt Grantaire, băiat bun ! Pentru că n-am avut niciodată bani, nu m-am obișnuit cu ei. De aceea nici nu le-am dus lipsa vreodată, dar dacă aș fi fost bogat, n-ar mai fi fost săraci ; ați fi văzut voi ! Ei, dacă inimile bune ar avea și pungile doldora, ce bine-ar merge toate ! Mi-l închipui pe Isus cu averea lui Rotschild¹. Ce mult bine ar face ? Sărută-mă, Matelote ! Ești plină de voluptate și sfioasă ! Obrajii tăi cheamă un sărut de soră și buzele cer sărutarea unui iubit !

— Taci, bolobocule ! îl întrerupsese Courfeyrac.

Grantaire continuă :

— Sînt capitul² și membru premiat al Academiei din Tuluza.

Enjolras, care sta cu pușca în mînă, în picioare pe creasta meterezelui, își ridică frumosu-i chip serios și aspru. Enjolras avea în el ceva spartan și puritan

¹ Bancher francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea, supranumit „bancherul regilor” și „regele bancherilor”, a cărui avere trecea drept fabuloasă. A finanțat în mai multe rînduri guvernele monarhiei din iulie.

² Nume vechi al consilierilor comunali din Tuluza.

totodată. Murise la Thermopile cu Leonida¹ și dăduse foc Droghedei cu Cromwell².

— Grantaire, strigă el, du-te și te culcă în altă parte. În beția luptei nu e loc pentru bețivi. Nu dezonoră baricada!

Acest cuvânt mînios avu un efect ciudat asupra lui Grantaire. Ai fi zis că cineva îi aruncase un pahar cu apă rece în obraz. Părea că s-a trezit deodată. Se așază, se sprijini de o masă lîngă fereastră, privi pe Enjolras cu o nespusă duioșie și îi spuse :

— Eu cred în tine.

— Pleacă !

— Lasă-mă să dorm aici !

— Du-te și dormi în altă parte ! strigă Enjolras. Dar Grantaire, privindu-l mereu cu ochii lui galeși și tulburi, răspunse :

— Lasă-mă să dorm aici, așteptînd moartea.

Enjolras se uită la el cu o privire disprețuitoare.

— Grantaire, tu nu ești în stare să crezi, să gîndești, să vrei, să trăiești și să mori.

Grantaire răspunse cu glasul serios :

— Ai să mă vezi !

Mai bîlbîi cîteva cuvinte neînțelese, apoi capul îi căzu greoi pe masă și, cum se întîmplă de obicei în a doua parte a beției, spre care Enjolras îl împinsese cu asprime, adormi cît ai bate din palme.

¹ Ca unul dintre cei trei sute de spartani care au pierit împreună cu regele lor. Leonida, apărînd trecătoarea Thermophile, din munții Tesaliei, împotriva armatei persane a lui Xerxes (480 î.e.n.).

² Comparația evocă un episod sîlbatic din campania de înăbușire a răscoalei irlandeze, în timpul revoluției burgheze din Anglia. Cromwell, luînd cu asalt cetatea Drogheda din Irlanda (1649) a ordonat nimicirea garnizoanei o dată cu populația orașului, sub pretext că irlandezii sînt catolici.

INCERCARE DE A ADUCE MINGIERE VĂDUVEI HUCHELOUP

La vederea baricadei, Bahorel strigă încântat :

— Iată strada cu gîtul gol ! Ce bine-i stă !

Tot devastînd cîte puțin cîrciuma, Courfeyrac încerca în același timp s-o mîngîie pe văduva cîrciumăreasă.

— Doamnă Hucheloup, nu te plîngeai dumneata mai zilele trecute că ți s-a încheiat un proces-verbal de contravenție pentru că Gibelotte a scuturat un covoraș pe fereastră ?

— Da, bunule domn Courfeyrac. Dar vai, Dumnezeu ! Vrei să-mi vîri și masa în grozăvia dumitale ? Și tot ca și pentru covoraș, guvernul m-a mai altoit cu o amendă de o sută de franci pentru un ghiveci cu flori căzut de la mansardă în stradă. Spune, nu-i o adevărată batjocură ?

— Lasă, doamnă Hucheloup, te răzbunăm noi !

Văduva Hucheloup nu părea să priceapă prea bine ce-o să cîștige din acest fel de despăgubire.

Era răzbunată la fel ca femeia arabă din poveste, care, palmuită de soț, s-a dus să se plîngă tatălui ei ca s-o răzbune și i-a spus : „Tată, trebuie să plătești soțului meu jignirea cu aceeași monedă“. Tatăl o întrebă : „Pe care obraz te-a palmuit ?“ „Pe cel stîng, tată.“ El îi dădu o palmă pe cel drept și îi spuse : „Te-am răzbunat. Acum du-te și spune bărbatului tău că, deoarece el mi-a palmuit fata, eu i-am palmuit soția“.

Ploaia încetase. Sosiseră noi recruți. Luptătorii aduseseră pe sub haine un butoiăș cu praf de pușcă, un coș cu sticle de vitriol, două sau trei torțe de car-

baval¹ și o coșarcă plină cu lampioane „rămase de la sărbătoarea regelui”, sărbătoare care avusese loc la 1 mai. Se vorbea că aceste muniții veneau din partea unui băcan din cartierul Saint-Antoine, pe care-l chema Pépin. Singurul felinar din strada Chanvrerie, lanterna din Saint-Denis, precum și toate lanternele din străzile învecinate : Mondétour, Cygne, Prêcheurs, la Grande și la Petite-Truanderie, fură sparte.

Enjolras, Combeferre și Courfeyrac aveau grijă de toate. Se ridicau în același timp două baricade, amândouă rezemate pe clădirea cârciumii *Corint* și făcând un unghi ; cea mai mare închidea strada Chanvrerie, cealaltă strada Mondétour, dinspre strada Cygne. Această din urmă baricadă, foarte îngustă, nu era construită decât din butoaie și pietre din pavaje. Baricada era apărată de cincizeci de muncitori, dintre care vreo treizeci înarmați cu puști, reprezentând un împrumut forțat din prăvălia unui armurier.

Nimic mai ciudat și mai pestriț decât mulțimea aceasta. Unul purta un veston, o sabie de cavalerie și două pistoale de cavalerie ; altul era în jiletcă, purtând o pălărie rotundă și o ploscă cu pulbere atârnată la șold ; un al treilea era căptușit în chip de zale cu nouă foi de mucava și înarmat cu o sulă de șelar. Era unul care striga : „Să-i nimicim pînă la unul și să murim cu baioneta în mînă !” Omul n-avea însă baionetă. Un altul își încinsese peste redingotă un centiron cu diagonală și o raniță de guard național, a cărei învelitoare era împodobită cu următoarea inscripție cusută cu lînă roșie : *Ordinea publică*. O mulțime de puști purtau numere de legiuni : cei mai mulți n-aveau nici pălărie, nici cravată, aveau brațele goale și ici-colo cîteva sulite.

¹ Materie inflamabilă cu bază de cărbune.

Veți mai ști că erau de toate vârstele, cu înfățișări de tot felul, băieți tineri, gălbejiți și pirpirii, lucrători din porturi, cu pielea bronzată, și alții. Toți se grăbeau și, ajutându-se unul pe altul, vorbeau de sorții de izbîndă ce i-ar putea avea, vorbeau că pe la trei dimineța le vor veni ajutoare, că erau siguri că se pot bizui pe nu știu care regiment, că Parisul ar fi gata să se răscoale. Vorbe cumplite, în care se amesteca un fel de voce bună. Ai fi zis că sînt frați. Nu-și știau numele. Frumusețea marilor primejdii stă în aceea că pune în lumină înfrățirea între necunoscuți.

La bucătărie se aprinsese focul și într-un tipar de gloanțe se topeau linguri, furculițe, toate tacîmurile și vasele de cositor ale cîrciumii. Iar în timpul acesta se și bea. Capsule și alicele stăteau risipite pe mese la un loc cu paharele de vin. În sala de biliard, madam Hucheloup, Matelote și Gibelotte, schimbate de spaimă fiecare într-alt fel, una îndobitocită, alta gîfîind, cealaltă trezită de-a binelea, rupeau cîrpe și făceau scame; trei răsculați le ajuțau, niște vlăjgani cu părul mare, bărboși și mustăcioși, care destrămau pînza cu degete de lenjereasă și le făceau pe cele trei femei să tremure.

Omul înalt, pe care-l văzuse Courfeyrac, Combeferre și Enjolras în clipa cînd se apropiau de mulțime la colțul străzii Billettes, lucra la baricada cea mică, dînd o mîna de ajutor. Gavroche lucra la cea mare. Cît despre tînărul care-l așteptase pe Courfeyrac acasă și întrebasese de domnul Marius, se făcuse nevăzut cînd cu răsturnarea omnibusului. Gavroche, fericit de parcă avea aripi, își luase sarcina să-i înveselească pe toți. Se ducea, venea, se urca, cobora, fremăta, strălucea. Părea pus acolo pentru încurajarea tuturor. Avea el un imbold? Da, negreșit, mizeria lui. Avea aripi? Da, ale veseliei lui. Gavroche

era un vîrtej. Îl vedea și îl auzea peste tot, mereu îl auzea. Umplea locul, aflîndu-se pretutindeni în același timp. Era un fel de omniprezență aproape supărătoare ; nu-ți dădea răgaz să te oprești. Uriașa baricadă îl simțea în spinarea ei. Stînjenea pe gură-cască, îmboldea pe leneși, înviora pe cei osteniți, scotea din răbdări pe cei care cădeau pe gînduri, pe unii îi înveselea, pe alții îi îndemna, pe alții îi înfuria, pe toți îi punea în mișcare, înțepa pe un student, mușca pe un muncitor, se așeza, se oprea, pornea din nou, zburătăcea pe deasupra zgomotului și sforțărilor, sărea de la unii la alții și-i sîcîia ca o muscă pe toți cei înhămați la această uriașă diligență a revoluției¹.

Era o mișcare neînteruptă în brațele lui mici și strigăte neînterupte în plămîinii lui plăpînzi.

— Haideți ! Mai multe pavele, mai multe butoaie, mai multe chestii dintr-alea ! Unde mai sînt ! Un coș de moloz să-mi astupați gura ! E prea mică baricada voastră ; trebuie înălțată ! Puneți de toate, băgați de toate, vîrîți de toate ! Dărîmați casa ! O baricadă e ca ceaiul maicii Gibou. Uite, colo e o ușă cu geamuri !

Un lucrător a strigat :

O ușă cu geamuri ! Ce vrei să facem cu o ușă cu geamuri, ageamiule ?

Geamgiu ești dumneata ! i-o întoarce Gavroche. O ușă cu geamuri la o baricadă e un lucru minunat. Nu împiedică să fie atacată, dar stînjenește cînd e vorba să fie luată. N-ați șterpelit niciodată mere trecînd peste un zid împănăt pe creastă cu funduri de sticle sparte ? O ușă cu geamuri taie bătăturile garzii naționale cînd o vrea să se cațere pe baricadă. Vezi bine ! Sticla e înșelătoare. Ei, tovarăși, nu prea aveți mintea ageră !

¹ Aluzie la fabula lui La Fontaine : *Diligența și musca*.

Gavroche era furios pe pistolul lui fără cocoș. Trecea de la unul la altul cerînd :

— O pușcă, vreau o pușcă ! De ce nu-mi dați o pușcă ?

— Pușcă îți trebuie ție ? Îl luă peste picior Combeferre.

— Ia uite ! i-o întoarse Gavroche. Și de ce nu ? N-am avut una în 1830, cînd ne-am răfuit cu Carol al X-lea ?

Enjolras dădu din umeri.

— Cînd vom avea destule pentru bărbați o să dăm și copiilor.

Gavroche se întoarse mîndru și-i răspunse :

— Dacă te omoară înaintea mea, o iau pe-a ta.

— Puștiule ! zîmbi Enjolras.

Un filfizon răătăcit, care căsca gura în colțul străzii, îi făcu să schimbe vorba.

Gavroche strigă :

— Hai cu noi tinere ! Ce ? Noi nu facem nimic pentru țărișoara asta ?

Filfizonul o luă la fugă.

V

PREGĂTIRILE

Ziarele timpului s-au înșelat spunînd că baricada din strada Chanvrerie — această cetate aproape inexpugnabilă, cum o numeau ele — ajungea la înălțimea primului etaj. Adevărul e că nu era mai înaltă de șase sau șapte picioare. Era clădită însă în așa fel încît luptătorii puteau, după cum voiau, fie să se

ascundă după ea, fie să supravegheze de sus închiderea sau chiar să-i încalece creasta cu ajutorul unui împătrit rînd de pavele, așezate unele peste altele ca niște trepte în partea dinăuntru. În afară, fațada baricadei, alcătuită din grămezi de pietre și din butoie legate între ele cu grinzi și scînduri vîrîte printru roțile căruței lui Anceau și ale omnibusului răsturnat, avea o înfățișare zbîrlită și părea de nepătruns. Între zidul caselor și capătul baricadei cel mai îndepărtat de cîrciumă fusese lăsată o trecere largă de-un lat de om, loc de ieșire. Oiștea omnibusului era ridicată drept în sus și întepenită cu funii; un steag roșu, prins în vîrfurile ei, flutura pe baricadă.

Mica baricadă Mondétour, ascunsă în dosul cîrciumii, nu se vedea. Cele două baricade alcătuiau o adevărată redută.

Enjolras și Courfeyrac socotiseră că nu mai era nevoie să baricadeze și celălalt capăt al străzii Mondétour, care avea o ieșire spre Hale, prin strada Prêcheurs, voind de bună seamă să păstreze cît de cît o legătură cu cei din afară și temîndu-se prea puțin să fie atacați prin primejdioasa și anevoioasa ulicioară Prêcheurs.

Lăsînd la o parte această ieșire, care în stilul strategic al lui Polard¹ s-ar fi numit șanț de legătură, și ținînd seama de trecerea îngustă lăsată pe strada Chanvrerie, interiorul baricadei, în care cîrciuma se-măna cu un adevărat pinten, avea forma unui patrulator neregulat, închis din toate părțile. Între baricadă și casele înalte din fundul străzii erau cam douăzeci de pași, așa încît se putea spune că baricada se rezema pe aceste case locuite, dar ferecate de sus pînă jos. Toată munca aceasta s-a îndeplinit

¹ Scriitor militar francez din secolul al XVIII-lea.

fără greutate în mai puțin de o oră, și fără ca vreunul din acei oameni îndrăzneți să fi văzut ivindu-se un chipiu sau o baionetă. Burghezii, puțini la număr, care se mai încumetau să treacă în acele momente ale răscoalei prin strada Saint-Denis, își aruncau ochii în lungul străzii Chanvrerie, zăreau baricada și iuțeau pasul.

Cînd cele două baricade fură gata și drapelul înălțat, oamenii scoaseră din cîrciumă o masă, și Courfeyrac se urcă deasupra. Enjolras aduse cufărașul pătrat și Courfeyrac îl deschise. Cufărașul era plin de cartușe. Cînd văzură cartușele, un fior trecu printre cei mai curajoși și o clipă se făcu tăcere.

Courfeyrac împărți cartușele surîzînd.

Fiecare primi cîte treizeci. Mulți aveau pulbere și începuseră să mai facă altele cu gloanțele pe care le topeau. Cît despre butoiușul cu praf de pușcă, fu așezat pe o masă, lîngă ușa, la păstrare.

Semnalul de adunare, care străbătea tot Parisul și care nu contenea, sfîrșise prin a nu mai fi decît un zgomot monoton căruia nu-i mai dădea nimeni atenție. Zgomotul acesta se auzea cînd mai înde-părtat, cînd mai apropiat, cu undulări lugubre.

Astfel pregătiți, încărcară toți puștile și carabinele, fără grabă, cu o gravitate solemnă. Enjolras se duse să așeze trei santinele dincolo de baricade : una în strada Chanvrerie, a doua în strada Précheurs, a treia în colțul străzii Petite-Truanderie.

Apoi, după ce au ridicat baricadele, au hotărît posturile, și-au încărcat puștile și au pus santinelele la locul lor, oamenii aceștia au rămas singuri pe străzile temute, pe unde nimeni nu mai trecea ; și înconju-rați de casele mute, moarte parcă, unde nu se mai simțea nici o mișcare omenească, învăluiti în umbrele din ce în ce mai mari ale amurgului care se așternea, în mijlocul unui întuneric și al unei

tăceri care avea un nu știu ce tragic și înspăimîntător, și prin care se simțea ceva înaintînd, izolați, înarmați, hotărîți, liniștiți, așteptară.

VI

ÎN AȘTEPTARE

Ce-au făcut în acele ceasuri de așteptare? Trebuie s-o spunem, pentru că e o pagină de istorie.

Pe cînd bărbații făceau cartușe și femeile scamă, pe cînd pe o plită fumega o tingire mare plină cu plumb topit și cositor destinat tiparului de gloante, pe cînd pe baricadă vegheau santinele cu arma în mîna, iar Enjolras, neclintit, păzea santinelele, Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel și încă vreo cîțiva s-au căutat unii pe alții și s-au adunat ca în cele mai liniștite vremuri ale taifasurilor lor studentești; într-un colț al cîrciumii, transformată în cazemată, la doi pași de reduta ridicată de ei, cu armele încărcate și cu capsă pusă, rezemate de spătarul scaunelor, tinerii aceștia frumoși, în pragul orei supreme, începură a spune versuri de dragoste.

Ce versuri? Iată-le.

Îți mai aduci aminte de zîmbitoarea viață.

De anii noștri tineri ca pomii înfloriți.

Cînd ascultînd fierbinte de-a inimii povață.

N-aveam decît o grije: să fim îndrăgostiți?

Cînd vîrsta mea-mpreună cu vîrsta ta întreagă

Nu dau la adunare nici patruzeci de ani,

De se-arăta chiar iarna în casa noastră dragă.

Credeam că-i primăvara cu umbra de castani!

O, zilele frumoase ! cu Manuel cunînte,
Și c-un Paris puternic și vesel ca un zeu,
Cu Foy, cel care-ntr-una ne fulgera-nainte,
Și cu agrafa-aceea ce mă-nșepa mereu !

Toți te priveau în juru-mi sub farmecul uimirii,
Cînd la Prado vreo dată puteam mîncă și noi.
Mi se părea că pînă și-n urmă trandafirii
Își întorceau spre tine învolaltele lor foi.

O, cît e de frumoasă ! șopteau atunci în pripă,
Și ce frumos miroase, cu părul ei în vînt !
Sub pelerină are pesemne o aripă
Ce pare că n-așteaptă decît să-și ia avînt.

Cînd unul lingă altul, pe ulița bătrînă,
Noi rătăceam adesea, în legănat sfios,
Ar fi putut oricine să spună că se-ngîină
Aprilie șăgalnic cu maiul cel frumos.

Stam fericiți în casă, cu ușa încuiată,
Mușcînd cu lăcomie din bunul fruct oprit,
Iar gura mea o vorbă dacă-ți șoptea, îndată
A ta îi da răspunsul atît de mult dorit.

Sorbonna era locul fermecător în care
Te adoram din noapte și pînă-n zori, deplin ;
Iar hărțile iubirii găseau o aplicare
În dragostele noastre pe un ținut latin.

O, piețele iubite, Maubert, Dauphine, o casă
Scăldată-n soare proaspăt și cu ferestre mici !
Cînd îți trăgeai ciorapul pe un picior de rasă
Vedeam o stea în umbră, sau poate-un licurici.

Eu am citit pe Platon, pe Lamennais, dar iată
Că tu cu mult mai bine dumnezeiescul rai
Imi demonstrei că este, dar nu ca învățată,
Ci doar prin floarea mică pe care-o dăruiai.

Ți-eram supus în toate și tu supusă-n toate...
O ! casă aurită în care te vedeam,
Umblînd doar în cămașă și rezemată-n coate,
Privindu-ți tineretea în ciobul unni geam !

Și cine poate-acuma să nu-și aducă-aminte
De timpurile-acelea c-un cer mereu senin,
De panglici, flori, mătase, de-acele dulci crînte
Cu care-amorul nostru venea cu sacul plin !

Grădina noastră toată : ghiveciul cu laleaua,
Acopereai fereastra în grabă c-un jupon ;
Iar ceașca de argilă care era luleana
Ți-o prezentam drept ceașcă de porțelan nipon.

Și-atîtea mari neazuri de care-am ris cît nouă,
Manșonul ars și blană pierdută de la gît,
Cînd am vîndut portretul lui Shakespeare, cel drag
nouă,
Ca să uităm, o seară, de tot ce-a fost urît.

Eu îți cerșeam într-una, iar tu erai miloasă,
Îți sărutam pe jugă un cald și fraged braț,
Dîcina Comedie ne folosea drept masă
La suta de castane mîncate cu nesăț.

Cînd pentru-nvăța de vară, în mica mea odaie,
Ți-am smuls o sărutare din gura ta de foc,
Tu ai plecat zburîndă și toată o tîmpaie,
Eu, palid și cucernic, am stat nimit pe loc.

*Îți mai aduci aminte de-atîta fericire,
De șalurile-acelea ajunse cîrpe-acum ?
O, lacrimile noastre de vis și de iubire
Au luat și ele astăzi al veșniciei drum !...*

Ceasul serii, locul și acele amintiri care reînviau icoane din tinerețe, cîteva stele care străluceau sfioase pe cer, liniștea de moarte a străzilor pustii, apropierea de neînlăturat a marii aventuri ce se pregătea, dădea un farmec nespus versurilor murmurate în amurg, cu glasul pe jumătate, de Jean Prouvaire, care, cum am spus, era un poet delicat.

Între timp, în baricada cea mică se aprinsese un lampion, iar în cea mare o făclie de ceară, cum sînt cele care luminează drumul trăsurilor încărcate cu oameni mascați, mergînd spre *Courtille*, în seara de lăsată secului. Făcliile acestea, după cum am văzut, veneau din cartierul Saint-Antoine.

Făclia fusese așezată într-un fel de colivie înjghebată din pavele și închisă de trei părți, ca să fie la adăpost de vînt și îndreptată în așa fel ca toată lumina să cadă pe drapel. Strada și baricada rămîneau cufundate în întuneric și nu se vedea decît drapelul roșu, luminat puternic ca de-o uriașă lanternă ascunsă.

Această lumină răsfrîngea asupra steagului roșu reflexe de purpură înfiorătoare.

VII

OMUL RECRUTAT ÎN STRADA BILLETES

Se făcuse noapte de-a binelea, dar încă nu se întîmplase nimic. Nu se auzeau decît zgomote nelămurite și, din cînd în cînd, împușcături rare, slabe

și îndepărtate. Acest răgaz care se prelungea era un semn că guvernul nu se grăbea și își aduna forțele. Cei cincizeci de oameni așteptau șaiszeci de mii.

Enjolras se simți stăpînit de acel neastîmpăr care cuprinde totdeauna sufletele tari în preajma unor evenimente de temut. Se duse să-l caute pe Gavroche, care, în sala de jos, la lumina slabă a două lumînări așezate din prevedere pe tejghea, ca să ferească pulberea risipită pe mese, începuse să umple cartușe. Cele două lumînări nu aruncau nici o rază în afară și răsculații avuseseră grijă, de altfel, să nu aprindă lumina nici în caturile de sus.

Gavroche era foarte preocupat în acele clipe. Dar nu numai de cartușele lui.

Omul din strada Billétes intrase în sala de jos și se dusesese să se așeze la masa cea mai puțin luminată. I se dăduse o pușcă model mare, pe care o ținea între picioare. Gavroche, absorbit pînă atunci de o mulțime de lucruri „distractive”, nu apucase să-i vadă fața.

Cînd intrase, Gavroche l-a urmărit fără să vrea cu privirea, admirîndu-i pușca, apoi, deodată, cînd omul se așeză, băiatul se ridică. Cel ce l-ar fi pîndit pînă în acea clipă l-ar fi văzut pe omul acesta uitîndu-se cu o ciudată luare-aminte peste tot, la baricadă, la grupul de răsculați ; dar de cînd a pătruns în sală părea cuprins de gînduri și nu mai vedea nimic din ce se întîmplă. Băiatul se apropie de acest personaj îngîndurat și începu a-i da tîrcoale, în vîrfurile picioarelor, cum umbli pe lîngă cineva pe care te temi să nu-l trezești. În același timp, pe chipul lui copilăresc, așa de obraznic și de cuminte totodată, așa de ușuratic și așa de serios, așa de vesel și așa de întristător, se perindau, ca pe fața unui om bătrîn, toate acele strîmbături care înseamnă : „Ei drăcie ! Nu se poate ! Am orbul găinilor ! Visez ! Nu cumva

e?... Nu, nu e! Ba da! Ba nu!“ Gavroche se legăna pe călcîie, își strîngea pumnii în buzunare, își mișca gîtul ca o pasăre, își puneă la grea încercare buza lui de jos, răsfrîngînd-o cît putea mai tare. Era uimit, nesigur, nu-și putea crede ochilor, era convins, era orbit. Avea mura unui vataf de eunuci, care la tîrgul de sclave ar fi găsit o Veneră printre grășane și avea aerul unui amator de artă în clipa cînd ar fi descoperit un tablou de Rafael într-o grămadă de mîzgălituri. Toate rouțele sufletului lui se puseseră în mișcare: instinctul care adușmănește și inteligența care tîlmăcește. Era evident că lui Gavroche i se întîmpla ceva deosebit.

Era cu totul furat de aceste preocupări, cînd Enjolras se apropie de el.

— Tu ești mititel, zise Enjolras, n-au să te vadă. Ieși din baricadă, strecoară-te de-a lungul caselor, ia-o pe străzi cam peste tot și întoarce-te să-mi spui ce se petrece!

Gavroche se înălță din șale.

— Va să zică tot sînt buni la ceva și cei mici! Slavă Domnului! Mă duc. Pînă atunci, încredeți-vă în cei mici și feriți-vă de cei mari!...

Și Gavroche, ridicînd capul și coborînd glasul, adăugă, făcînd un semn spre omul din strada Billettes:

— Îl vezi pe ăla mare de-acolo?

— Ei, și?

— E un spion.

— Ești sigur?

— Nu sînt nici cincisprezece zile de cînd m-a ridicat de urechi de pe marginea podului Royal, unde mă dusesem să stau la aer.

Enjolras părăsi în grabă pe ștrengar și șopti, foarte încet, cîteva cuvinte unui lucrător de pe cheiul vi-nurilor, care se afla acolo. Lucrătorul ieși din sală

și se înapoie aproape numaidecât, însoțit de alți trei. Fără să întreprindă nimic ce ar fi putut trezi vreo îngrijorare, cei patru bărbați, patru hamali lași în spate, se postară în dosul mesei la care ședea rezemat omul din strada Billettes. Se vedea că erau gata să sară asupra lui.

După ce luă aceste măsuri, Enjolras se apropie de el și-l întrebă :

— Cine ești dumneata ?

La întrebarea aceasta neașteptată, omul tresări, își adânci privirea pînă în fundul ochilor senini ai lui Enjolras și păru că-i ghicește gîndul.

Surîse, cu surîsul cel mai disprețuitor, mai energic și mai hotărît de pe lume, și îi răspunse de sus, cu gravitate :

— Am înțeles despre ce e vorba. Ei, da, așa e !

— Ești spion ?

— Sînt agentul autorității.

— Te cheamă ?

— Javert.

Enjolras făcu semn celor patru oameni. Intr-o clipă, înainte ca Javert să fi apucat să se întoarcă, fu luat de ceafă, pus la pămînt, legat cobză și scoto-cit prin buzunare.

S-a găsit la el un carton rotund lipit între două geamuri, avînd pe o parte gravată stema Franței, cu această inscripție : *Supraveghere și control*, și pe cealaltă mențiunea : *JAVERT, inspector de poliție, vîrsta 52 de ani*, cu semnătura prefectului de poliție de atunci, domnul Gisquet.

Mai avea asupra lui un ceasornic și o pungă în care erau cîteva monede de aur. Îi lăsară ceasul și punga. Pipăind în fundul buzunărașului, unde-și ținea ceasul, au găsit o hîrtie într-un plic, pe care

Enjolras o desfăcu și unde citi aceste cinci rînduri scrise chiar de mîna prefectului de poliție :

„Îndată ce-și va fi îndeplinit misiunea sa politică, inspectorul Javert se va încredința, printr-o supra-veghere specială, dacă într-adevăr rînsfăcătorii cu-treieră malul drept al Senei pe lângă podul Iena”.

După ce-l scotociră cu de-amănuntul, îl ridicară în picioare, îl legară cu brațele la spate, în mijlocul sălii de jos, de faimosul stîlp care dăduse numele lui cîrciumii. Gavroche, care fusese de față la toată în-tîmplarea aceasta și își dăduse aprobarea mișcînd tăcut din cap, se apropie de Javert și îi spuse :

— Soarelele a prins pisica :

Totul se făcuse așa de repede, încît se și ispră-vise pînă și-și dea seama cei din jurul cîrciumii, Javert nu scoase nici un strigăt. Văzîndu-l pe Javert legat de stîlp, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre și oamenii risipiți prin cele două baricade veniră în goană.

Javert, cu spatele la stîlp, și legat în frînghii atît de strîns, încît nu putea face nici o mișcare, își înălță capul cu seninătatea îndrăzneată a omului care nu a mințit niciodată.

— E un spion, zise Enjolras. Și întorcîndu-se spre Javert : Vei fi împușcat cu două minute înainte de căderea baricadei.

Javert întrebă, cu glas cel mai poruncitor cu putință :

— De ce nu îndată ?

— Facem economie de pulbere.

— E destul un cuțit.

— Spionule, zise frumosul Enjolras, noi sîntem judecători, nu ucigași. Apoi chemă pe Gavroche : Tu du-te la treaba ta. Fă ce ți-am spus !

— Mă duc, strigă Gavroche. Și, oprindu-se în clipa când să plece : Să nu uit ! Să-mi dați pușca lui ! Și adăugă : Vă las cântărețul, eu îi iau fluierul. Băiatul salută militărește și trecu voios prin despicătura baricadei celei mari.

VIII

CITEVA SEMNE DE ÎNTREBARE CU PRIVIRE LA NUMITUL LE CABUC, CARE POATE CĂ NU SE NUMEA AȘA

Tragica descriere nu ar fi întreagă, iar cititorul nu ar vedea în adevărata lor lumină aceste mari clipe de zămislire a unei zguduiri sociale la început revoluționar, între frământări sufletești și încordări de voință, dacă n-am pomeni în schița așternută aici, din fuga condeiului, un incident străbătut de o groază epică și de o măreție sălbatică, care s-a produs aproape îndată după plecarea lui Gavroche.

Vom aminti un lucru știut : mulțimea se strânge laolaltă așa cum crește un bulgăre de zăpadă rostogolit pe o vale ninsă, tîrînd în vălmășagul ei tot alte și alte cete zgomotoase de oameni. Acești oameni nu se întreabă niciodată unii pe alții de unde vin și unde se duc. Printre trecătorii care se alăturaseră grupului condus de Enjolras, Combeferre și Courfeyrac, se afla unul îmbrăcat cu o bluză de hamal, roasă la umeri, care da din mîini și făcea gălăgie mai rău ca un chefliu pornit pe gîlceavă. Acest om, numit sau supranumit Le Cabuc, cu desăvîrșire necunoscut chiar celor care pretindeau că-l cunosc, beat sau prefăcîndu-se numai, se așezase cu alți cîțiva inși la o masă, pe care o scosese afară din cîrciumă. În timp ce îndemna la băutură pe cei care se

mai împotriveau, acest Cabuc părea că cercetează cu luare-aminte casa cea mare din fundul baricadei, care cu cele cinci etaje ale ei domina tot cartierul, făcînd fața străzii Saint-Denis.

Deodată necunoscutul strigă :

— Știți ce, tovarăși ! De aici, din casa asta, ar fi nimerit să tragem. Dacă ne așezăm la ferestre, nici dracu n-o să mai poată înainta de-a lungul străzii.

— Da, dar casa e închisă, obiectă unul dintre bătători.

— Să batem la ușa.

— Nu ni se va deschide.

— Atunci să spargem ușa.

Le Cabuc dădu fuga spre poarta casei și bătu în ea cu ciocanul. Dar poarta nu se deschise. Bătu a doua oară, nu răspunse nimeni. O a treia lovitură rămase tot fără ecou.

— Nu e nimeni aici ? strigă Le Cabuc.

Nici o mișcare.

Atunci luă o pușcă și începu să izbească puternic cu patul. Era o poartă veche, boltită, joasă, îngustă, ferecată, trainică, toată în stejar și captușită înăuntru cu tablă groasă și cu o armătură de fier ; adevărată poartă de cetate. Loviturile zguduiră casa, dar poarta rămase neclintită.

S-ar fi părut, totuși, că locatarii se treziseră, căci o fereștrică pătrată de la al treilea etaj se luminează și se deschise. În cadrul ei apărură o luminare aprinsă și capul speriat al unui om cu părul cărunț.

Era portarul.

Bătăile în poartă încetară.

— Ce doriți, domnilor ? întreabă portarul.

— Deschide ! strigă Le Cabuc.

— Nu se poate, domnilor !

— Deschide, îți spun !

— Cu neputință, domnilor !

Le Cabuc ridică arma și ținti spre portar. Dar din pricina depărtării și a întunericului cerberul nu-l văzu.

— Deschizi ori ba ?

— Nu domnilor !

— Nu ?

— Nu, dragilor...

Portarul nu sfârși vorba. Glonțul porni și intrându-i pe sub bărbie îi ieși prin ceafă. Bătrînul se prăbuși fără să scoată un suspin. Lumînarea căzu și se stinse. Nu se mai vedea decît un cap nemișcat atîrînd pe marginea ferestrei și o fișie de fum albicios care se ridica spre acoperiș.

— Așa ! făcu Le Cabuc, lăsînd să cadă patul puștii cu zgomot pe pavaș.

Dar nu pronunță bine acest cuvînt, cînd simți pe umăr apăsîndu-l o mîna grea ca o gheară de vultur. Un glas poruncitor îi striga :

— În genunchi !

Ucigașul se întoarse brusc și văzu în fața lui obrazul palid și hotărît al lui Enjolras.

La zgomotul detunăturii, Enjolras sosise în grabă, ținînd pistolul în mîna dreaptă. Stînga și-o înfipse în gulerul lui Le Cabuc, prinzînd între degete bluza, cămașa și breteaua derbedeului.

— În genunchi ! repetă el.

Și cu un gest poruncitor, plătîndul tînăr de douăzeci de ani îl sili pe hamalul noduros și voinic să se plece ca o trestie și apoi să îngenunche în noroi. Le Cabuc încercă să se împotrivească, dar mîna tînărului părea că avea o putere supraomenească.

Palid, cu gîtul gol, cu părul răvășit și cu obrazul lui de fată, Enjolras avea în acea clipă ceva din măreția zeiței Themis¹. Nările dilatate și ochii plecați

¹ Zeița justiției în mitologia greacă.

dădeau profilului său grec tiparul minci și în același timp al castității care, după cei vechi, era întru-chiparea dreptății însăși.

Întreaga baricadă alergase și se așezase în jur la oarecare distanță, simțind că orice cuvânt e de prisos în fața celor ce se vor întâmpla.

Învins, Le Cabuc nu mai încerca să se zbată și tremura din toate măduarele. Enjolras îi dădu drumul și scoase ceasornicul.

— Reculește-te ! zise el. Roagă-te sau gândește-te ! Nu mai ai decât un minut !

— Iertare ! murmură ucigașul ; apoi plecă fruntea și îngăimă câteva jurăminte fără șir.

Enjolras rămase cu privirile ațintite pe acele ceasornicului. Lăsa să treacă un minut, băgă ceasul în buzunarul de la vestă, apoi îl luă de păr pe Le Cabuc, care se zvîrcolea urlînd la picioarele sale, și îi apropie revolverul de ureche. Mulți din oamenii aceia îndrăzneți care intraseră liniștiți în cea mai năprasnică aventură, întoarseră capul.

Se auzi o detunătură ; asasinul căzu pe pavaj cu fruntea înainte, iar Enjolras se ridică și își roti privirea hotărîtă și severă.

Apoi împinse cadavrul cu piciorul și zise :

— Zvîrliți-l de-aci !

Trei oameni ridicară trupul nemernicului, scuturat încă de ultimele pîlpîiri de viață, și îl aruncară pe deasupra baricadei, în ulicioara Mondétour.

Enjolras rămase pe gânduri. Cine știe ce adînc întineric umbrea tragica lui seninătate !

Deodată glasul lui răsună din nou. Se făcu tăcere.

— Cetățeni ! zise el. Ceea ce a făcut acest om e groaznic, iar ceea ce am făcut eu nu e mai puțin înspăimîntător. El a ucis. Și-am fost nevoit să-l ucid și eu pe el. Nu s-a putut să n-o fac, căci revoluția trebuie să aibă o disciplină. În aceste clipe, uciderea

unui om e o crimă mai mult ca oricînd. Ne aflăm sub faldurile revoluției. Sîntem preoți ai republicii, sacrificai ai datoriei, și lupta noastră nu trebuie să fie pîngărită de nimeni. Am judecat și am osîndit la moarte pe acest om. La rîndul meu, constrîns să fac ceea ce am făcut, m-am judecat eu însumi și veți vedea îndată la ce m-am condamnat.

Cei ce ascultau tresăriră.

— Vom împărtăși soarta ta ! strigă Combeferre.

— Fie ! reluă Enjolras. Încă un cuvînt. Executînd pe acest om m-am supus nevoii. Nevoia însă este un monstru al vechii lumi. Nevoia se numește fatalitate. Dar legea progresului spune că monștrii vor dispărea în fața îngerilor și că fatalitatea se va spulbera în fața fraternității. Nu e bine ales momentul pentru a rosti cuvîntul iubire. Dar mi-e totuna ; îl rostesc și îl preamăresc. Iubire, al tău e viitorul ! Moarte, mă slujesc de tine, dar te urăsc ! Cetățeni, în viitor nu va fi nici întuneric, nici fulgere, nici sălbatică neștiință, nici răz bunări sîngeroase. Nu vor mai fi nici diavoli și nici arhangheli. Nimeni nu va mai fi ucis, pămîntul va străluci de lumină, iar omenirea va iubi. Va suna ceasul, cetățeni, cînd totul va fi înțelegere, armonie, lumină, bucurie și viață. Ceasul acesta va veni ! Și pentru ca să vină, ne vom da viața.

Enjolras tăcu. Buzele sale de fecioară se strînseră. Rămase cîtva timp în picioare, într-o nemișcare de statuie, pe locul unde vărsase sînge omenesc. Privirea lui neclintită făcuse să amuțească glasurile celor din jur.

Jean Prouvaire și Combeferre își strîngeau mîinile în tăcere și, sprijinindu-se unul de altul, în unghiul baricadei, priveau cu admirație și cu oarecare compătimire pe acest tînăr grav, călău și preot, limpede cum e cleștarul și neclintit ca o stîncă.

Putem adăuga de altfel, că mai târziu, când, după cele petrecute, cadavrele au fost duse la morgă și cercetate cu de-amănuntul, în buzunarul lui Le Cabuc s-a găsit o legitimație de agent de poliție. Auturul acestei cărți a avut în mână, în 1848, raportul special, datat : anul 1832, adresat în această privință prefectului de poliție.

Să mai spunem că după un zvon ciudat, dar pare-se întemeiat, Le Cabuc nu era altul decât Claquesous. Fapt e că după moartea lui Le Cabuc nu s-a mai vorbit niciodată de Claquesous. El nu a lăsat după dispariția sa nici o urmă ; parcă intrase în pământ. Viața îi fusese întunecată, iar sfârșitul i s-a pierdut în noapte.

Geata răsculaților era încă adânc mișcată de această judecată tragică, atât de repede hotărâtă și atât de grabnic îndeplinită, când Courfeyrac zări din nou pe baricadă pe tânărul care de dimineață întrebase de Marius.

Băiatul acesta, avînd o înfățișare îndrăzneată și nepăsătoare, venise în toiul nopții pentru a intra în rîndul răsculaților.

MARIUS INTRĂ ÎN UMBRA

I

DIN STRADA PLUMET PÎNĂ ÎN CARTIERUL
SAINT-DENIS

Glasul care, în amurg, îl chemase la baricada din strada Chanvrière, i se păruse lui Marius însuși glasul destinului. Voia să moară, prilejul se iveaua. Bătea la poarta mormîntului, o mîna din umbră îi întindea cheia. Aceste lugubre căi care se deschid în întuneric în fața deznădejdiei sînt ispititoare. Marius dădu la o parte grilajul care îl lăsase de atîtea ori să treacă, ieși din grădină și zise : „Haidem !”

Nebun de durere, fără un gînd călăuzitor în mintea lui pustie, incapabil să mai aștepte ceva de la soartă, după cele două luni petrecute în beția tineretii și a iubirii, copleșit totodată de toate închipuirile deznădejdiei, Marius nu mai avea decît o dorință : un cît mai grabnic sfîrșit.

Începu să meargă repede. Era înarmat cu pistoalele pe care i le dăduse Javert.

În furnicarul străzilor îl pierduse din ochi pe tînarul pe care crezuse o clipă că-l zărise.

Ieșind din strada Plumet prin bulevard, străbătu Esplanada și podul Invalizilor, șoseaua Champs-Élysées, apoi piața Ludovic al XV-lea și pătrunse în strada Rivoli. Aici magazinele erau deschise, iar sub arcade erau aprinse lămpile de gaz. Femeile își făceau cumpărăturile prin prăvălii ; lumea lăsa înghete

tată la cafeneaua *Laiter* și mânca prăjituri la cofetăria engleză. Cîteva diligente porneau în galop de la Hôtel des Princes și de la Hôtel Meurice.

Marius trecu prin pasajul Delorme și ieși în strada Saint-Honoré. Aici prăvăliile fuseseră închise; negustorii stăteau de vorbă în fața ușilor întredeschise, trecătorii își vedeau de drum, felinarele se aprinseră și, începînd cu primul etaj, lumina ardea la toate ferestrele ca de obicei. În piața Palais-Royal zări cîteva trupe de cavalerie.

Marius o luă de-a lungul străzii Saint-Honoré. Pe măsură ce se depărta de Palais-Royal ferestrele luminate erau tot mai rare; prăvăliile își trăsese ră obloanele și nimeni nu mai stătea de vorbă în prag. Trecătorii alcătuiau o mulțime în care nu vedeai pe nimeni vorbind, dar din rîndurile ei se ridica un vuiet surd și adînc.

Spre fîntîna de la Arbre-Sec se alcătuiseră „cete“, un fel de grupuri nemișcate și încruntate, care în foccila străzii semănau cu niște pietre în albia unei ape curgătoare.

La intrarea străzii Prouvaires mulțimea nu mai înainta. Era un bloc neclintit, greu de mișcat, puternic și dens, aproape de nepătruns, de oameni care, îndesați unii în alții, vorbeau pe șoptite. Aproape că nu se mai vedeau haine negre și pălării rotunde, numai straie țărănești, bluze de lucrători, șepci, capete zbîrlite și pămîntii. Această mulțime tălăzuia nedeslușit în pîcla deasă a nopții. Șoapta ei se deslușea răgușit ca un foșnet. Cu toate că nimeni nu înainta, se auzea un tropot surd de pași în noroi. Dincolo de această mulțime încheștată, în strada Roule, în strada Prouvaires și în prelungirea străzii Saint-Honoré, nu mai era nici o fereastră luminată. Se zăreau, pierzîndu-se tot mai adînc în aceste străzi, șirurile singuratic și descrescînde ale felinarelor.

Felinarele din vremea aceea semănau cu niște stele mari roșii, spânzurate de sfoară, și aruncau pe caldarîm umbre care aveau forma unui păianjen uriaș. Străzile însă nu erau pustii. Se vedeau puști așezate în piramidă, sclipiri de baionete și trupe în bivuac. Nici un trecător curios nu depășea această margine. Acolo înceta circulația. Acolo se sfârșeau valurile mulțimii și începea armata. Marius avea în suflet hotărîrea omului care și-a pierdut orice nădejde. Fusese chemat și trebuia să se ducă. Izbuti să treacă prin mulțime și prin bivuacul trupelor, se strecură printre patrule și ocoli santinelele. Făcu un ocol, ajunse în strada Béthisy și se îndreptă spre Hale. În colțul străzii Bourdonnais nu se mai vedea nici o lanternă.

După ce trecuse de hotarul mulțimii și depășise zona armatei, se găsea acum într-un loc înspăimîntător. Nici un trecător, nici un soldat, nici o lumină. Nimeni... Singurătate, tăcere, nopte, un fel de frig care te cuprindea... Să intre într-o stradă era ca și cum ar fi coborît într-o pivniță.

Marius continuă să înainteze.

Făcu cîțiva pași. Cineva trecu în goană pe lângă el. Era un bărbat? O femeie? Erau mai mulți? N-ar fi putut să spună. Fantoma trecuse și pierise în noapte.

Din ocol în ocol ajunse într-o uliță, pe care o luă drept ulița Olarilor. Cam pe la jumătatea ei dădu de un obstacol. Întinse mîinile. Era o căruță răsturnată. Intră cu piciorul în niște băltoace, gropi și pietre de pavaj îngrămădite sau risipite. Era o baricadă începută și părăsită. Marius escaladă mormanul de pietre și trecu de cealaltă parte. Își continuă drumul mergînd pe lângă trotuare și călăuzindu-se după zidurile caselor. Puțin mai departe de baricadă l se păru că zărește în fața lui o umbră albă. Apropiindu-se, umbra începu să capete formă. Erau doi

cai albi — caii de la omnibusul deshămat dimineața de Bossuet — care rătăciseră la întâmplare din stradă în stradă și sfârșiseră prin a se opri în locul acela, cu răbdarea aceea trudnică a vitelor care nu înțeleg faptele omului, așa după cum omul nu le înțelege pe cele mai presus de el.

Marius trecu de cei doi cai. În clipa când dădea într-o stradă care i se părea că este strada Contrat-Social, un glonț de pușcă venit cine știe de unde, străpungând întunericul la întâmplare, şuieră pe lângă el și găuri, drept deasupra capului său, farfuria de alamă atârnată în fața dughenii unui bărbier. Se mai vedea încă, în 1845, pe strada Contrat-Social, în colțul stîlpilor de la Hale, talgerul acesta găurit.

Acel foc de armă mai fusese încă un semn de viață. După aceea nu mai întâlnești nimic.

Drumul pe care mergea îi păru o coborîre pe trepte negre. Marius nu pregetă, totuși, de a merge înainte.

† II

PARISUL NOAPTEA, VĂZUT DIN ZBOR

Cineva care, în clipele acelea, ar fi plutit deasupra Parisului, cu aripi de liliac sau de bufniță, ar fi avut în fața ochilor o priveliște întunecată.

Vechiul cartier al Halelor, un fel de oraș în oraș, străbătut de străzile Saint-Denis și Saint-Martin, cu mii de ulicioare încrucișate, și din care răsculații își făcuseră reduta și fortăreața lor, i-ar fi apărut, în întregul lui, ca o groapă neagră și enormă, săpată în mijlocul Parisului. În locul acela, privirea i s-ar fi afundat într-o prăpastie. Din pricina felinarelor sparte și a ferestrelor închise, încetase orice licărire de viață, orice zgomot, orice mișcare. Nevăzuta poliție a revoltei veghea pretutindeni și menținea ordinea,

adică noaptea. Să îneci micul număr într-un vast întuneric, să înmulțești fiecă luptător prin toate posibilitățile pe care le oferă acest întuneric, e tactica necesară insurecției. La căderea nopții, orice fereastră la care se aprindea o lumină primise un glonț. Lumina fusese stinsă, câteodată locatarul ucis. În chipul acesta, nimeni nu mișca. Iar pe străzi, un fel de proază tainică.

Nu se zăreau nici lungile șiruri de ferestre și etaje, nici arhitectura dantelată a coșurilor și a acoperișurilor, nici răsfîrgerile nelămurite lucind pe caldarîmul ud și noroios. Ochiul care ar fi privit de sus această îngrămădire de umbre ar fi întrezărit poate, ici și colo, din loc în loc, lumini nedesluite, făcînd să iasă în evidență linii frînte, ciudate, profilul unor construcții curioase, ceva ce s-ar asemui unor făclii rătăcitoare prin ruine. Erau baricadele. Restul alcătuia un lac imens de bezne, cețos, apăsător, funebru, deasupra căruia se înălțau siluetele nemișcate și lugubre, turnul Saint-Jacques, biserica Saint-Merry și alte două sau trei din acele mari edificii, din care oamenii fac uriași și din care noaptea face fantome.

În jurul acestui labirint pustiu și neliniștitor, prin cartierele unde circulația pariziană nu era suprimată și unde tot mai licăreau cîteva felinare, observatorul aerian ar fi putut prinde scînteierea metalică a săbiilor și baionetelor, huruiala surdă a artileriei și forfota batalioanelor tăcute îngroșîndu-se din clipă în clipă; brîu năprasnic care se strîngea și se încheia încet în jurul răscoalei.

Cartierul împresurat nu mai era decît un fel de peșteră monstruoasă. Totul părea adormit sau nemișcat și, precum am spus, străzile ce duceau acolo erau numai beznă.

O beznă sălbatică, plină de capcane, de primejdii necunoscute și de temut, unde nu puteai pătrunde

fără să te îngrozești și să stai fără să te cuprindă spaima, unde cei ce intrau se înfiorau dinaintea celor ce îi așteptau, unde cei ce așteptau tresăreau dinaintea celor ce urmau să vină. Luptători nevăzuți ascunși la fiecare colț de stradă ; guri lacome, ale mormîntului pîndind în întunericul nopții. Totul era sfîrșit. Pe aceste locuri nu mai puteai nădăjdui altă lumină decît fulgerele armelor de foc, decît ivirea neîncetată și fără de veste a morții. Unde ? Cînd ? Cum ? Nu se știa, dar era sigur și de neînlăturat. Acolo, în acel loc hotărît pentru luptă, guvernul și insurecția, garda națională și societățile populare, burghezia și răscoala veneau să se înfrunte. Pentru unii, ca și pentru ceilalți, una și aceeași necesitate. Biruința sau moartea era singura ieșire cu putință. Situația era atît de încordată și apăsarea întunericului atît de puternică, încît pînă și cei mai sfioși se simțeau plini de hotărîre, iar cei îndrăzneți plini de spaimă.

De altfel în amîndouă taberele aceeași furie, aceeași înverșunare, aceeași hotărîre. Pentru unii a înainta însemna a muri, și nimeni nu se gîndea să dea înapoi. Pentru alții a rămîne pe loc însemna a muri, și nimeni nu se gîndea să fugă. Era neapărat necesar ca pînă a doua zi totul să ia sfîrșit, ca izbînda să fie sau de o parte sau de alta, ca răscoala să fie o revoluție sau să rămînă a încăierare. Guvernul înțelegea acest lucru, ca și partidele. Cel mai mărunț burghez o simțea și el. De aici pornea acel gînd de groază care se amesteca în întunericul de nepătruns al acestui cartier, unde trebuia să se hotărască totul. De aici pornea și acea îngrijorare și mai mare din jurul acestei tăceri, din care avea să iasă o catastrofă. Nu se auzea decît un singur zgomot, un zgomot sfîșietor ca un horcăit, amenințator ca un blestem : clopotul de la Saint-Merry. Nimic nu era mai

înfiorător decît vaietul prelung al acestui clopot pierdut, deznădăjduit, care se tînguia în întuneric.

Și cum se întîmplă adeseori, natura părea că era de acord cu ceea ce oamenii puneau la cale. Nimic nu stînjenea armoniile aducătoare de nenorociri ale acestui concert. Stelele dispăruseră. Nori grei acopereau tot orizontul în faldurile lor triste. Era un cer negru deasupra acestor străzi moarte, de parcă un zăbranic uriaș se desfășura peste acest uriaș mormînt.

În vreme ce o bătaie, încă politică, se pregătea pe acest loc, care văzuse și în trecut atîtea evenimente revoluționare; în vreme ce tineretul, asociațiile secrete, școlile, în numele ideilor, și clasa de mijloc, în numele intereselor, se apropiau pentru a se ciocni, a se încleșta, și a se trînti la pămînt; în timp ce fiecare dorea și chema ceasul cel din urmă și hotărîtor al crizei, în depărtare și dincolo de acest cartier blestemat, în adîncul hrubelor de nepătruns ale acestui bătrîn Paris mizerabil, care dispărea sub strălucirea Parisului fericit și bogat, se auzea, urlînd înăbușit, glasul ca din adîncuri al poporului.

Glas înspăimîntător și sfînt, în care se îmbină răcnetul fiarei și cuvîntul lui Dumnezeu, glasul care îngrozește pe cei slabi și dă de veste celor înțelepți, glasul care vine, deopotrivă, de jos, ca răcnetul leului, și de sus, ca bubuitul tunetului.

III

PE MARGINEA PRĂPASTIEI

Marius ajunsese la Hale.

Aici totul era și mai liniștit, și mai întunecos, și mai nemișcat decît în străzile vecine. S-ar fi zis că

pacea înghețată a mormîntului ieșise din pămînt și se răspîndise sub cer.

O pată roșie se desena în acest fond negru pe acoperișul înalt al caselor care mărgineau strada Chanvrière dinspre Saint-Eustache. Era lumina răsfîrîntă a făcliei care ardea în baricada din strada Corint. Marius se îndreptase spre această pată roșiatică. Licărirea ei îl dusesese pînă la Marché-aux-Poirées, de unde se zărea capătul întunecat al străzii Prêcheurs. Mereu înainte. Santinela răsculaților, care pîndea la celălalt capăt, nu-l văzu. Simțea că-i aproape de ceea ce căuta și mergea în vîrfurile picioarelor. Ajunse astfel la colțul străzii Mondétour, acel crîmpei de stradă care era, după cum ne amintim, singura legătură de trecere păstrată de Enjolras cu lumea din afară. În colțul ultimei case, în stînga, întinse capul și privi spre străduța Mondétour. Puțin mai departe de unghiul pe care-l făcea ulicioara cu strada Chanvrière, aruncînd o largă fîșie de întuneric pe locul ce-l cuprindea și pe el, zări o licărire de lumină pe caldarîm, care venea cam dinspre cîrciumă, mai îndărăt o lanternă care pîlpîia într-un fel de zidărie neisprăvită și oameni stînd ghemuiți, cu puștile pe genunchi. Toate acestea la vreo zece stînjeni de el. Era interiorul baricadei.

Casele care mărgineau strada dinspre dreapta ascundeau restul cîrcumii, baricada cea mare și drapelul.

Marius nu mai avea decît un pas de făcut.

Nefericitul tînar se așeză pe o piatră, își încrucișă brațele și se gîndi la tatăl său.

Se gîndi la viteazul colonel Pontmercy, acel soldat mîndru, care păzise, sub republică, hotarele Franței și atinsese, sub împărat, granița Asiei ; care văzuse Genova, Alexandria, Milanul, Torino, Madridul, Viena, Dresda, Berlinul, Moscova ; care lăsase pe toate

cîmpurile de biruință ale Europei picături din același sînge care curgea și în vinele lui ; care albise înainte de vreme în disciplină și ierarhie ; care își trăise viața cu sabia încinsă, cu epoleții pe umăr, cu cocarda înnegrită de pulbere, cu fruntea încruntată sub cască, prin corturi, în tabere, în bivuac, în ambulante, și care, după douăzeci de ani, se reîntorsese din marile războaie cu obrazul crestat, cu fața zîmbitoare, simplă, liniștită, admirabilă, nevinovat ca un copil, după ce făcuse totul pentru Franța și nimic împotriva ei.

Își zise că venise și ziua lui, că ceasul lui sunase în sfîrșit, că după tatăl său îi venise și lui rîndul să fie viteaz, întreprinzător, îndrăzneț, să înainteze sub ploaie de gloanțe, să întîmpine cu pieptul baionetele, să-și verse sîngele, să înfrunte pe dușman, să stea în fața morții, să meargă la rîndu-i și el la război, să coboare pe cîmpul de bătaie, că acest cîmp de bătaie pe care avea să coboare era strada, și că acest război la care avea să ia parte era războiul civil. Văzu războiul civil deschis ca o prăpastie în fața lui și simți că în această prăpastie își va găsi moartea.

Gîndul acesta îl înfioră.

Își aduse aminte de sabia tatălui său, pe care buinicul o vînduse unui negustor de vechituri și la care se gîndea cu atîta părere de rău. Își zise că bine făcuse această vitează și curată sabie fugind de el și pierzîndu-se mînioasă, în întuneric ; că, dacă fugise astfel, o făcuse pentru că era o sabie fermecată care prevăzuse viitorul și presimțise răscoala : războiul prin noroaiile străzilor, războiul pietrelor, al împușcăturilor prin ochiuri de pivniță, al loviturilor date și primite pe la spate ; pentru că, venind de la Marengo la Friedland, nu voia să lupte în strada Chantrierie, pentru că nu mai voia să fie pentru el ceea

ce fusese pentru tatăl lui. Își zise că dacă această sabie ar fi fost aici, dacă, ridicînd-o de la căpătîiul tatălui său mort, ar fi îndrăznit s-o ia și s-o poarte în această luptă de noapte între francezi, la o răspîntie, desigur că i-ar fi ars mîinile și s-ar fi învăpăiat deodată în fața lui, ca sabia de foc a arhanghelului, își zise că se socotea fericit că nu o mai avea, că o pierduse fără urme, că era bine, că era drept așa, că bunicul său, care o vînduse, fusese ade-văratul păzitor al gloriei tatălui său ; că mai bine să fi fost strigată la licitație, vîndută la vechituri, aruncată la fier vechi, decît să facă să sîngereze trupul patriei.

Și Marius se porni pe un plîns amar.

Era îngrozitor. Dar ce să facă ? Nu putea trăi fără Cosette. De vreme ce Cosette plecase, el trebuia să moară. Nu-i dăduse cuvîntul lui de onoare că va muri ? Ea plecase, cu toate că știa aceasta. Ea voise ca Marius să moară. Era limpede că nu-l mai iubea, de vreme ce plecase fără să-i dea de știre, fără un cuvînt, fără o scrisoare, cu toate că îi știa adresa. Și apoi cum ? Să fi venit pînă acj și să dea înapoi ? Să se fi apropiat de primejdie și să fugă ? Să fi venit să se uite la baricadă și să se dea la o parte tremurînd și spunînd : sînt sătul. Am văzut și mi-e destul ; e un război civil și-mi vād de drum. Să-și părăsească prietenii care îl așteptau, care aveau poate nevoie de el, prietenii lui care erau o mîna de oameni în fața unei armate ? Să păcătuiască în același timp împotriva dragostei, a prieteniei, a cuvîntului dat ? Să-și scuze mișelia prin patriotism ? Era cu neputință, și dacă fantoma tatălui său s-ar fi ivit în întuneric, și l-ar fi văzut dînd înapoi, l-ar fi lovit cu latul sabiei și i-ar fi strigat : „Mergi înaintea, mișelule !”

În prada acestui vîlmășag de gînduri, își lăsă capul în jos.

Deodată însă își înălță fruntea. Era ca și cum s-ar fi aprins o lumină în mintea lui. Gîndirea lui deveni larg cuprinzătoare, ca a celor care se află pe pragul mormîntului. Apropierea morții te face să vezi adevărul. Viziunea faptelor la care avea să ia parte nu i se mai părea jalnică, ci măreață. Lupta de stradă se preschimbă deodată, prin nu se știe ce zbucium lăuntric, în fața ochilor minții sale. Tot zbuciumul întrebărilor tumultuoase ale visării lui îi cotropi sufletul din plin, dar fără să-l tulbure. Și nu lăsa nici una fără răspuns.

Oare de ce s-ar indigna tatăl său ? Nu sînt și împrejurări cînd răscoala se ridică pînă la înălțimea datoriei ? Cu ce l-ar micșora pe fiul colonelului Pontmercy lupta la care e gata să ia parte ? Nu mai era vorba de Montmirail sau de Champaubert¹. Era altceva. Nu mai era vorba de un pămînt sfînt, ci de o idee sfîntă. Patria plînge, fie ! dar omenirea aplaudă. Să fie adevărat, de altfel, că patria plînge ? Franța sîngerează, dar libertatea zîmbește ; și în fața zîmbetului libertății Franța își uită durerile. Și privind lucrurile și mai sus, ce se poate spune despre războiul civil ?

Războiul civil ? Ce înseamnă război civil ? Există vreun război între străini ? Au nu e fiecare luptă între oameni o luptă între frați ? Războiul nu se poate califica decît prin scop. Nu există decît război nedrept și război drept. Pînă în ziua cînd marea înțelegere între oameni va fi încheiată, războiul, care înseamnă sforțarea viitorului grăbind trecutul care întîrzie, poate fi necesar. Ce i se poate imputa acestui război ? Războiul nu devine o rușine, spada nu devine un pumnal decît atunci cînd asasinează drep-

¹ Ultimele victorii ale lui Napoleon I (februarie 1814) împotriva aliaților, care pătrunseseră în Franța de nord.

tul, progresul, rațiunea, civilizația, adevărul. Atunci, fie că e vorba de război civil sau de război împotriva străinului, e nedrept și se cheamă crimă. În afară de acest lucru sfânt : dreptatea, pentru ce o formă de război ar disprețui pe alta ? Cu ce drept spada lui Washington ar renega sulita lui Camille Desmoulins ? Leonida împotriva străinului, Timoleon ¹ împotriva tiranului. Care e mai mare ? Unul e apărătorul, celălalt e liberatorul. Să vestejim, fără a ține seamă de scop, orice acțiune înarmată în interiorul cetății ? Atunci să socotim ca o ticăloșie fapta unui Brutus, a unui Marcellius, a unui Arnold de Blankenheim, a unui Coligny. Război de hățișuri, război de stradă ? De ce nu ? E războiul lui Ambiorix ², al lui Artevelde ³, al lui Marnix ⁴, al lui Pelage ⁵. Dar Ambiorix lupta împotriva Romei, Artevelde împotriva Franței, Marnix împotriva Spaniei, Pelage împotriva Maurilor ; toți împotriva străinilor. Ei bine, monarhia este străinul ; asuprirea este străinul ; dreptul divin este străinul. Despotismul violează frontiera morală, după cum invazia violează frontiera geografică. A goni

¹ Personaj din istoria Greciei antice. A comandat armata care a eliberat Siracuza (Sicilia) de tiranii săi, lăsând amintirea unui democrat convins, scrupulos în respectarea legalității.

² Căpetenie a partidului național și popular din Galia pe timpul lui Cezar. În anul 53 î.e.n. a răsculat împreună cu Induciomar cele mai multe triburi galice din nord, abia supuse.

³ Căpetenie a răsculaților burghezi din Gand (Belgia) împotriva contelui de Flandra.

⁴ Nobil belgian din secolul al XVI-lea, calvinist și agent diplomatic al lui Wilhelm de Orania în timpul războaielor Țărilor de Jos împotriva dominației spaniole. Prins în două rânduri de spanioli, n-a trădat interesele poporului său. A luptat și cu pana împotriva spaniolilor, scriind pamflete politice, în care le demasca intoleranța și cruzimea.

⁵ Suveran vizigot al unei regiuni din nordul Spaniei, care a dat semnalul luptei de recucerire a Peninsulei Iberice ocupată de arabi (secolul al VIII-lea).

pe tiran sau a goni pe englez este, în ambele cazuri, a libera teritoriul. Vine ceasul cînd a protesta nu mai e de ajuns. După gîndire trebuie să urmeze fapta. Forța vie desăvîrșește ceea ce a schițat ideea ; *Prometeu înălțuit* începe, Aristogiton sfîrșește. Enciclopedia luminează sufletele, 10 august le electrizează. După Eschyl, Thrasybul¹, după Diderot, Danton. Mulțimile înclină să-și primească stăpînul. Masele suferă prea des de nepăsare. O mulțime se integrează cu ușurință în supunere. Trebuie să pui mulțimile în mișcare, să le îmboldești ; trebuie să tratezi cu asprime oamenii, chiar în avantajul propriei lor eliberări ; ochii lor trebuie să fie străfulgerați de adevăr, să li se dăruie lumina cu o mîină care nu pregetă. Trebuie să fie ei înșiși întrucîtva cutremurați de propria lor izbăvire — orbiți de lumină, se trezesc. Să sune clopote de alarmă, să se dezlănțuie războaie ! Trebuie să se ridice marii luptători și să lumineze popoarele prin îndrăzneala lor ; să zgîlție această tristă omenire învăluită de întunericul dreptului divin, de gloria împărătească, de forță, de fanatism, de puterea iresponsabilă și de maiestățile absolutiste ; gloata îndobitocită care stă să privească, în scăpătata lor splendoare, aceste întunecate biruințe ale nopții. Jos tiranul ! Care ? De cine vorbiți ? Numiți tiran pe Ludovic-Filip ? Nu. Și nici pe Ludovic al XVI-lea. Amîndoi sînt ceea ce istoria obișnuiește să numească regi buni ; dar principiile nu se fărîmîtează, logica adevărului e rectilinie ; adevărul nu

¹ *Prometeu înălțuit*, tragedie de Eschyl ; conține tirade în-sufletește împotriva tiraniei. Aristogiton, martir al libertății din Atena antică (secolul al VI-lea î.e.n.). Thrasybul a trăit la Atena un secol și jumătate mai tîrziu, cînd „cei 30 de tirani” (un grup de aristocrați ajunși cu forța la putere) persecutau partidul popular. Thrasybul a strîns o armată și i-a gonit, restabilind astfel regimul democratic.

urmărește să placă. Nici o concesie, deci. Orice încălcare a drepturilor omului trebuie să fie înfrântă. Dreptul divin există și în Ludovic al XVI-lea, există, fiindcă e Bourbon, și în Ludovic-Filip. Amândoi reprezintă într-o oarecare măsură confiscarea dreptului și, pentru a înlătura de pretutindeni uzurparea, trebuie să fie combătuți. Franța e întotdeauna ceea ce începe. Când în Franța stăpînul se prăbușește, el cade peste tot. Aceasta însemnează a restabili adevărul social, a restitui libertății tronul ei, a reda poporul poporului, a reda omului suveranitatea, a reaseza coroane pe creștetul Franței, a restaura în deplinătatea lor rațiunea și echitatea, a nimici orice sîmbure de învrăjbire, redînd fiecăruia propria sa ființă, a sfărîma piedicile pe care regalitatea le pune în calea atotcuprinzătoarei înțelegeri universale, a pune din nou neamul omenesc la înălțimea dreptului său — ce cauză poate fi mai dreaptă și, prin urmare, ce război poate fi mai mare? Sînt războaie care făuresc pacea. O fortăreață uriașă de prejudecăți, de privilegii, de superstiții, de minciuni, de jecmăniri, de abuzuri, de violențe, de nedreptăți, de întuneric stă încă în picioare pe lume, cu turnurile ei de ură. Trebuie s-o dărîmăm. Trebuie să dărîmăm această cetate monstruoasă. A învinge la Austerlitz e mult, a lua Bastilia e o faptă uriașă.

Nu e nimeni care să nu fi observat asupra lui însuși că sufletul — și în aceasta constă minunea unității sale întregită de omniprezență — are însușirea ciudată de a păstra o judecată aproape rece în situațiile cele mai grele, și se întîmplă adesea ca patima întristătoare și deznădejdea adîncă, chiar în orele de tragică și întunecată frămîntare, cînd omul stă de vorbă cu sine însuși, să dezvolte și să discute fel de fel de teze și subiecte. Logica și zbuciumul se amestecă neconținut, iar firul silogismului plutește

fără să se rupă în furtuna lugubră a gândirii. Aceasta era starea de spirit a lui Marius.

Astfel gândind, copleșit dar hotărât, șovăind totuși și, într-un cuvânt, fremătînd în fața întâmplărilor la care avea să ia parte, privirea sa rătăcea prin lăuntrul baricadei. Răsculații vorbeau cu voce înceată, fără să facă vreo mișcare, și fiecare simțea acea cvasităcere care marchează ultima fază a așteptării. Deasupra lor, la o ferestruică de la etajul trei, Marius zări un fel de martor sau de spectator care i se părea ciudat de atent. Era portarul ucis de Le Cabuc. Privit de jos, sub răsfrîngerea luminii pornite din făclia înfiptă în mormanul de bolovani, capul acesta se vedea nedeslușit. Nimic mai straniu în bătaia razelor palide, șovăitoare, decît această față galbenă, nemișcată, sfîșiată, cu părul zbîrlit, cu ochii holbați, încremeniți și cu gura căscată, aplecată spre stradă și părănd că privește totul cu o curiozitate încordată.

Ai fi zis că mortul se uită la cei ce aveau să moară. O lungă dîră de sînge scurs din creștetul lui se prelingea răsfrîndu-se în șuvițe subțiri, roșiatice, de la ferestruică pînă la înălțimea primului etaj, unde se oprea.

MĂREȚIA DISPERĂRII

I

DRAPELUL : PRIMUL ACT

Nimic nu se întâmplase încă. La Saint-Merry sunase ora zece. Enjolras și Combeferre se postaseră, cu carabinele în mâini, aproape de curmătura bariadei celei mari. Nu-și vorbeau ; ascultau cu încordare, căutînd să prindă chiar cel mai surd și depărtat zgomot de pași.

Deodată, în mijlocul acestei liniști de mormînt, o voce limpede, tînră, veselă, care părea că vine din spre strada Saint-Denis, începu să cînte deslușit un fel de parodie glumeață pe vechea arie populară *La lumina lunii*, această poezie terminată printr-un fel de strigăt semănînd cu cîntecul cocoșului :

„*Nasul meu e-n lacrimi,
Tu, Bugeaud, de-ai vrea,
Să-mi trimiți jandarmii
Să le spun ceva :
Îmbrăcată puica
Pe cap cu covrigu,
Uite bariera,
Cucu-cucurigu !*“

Își strînseră mîna.

— E Gavroche, zise Enjolras.

— Ne dă de știre, adăugă Combeferre.

Un tropot de pași grăbiți tulbură liniștea străzii pustii. O ființă mai sprintenă ca o paiată se cățăără pe deasupra omnibusului și Gavroche sări gîfîind în baricadă.

— Dați-mi pușca, zise el și adăugă : Vin !

Un fior electric străbătu toată baricada. Apoi se auzi mișcarea înfrigurată a mîinilor care-și luau puștile.

— Vrei carabina mea ? Întrebă Enjolras pe Gavroche.

— Vreau pușca cea mare, răspunse Gavroche.

Și luă pușca lui Javert.

Două santinele se retrăseseră și se întorseseră o dată cu Gavroche. Era santinela de la capătul străzii și cea de la Petite-Truanderie. Santinela din ulicioara Prêcheurs rămăsese la postul său, ceea ce însemna că dinspre poduri și Hale nu se apropia nimeni. Strada Chanvrière, din care abia se vedeau cîteva pavele la lumina proiectată asupra drapelului, părea în ochii răsculaților ca o uriașă poartă boltită și neagră, întredeschisă într-un nor de fum.

Fiecare își luă poziția de luptă.

Patruzeci și trei de răsculați, printre care Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel și Gavroche, stăteau îngenuncheați în baricada cea mare, cu capul la înălțimea meterezului, cu țevile puștilor și carabinelor sprijinite pe parapetul de piatră, ca de crenelurile unei cetăți, atenți, tăcuți gata să tragă. Șase dintre ei, comandanți de Feuilly, se postaseră, cu pușca la ochi, la ferestrele celor două etaje ale *Corintului*.

Mai trecură cîteva clipe, apoi un zgomot de pași măsurați, numeroși, greoi se auzi deslușit dinspre strada Saint-Leu. Zgomotul acesta, mai întîi slab, pe urmă tot mai apăsător, mai sonor, mai puternic, se

apropia încet, fără opriri și întreruperi, cu o stăruință liniștită și amenințătoare. Nu se mai auzea altceva. Ai fi zis că se aud deopotrivă și tăcerea, și zgomotul pașilor statuii Comandorului din *Don Juan* de Molière, dar acest pas de piatră avea ceva uriaș și fără de număr, deșteptînd laolaltă ideea unei mulțimi și a unui strigoi. Parcă ar fi pornit în marș cumplita statuie a Legiunii. Acest pas se apropie, se apropie tot mai mult, apoi se opri. Părea că se aude, la capătul străzii, suflarea unei mulțimi. Nu se zărea nimic, totuși se deslușea tot mai în fund, în întunericul gros, o puzderie de fire metalice, subțiri ca niște ace și aproape de nevăzut, care se agitau ca acele rețele de scînteieri care nu se pot descrie și pe care în clipa cînd adormi le urmărești pe sub pleoapele închise, în prima ceașă a somnului. Erau baionetele și țevile armelor sub lumina șovăitoare a razelor depărtate ale făcliei.

Se făcu tăcere, ca și cum și de o parte și de alta toată lumea ar fi fost în așteptare. Deodată, însă din fundul întunericului, un glas, cu atît mai sinistru cu cît nu vedea pe nimeni și-ți părea că însuși întunericul vorbește, se auzi :

— Cine-i acolo ?

În același timp armele zăngăniră amenințător.

Enjolras răspunse mîndru :

— Revoluția franceză !

— Foc ! răsună glasul.

Un fulger înroși fațadele locuințelor, ca și cum ușa unui cuptor s-ar fi deschis și s-ar fi închis deodată.

O detunătură îngrozitoare se auzi pe baricadă. Steagul roșu căzu. Descărcătura fusese atît de năprasnică, încît retezase prăjina drapelului, cu alte cuvinte capătul oiștii omnibusului. Gloanțele care ricoșaseră de pe ciubucurile caselor pătrunseră în baricade și răniră cîțiva oameni.

Impresia pricinuită de această primă salvă înghețase pe toți oamenii. Atacul era brutal și pusese pe gânduri pînă și pe cei mai curajoși. Era vădit că aveau de-a face cu cel puțin un regiment.

— Camarazi ! strigă Courfeyrac. Să nu irosim pulberea. Să nu răspundem decît atunci cînd vom intra în stradă.

— Dar mai înainte de toate, spuse Enjolras, să ridicăm steagul !

Și ridică drapelul care căzuse la picioarele sale.

Din depărtare se auzea zgomotul metalic al vergelelor în țevile armelor. Soldații guvernului își încăreau puștile din nou.

Enjolras întrebă iar :

— Cine are curajul ? Cine înfige din nou steagul pe baricadă ?

Nu răspunse nimeni. A urca pe baricadă tocmai în clipa cînd armele erau îndreptate asupra ei, însemna moarte sigură. Omul cel mai viteaz șovăie să se osîndească singur.

Enjolras, el însuși, se înfioră. Apoi repetă :

— Nu se prezintă nimeni ?

II

DRAPELUL : ACTUL DOI

De la sesirea la *Corint* și în timpul cît se construia baricada, nimeni nu se mai gîndise la moș Mabeuf, deși acesta nu părăsise mica trupă. El intrase în cîrciumă și se așezase după tejghea. Acolo se lăsase în prada unei adevărate prăbușiri lăuntrice. Părea că nu mai vedea și nu mai auzea nimic. De cîteva ori, Courfeyrac și ceilalți îi dăduseră de știre că se apropie primejdia și-l îndemnaseră să se pună la adăpost.

Dar el rămăsese nepăsător. Chiar cînd nimeni nu-i adresa un cuvînt, buzele sale se mișcau ca și cum ar fi voit să răspundă, dar de îndată ce-i vorbea cineva, ele rămîneau nemișcate, iar privirea i se așintea în gol, moartă, fără expresie. Cu cîteva ore înainte de atacul baricadei, încremenise într-o poziție din care n-a mai ieșit : pumnii sprijiniți pe genunchi și capul puțin înclinat înainte, ca și cum ar fi privit într-o prăpastie. Nimic nu l-a putut scoate din starea aceasta. Gîndul lui nu părea să fie la baricadă. Cînd fiecare își luase postul în primire, în sala de jos nu mai rămăseseră decît Javert, legat de stîlp, un muncitor cu sabia scoasă păzindu-l pe Javert, și Mabeuf. În clipa atacului, cînd se auzise detunătura, zguduitura fizică îl zdruncinase și, ca deșteptat din somn, se ridicase deodată, străbătuse sala și, pe cînd Enjolras își repeta chemarea : „Nimeni nu se prezintă ?” bătrînul se ivi în pragul cîrciumii.

Prezența lui îi cutremură pe cei de față. Se ridică un strigăt :

— E votantul ! E convenționalul ¹ ! E reprezentul poporului !

El, pesemne, nu auzea.

Se duse drept la Enjolras și, în vreme ce răzvrătiții, cu o tainică teamă, se dădeau la o parte din fața lui, îi smulse drapelul din mînă. Enjolras, încremenit, dăduse un pas înapoi. Apoi, fără ca cineva să îndrăznească a-l opri sau a-l ajuta, bătrînul de optzeci de ani, cu capul tremurînd, cu merusl sigur, începu să urce încet scara de pietre ridicată în baricadă. Era ceva așa de întunecat și de înălțător, încît toți cei din jurul lui strigară : „Descoperiți-vă !” Cu fiecare treaptă pe care o urca era mai înspăimîntător : părul

¹ Adică : fost membru al Convențiunii din 1792, care a votat moartea lui Ludovic al XVI-lea.

lui alb, fața sbîrcită, fruntea largă, pleșuvă și plină de crețuri, ochii adînciți în orbite, gura deschisă, parcă de uimire, brațele lui slabe ridicînd drapelul roșu se iveau din umbră, mărite de lumina înșing-rată a torței : părea spectrul marii revoluții de la '93 ieșind din pămînt, cu steagul Teroarei în mînă.

Iar cînd ajunse sus, pe ultima treaptă, cînd această cumplită fantomă se înălță, clătînîndu-se, pe maldărul de dărîmături, în fața celor o mie două sute de puști din umbră, în fața însăși a morții, ca și cînd el ar fi fost mai tare decît ea, întreaga baricadă luă, în întuneric, o înfățișare supranaturală și măreață.

Se făcu tăcere ca înaintea unei minuni.

În mijlocul acestei tăceri, bătrînul flutură drapelul roșu și strigă :

— Trăiască revoluția ! Trăiască republica ! Fraternitate ! egalitate ! și moartea !

Cei din baricadă auziră o șoaptă înceată și repetată ca murmurul unui preot cînd spune o rugăciune în pripă. Era, pesemne, comisarul de poliție, care făcea somațiile legale la celălalt capăt al străzii :

Apoi aceeași voce răsunătoare care strigase : „Cine-i acolo ?“ strigă :

— Înapoi !

Domnul Mabeuf, palid, cu privirea rătăcită, cu ochii luminați de flăcările lugubre ale nebuniei, ridică drapelul deasupra capului și strigă încă o dată :

— Trăiască republica !

— Foc ! comandă vocea.

O a doua salvă, ca de mitralie, se abătu asupra baricadei.

Bătrînul căzu în genunchi, apoi se ridică, scăpă drapelul din mînă și căzu înapoi, pe spate, pe caldarîm, ca o scîndură, întins cu brațele în cruce.

Sîngele i se scurse în şuvoaie. Faţa lui bătrînă, palidă şi tristă părea că priveşte la cer.

Cuprinşi de una din acele emoţii care sînt mai presus de om şi îl fac să uite chiar să se apere, răsculaţii se apropiară de cadavru cu o spaimă plină de respect.

— Ce oameni, regicizii ăştia ! spuse Enjolras.

Courfeyrac se plecă la urechea lui.

— Fie vorba între noi, fiindcă nu vreau să stric entuziasmul celorlalţi, dar omul ăsta nu era de loc un regicid. L-am cunoscut. Se numea moş Mabeuf. Nu ştiu ce-a avut azi. Dar era un prostănac cumsecade. Uită-te la capul lui !

— Cap de prostănac şi inimă de Brutus, răspunse Enjolras. Apoi ridică vocea : Cetăţeni ! Acesta e exemplul pe care bătrînii îl dau celor tineri. Noi şovăiam, el a îndrăznit. Noi dam înapoi, el a mers înainte ! Iată învăţătura pe care o dau cei ce tremură de bătrîneţe celor care tremură de frică. Bătrînul acesta e mare în faţa patriei. El a avut o viaţă lungă şi o moarte strălucită. Să adăpostim cadavrul ; fiecare dintre noi să apere pe bătrînul acesta mort, ca şi cum ar apăra viaţa tatălui său, şi prezenţa lui în mijlocul nostru să facă baricada de necucerit !

Un murmur de încuviinţare, posomorît şi hoiărit, urmă acestor cuvinte.

Enjolras se plecă, luă între mîini capul bătrînului şi, sălbatic, îl sărută pe frunte, apoi, desfăcîndu-i braţele şi umblînd cu acest mort cu o duioasă băgare de seamă, ca şi cînd s-ar fi temut să nu-i facă vreun rău, îi scoase haina, arătă tuturor celor de faţă găurile ei însîngerate şi spuse :

— Iată drapelul nostru !

GAVROCHE AR FI FĂCUT MAI BINE SĂ PRIMEASCĂ CARABINA LUI ENJOLRAS

Aruncară peste taica Mabeuf un șal lung și negru al văduvei Hucheloup. Șase oameni făcură o targă din puștile lor, întinseră cadavrul pe ea, îl duseră, cu capetele descoperite, în pas rar și solemn, în sala de jos și-l puseră pe masa cea mare.

Oamenii aceștia, cu totul absorbiți de pioasa lor faptă, nu se mai gîndeau la primejdia în care se aflau.

Cînd trecură cu cadavrul pe lîngă Javert, rămas nepăsător ca pînă acum, Enjolras zise spionului :

— Îți vine rîndul și ție.

În timpul acesta, micului Gavroche, care singur nu-și părăsise postul și rămăsese de veghe, i se paru că vede niște oameni apropiindu-se pe furiș de baricadă. El strigă deodată :

— Băgați de seamă !

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet ieșiră în goană din cîrciumă. Era prea tîrziu. Deasupra baricadei se vedeau unduind în rînduri strînse baionete ce scînteiau la lumină. Ostași din garda municipală, înalți la statură, pătrundeau, unii sărind peste omnibus, ceilalți prin deschizătură, împingînd înaintea lor pe băiat, care da înapoi, dar nu fugea. Momentul era critic. Era prima clipă de temut a revărsării, cînd fluviul se ridică la nivelul digului și cînd apa începe să se strecoare prin crăpături. Un minut încă, și baricada era luată. Bahorel se năpusti asupra celui dintîi soldat din gardă care intra și, punîndu-i carabina în piept, îl ucise dintr-o lovitură ; cel de-al doilea soldat îl ucise pe Bahorel cu o lovitură de baionetă. Un altul

îl trîntise la pămînt pe Courfeyrac, care striga : „Ajutor !“ Cel mai înalt dintre toți, un fel de uriaș, se îndreptă spre Gavroche cu baioneta întinsă. Băiatul luă în brațele lui mici pușca cea mare a lui Javert, ochi cu hotărîre în uriaș și trase. Dar pușca nu luă foc. Javert nu și-o încărcase. Soldatul izbucni în rîs și ridică baioneta asupra copilului.

Înainte ca baioneta să-l fi atins pe Gavroche, pușca scăpă din mîinile soldatului ; un glonț îl lovise drept în frunte și căzu pe spate. Un al doilea glonț îl lovi în piept pe celălalt soldat, care-l atacase pe Courfeyrac, și-l trînti la pămînt.

Trăsese Marius în clipa cînd intrase în baricadă.

IV

BUTOIUL CU PULBERE

Marius, ascuns în cotul străzii Mondétour, fusese de față la începuturile luptei, nehotărît și înfiorat. Totuși, nu se putuse împotrivi multă vreme acelei ispite misterioase și atotputernice, pe care am putea-o numi chemarea prăpastiei. În fața primejdiei ce se apropia, în fața morții de taină întunecată a domnului Mabeuf, în fața lui Bahorel ucis, a lui Courfeyrac strigînd „Ajutor“, în fața viteazului copil amenințat, în fața prietenilor săi, care trebuiau ajutați sau răzbunați, nu mai stătuse pe gînduri și se aruncase în luptă cu pistoalele în mîini. Cu prima lovitură îl salvase pe Gavroche, cu cea de a doua îl eliberase pe Courfeyrac.

La zgomotul împușcăturilor, la strigătele soldaților răniți, asediatorii se aruncaseră pe întărituri, pe al cărei vîrf se vedea acum ceva mai mult de jumătatea trupelor. Erau mulți la număr, soldați din

garda municipală, soldați de infanterie, soldați din garda națională, toți cu puștile în mâini. Stăpîneau mai mult de două treimi din baricadă, dar nu săreau înăuntrul ei, ca și cînd ar fi stat în cumpănă, temîndu-se de vreo capcană. Priveau în baricada întunecată cum ai privi într-o vizuină de lei. Flacăra torței nu lumina decît baionetele, chipiurile și partea de sus a fețelor neliniștite și întăritate.

Marius nu mai avea arme, își aruncase pistoalele descărcate, dar zărise în sala de jos, lîngă ușa, butoiul cu pulbere.

Pe cînd se întorcea pe jumătate, uitîndu-se într-acolo, un soldat îl lua la ochi. În clipa în care se pregătea să tragă, o mîna se lipi de capătul țevii și o astupă. Era tînărul lucrător cu pantaloni de catifea. Glonțul porni, străpunse mîna, și poate și pe lucrător, căci el căzu, dar nu-l atinse pe Marius. Toate acestea se petreceau în mijlocul fumăriei și mai degrabă erau întrezărite decît văzute. Marius, care intra în sala de jos, abia băgă de seamă ce se întîmplase. Zărise totuși nelămurit, țeava de pușcă îndreptată spre el și mîna care o astupase; auzise împușcătura.

Dar în clipe ca acelea, tot ceea ce vezi pîlpîie, tremură și dispare iar. Nimic nu e în stare să te oprească. Te simți împins tot mai mult spre haos și totul e învăluit în neguri.

Răsculații, surprinși, dar nu înspăimîntați, se regroupaseră. Enjolras strigase: „Stați, nu trageți la întîmplare!” Într-adevăr, în prima clipă de zăpăceală s-ar fi putut răni unii pe alții. Cei mai mulți se urcaseră la fereastra primului etaj și la mansarde, de unde dominau pe asediatori. Cei mai hotărîți, ca Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire și Combeferre, se lipiseră îndîrjiți cu spatele de casele din fund și, fără nici o adăpostire, făceau față rîndurilor de

soldați și de oameni din gardă care invadaseră baricada.

Toate acestea se petrecuseră fără grabă, cu acea gravitate stranie și amenințătoare de dinaintea luptei.

Amîndouă părțile se luau la ochi, cu puștile aproape piept la piept ; erau atît de aproape unii de alții, încît și-ar fi putut vorbi fără să ridice glasul. În clipa cînd prima scînteie era gata să scapere, un ofițer cu apărătoare de oțel la gît și cu epoleți mari își întinse sabia și spuse :

— Jos armele !

— Foc ! zise Enjolras.

Cele două detunături izbucniră în același timp și totul se învălui în fum.

Un fum acru și înăbușitor, în ceața căruia se târau cu gemete slabe și surde muribunzi și răniți.

Cînd fumul se risipi, au apărut de amîndouă părțile combatanții cu șirurile rărîte, dar pe același loc, încărcîndu-și în tăcere armele, din nou.

Deodată se auzi o voce tunătoare, care striga :

— Fugiți, sau arunc baricada în aer !

Toate capetele se întoarseră spre partea de unde venise acel strigăt.

Marius intrase în sala de jos, luase butoiușul cu pulbere, apoi, folosindu-se de fum și de ceața întunecată ce umplea baricada, se strecurase de-a lungul ei pînă la grămada de pietre în care era înfiptă torța. O smulse de la locul ei, așeză acolo o grămadă de pavele sub butoiuș, care se desfundase imediat, cu un fel de supunere cumplită ; Marius le săvîrșise pe toate cît ai clipi din ochi ; iar acum, toată lumea, ostași din garda națională, din cea municipală, ofițeri, soldați, grămădiți la celălalt capăt al baricadei, se uitau încremeniți la el, cum, cu piciorul pe pietre, cu torța în mînă, cu fața smeadă, luminată de o hotărîte neînduplecată, înclina flacăra torței spre

mormanul de temut în care se vedea butoiașul de pulbere spart și striga cuvintele înspăimântătoare !

— Fugiți, sau arunc baricada în aer !

Chipul lui Marius pe baricadă, după acela al bătrînului octogenar, era viziunea tinerei revoluții, după apariția celei de altădată.

— Arunci în aer baricada, zise un sergent, și pe tine împreună cu ea.

Marius răspunse :

— Și pe mine cu ea !

Și apropie facla de butoiașul cu pulbere.

Dar pe meterez nu mai era nimeni. Asediatorii, părăsindu-și morții și răniții, se retraseră, unii peste alții și-n dezordine, spre capătul străzii, unde se pierdură din nou în întuneric. Fugiră pînă la unul. Baricada era eliberată.

V

SFÎRȘITUL VERSURILOR LUI JEAN PROUVAIRE

Cu toții se adunară în jurul lui Marius. Courfeyrac se aruncă de gîtul lui.

— Iată-te !

— Ce noroc ! exclamă Combeferre.

— Ai venit la vreme ! făcu Bossuet.

— Fără tine aș fi fost mort, reluă Courfeyrac.

— Fără dumneavoastră aș fi pățit-o ! adăugă Gavroche.

Marius întrebă :

— Unde e șeful ?

— Șeful ești tu, spuse Enjolras.

Toată ziua capul lui Marius fusese o vatră de jăratec, acum era un vîrtej. Vîrtejul acesta care îl cuprinsese i se părea că vine din afară și îl poartă

fără voia sa. I se părea că se depărtase cu totul de viață. Cele două luni atât de luminoase, pline de bucurie și dragoste, și care se sfârșeau în acea prăpastie îngrozitoare, pierderea Cosettei, baricada, domnul Mabeuf murind pentru republică, faptul că ajunsese șef de răsculați, toate i se păreau un vis urât. Trebuia să facă o efortare pentru a-și aminti că ceea ce-l înconjura era aievea. Marius trăise încă prea puțin pentru a putea ști că nimic nu e mai aproape să ți se întâmple decât ceea ce ți se pare cu neputință, și că ceea ce trebuie să prevezi totdeauna e tocmai neprevăzutul. Era de față la propria lui dramă ca la o piesă pe care n-o înțelegea.

În ceața care îi învăluia mintea, nu-l recunoscuse pe Javert. Legat de stîlp, Javert, în tot timpul atacului nici nu clipise din ochi și se uita la revolta ce clocotea în jurul lui cu resemnarea unui martir și cu măreția unui judecător. Marius nici nu-l văzu.

Între timp, asediatorii încetaseră orice mișcare. Se auzea umblînd și forfotind la capătul străzii, dar nu mai înaintau, fie că așteptau ordine, fie că așteptau întăriri, înainte de a năvăli din nou asupra acelei redute de necucerit. Răzvrătiții pusese răzvinele, și cîțiva dintre ei, studenți în medicină, se grăbiseră să panseze pe răniți.

Fuseseră scoase afară din cîrciumă toate mesele, rămînînd numai două : una pentru scamă și cartușe și alta pe care zăcea Mabeuf ; răsculații le folosiseră la baricadă și le înlocuiseră, în sala de jos, cu saltelele din paturile văduvei Hucheloup și ale celor două sîrvitoare. Pe aceste saltele fură întinși răniții. Cît despre cele trei sărmane fături omenești care locuiau la *Corint*, nimeni nu știa ce se întîmplase cu ele. Pînă la sfîrșit le găsiră ascunse în pivniță.

O emoție cumplită sîșiasc inimile tuturor și întunecase bucuria baricadei eliberate.

Se făcu apelul. Unul dintre răzvrătiți lipsea. Și cine? Unul dintre cei mai dragi, unul dintre cei mai viteji: Jean Prouvaire. Îl căutară printre răniți, nu era. Îl căutară printre morți, nu era. Sigur că fusese făcut prizonier. Courfeyrac îi spuse lui Enjolras:

— L-au prins pe prietenul nostru. Dar și noi avem în mîna noastră pe un agent al lor. Ții să moară acest spion?

— Da, răspunse Enjolras, dar țin mai mult să-l scap cu viață pe Jean Prouvaire.

Aceasta se petrecea în sala de jos, lîngă stîlpul lui Javert.

— Ei bine, reluă Combeferre, îmi pun batista în vîrfurile bastonului și mă duc, în solie, să le ofer pe omul lor în schimbul omului nostru.

— Ascultă! îl făcu atent Enjolras, punîndu-i mîna pe braț.

La capătul străzii se auzea un zăngănit de arme, plin de înțeles.

Se auzi o voce bărbătească strigînd:

— Trăiască Franța! Trăiască viitorul!

Recunoscîră vocea lui Jean Prouvaire.

Sclipi un fulger și se auzi o detunătură.

Se făcu din nou tăcere.

— L-au ucis! strigă Combeferre.

Enjolras îl privi pe Javert și-i spuse:

— În clipa aceasta prietenii tăi te-au împușcat.

VI

AGONIA MORȚII DUPĂ AGONIA VIEȚII

O caracteristică a acestui fel de război e că atacul baricadelor se dă totdeauna din față și că, de obicei, asediatorii se feresc să întoarcă pozițiile, fie că se

tem de trupe ascunse la pîndă, fie că nu se încumetă să se aventureze pe străzi întortocheate. Toată atenția răzvrătiților s-a îndreptat spre baricada cea mare, care, firește, era punctul cel mereu amenințat și unde, fără greș, trebuia să reînceapă lupta. Marius cu toate acestea, se gîndi și la baricada cea mică și se duse acolo. Era pustie și păzită doar de lampionul care se clătina între pietrele caldarîmului. De altfel, în ulicioara Mondétour, ca și la răspîntiile de la Petite-Truanderie și Cygne domnea cea mai adîncă liniște.

Tocmai cînd Marius, după ce-și făcuse inspecția, se pregătea să plece, își auzi numele rostit de o voce slabă în întuneric :

— Domnule Marius !

Tresări, căci recunoscuse glasul care îl chemase cu două ore mai înainte prin grilajul din strada Plumet.

Glasul acesta nu mai era acum decît o suflare.

Privi în jurul său și nu mai văzu pe nimeni.

Marius crezu că se înșelase și că era numai o părere născocită de mintea lui printre realitățile uluitoare ce se ciocneau în jurul său. Făcu un pas ca să iasă din înfundătura retrasă, unde era baricada.

— Domnule Marius ! repetă glasul.

De astă dată nu se mai putea îndoi, auzise limpede : se uită și nu văzu nimic.

— La picioarele dumneavoastră, zise glasul.

El se aplecă și văzu în întuneric o formă omească tîrîndu-se spre el. Se tîra pe caldarîm și vorbea.

La lumina slabă a lampionului putu desluși o bluză, un pantalon rupt de catifea groasă, picioarele goale și ceva ce semăna cu o baltă de sînge.

Marius întrezări o față palidă care se ridica spre el:

— Nu mă recunoști ?

— Nu.

— Éponine.

Marius se plecă repede. Era în adevăr acea copilă nenorocită, îmbrăcată în haine bărbătești.

— Cum ai ajuns aici ? Ce faci acolo ?

— Mor, îi spuse ea.

Sînt cuvinte și întîmplări care trezesc și pe cei mai copleșiți. Marius strigă ca tresărind din somn:

— Ești rănită ! Stai puțin, să te duc în sală. Să te panseze. E grav ? Cum să te iau ca să nu-ți fac rău ? Unde te doare ? Ajutor ! Doamne-Dumnezeule ! Ce cauți aici ?

Și încercă să-și treacă brațul sub ea ca s-o ridice. Ridicînd-o, îi atinse mîna.

Ea dădu un strigăt slab.

— Te-a durut ? întrebă Marius.

— Puțin.

— Nu ți-am atins decît mîna.

Ea își ridică mîna spre ochii lui, și Marius văzu în mijlocul palmei o gaură neagră.

— Dar ce ai la mîna ? spuse el.

— E străpunsă.

— Străpunsă ?

— Da.

— De ce ?

— De un glonț.

— Cum ?

— N-ați văzut o pușcă îndreptîndu-se spre dumneavoastră ?

— Da, și o mîna care i-a astupat țeava.

— Eu eram.

Marius se cutremură.

— Ce nebunie ! Biata copilă ! Dar cu atît mai bine. Dacă nu-i decît asta, nu-i nimic. Lasă-mă să

te duc pe pat. O să te panseze, n-ai să mori dintr-un glonț în palmă.

Ea șopti :

— Glonțul a trecut prin palmă, dar mi-a ieșit prin spate. Degeaba mă luați de aci. O să vă spun cum mă puteți pansa mai bine ca un doctor. Așezați-vă lângă mine, pe piatra asta.

El îi dădu ascultare ; ea își puse capul pe genunchii lui Marius și, fără să-l privească, zise :

— O, ce bine ! Ce bine mă simt ! Uite ! nu mă mai doare ! Tăcu o clipă, apoi își întoarse anevoie fața și se uită la Marius. Știți ceva, domnule Marius ? De câte ori intrați în grădina aceea, eu sufeream puțin... era o prostie, de vreme ce eu vă arătasem casa, și apoi, la urma urmei, trebuia să-mi spun că un tânăr ca dumneavoastră... Tăcu o clipă și, trecând peste șirul întunecat al gândurilor care se desfășurau în mintea ei, reluă cu un surâs sfîșietor : Sînt urîță, nu-i așa ? Apoi urmă : Vă dați seama, sînteți pierdut ! Nimeni n-are să mai poată ieși din baricadă. Eu v-am adus aici, și iată... O să muriți. Nu-mi pare rău. Și totuși, cînd am văzut că vă lua la ochi, am pus mîna pe gura țevii. Ce caraghios ! Voiam să mor înaintea dumneavoastră ! Cînd m-a lovit glonțul, m-am tîrît pînă aici, nu m-au văzut, na m-au ridicat. Vă așteptam și-mi spuneam : „Nu mai vine odată ?” Oh, dacă ați ști ! Îmi mușcam buza. Mă durea așa de tare... Acum mi-e bine. Vă aduceți aminte de ziua cînd am intrat în camera dumneavoastră și cînd m-am privit în oglindă ? Și de ziua cînd v-am întîlnit pe bulevard lângă spălătorese ? Cum cîntau păsărelele ! Nu e mult de-atunci. Mi-ați dat cinci franci. Eu v-am spus : „N-am nevoie de banii dumneavoastră”. Ați ridicat cel puțin banii de pe jos ? Nu sînteți bogat. Nu m-am gîndit să vă spun să-i ridicați. Fra

o zi cu soare, nu era frig. Vă amintiți, domnule Marius ? Oh, sînt fericită ! Toată lumea o să moară.

Avea un aer rătăcit, grav și sfîșietor. Bluza ruptă îi dezvelea pieptul gol. Vorbind, își apăsa mîna străpunsă pe piept, unde era o altă gaură din care țîșnea din cînd în cînd un val de sînge, cum țîșnește vinul dintr-o vrană deschisă.

Marius se uita la această ființă nenorocită cu o compătimire adîncă.

— Oh, reluă ea deodată, iar începe ! Mă înăbuș !

Își apucă bluza și și-o mușcă ; picioarele i se întindeau țepene pe pavaj.

În clipa această, glasul de cocoșel al micului Gavroche răsună în baricadă. Copilul se urcase pe o masă pentru a-și încărcă pușca și cînta vesel cîntecul așa de popular pe-atunci :

„Cum îl văd pe Lafayette,

Ca jandarm viteaz repet :

Hai să fugim ! Hai să fugim ! Hai să fugim !

Éponine își săltă capul și ascultă ; apoi șopti :

— El e ! Și întorcîndu-se spre Marius : Fratele meu e-acolo. Nu trebuie să mă vadă. Are să mă certe.

— Fratele dumitale ? întrebă Marius, care se gîndea cu toată amărăciunea și durerea inimii sale la obligațiile față de Thénardier, pe care tatăl său i le lăsase moștenire. Cine e fratele dumitale ?

— Băiatul.

— Cel care cîntă ?

— Da.

Marius făcu o mișcare.

— Oh ! Nu plecați ! se rugă ea. N-o să mai dureze mult.

Cu picioarele întinse pe pavaj, se ridicase aproape pe jumătate, dar glasul îi era slab și întretăiat de

sughițuri. Din cînd în cînd era întrerupt de un horcăt. Își apropia cît putea mai mult fața de a lui Marius. Adăugă cu o expresie ciudată :

— Ascultați. Nu vreau să fac o glumă. Am în buzunar o scrisoare pentru dumneavoastră. De ieri. Mi se spusese să o pun la poștă. Am păstrat-o. Nu voiam să ajungă la dumneavoastră. Dar nu vreau să-mi purtați pică, în curînd o să ne revedem. O să ne revedem, nu-i așa ? Iată scrisoarea !

Apucă cu înfrigurare mîna lui Marius cu mîna ei străpunsă, dar părea că nu mai simte durerea. Puse mîna lui Marius în buzunarul bluzei ei. Marius simți acolo, în adevăr, o hîrtie.

— Luați-o ! spuse ea.

Marius luă scrisoarea.

Ea făcu un semn de mulțumire.

— Acum, pentru osteneala mea, făgăduiți-mi...

Și se opri.

— Ce ? întrebă Marius.

— Făgăduiți-mi !

— Îți făgăduiesc !

— Făgăduiți-mi să mă sărutați pe frunte după ce voi muri. O să simt.

Își lăsă din nou capul să-i cadă pe genunchii lui Marius și pleoapele i se închiseră. Marius crezu că bietul ei suflet o părăsise. Eponine zăcea nemișcată. Deodată, în clipa cînd Marius o socotea adormită pentru vecie, deschise încet ochii în care se oglindea adîncul întunecat al morții și spuse cu un glas a cărui blîndețe părea că vine din altă lume :

— Și-apoi, domnule Marius, cred că eram puțin îndrăgostită de dumneavoastră.

Mai încercă o dată să surîdă și își dădu sufletul.

GAVROCHE PRICEPUT CALCULATOR AL DISTANTELOR

Marius își ținu făgăduiala. Sărută fruntea aceea învinețită sub broboanele de sudoare rece. Nu era o trădare față de Cosette. Era un rămas bun îngîndurat și blînd față de un suflet fără noroc.

Tresărise fără voie, luînd scrisoarea pe care i-o dăduse Éponine. Presimțise o întîmplare neobișnuită. Era nerăbdător s-o afle. Așa e făcută inima omească. Nefericita copilă abia închisese ochii și Marius se și gîndea să desfacă scrisoarea și s-o citească. O așeză ușor pe Éponine din nou pe pămînt și se depărtă. Ceva îi spunea că nu trebuia să citească scrisoarea în fața aceluia trup neînsuflețit. Se apropie de o lumînare din sala de jos. Era un bilețel îndoit și pecetluit cu grija plină de gingășie a femeilor. Adresa era scrisă de o femeie și suna :

„Domniei-sale domnului Marius Pontmercy, la domnul Courfeyrac, strada Verrerie, nr. 16“.

Desfăcu pecetea și citi :

„Scumpul meu, vai ! tata vrea să plecăm numai decît. Astă-seară vom fi în strada l'Homme-Armé, nr. 7. Peste opt zile vom fi la Londra. Cosette. 4 iunie.“

Atît de nevinovată era dragostea aceasta, încît Marius nici nu cunoștea scrisul Cosettei.

Cele întîmplute pot fi spuse în cîteva cuvinte. Éponine le făcuse pe toate. După seara de 3 iunie, își pusese în gînd două lucruri : să zădărnicească urzele tatălui său și ale bandiților asupra casei din strada Plumet și să-l despartă pe Marius de Cosette.

Schimbase zdrențele de pe ea cu primul derbedeu întâlnit, căruia i se păru lucru de haz să se îmbrace femeiește în timp ce Éponine se deghiza în bărbat. Ea fusese aceea care-i dăduse lui Jean Valjean, pe Champs-de-Mars, sfatul și îndemnul : „Mută-te !” Jean Valjean se întorsese în adevăr acasă și spusese Cosettei : „Plecăm astă-seară și ne ducem cu Toussaint în strada l’Homme-Armé. Săptămîna viitoare vom fi la Londra.” Cosette, doborâtă de această lovitură neașteptată, îi scrisese în grabă cîteva rînduri lui Marius. Dar cum să ducă scrisoarea la poștă ? Ea nu ieșea niciodată singură, și Toussaint, surprinsă de o astfel de însărcinare, ar fi arătat cu siguranță scrisoarea domnului Fauchelevent. În neliniștea aceasta, Cosette o zărise prin grilaj pe Éponine în haine bărbătești, care dădea tîrcoale grădinii. Cosette îl chemase pe „tînărul lucrător”, îi dăduse cinci franci, spunîndu-i : „Du numaidecît scrisoarea aceasta la adresa ei”. Éponine pusese scrisoarea în buzunar. A doua zi, în ziua de 5 iunie, se dusese la Courfeyrac să întrebe de Marius, nu pentru a-i da scrisoarea, ci — lucru pe care orice inimă geloasă și îndrăgostită l-ar înțelege — „numai așa, de curiozitate”. Acolo îl așteptase pe Marius, sau cel puțin pe Courfeyrac, tot numai „așa”. Cînd Courfeyrac îi spusese : „Ne ducem la baricade”, un gînd îi trecuse prin minte. Să se arunce în moartea aceea cum s-ar fi aruncat în oricare alta și să-l împingă în ea și pe Marius. Îl urmăse pe Courfeyrac, văzuse locul unde se ridica baricada și, încredințată — deoarece Marius nu primise nici o înștiințare, iar ea oprise scrisoarea — că la căderea nopții el va veni la întîlnirea din fiecare seară, se dusese în strada Plumet, îl așteptase acolo pe Marius și îi trimisese în numele prietenilor lui acea chemare care, socotea ea, trebuia să-l ducă la baricadă.

Ea se bizuia pe deznădejdea lui Marius cînd n-o va mai găsi pe Cosette și nu se înșela.

Apoi se întoarse și ea în strada Chanvrière. Am văzut ce făcuse acolo. Murise cu bucuria aceea tragică a inimilor geloase, care tîrăsc în moartea lor ființa iubită, spunînd : „Nimeni nu-l va avea !”

Marius acoperi cu sărutări scrisoarea Cosettei. **Il** iubea deci ! O clipă se gîndi că nu mai trebuia să moară. Apoi își spuse : „Ea pleacă. Tatăl ei o duce în Anglia, și bunicul meu e împotriva căsătoriei noastre. Soarta nu s-a schimbat cu nimic.” Visătorii ca Marius sînt supuși acestor descurajări supreme, care duc la hotărîri deznădăjduite. Povara vieții e neîndurătoare, moartea e mai ușoară.

Atunci se gîndi că îi mai rămîn două datorii de îndeplinit : s-o înștiințeze pe Cosette despre moartea lui, trimițîndu-i un ultim rămas bun, și să-l salveze de la prăbușirea de neînlăturat, care se pregătea, pe acest biet copil, fratele Époninei și fiul lui Thénardier. Avea la el un carnet, același în care așternuse atîtea gînduri de dragoste pentru Cosette. Desprînse din el o foaie și scrisese cu creionul aceste cîteva rînduri :

„Căsătoria noastră era cu neputință. Am cerut bunicului meu încuviințarea și el a refuzat. Eu sînt sărac și tu la fel. Am alergat acasă la tine și nu te-am mai găsit. Știi cuvîntul pe care ți-l dădusem. Il țin. Mor. Te iubesc. Cînd vei citi aceste rînduri, sufletul meu se va întoarce lîngă tine și-ți va zîmbi”.

Neavînd cu ce pecetlui scrisoarea, se mulțumi s-o îndoiaie în patru și puse această adresă :

„Domnișoarei Cosette Fauchelevent, la dl. Fauchelevent, strada l'Homme-Armé, nr. 7”.

După ce împături scrisoarea, rămase o clipă pe gânduri, își scoase din nou carnetul, îl deschise și scrise cu același creion, pe prima pagină, aceste patru rînduri :

„Mă numesc Marius Pontmercy. Duceți-mi cadavrul acasă la bunicul meu, domnul Gillenormand, strada Filles-du-Calvaire, nr. 6, cartierul Marais.“

Puse carnetul la loc, în buzunarul hainei, apoi chemă pe Gavroche. La glasul lui băiatul veni în fugă, cu fața lui veselă și credincioasă.

— Vrei să-mi faci un bine ?

— Orice, spuse Gavroche. Doamne-Dumnezeule, fără dumneavoastră eram pierdut !

— Vezi scrisoarea asta ?

— Da.

— Ia-o ! Ieși îndată din baricadă (Gavroche, neliniștit, începu să se scarpine pe după ureche) și mâine dimineată o duci la adresa ei, domnișoarei Cosette, la domnul Fauchelevent, strada l'Homme-Armé, nr. 7.

Viteazul copil răspunse :

— Bine, dar pînă atunci vor lua baricada și eu nu voi fi aici.

— Baricada nu va fi atacată, după cum se vede, decît în zorii zilei și nu va putea să cadă decît cel mult mâine la amiază.

Asediatorii dăduseră în adevăr un nou răgaz baricadei.

Era la mijloc una din acele pauze care intervin adesea în luptele de noapte, urmate totdeauna de o înverșunare sporită.

— Ei bine, făcu Gavroche, dacă m-aș duce să duc scrisoarea dumneavoastră mâine dimineată ?

— Va fi prea târziu. Baricada poate că va fi blocată, toate străzile vor fi păzite și nu vei putea ieși. Du-te numaidecât !

Gavroche nu găsi nici un răspuns ; sta pe loc, nehotărât și scărpinându-se trist după ureche. Deodată, cu una din mișcările lui de ființă zburătoare, luă scrisoarea :

— Bine ! spuse el.

Și plecă alergând prin ulicioara Mondétour.

Lui Gavroche îi venise deodată un gând care îl și hotărî, dar pe care nu-l spusese, de teamă că Marius să nu se împotrivească.

Iată gândul acesta :

„Abia e miezul nopții, strada l'Homme-Armé nu e departe, mă duc să duc scrisoarea de îndată și am să fiu înapoi la vreme“.

CARTEA A CINCISPREZECEA

STRADA L'HOMME-ARMÉ

IV

SUGĂTOAREA TRĂDĂTOARE

Ce înseamnă zvîrcolirile unui oraș pe lângă răzvrătirile unui suflet? Omul e mai adînc decît poporul. În acea clipă, Jean Valjean era pradă unei revolte înspăimîntătoare. Se deschideau din nou într-însul prăpastii fără fund. Tremura și el ca și Parisul, în pragul unei răscoale uriașe și întunecate. Cîteva ore fuseseră de ajuns. Soarta și conștiința lui se învăluiseră dintr-o dată în întuneric. Despre el, ca și despre Paris, se putea spune: Două puteri stau față-n față. Îngerul alb și îngerul negru se vor lua la trîntă pe puntea de peste prăpastie. Care din ei îl va prăvăli pe celălalt? Cine va învinge?

În ajunul aceleiași zile de 5 iunie, Jean Valjean, însoțit de Cosette și de Toussaint, se mutase în strada l'Homme-Armé. O întîmplare neprevăzută îl aștepta acolo.

Cosette nu părăsise strada Plumet fără o oarecare împotrivire. Pentru prima oară de cînd trăiau unul lângă altul, voința Cosettei și voința lui Jean Valjean fuseseră deosebite: chiar dacă nu se ciocniseră, avuseseră altă țintă. De o parte împotrivirea față de o propunere, de cealaltă hotărîre nestrămutată. Sfatul neașteptat: „Mută-te“, aruncat de un necunoscut lui Jean Valjean, îl speriasse pînă într-atît

încît îl făcuse neînduplecat. Se credea descoperit și urmărit. Cosette a fost nevoită să se supună.

Amîndoi sosiseră în strada l'Homme-Armé fără să-și descleșteze dinții și fără să-și spună un cuvînt, adîncit fiecare în grijile sale proprii. Jean Valjean atît de neliniștit, încît nu vedea tristețea Cosettei, Cosette atît de tristă, încît nu vedea neliniștea lui Jean Valjean.

Jean Valjean luase cu ei pe Toussaint, ceea ce nu mai făcuse niciodată în călătoriile de pînă atunci. Se gîndise că ar fi fost cu putință să nu se mai întoarcă în strada Plumet și nu putea nici s-o lase pe Toussaint singură, nici să-i dezvăluie taina lui. De altfel, o simțea credincioasă și sigură. De la slugă la stăpîn trădarea începe prin curiozitate. Iar Toussaint, ca și cum ar fi fost sortită să fie slujnica lui Jean Valjean, nu era curioasă. Ea spunea gîngăvind și în graiul ei de țărancă din Barneville: „Eu sînt în fel și fel; trebăluiesc ce-mi dă, nu mă amestec în tărîțe...” (Așa sînt eu; îmi fac treaba mea; celelalte nu mă privesc.)

Cu prilejul acestei plecări din strada Plumet— care semăna cu o fugă, Jean Valjean nu luase nimic altceva decît micul cufăraș cu arome, botezat de Cosette *inseparabilul*. Cuferele ar fi trebuit duse de hamali, și hamalii înseamnă martori.

Trimiseseră după o trăsură la poarta din strada Babylone și pleaseră.

Cu mare greutate îi dăduse Jean Valjean lui Toussaint învoirea de a împacheta puțină rufărie, cîteva haine și unele lucruri de toaletă. Cosette nu-și luase decît hîrtia de scris și mapa cu hîrtie sugătoare.

Pentru a spori taina acestei plecări, Jean Valjean făcuse în așa fel încît să nu părăsească pavilionul din strada Plumet decît în amurg, ceea ce dăduse

Cosettei răgaz ca să scrie biletul către Marius. Când ajunseră în strada l'Homme-Armé se înnoptase de tot.

Se culcaseră în tăcere.

Locuința din strada l'Homme-Armé, într-o curte din fund, la etajul al doilea, era alcătuită din două camere de culcare, o sufragerie și o bucătărie alăturată sufrageriei, cu o cămăruță de scînduri deasupra, în care se afla un pat de campanie pentru Toussaint.

Sufrageria era totodată anticameră și despărțea cele două odăi de dormit. Apartamentul era înzestrat cu toate lucrurile de trebuință.

Așa e firea omului : se potolește aproape tot atît de nebunește după cum se alarmează. Abia se văzu Jean Valjean în strada l'Homme-Armé, că îngrijorarea începu a se potoli și, încet-încet, se risipir. Sînt unele lucruri care te îmbie la odihnă și au o înfrîurire oarecum mecanică asupra sufletului. O stradă obscură, oameni pașnici. Jean Valjean simți că se molipsește de liniștea acestei ulicioare a vechiului Paris, atît de strîmtă încît e închisă pentru trăsuri printr-o grîndă pusă pe doi stîlpi de-a curmezișul ; mută și surdă în mijlocul orașului zgomotos, întunecoasă în plină zi, pașnică și ferită de frămîntările lumii, între cele două șiruri de case înalte, vechi de o sută de ani și care tac ca niște bătrîne ce sînt. În această stradă dăinuia parcă o uitare încremenită. Jean Valjean răsufală ușurat. Cum mai putea fi găsit aici ?

Prima lui grijă fu să-și pună *inseparabilul* lîngă el.

Dormi bine. Noaptea te sfătuiește ; putem adăuga : noaptea te liniștește. A doua zi dimineata se deșteptă aproape vesel. Sufrageria urîtă, mobilată cu o masă veche, rotundă, cu un bufet scund, deasupra căruia atîrna o oglindă înclinată, cu un fotoliu ciuruit de carii și cîteva scaune pline cu pachetele lui Toussaint, i se păru plină de farmec. Într-unul din

acele pachete se zărea printr-o ruptură a hîrtiei, uniforma de guard național a lui Jean Valjean.

Cosette ceruse lui Toussaint să-i aducă o supă în camera ei și nu apăru decît seara.

Către ora cinci, Toussaint, care umbla de colo pînă colo, găsindu-și felurite treburi prin mica ei gospodărie, așezase pe masa din sufragerie o friptură rece de pasăre, la care Cosette, din respect pentru tatăl ei, binevoise să se uite.

După aceea, Cosette, născocind o durere de cap îndărătnică, spusese bună seara lui Jean Valjean și se închisese în camera ei de dormit. Jean Valjean mîncase cu poftă o aripă de pui, înseninîndu-se treptat. Stătea cu coatele sprijinite de masă și simțea cum liniștea pune tot mai mult stăpînire pe el.

În timpul acestei mese cumpătate, i se păru că auzise, în două-trei rînduri, glasul gîngav al lui Toussaint, care îi spunea : „Domnule, e zarvă mare, în Paris se lasă cu răzmeriță“. Dar, adîncit în tot felul de gînduri care-l frămîntau, n-o luase în seamă. La drept vorbind, nici n-o auzise.

Se ridică și începu să se plimbe de la fereastră la ușă și de la ușă la fereastră, din ce în ce mai împăcat.

Pe măsură ce se liniștea, îi răsărea din nou în minte grija lui de căpetenie, Cosette. Nu doar că l-ar fi îngrijorat acea migrenă, o mică criză de nervi, nazuri de față tînră, un nor trecător care se risipește grabnic, într-o zi sau două ; dar se gîndea la viitor și, ca de obicei, se gîndea cu duioșie. La urma urmei, nu vedea nici o piedică pentru ca viața lor fericită să-și reia cursul. Sînt ceasuri cînd toate par cu neputință, alteori totul pare ușor. Jean Valjean era într-unul din aceste ceasuri bune. Ele vin de obicei după cele rele, ca ziua după noapte, prin aceea lege de succesiune și contrast care este înșuși

fondul naturii și pe care cei cu o judecată grăbită o numesc antiteză. În strada liniștită în care se adăpostise Jean Valjean se desprindea de tot ceea ce îl neliniștise în timpul din urmă. Tocmai pentru că văzuse atîta întuneric, începuse să zărească acum puțin cer albastru. Faptul că părăsise strada Plumet fără încurcături și piedici era un pas bun înainte. Poate că ar fi înțelept să părăsească țara, chiar pentru cîteva luni, și să plece la Londra. Ei bine, vor pleca. A fi în Franța, a fi în Anglia, îi era totuna, numai s-o aibă pe Cosette lîngă el. Cosette era țara lui. Cosette era de ajuns pentru fericirea lui. Gîndul că el poate nu era de ajuns pentru fericirea Cosettei, gîndul acesta, care altădată îi pricinuisese zbucium și nesomn, nici nu-i mai trecea prin minte. Pierduse cu totul conștiința durerilor lui trecute și se afla într-o stare de optimism deplin. Fiindcă era lîngă el, Cosette i se părea a lui ; o iluzie optică pe care toată lumea a încercat-o. Acum pregătea în gînd, cu tot felul de înlesniri posibile plecarea în Anglia împreună cu Cosette și, în depărtările visului, își vedea fericirea reclădindu-se oriunde.

În timp ce se plimba domol, de la un capăt la altul al camerei, privirea lui întîlni deodată un lucru ciudat.

Zări în fața lui, în oglinda înclinată care atîrna deasupra bufetului, și citi limpede aceste patru rînduri :

„Scumpul meu, vai ! tata vrea să plecăm numai-decît. Astă-seară vom fi în strada l'Homme-Armé, nr. 7. Peste opt zile vom fi la Londra. Cosette, 4 iunie.“

Jean Valjean se opri cu privirea rătăcită.

Cosette pusese la sosire mapa de scris pe bufet, în fața oglinzii și, stăpînită de liniștea ei dureroasă,

o uitase acolo, fără să-și dea seama că o lăsase deschisă tocmai la pagina pe care apăsase pe sugătoare, pentru a le usca, cele patru rînduri scrise de ea și încredințate tînarului lucrător ce trecea pe strada Plumet. Scrisul ei se întipărise pe sugătoare. Oglinda răsfrîngea rîndurile scrise.

Era ceea ce în geometrie se numește imagine simetrică ; astfel încît scrisul inversat pe sugătoare se răsfrîngea în oglindă îndreptat, înfățișîndu-se în starea lui de la început ; Jean Valjean avea în fața ochilor biletul scris în ajun de Cosette lui Marius.

Era simplu și fulgerător.

Jean Valjean se apropie de oglindă. Reciti cele patru rînduri, dar nu-și crezu ochilor. Era ca și cînd ele ar fi apărut în lumina de fulger. O halucinație. Un lucru absurd. Nu se putea.

Puțin cîte puțin, mintea i se limpezi. Se uită la mapa Cosettei și se trezi la realitate. Luă sugătoarea și spuse : „Aici e tot secretul“. Cercetă cu înfrigurare cele patru rînduri întipărite pe sugătoare ; răsturnarea literelor făcea din ele o mîzgălitură ciudată și nu le găsi nici un înțeles. Își spuse : „Scrisul acesta nu înseamnă nimic, nu scrie nimic“. Și răsufală adînc, cu o ușurare nespusă. Cine nu a avut astfel de bucurii neroade în clipele lui de chin ? Sufletul nu se lasă pradă deznădejzii înainte de a fi epuizat toate iluziile. Ținea sugătoarea în mîină și o privea îndelung, cu o fericire prostească, aproape gata să rîdă de halucinația care îl amăgise. Deodată privirea îi căzu din nou pe oglindă și încă o dată avu aceeași vedenie. Cele patru rînduri se desenau acolo cu o claritate neînduplecată. De astă dată nu mai era un miraj. Revenirea acelei vedenii era o realitate, era ceva care se putea pipăi, era scrisul îndreptat în oglindă. Înțelese.

Jean Valjean se clătina, scăpă sugătoarea din mână și se prăbuși în fotoliul de lângă bufet, cu capul în piept, cu privirea sticloasă, rățacit. Își spusese că nu mai rămânea nici o îndoială și că lumina lumii se întunecase pentru totdeauna; acele cuvinte le scrisese Cosette cuiva. Atunci își auzi sufletul sălbăticit din nou, scoțind în umbră un răcnet. Încercați să smulgeți leului câinele pe care îl ține în peștera lui.

Lucru ciudat și trist; în clipa aceea Marius nu avea încă scrisoarea Cosettei; hazardul trădător i-o adusese lui Jean Valjean înainte de a o înmâna lui Marius.

Până în ziua aceea Jean Valjean nu fusese doborât de suferință. Fusese pus la încercări îngrozitoare. Nici o lovitură a nenorocului nu-l cruțase; sălbăticia soartei, înarmată cu toate răzbunările și tot disprețul societății, pusese stăpânire și se îndârjise împotriva lui. Dar nimic nu-l făcuse să dea înapoi sau să îngenuncheze. Îndurase, ori de câte ori a trebuit, orice violență, își jertfise drepturile lui de om cucerite prin luptă, își dăruise libertatea, își riscase viața, pierduse totul, suferise totul și rămăsese dezinteresat și stoic în așa măsură, încât în unele clipe l-ai fi putut crede străin de el însuși, ca un martir. Conștiința sa, călită în toate asalturile posibile ale nenorocirilor, putea să pară pentru totdeauna de neînvins. Ei bine, dacă cineva ar fi privit în sufletul lui, ar fi fost silit să recunoască adevărul: de data aceasta își pierduse curajul.

Din toate chinurile la care fusese supus în lunga mucenicie la care îl oșândise ȕrsita, acesta era cel mai de temut. Niciodată nu fusese strâns într-un asemenea clește. Încea tulburarea tainică a tuturor simțirilor care dormeau în el. Simți zvițnirea unei fibre necunoscute. Vai, încercarea cea de pe urmă,

mai bine spus singura încercare adevărată, e pierderea ființei iubite !

Jean Valjean, bietul bătrîn, n-o iubea desigur pe Cosette altfel decît un tată ; dar cum am arătat mai sus, în golul vieții lui, această iubire părintească cuprinsese toate iubirile ; o iubea pe Cosette ca pe copilul său, o iubea ca pe o mamă și o iubea ca pe o soră. Cum nu avusese niciodată o amantă nici soție, și cum natura e un creditor care nu îngăduie nici un protest, acest sentiment, cel mai tare dintre toate, era amestecat cu celelalte, nelămurit, neștiut, fără prihană din pricina neprihănitei lui orbiri, nevinovat, ceresc, îngeresc, dumnezeiesc ; mai mult un instinct decît un sentiment, mai mult un farmec decît un instinct, nesimțit și nevăzut, dar adevărat — iubirea căreia nu i se spune decît astfel, făcea și ea parte din nemărginita și duioasa lui dragoste pentru Cosette, precum filonul de aur face parte din munte, întunecat și neatins de mîna omului.

Să ne amintim de această stare sufletească de care am mai vorbit. Nici o căsătorie nu era cu putință între ei ; nici măcar aceea a sufletelor, și totuși e sigur că ursita îi însoțise. În afară de Cosette, adică în afară de un copil, Jean Valjean nu cunoscuse în lunga sa viață nimic din ceea ce poate fi iubit. Patimile și iubirile care se perindă una după alta nu izvodiseră în el acele nuanțe de verde care se supra-pun, verdea fraged peste verdea întunecat, sumbru ca pe frunzele plantelor de iarnă și din sufletele bărbatilor trecuți de cincizeci de ani.

Într-un cuvînt, și am spus-o nu numai o dată, toată această contopire lăuntrică, tot acest vălmășag de simțiri a cărui urmare era o înaltă virtute, făceau din Jean Valjean un părinte pentru Cosette. Părinte neobișnuit, întruchipat din bunicul, din fratele și din soțul care se contopeau în Jean Valjean ; părinte

care era și mamă, părinte care o iubea pe Cosette, care o adora, părinte pentru care acest copil era lumina, căminul, familia, patria și răul.

De aceea, când văzu că totul se sfîrșise cu adevărat, că o pierdea pe Cosette, că îi scăpa din mîini, că nu mai era decît un nor, decît un talaz ; când avu în fața ochilor adevărul zdrobitor și de netăgăduit, că un altul e alesul inimii ei, altul este dorința vieții ei, când nu mai putu pune nimic la îndoială, își zise : „Are un iubit, eu nu-i sînt decît tatăl ! Eu nu mai sînt pe lume !” Când nu mai putu să se îndoiască, când își spuse : „Va pleca de la mine !”, durerea pe care o simți trecu peste puterile sale. Să fi făcut tot ce făcuse ca să ajungă aici ! Și la ce ? Pentru nimic ! Atunci, după cum am spus-o, avu din creștet pînă-n tălpi o cutremurare de revoltă. Simți pînă și în fiecare fir de păr, uriașa trezire a egoismului și toată ființa lui fu numai un urlet în abisurile sufletului.

Sînt unele prăbușiri lăuntrice. O convingere deznădăjduită nu pătrunde în inima omului fără a înlătura și sfărîma unele temelii adînci, care sînt uneori omul însuși. Durerea, când ajunge la culme, este o destrămare a tuturor forțelor conștiinței. Acestea sînt răspîntii primejdioase. Puțini dintre noi ies din ele asemenea lor înșiși și neclintiți față de datorii lor. Când limita suferinței e depășită, virtutea cea mai statornică își pierde cumpătul. Jean Valjean reluă sugătoarea și se convinse încă o dată ; rămase aplecat și ca împietrit, cu privirea ațintită asupra celor patru rînduri neîndurătoare ; și în el se lăsă o negură atît de deasă, încît îi păru că sufletul i se surpă din temelii.

Cercetă această descoperire peste învolburarea gîndurilor, cu acea liniște aparentă și înspăimîntătoare, care a ajuns pînă la nemișcarea statuii.

Măsură pasul groaznic pe care soarta sa îl făcuse fără ca el să bănuiască ; își aminti de temerile din vara trecută, risipite atât de ușuratic ; recunoscu prăpastia ; era aceeași, numai că Jean Valjean nu se mai afla pe margine, ci în adâncul ei.

Lucru cumplit și uimitor : se prăbușise fără să-și dea seama. Toată lumina vieții lui pierise, pe când credea că vede mereu soarele.

Instinctul său înțelese îndată. Apropie anumite întâmplări, anumite date, anumite îmbușorări și anumite palori ale Cosettei și își spuse : „El e”. Darul de a ghici al deznădejdiei e un fel de arc misterios care nu-și greșeste niciodată ținta. De la prima sa bănuială puse ochii pe Marius. Nu-i cunoștea numele, dar găsi îndată omul. Îi apăru limpede, în fundul necruțătoarei evocări a amintirii, plimbărețul necunoscut din grădina Luxembourg, acel ticălos căutător de iubiri ușoare, acel pierde-vară romantic, nătărăul, mișelul acela, căci este o mișelie să vii să faci ochi dulci fetelor care au lângă ele un tată care le iubește.

După ce se încredință că în miezul acestei situații era tînărul acela și că totul venea de la el, iată că Jean Valjean, omul renăscut, omul care se trudise atîta să-și lumineze sufletul, omul care făcuse atîtea eforturi pentru a topi toată viața, toată mizeria și toată nenorocirea în dragoste, privi în el însuși și zări acolo un strigoi : Ura.

Durerile mari sînt istovitoare. Îți taie curajul de a trăi. Omul în sufletul căruia se cuibărește suferința simte că ceva îl părăsește. În tinerețe ivirea ei e tristă, mai tîrziu e înspăimîntătoare. Vai ! Dacă atunci cînd sîngele e fierbinte, cînd părul e negru, cînd capul stă drept pe umeri ca flacăra pe faclă, cînd fîiorul soartei e încă aproape întreg, cînd inima, plină de dragoste pătimașă, are încă bătăi

căroră li se poate răspunde, cînd omului îi mai e dat răgazul de a-și îndrepta greșelile, cînd toate femeile îl înconjoară, și toate zîmbetele, și tot viitorul, cînd toată zarea e deschisă și puterea vieții întreagă, dacă și atunci deznădejdea e un lucru îngrozitor, ce poate fi la bătrînețe, cînd anii se grămădesc din ce în ce mai searbezi, în ceasul de amurg, cînd încep să se zărească stelele mormîntului !

În timp ce sta dus pe gânduri, intră Toussaint. Jean Valjean se ridică și o întrebă :

— În ce parte e ? Știi ?

Toussaint, încremenită, nu-i putu răspunde decît :

— Poftim ?

Jean Valjean continuă :

— Nu mi-ai spus adineauri că se bat ?

— Ah ! da, domnule, răspuse Toussaint. Spre Saint-Merry.

Există un fel de mișcare automată, pornită fără știrea noastră din străfundul cel mai adînc al gândurilor noastre. Sub îndemnul unei astfel de puteri, fără îndoială, de care abia își dădea seama, Jean Valjean se afla după cinci minute în stradă.

Cu capul gol, se așezase pe stîlpul din poarta casei sale. Părea că ascultă.

Se înnoptase.

C. D

ȘTRENGARUL, DUȘMAN AL LUMINILOR

Cîtă vreme trecu astfel ? Care au fost fluxurile și refluxurile acestei tragice meditații ?

Își veni în fire ? Rămase copleșit sub povară ? Să fi fost lovitura atît de grea, încît îl zdrobise cu totul ? Se putea încă ridica și găsi un punct de spri-

jin în conștiința lui ? Poate că nici el n-ar fi putut-o spune.

Strada era pustie. Cîțiva cetățeni îngrijorați, care se întorceau în grabă acasă, abia îl zăriră. Fiecare își poartă grija lui în vremuri de restriște. Lampa-
giul de noapte veni ca de obicei să aprindă felinarul din fața porții cu nr. 7 și plecă. Cine l-ar fi privit pe Jean Valjean în umbra aceasta ar fi jurat că nu-i un om viu. Stătea acolo, așezat pe piatra de la poartă, încremenit în deznădejde, ca o arătare de gheață. Se auzea clopotul de alarmă și zgomote nedeslușite ca de furtună. La zbuciumul clopotului și la vuietul răscoalei se adăugă sunetul ornicului de la Saint-Paul, care bătuse de unsprezece ori, grav, fără să se grăbească. Căci clopotul de alarmă e omul : ceasul e Dumnezeu. Trecerea vremii îl lăsa rece pe Jean Valjean ; rămase nemișcat. Deodată, aproape în aceeași clipă, o detunătură scurtă răsună dinspre Hale ; o a doua urmă și mai puternică. Era pesemne atacul asupra baricadei din strada Chanvverie care, după cum am văzut, fusese respins de Marius. La auzul acestor îndoite salve, a căror furie părea sporită în încremenirea nopții, Jean Valjean tresări ; se ridică, întorcîndu-se înspre partea de unde venea zgomotul ; apoi se prăbuși din nou lîngă stîlp, își încrucișă brațele și capul îi căzu iarăși încet pe piept.

Și din nou începu a tăinui cu sine însuși.

Deodată ridică ochii. Cineva trecea pe stradă. Auzi pași în apropiere și, la lumina felinarului care strălucia partea străzii dinspre arhive, zări o față palidă, tînără și plină de voioșie.

Era Gavroche, care ajunsese în strada l'Homme-Armé.

Băiețelul privea pe sus și părea să caute ceva. Îl vedea bine pe Jean Valjean, dar nu-l lua în seamă.

După ce se uită o vreme în sus, își îndreaptă pri-

virile cu atenție în jos ; ridicându-se în vârful picioarelor, începu să pipăie ușile și ferestrele de jos ale caselor ; toate erau închise, încuiate, ferecate. După ce a cercetat cinci sau șase fațade baricadate astfel, strengarul dădu din umeri și intră în vorbă cu sine însuși cam în felul acesta :

— Drace !

Apoi începu din nou să privească pe sus.

Jean Valjean care, cu o clipă mai înainte, în starea suflească în care se afla, n-ar fi vorbit, nici n-ar fi răspuns măcar nimănui, se simți împins să vorbească acestui copil.

— Puștiule, zise el, ce ai ?

— Am că mi-i foame, răspunse tăios Gavroche și adăugă : Puști ești dumneata !

Jean Valjean vîrî mîna în buzunarul vestei și scoase o piesă de cinci franci.

Dar Gavroche, care era un neam de codobatură și care trecea repede de la un gest la altul, ridicase o piatră de jos. Zărise felinarul.

— Ia te uită ! Pe aici aveți încă felinare ! Nu sînteți în regulă, dragii mei ! Asta se cheamă dezordine. Ia să le spargem !

Și aruncă piatra în felinarul al cărui geam căzu cu un zgomot atît de mare, încît cîțiva cetățeni, ghemuiți după perdele în casa din față, strigară : „S-a întors '93 !“

Felinarul se clătină și se stinse.

Strada se întunecă deodată.

— Așa, uliță bătrînă, făcu Gavroche, pune-ți scufia de noapte ! Și întorcîndu-se spre Jean Valjean : Cum îi ziceți monumentului ăluia uriaș pe care-l aveți colo, la capătul străzii ? Sînt Arhivele, nu ? Coloanele ălea barosane, dacă le-am mototoli nițel, ce mai baricadă am face din ele !

Jean Valjean se apropie de Gavroche.

— Sărmanul de el, zise cu vocea pe jumătate, vorbind pentru sine, îi e foame !

Și îi puse în mână piesa de cinci franci.

Gavroche ridică nasul, mirat de mărimea acelui gologan : se uită la el pe întuneric și strălucirea lui îi luă ochii. Cunoștea piesele de cinci franci numai din auzite ; se bucurau de o mare faimă ; fu încântat să vadă una de aproape și exclamă :

— Ia să vedem pataca ! Cîteva clipe se uită la ea ca vrăjit, apoi, întorcîndu-se spre Jean Valjean, îi întinse moneda și îi spuse cu demnitate : Burghezule, prefer să sparg felinare. Luați-vă pataca înapoi ! Pe mine nu mă cumpără nimeni. O fi avînd ea cinci gheare, dar pe mine nu mă zgîrie.

— Ai mamă ? întrebă Jean Valjean.

Gavroche răspunse :

— Poate mai mult ca dumneavoastră.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, păstrează banul pentru maică-ta.

Gavroche se simți înduioșat. De altfel, tocmai băgase de seamă că omul care îi vorbea era cu capul gol, și aceasta îi inspirase încredere.

— Adevărat ? spuse el. Nu mi-l dați ca să nu mai sparg felinarele ?

— Sparge cîte vrei.

— Sînteți un om cumsecade, zise Gavroche. Și puse piesa de cinci franci într-unul din buzunare. Încrederea lui crescînd, adăugă : Sînteți de pe strada asta ?

— Da, de ce ?

— Ați putea să-mi arătați unde e numărul șapte ?

— Ce ai cu numărul șapte ?

Aici copilul se opri, temîndu-se că a spus prea mult ; își înfipse cu putere degetele în păr și se mulțumi să răspundă :

— Așa !

Un gând trecu prin mintea lui Jean Valjean. Neli-
niștea are sclipiri de felul acesta. El spuse copilului :

— Tu îmi aduci scrisoarea pe care o aștept ?

— Dumneavoastră ! zise Gavroche. Dumnevoas-
tră nu sînteți femeie.

— Scrisoarea este pentru domnișoara Cosette,
nu-i așa ?

— Cosette... mormăi Gavroche. Da, cred că e chiar
numele ăsta caraghios.

— Ei bine, spuse Jean Valjean, eu trebuie să-i
predau scrisoarea. Dă-mi-o !

— Atunci trebuie să știți că sînt trimis de la ba-
ricadă ?

— Fără îndoială, zise Jean Valjean.

Gavroche își vîrî mîna în fundul celuialt buzur-
nar al său și scoase din el o hîrtie împăturită în
patru.

Apoi salută militărește.

— Onorul la depeșă ! spuse el. Vine de la guvernul
provizoriu.

— Dă-o încoace ! zise Jean Valjean.

Gavroche ținea scrisoarea ridicată deasupra capului.

— Să nu vă închipuiți că e vorba de un bilețel
dulce. E pentru o femeie, dar e pentru popor. Noi ne
batem și respectăm femeile. Noi nu sîntem ca cei
din lumea mare, unde domnișorii trimit răvașe dulci
puicuțelor.

— Dă-mi-o !

— Într-adevăr, păreți un om cumsecade.

— Dă-mi-o repede !

— Poftiți ! Și dădu scrisoarea lui Jean Valjean. Și
grăbiți-vă, domnule Cutare, pentru că domnișoara
Cutărică așteaptă.

Gavroche fu încîntat de spiritul pe care îl făcuse.
Jean Valjean întrebă :

— La Saint-Merry trebuie să duc răspunsul ?

— Ai face o boroboacă din cele mai mari ! strigă Gavroche. Scrisoarea vine de la baricada din strada Chanvrière și eu mă întorc acolo. Bună seara, cetățene !

După ce spuse acestea, Gavroche plecă, sau mai bine zis își reluă zborul său de păsărică scăpată din colivie spre locul de unde venise. Se scufundă iarăși în întuneric, ca și când ar fi făcut o gaură în el, cu iuteala unui proiectil ; ulița l'Homme-Armé fu din nou tăcută și pustie ; cât ai clipi din ochi, copilul acesta ciudat, plămădit din umbră și vis, intrase în negura acestor șiruri de case întunecate și se pierduse ca fumul în noapte. L-ai fi putut crede risipit și împrăștiat, dacă peste câteva clipe un zgomot răsunător de geamuri sparte și bufnetul strașnic al unui felinar prăbușindu-se pe pavaj n-ar fi trezit din nou, dintr-o dată pe burghezii mînioși. Gavroche trecea pe strada Chaume.

III

ÎN VREME CE COSETTE ȘI TOUSSAINT DORM

Jean Valjean se întoarce în casă cu scrisoarea lui Marius.

Urcă scara pe dibuite, bucuros de întuneric, ca bufnița care își ține prada, deschise și închise încet ușa camerei sale, ascultă dacă nu se aude vreun zgomot, se încredință că, după cât se părea, Cosette și Toussaint dormeau. Mîna îi tremura atît de tare, încît trebui să strice trei sau patru bețe pînă să aprinsă bricheta *Fumade* ; ceea ce făcuse el era un fel de furt. În sfîrșit, aprinse lumînarea, se așeză cu coatele rezemate de masă, deschise hîrtia și citi.

Cînd ești foarte tulburat nu citești, chinuiești hîrtia pe care o ții în mînă, o sugrumi ca pe o victimă. o mototelești, îți înfigi în ea unghiile mîinii sau bucuriei tale; te repezi la sfîrșitul ei, sari la început; mintea ți-e cuprinsă de friguri, înțelege una peste alta cam despre ce e vorba, prinde o parte și tot restul îl pierde. În biletul lui Marius către Cosette, Jean Valjean nu văzu decît aceste cuvinte :

....Mor. Cînd vei citi acestea, sufletul meu va fi lângă tine."

În fața acestor două rînduri, avu o clipă de amețală groaznică; rămase un moment ca zdrobit de prefacerea ce se ivea în tulburarea lui. Se uita la biletul lui Marius, uluit, amețit; avea în fața ochilor lucrul acesta minunat, moartea ființei pe care o ura.

Scoase un groaznic strigăt lăuntric de bucurie. Așadar, se sfîrșise. Deznodămîntul sosea mai repede decît ar fi îndrăznit el să nădăjduiască. Ființa care se așezase în calea destinului său dispărea. Pleca singur, liber, din propria sa voință. Fără ca el, Jean Valjean, să fi făcut ceva pentru asta, fără să se fi făcut vinovat cu nimic, omul „acela” avea să moară. Poate că și murise. Înfrigurat, începu să socotească. Nu, nu a murit încă. Era vădit că scrisoarea a fost scrisă ca să fie citită de Cosette a doua zi de dimineață; după cele două salve ce s-au auzit între orele unsprezece și miezul nopții n-a mai urmat nimic; baricada nu va fi atacată decît în zorii zilei; dar n-are a face, din moment ce „omul acela” e amestecat în vîltoarea răscoalei e pierdut; e prins în vîrtej, fără scăpare. Jean Valjean se credea mintuit. O să fie deci iarăși singur cu Cosette. Vrajmașul dispărea; viitorul începea din nou. N-avea decît să păstreze biletul în buzunar. Cosette nu va ști nici odată ce s-a întîmplat cu „omul acela”. „Ajunge să

lași lucrurile să se împlinească. Nu poate scăpa. Dacă nu a murit încă, e sigur că va muri. Ce fericire !”

După ce-și spusese toate acestea, se întunecă din nou. Coborî și-l trezi pe portar.

Cam după o oră, Jean Valjean ieșea pe poartă, în uniformă de guard național și înarmat. Portarul îi găsisese cu ușurință prin vecini cu ce să-și completeze echipamentul. Avea o pușcă încărcată și o cartușieră plină. Se îndreptă spre Hale.

IV

EXCESLE DE ZEL ALE LUI GAVROCHE

În timpul acesta, lui Gavroche i se întâmplase ceva neobișnuit.

După ce spărsese, cu toată conștiinciozitatea, felinarul din strada Chaume, Gavroche o luă pe strada Vieilles-Haudriettes și, nevăzînd „tipenie de om”, găsi prilejul bun ca să întoneze toate cîntecele pe care le știa. Pasul lui, în loc să se încetinească prin cîntec, se iuțea în ritmul lui. Și începu să semene de-a lungul caselor adormite sau înspăimîntate aceste cuplete incendiare :

*„Birfea pe-aleile umbroase
O pasăre pe Atala :
C-ar fi plecat un rus cu ea.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la.

*Spui vorbe, Pierrot, geloase,
Fiindcă-alaltăieri Mîla,
În geam bătîndu-nă mîla striga.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la

Stricatele sînt grațioase ;
Otrava lor ce mă-mbăta
L-au amețit și pe-Orfila.
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la.

Vreau dragostele năzuroase
Pe Agnès și pe Paméla,
Pe Lise ce s-a aprins și ea,
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la.

Văzîndu-ți haina de mătase,
Tot sufletu-mi, o, Zéila,
În cutele ei se pierdea.
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la.

Amorul cu mîini luminoase
Îți pune flori în păr, Lola,
În locul lui m-aș blestema.
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la.

Privea-n oglinda cea lucioasă,
Cînd o zării pe Jeana mea,
Și-acum mi-e inima la ea.
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la.

În serile misterioase
Cu stelele vorbeam așa :
Priviți și voi la Stela mea.
O, unde-s fetele frumoase ?
Lon la^a

Gavroche cânta cu mimică și gesturi. Gestul e punctul de sprijin al refrenului. Chipul său, nesecat repertoriu de măști, se schimonosca făcând strîmbături mai ciudate și mai zbuciumate decât găurile unei tufe zdrențuite în bătaia unui vînt turbat. Din neorocire, fiind singur și pe întuneric, nici n-au fost văzute, nici nu se puteau vedea. Sînt și astfel de bogății pierdute.

Deodată se opri.

— Să întrerupem romanța, spuse el.

Ochii lui de pisică descoperiseră în fundătura unei porți mari ceea ce în pictură se numește o compoziție, dică o ființă și un lucru: lucrul era un cărucior, ar ființa era un auvergnat¹ care dormea în el.

Bratele căruciorului se sprijineau de pavaj, și capul auvergnatului pe marginea căruciorului. Trupul i se hemuia pe acest plan înclinat, și picioarele îi atineau pămîntul.

Gavroche, cu experiența sa în ce privește lucrurile acestei lumi, recunoscă în el un bețiv.

Era vreun comisionar din colț, care băuse prea mult și care dormea prea bine.

„Iată la ce sînt de folos nopțile de vară, se gîndi Gavroche. Auvergnatul doarme în căruciorul lui. Lăsam căruciorul pentru republică și lăsam pe auvergnat monarhiei.”

Un gînd năstrușnic îi fulgeră prin minte :

„Căruciorului i-ar sta foarte bine pe baricada noastră !”

Auvergnatul sforăia.

Gavroche trase încetîșor căruciorul înapoi și pe auvergnat înainte, adică de picioare, și după o clipă,

¹ Locuitor din provincia Auvergne.

— La arme ! strigă sergentul.

Să te salvezi tocmai prin ceea ce te-a pierdut, iată meșteșugul oamenilor tari ! Dintr-o ochire, Gavroche își dădu seama de situație. Căruciorul îl pusese în primejdie, căruciorul trebuia să-l apere.

În clipa când sergentul era gata să se năpustească asupra lui Gavroche, căruciorul, preschimbat în proiectil și aruncat cu toată puterea, se rostogolea cu furie, și sergentul, lovit drept în pînțece, cădea pe spate în șanț, în timp ce pușca se descărca în aer.

La strigătul sergentului, oamenii din post ieșiră grămadă ; împușcătura stîrni o salvă generală, la întîmplare ; oamenii încărcară armele din nou și începură iarăși.

Tragerea aceasta de-a baba-oarba ținu un sfert de oră și sparse cîteva ochiuri de geam.

Între timp, Gavroche, care se întorsese din drum, fugind cît îl țineau picioarele, se opri la cinci-șase străzi mai departe și se așeză gîfîind sub stîlpul de la colțul Enfants-Rouges.

Ciuli urechile.

După ce răsufală puțin, se întoarce înspre partea unde împușcăturile continuau cu furie, își ridică mîna stîngă la înălțimea nasului și și-o avîntă de trei ori înainte, pe cînd cu dreapta se lovea în țeasta capului, mai sus de ceafă ; gest atotcuprinzător în care strengarul din Paris a concentrat ironia franceză, gest fără îndoială priincios, deoarece dăinuie de o jumătate de veac.

Veselia aceasta fu tulburată de o cugetare amară :

„Da, își zise el, eu pufnesc, mă strîmb de rîs, nu mai pot de bucurie, dar mă rățesc și va trebui

să fac un ocol. Numai de-aş ajunge la timp la baricadă !"

Şi o luă iarăşi la goană.

„Ei, unde rămăsesem ?" spuse el alergînd.

Şi începu din nou să-şi cînte cîntecul, pierzîndu-se repede în furnicarul strazilor, în vreme ce cîntecul lui se auzea din ce în ce mai slab, în întuneric :

*„Mai sînt Bastilii ticăloase,
Dar mîine tot se va schimba
În-ordinea de astăzi rea.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la.

*Nu-mi plac popicele bătoase,
Şi lumea veche va cădea
Cînd va intra o bilă-n ea.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la.

*O, bun popor cu cîrji gheboase,
Să spargem Luwru-n care, da,
Monarhia se-nzorzonă.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la.

*Am rupt zăbrele şi mai groase ;
Azi Carol cel al zecelea
Se simte rău şi va zbura.
O, unde-s fetele frumoase ?*

Lon la"

Fapta de armă a postului de pază n-a rămas fără urmări. Căruciorul a fost cucerit şi beţivul făcut prizonier. Cel dintîi fu vîrît în depozit şi cel de-al doilea fu, mai tîrziu, urmărit puţin de consiliul de război pentru complicitate. Ministerul public de

atunci dădu dovadă, în această împrejurare, de zelul său neobosit întru apărarea societății.

Isprava lui Gavroche, rămasă în tradiția cartierului Temple, e una din cele mai groaznice povestiri ale bătrânilor burghezi din Marais, și în amintirea lor poartă numele : Atacul nocturn asupra postului de la Imprimeria regală.

CUPRINSUL

PARTEA A PATRA : IDILA DIN STRADA PLUMET ȘI EPOPEEA DIN STRADA SAINT-DENIS

Cartea întâia

CITEVA PAGINI DE ISTORIE

I Croială bună	7
II Cusătură proastă	14
III Ludovic-Filip	19
IV Crăpături sub temelie	29
V Fapte din care izvorăște istoria și pe care is- toria nu le cunoaște	39
VI Enjolras și locotenenții lui	53

Cartea a doua

EPONINE

I Cîmpul Ciocîrliei	59
II Cum se nasc crimele în cloaca închisorilor	65
III Tata Mabeuf are vedenii	71
IV Vedenia lui Marius	75

Cartea a treia

CASA DIN STRADA PLUMET

I Casa tainelor	82
II Jean Valjean în garda națională	87
III <i>Folius ac frondibus</i>	91
IV Gratiile se schimbă	95
V Trandafirul își dă seama ce e o armă de luptă	101
VI Bătălia începe	106
VII O tristețe mai adâncă decît alta	110
VIII Cătușele	116

Cartea a patra

AJUTORUL DE JOS POATE FI AJUTORUL DE SUS

I Răni pe dinafară, vindecare pe dinăuntru	128
II Mătușa Plutarque poate explica o întîmplare fără să se încurce	131

Cartea a cincea

AL CĂREI SFIRȘIT NU SEAMANA CU INCEPUTUL

I Singurătatea și uniformele	140
II Tăcerile Cosettei	142
III Toussaint are părerile ci	146
IV O inimă sub piatră	149
V Cosette după scrisoare	153
VI Bătrînii sînt făcuți ca să plece cînd trebuie	156

Cartea a șasea

GAVROCHE

I O pozna a vîntului strengar	161
II În care micul Gavroche trage foloase de pe urma lui Napoleon cel Mare	165
III Peripețiile evadării	162

Cartea a şaptea

ARGOUL

I Originile	210
II Rădăcinile	220
III Argoul care plînge şi argoul care rîde	231
IV Cele două datorii: a veghea şi a spera	236

Cartea a opta

INCINTARI ŞI DEZNADEJDI

I În plină lumină	242
II Beţia fericirii depline	249
III Începe să se întunece	251
IV Cab huruie în engleză şi latră în argou	255
V Faptele nopţii	264
VI Marius coboară pe pămînt şi îşi dă adresa Cosettei	265
VII O inimă bătrînă şi o inimă tînără faţă-n faţă	272

Cartea a noua

UNDE SE DUC ?

I Jean Valjean	288
II Marius	290
III Domnul Mabeuf	293

Cartea a zecea

5 Iunie 1832

I Problema privită la suprafaţă	299
II Miezul problemei	304
III O înmormîntare: prilej de a renaşte	315
IV Furtuni de altădată	322
V Originalitatea Parisului	329

Cartea a unsprezecea

ATOMUL FRATERNIZEAZĂ CU URAGANUL

I Cîteva lămuriri asupra originilor poeziei lui Gavroche. Înămurirea unui academician asupra acestei poezii	333
II Gavroche la drum	336
III Îndreptăţita minie a unui bărbier	340
IV Copilul se miră de bătrîn	342
V Unchiaşul	345
VI Recruţi	347

Cartea a douăsprezecea

CORINTUL

I Istoria Corintului de la întemeierea lui	350
II Veselie premergătoare	357
III Se lasă noaptea asupra lui Grantaire	369
IV Încercare de a aduce mîngîiere văduvei Hucheloup	374
V Pregătirile	378
VI În aşteptare	381
VII Omul recrutat în strada Billettes	384
VIII Cîteva semne de întrebare cu privire la numitul Le Cabuc, care poate că nu se numea aşa	389

Cartea a treisprezecea

MARIUS INTRĂ ÎN UMBRA

I Din strada Plumet pînă în cartierul Saint-Denis	395
II Parisul noaptea, văzut din zbor	398
III Pe marginea prăpastiei	401

Cartea a patrusprezecea

MAREȚIA DISPERARII

I Drapelul: primul act	410
II Drapelul: actul doi	413

III Gavroche ar fi făcut mai bine să primească ca-	
rabina lui Enjolras	417
IV Butoiul cu pulbere	418
V Sfirșitul versurilor lui Jean Prouvaire	421
VI Agonia morții după agonia vieții	423
VII Gavroche priceput calculator al distanțelor . .	429

Cartea a cincisprezecea

STRADA L'HOMME-ARMÉ

I Sugătoarea trădătoare	434
II Ștregarul, dușman al luminilor	441
III În vreme ce Cosette și Toussaint dorm . . .	449
IV Excesele de zel ale lui Gavroche	451

Lector : NICOLAE TEICA
Tehnoredactor : ELENA CALUGARU

Apărut 1971. Hîrtie ziar de 50 g/m². Format
700×920/32. Coli ed. 21,54. Coli tipar 14,5. A.
nr. 19698/1971. C.Z. pentru bibliotecile mari și
mici 84-31=59.

Tiparul executat sub comanda
nr. 19 703 la Combinatul Poligrafic
„Casa Științei”, Piața Științei nr. 1.
București — Republica Socialistă
România

